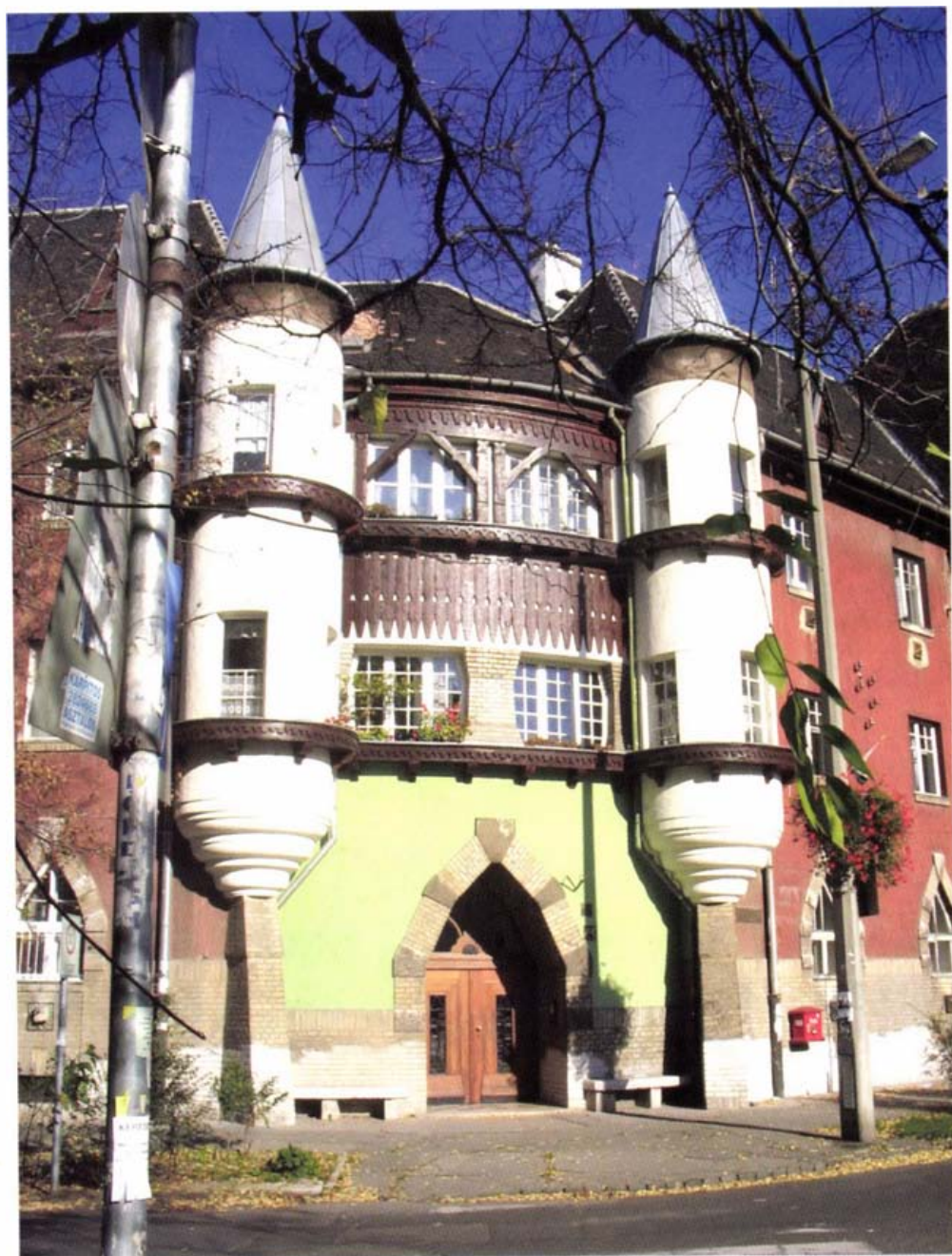

2004/6

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXII. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXII. évfolyam • 6. szám
2004. december

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
HÁLA JÓZSEF KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest I., Corvin tér 8.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
vjrkft.hu/honisme.htm
INDEX 25387
E-mail: bartha.eva@hnm.hu

Megjelenik a

Nemzeti Kulturális
Örökség
Minisztériuma

és a

Nemzeti Kulturális
Alapprogram

támogatásával, évente hatszor.

Előfizetési díj egy évre 1500 Ft,
fél évre 750 Ft,
az egyes számok ára 300 Ft.
Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletági
Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.

Nyomdai előkészítés:
Geiger Annamária,
Halminé Bartó Anna, Kovács Gyula

Készült:
az ETO-Print Nyomdaipari Kft-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály

ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ágoston István György dr. egyháztörténész,
Budapest

Béla Pál főszerkesztő, Budapest

Csáky Károly dr. általános iskolai tanár, Ipolyság

Csorba Csaba dr. főiskolai docens, Budapest

Dankó Imre dr. etnográfus, c. egyetemi tanár,
Debrecen

Dukrét Géza tanár, Nagyvárad

Fejér László mérnök, Budapest

Halász Péter főtanácsos, Budapest

Haris Péter tanuló, Zseliz

Hegedűs Attila

Jakits Orsolya Johanna tanár, Zsámbék

Járolai József levéltáros, Békéscsaba

K. Németh András régész-muzeológus, Paks

Kerékgyártó Imréné dr. ny. tanár, Erd

Kerékgyártó Mihály ny. műszaki oktató, Ózd

Koiš Szilvia tanuló, Ipolyvábó

Kovács László politológus, Salgótarján

Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged

Laki-Lukács László népi iparművész, Edelény

Lukács László dr. néprajzkutató, Székesfehérvár

Mándics Mihály dr. ny. iskolaigazgató, Csávoly

Messik Miklós dr. jogász, Budapest

Mizser Lajos dr. főiskolai tanár, Nyíregyháza

Nagy Judit tanár, Dunaszeg

Nagy Tamás Wekerle-telepi polgár, Budapest

Nagy Zoltán közigazdász, Salgótarján

Oroszlány Anita tanuló, Ipolyság

Papp Izabella könyvtáros, Kiskunfélegyháza

Romhányi András népművelő, Budapest

Selmeczi Kovács Attila néprajzkutató, Budapest

Simor Ferenc dr. ny. főállatorvos, Siklós

Siska József muzeológus. Szirmabesenyő

Sóber Péter levéltáros, Veszprém

Svoren Ákos tanuló, Kisgyarmat

Sylvester Lajos újságíró, Sepsiszentgyörgy

Székely András Bertalan dr. főtanácsos, Budapest

Szűcs Éva tanuló, Kassa

Szöllőssy Tibor dr. orvos, Nyírmada

Takács András szerkesztő, Budapest

Tari Lujza dr. tudományos főmunkatárs, Budapest

Tolnay Gábor dr. múzeumigazgató, Mezőtúr

Tóth Béla dr. ny. levéltárigazgató helyettes,
Szentendre

Tóth József dr. ny. tanár-helytörténész Budapest

Tölgyesi József dr. egyetemi tanár, Székesfehérvár

Vajkai Krisztina tanuló, Ekel

Váradai Natália tanár, Beregszász

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

Az első borítón a Wekerle-telep részlete látható
(Nagy Tamás felvétele)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Balassa Bálint Zemplénben (<i>Siska József-Kovács Dániel</i>)	3
Száz esztendeje született Bendefy László (<i>Fejér László</i>)	5
Karácsonyi János munkássága (<i>Járolt József</i>)	7
Gidófalvától Buenos Airesig. Száz éve halt meg Czetz János (<i>Dr. Messik Miklós</i>)	10
Negyvenéves a csávolji falumúzeum (<i>Dr. Mándics Mihály</i>)	14

HONISMERET ÉS EURÓPA

Kisebbségként, többségként II. Nemzetiségi és nemzeti stratégiák az Európai Unióban (<i>Halász Péter</i>)	17
Tudós térképgyűjtők (<i>Sylvester Lajos</i>)	20

EMLEKEZZÜNK

Az 1956-os forradalom elfojtását Kárpátaljáról irányították (<i>Váradai Natália</i>)	24
--	----

ISKOLA ÉS HONISMERET

Szabó T. Attila: Az 1936. évi erdélyi magyar falukutató tábor	30
Az iskolai évkönyvek szerepe a hagyományápolásban (<i>Dr. Tölgyesi József</i>)	31

HAGYOMÁNY

A kilenced-járás szokása a szigetközi Dunaszegen (<i>Nagy Judit</i>)	34
Szent család járás a felvidéki Makrancon (<i>Romhányi András</i>)	42
Az Ipoly-menti folklór kutatásáról (<i>Dr. Csáky Károly</i>)	44
Szerbek-e az érdi rákok? (<i>Dr. Kerékgyártó Imréné</i>)	50
Évszázados fotográfiák Koppányszántó vidékéről (<i>K. Németh András</i>)	51

AZ ÉN FALUM – AZ ÉN VÁROSOM

Jászberény. Hortiné dr. Bathó Edit múzeumigazgatóval beszélget Béla Pál	52
Ajka. Tilhof Endrével beszélget Takács András	57

TERMÉS

Besarábia magyar emlékeiről (<i>Kovács András</i>)	62
A somlóvásárhelyi apácák és a premontrei kódexirodalom (<i>Jakits Orsolya Johanna</i>)	66
Kapuk. A Magyar Örökség Díjjal kitüntetett Wekerle-telep (<i>Nagy Tamás</i>)	72
A nagyváradi római katolikus püspöki palota (<i>Dukrét Géza</i>)	79
Lucaszék Válról (<i>Lukács László</i>)	81
A diósgyőri Papírgyári Múzeum (<i>Kerékgyártó Mihály</i>)	86

ZSENGE TERMÉS

A Palóc Társaság pályázata

Hogyan ápoljuk névadóink emlékét Ekel, a Hetényi János Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskolában (<i>Vajkai Krisztina</i>)	87
A mi Ipolyvarbónk (<i>Kösi Szilvia</i>)	89
Hogyan ápoljuk iskolánk névadóját Ipolynyéken? (<i>Oroszlány Anita</i>)	90
Kassai utcákon (<i>Szöcs Éva</i>)	91
Szüülőhelyem, Kisgyarmat (<i>Szören Ákos</i>)	92
A lévai vár a haza védelmében (<i>Haris Péter</i>)	94

KRÓNIKA

Partiumi Honismereti Konferencia (<i>Dukrét Géza</i>)	96
Délvidéki '56-os Műhely (<i>Hegedűs Attila</i>)	98
Rákóczi ünnep Nyírmadán (<i>Szöllőssy Tibor</i>)	99
Ravasz János emlékezete (<i>Dr. Simor Ferenc</i>)	101

PÁLYÁZAT

A XLVIII. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázat eredményjegyzéke	103
---	-----

KÖNYVESPOLC

Magyar régészet az ezredfordulón (<i>Csorba Csaba</i>)	107
Paládi-Kovács Attila: Tájak, népek, népcsoportok (<i>Selmeczi Kovács Attila</i>)	110
Autonóm közösségek a magyar történelemben (<i>Papp Izabella</i>)	112
Lokális világok (<i>Székely András Bertalan</i>)	113
Sokcsévi Dénés: Magyar múlt horvát szemmel (<i>Dr. Tóth József</i>)	114
Bácsország (<i>Tóth Béla</i>)	115
Tolnay Gábor: Föld – ember – törvény (<i>Csorba Csaba</i>)	116
Monspart Éva: A Balaton könyve (<i>Dankó Imre</i>)	118
Cumania (<i>Sóber Péter</i>)	119
Magyar Népzenei Antológia VII. Moldva és Bukovina népzeneje (<i>Tari Lujza</i>)	120
Csoma Gergely: Elveszett szavak. A moldvai magyarság nyelvemlékei (<i>Halász Péter</i>)	122
Tabi kilátó (<i>Tolnay Gábor</i>)	123
Zubánics László: Régmúlt világok illata (<i>Mizser Lajos</i>)	125
Makoldi Sándorné: Archaikus népi textíliák Gömörből (<i>Laki-Lukács László</i>)	126
Hála József: Hogyan gyűjtöttek eleink? (<i>Selmeczi Kovács Attila</i>)	127

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	129
A HONISMERET 2004. ÉVFOLYAMÁNAK TARTALOMJEGYZÉKE	136

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbé teszi a korrek-túra megtakarítását esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat **hajlékony (flopy) lemezen** küldik el számunkra. Ezeket azonban csak **WORD 6/95, WORD 97** formában, magyar ékezetekkel ellátva tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat **JPG-formában** mentse. Akár lemez, akár e-mail esetén, cikket csak pontos névvel és címmel ellátva tudunk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
(1053 Bp. V., Magyar u. 40.)

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Baross u. 1.)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12.)

*Minden kedves olvasónknak békés, áldott karácsonyt
és boldog újesztendőt kíván*

a Szerkesztőbizottság

ÉVFORDULÓK

Balassi Bálint Zemplénben

Reneszánsz költőnk születésének 450. évfordulóján zempléni kapcsolatainak bemutatásával tisztelgünk. A zaklatott sorsú vitéz poétát érzelmi és családi kötelékei hozták szűkebb régiókba: a Hegyaljára, a Bodroghözbe és a szomszédos szabolcsi Tisza-könyökre.

Sárospatak egyik kedves helye volt, többször meglátogatta ott unokatestvérét, Dobó Ferencet, aki édesanyjával, Krisztina húgával és Jakab unokaöccsével 1573-ban kapta zálogba Miksa királytól a sárospataki uradalmat 100 ezer rénes, vagyis 80 ezer magyar forintért, s aki a következő évben be is költözött a várba. A költő, útban Erdély felé, nemegyszer időzhetett itt. Az irodalomtörténet – noha nem tudja perdöntő módon igazolni – feltételezi, hogy Balassi műve lehet Eurialus és Lucretia széphistóriájának magyar változata, amelynek záró versszakából megtudjuk: „Mikoron irának másfélezer után hetvenhét esztendőben, / Aeneas Sylvius írásából szerzék ez éneket versekben, / Bodrog vize mellett Patak városában, az úr gombos kertében”. A mű szövegének elemzése azt bizonyítja, hogy meglepően sok rokon vonás található benne Balassi Bálint költői termésével.¹ Valószínű az a magyarázat, hogy a költő Báthori István udvarában, Gyulafehérváron ismerkedett meg Aeneas Sylvius eredeti latin prózai művével vagy annak olasz fordításával, ott kezdte írni a maga művét, amelyet aztán 1577-ben Lengyelországból hazatérve Sárospatakon fejezett be. Nincs olyan életrajzi momentum, amely kizárná, hogy elidőzött ekkortájt Dobó Ferenc „gombos kertében”.

Viszonyuk ugyanis csak 1584-ben romlott meg, amikor Balassi feleségül vette Dobó Krisztinát. Dobó Ferenc húgának férje, Várday Mihály 1583-ban meghalt, a 25 éves asszony özvegyen maradt. Bálint és Krisztina unokatestvérek voltak, s a költő tájékozódott egyházi és jogi forrásokból a rokonok közti házasság példái felől. Ezután került sor regényes házasságkötésükre. 1584 karácsonyán az ifjú pár szolgálk kíséretében megjelent a sárospataki vártemplomban, amely akkor a reformátusok használatában volt, és az istentisztelet után megtörtént az esketés. Dobó Ferenc nem tartózkodott ekkor Patakon, így Balassi tizennégy emberével kis időre elfoglalta a palotát, amelyhez meggyőződése szerint feleségének jussa volt. Dobó Ferenc panaszt tett a kincstár érdekeit képviselő szepesi kamarának, s így foglalta össze a történeteket: „Balassi Bálintot Sárospatak várából, miután oly fondorlatosan elfoglalta, szolgálk és a város lakosai kiűzték a hostátba, Dobó Jakab Egerből odaszáguľdva felszólította, hogy onnan is hordja el magát. Hogy pedig távozása után ne művelhessen újra olyasmit, amit előzőleg elkövetett, Dobó Krisztina minden szolgáját, sárospataki katonáit és várnagyait az őfelségének, nekem és Jakabnak tartozó hűségre fel eskette, mellőzve Dobó Krisztina nevét, akinek azelőtt kötelesek voltak.” A kamara úgy foglalt állást, hogy Krisztina megtartja birtokrészeit, de fegyveres kísérettel nem léphet a várba, s Balassi egyedül sem kaphat bebocsátást.²

Dobó Ferenc panasza alapján két irányú per kezdődött Balassi ellen. A vád: hűtlenség, mert a király tulajdonában lévő erősséget fegyverrel támadta meg, és vérfertőzés, mert közeli rokonával kötött házasságot. A Hármaskönyv kimondja, hogy „akik bármely hazafiú várait, kastélyait vagy más erősségét ostrommal beveszik, elfoglalják vagy alattomban kezökre kerítik”, hűtlenség-

¹ Vö.: Szilády Áron: Gyarmathy Balassa Bálint költeményei. 1879. bevezető tanulmány.; Mitrovics Gyula: Aeneas Sylvius „De duobus amantibus”-ának magyar átdolgozói. Irodalomtörténeti Közlemények, 1896. 13-41. old.; Harsányi István: A pataki névtelen neve. Sárospataki Református Lapok, 1916. 3-4., 25-27. old.; Négyesy László: A Pataki Névtelen és Dobó Jakab. Irodalomtörténet, 1916. 81-86. old.; Dézsi Lajos: Balassa Bálint minden munkái. Bp., 1923. I. k. bevezető tanulmány.; Komlós Tibor: Balassi, Kerecsényi Judit és az Eurialus és Lucretia, Irodalomtörténeti Közlemények, 1969. 391-406. old.

² Deltshy Mihály: Sárospatak vára és urai 1526-tól 1616-ig. Sárospatak, 1989. 61-62. old.

get követnek el, ami fő- és birtokvesztéssel jár. A király 1588 februárjában amnesztiában részesítette a költőt, a pápa pedig a házasságot érvényesítette, így az 1585 végén született fiút, Balassa Jánost törvényes utódnak ismerték el. A házastársak közben elhidegültek egymástól, 1588-ban elváltak. Balassi hazaköltözött Liptóújvárra, s csak akkor járt olykor Zemplénben, ha öccséhez látogatott Tokajba; Kassára is eljutott néhányszor. A sors érdekes játéka, hogy a gyermektelen Dobó Ferenc végrendelete szerint Balassi János lehetett volna a sárospataki uradalom örököse, ő azonban 1602 márciusában, fél évvel Dobó halála előtt, meghalt.

Dobó Krisztinának birtokai voltak Nagy- és Kis-Patakon, Ardón, Bodroghalászon (akkor Petrahó), Sátoraljaújhelyen, Csermahóban, Tolcsván, Bényén, Mezőzomboron, Vámosújfaluban, Nagytornyán, Királyhelmeceken és Karádon. A felsorolt uradalmakat még édesapja, Dobó István, az egri törökverő hős kapta a császártól. Krisztina első férjével, Várday Mihállyal annak haláláig Kisvárdán lakott. A családi örökségből őt kiszorítani igyekvő testvére, Ferenc bosszúja elől menekülve Szikszón, Abaújszántón, Mezőzomboron, Velejtén és más környékebeli kúriákban húzta meg magát Balassival. 1586 novemberében a kisvárdai várban vették át Istvánffy Miklós nádori helytartótól a nekik szóló idézést.

A Várday családdal folytatott örökösödési per miatt 1587. január 25-én Balassi Bálint és felesége megjelent Zemplén városában a megyegyűlésen, ahol a két familia között egyezség született a mezőzombori és királyhelmecei szőlőbirtokok tulajdonlásáról.³ Balassi mint főrangú úr és mint katona egyaránt fontosnak és kedvesnek érezte Sárospatakot. Mezőzomborból írta: „*En az Isten tudja Zomboron pedig egyébért nem kapok, hanem csak a pataki jószágoknak közel voltáért és az katonaságért*”.⁴ Maradhattak is ott számára becses tárgyak, mert 1585-ben írt végrendeletében megemlíti: „*Maradt továbbá Patakon ezüstmívem, ki enmagamé, kinek számát én magam sem tudom, mert az regestrom is ott veszett. Abban az ezüstmívben vannak tálak, kupák és egyéb töredékezüstök, ezüsttányérok, azt is az én atyámfának hagyom Dobó Krisztinának. Ugyanott vagyon három ezüst nyergem, két handzsárom ezüstös aranyozott, két hegyes töröm, egyik merő ezüst aranyozott, az másik parasztól ezüstös, egy ezüstös sisakom, egy ezüstös dupla páncélom, kinek úja nincsen, egy nyakbanvetőm merő ezüst aranyozott, egy merő ezüstös szügyellőm, aranyozott farmotringgal egyetemben, egy pár sarkantyúm merő ezüst fehéren, egy zabolám ezüstös aranyozott, ismeg egy ló fejében való főkötő, kit Horvát János csinált, ezüstös, ismeg Velejtén vagyon más ezüstös sisakom, kinek az pófája és nyakvasa mind az pántjával öszve merő ezüst és aranyozott: ezeket az katonaszerszámot hagyom mind az vitéz öcsémnek Balasy Ferencnek*”.⁵ A házasság felbontása után Dobó Krisztina szabadon rendelkezhetett birtokrészeivel, 1588 végén több levelét Patakról keltezte. A következő évben harmadszor is férjhez ment. Gersei Pethő Gáspár felesége lett, de hamarosan, 31 évesen meghalt, így Dobó Ferenc maradt Sárospatak kizárólagos ura.

Dobó Ferenc 1602. szeptember 15-én halt meg, s a sárospataki templom kriptájában felesége, Kerecsényi Judit mellé temették. Ennek az asszonynak az alakja is feltűnik a költő kalandos életében. Előzőleg ugyanis annak a Hagymássy Kristófnak a felesége volt, aki mint az erdélyi fejedelem kővári kapitánya Balassit 1575-ben elfogta, s általa került Báthory István udvarába. A férjénél jóval fiatalabb Judit és Bálint között érzelmi szálak szövődtek, s amikor az asszony megözvegyült, közeledni próbált a költőhöz. Nem alaptalan az a feltételezés, hogy a magyar nyelvű széphistóriában Lucretia ábrázolására az ő személyes helyzete is rávetítődött.

A költő fiatalon megözvegyült húga, Balassa Anna másodszor Pachot Ferenc, zempléni alispánhoz ment férjhez. A költő többször meglátogatta őket nagytárkányi kastélyukban s egy ideig itt nevelkedett fia, János. Balassa Anna a Bodroghközben 314 évig birtokos főnemesi család, a Sennyeiek ősnője. Az ő leányát, Pachot Jutkát veszi feleségül Dóczy András, kassai főkapitány özvegyeként, Sennyei Sándor. Az első férj emlékére 1631-ben készíttetett síremlék a leleszi premontrei prépostság templomában ma is látható.

A Sennyei család levéltárában sok dokumentum maradt meg a Balassákról. A második világháború után következő barbár kor ezeket is megsemmisítette.

³ Balassi Bálint és a Várdayak rokonai kapcsolatáról ld. Néző István: Az utolsó Várdayak című írását. Honismeret, 2004. 3. 71–74.

⁴ Eckhardt Sándor: Balassi Bálint. Bp. 1941. 78. old.

⁵ Dézsi Lajos i. m. II. k. 569–570. old.

Balassa Bálint örök műzsájának, Losonczy Annának birtokai voltak ezen a vidéken, amelyet édesapjától, Temesvár hősi halált halt kapitányától örökölt. Tiszaszentmártonban, Mándokon és Garanyban többször is megfordult, rövidebb-hosszabb időt töltve az ottani kúriákban. Az abauji Hejcsén és Göncruszkan is időzött, s övé volt Szalánc vára a tartozékaival együtt.⁶ 1590. január 3-án Leleszen járt a premontrei rend hiteleshelyi bizottsága előtt, hogy második férjére, Forgách Zsigmondra ruházza át uradalmának egy részét: a már említett három falun kívül Ónod várát és Sajószentpéter mezővárosát.

Nem véletlen, hogy Zemplén vidékén is a magukénak érzik a 450 éve született Balassi Bálintot.

Siska József – Kovács Dániel

Száz esztendeje született Bendefy László

2004. szeptember 27-én, Szombathelyen, a „Dr. Bendefy László Városi Könyvtár” épületében hat előadással emlékeztek meg az 1904. augusztus 17-én, Vasváron született mérnök pályafutásának, munkásságának máig ható eredményeire.

Bendefy (Benda) László élete során maradandót alkotott mind a műszaki- és természettudományokban, mind más tudományokban, szerencsésen ötvözve elméleti és gyakorlati ismereteit. Teljesítménye a tudománytörténet és a bibliográfia terén is kimagasló volt. Indulására jellemző, hogy tizenéves gimnazistaként levelezésbe keveredett Cholnoky Jenővel, a hazai földrajztudomány akkori legismertebb professzorával, akitől egy személyes találkozás után – továbbtanulására nézve – a következő jótanácsot kapta: *„Ha ilyesmire szántad el magad, ne a bölcsészkarra menj földrajzszakos hallgatónak, hanem végezd el inkább a műegyetemet! Én is ezt tettem annak idején, s azóta is tapasztalom, hogy egy mérnökember egészen más szemmel nézi a Föld felszíni formáit!”*

Az első előadó dr. Horváth Sándor, a Savaria Múzeum igazgatója volt, aki az ifjú Benda László és a Vasvármegyei Múzeum kapcsolatáról adott áttekintést, amikor a fiatal mérnök-hallgató a megyei múzeum ásvány-, kőzet- és őslénytárának lett a vezetője. Az 1920-as évek közepén nagy feltűnést keltett baltavári őslénytani ásatásaival. Korábbi eredményeinek felhasználásával jelentette meg 1927-ben első nagyobb lélegzetű munkáját „A baltavári őslénytani ásatások 70 éves története” címmel. Nagyobb vihart kavart „A Magyar Alföld őstörténete” (1929) című könyve, amely az Acta Sabariensa sorozatban jelent meg, kiváltva ezzel a Múzeum vezetésének nemtetszését. A fiatal mérnök nem egy esetben anyagilag is támogatta saját munkahelyét, könyveinek bevételét a természettudományi részleg felszerelésére fordítva. Munkája közben kitartóan tanult, 1929-ben doktori disszertációját a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen védte meg a földtani, földrajzi és őslénytani tudományok köréből. Ekkor azonban már nem a múzeológusként, hanem földmérő mérnökként dolgozott, s 1931-től az Országos Háromszögelési Hivatal munkatársa lett.

Érdeklődése ezt követően a magyarság távoli múltja felé fordult. Dr. Erdélyi István professzor előadása Bendefy László magyar őstörténeti kutatásai címmel ezt a korszakot tette mérlegre. (Az előadás szövegét a professzor távollétében dr. Bendefy István olvasta fel.) Bendefy Lászlónak lehetősége nyílt arra, hogy két alkalommal is kutathassa a vatikáni levéltárban a volgai magyarok nyomát a XIII. században követő Juliánusz barát expedíciójáról. Juliánusz útját térképre is tette, más útvonalat javasolva, mint Marczali Henrik néhány évtizeddel korábban. Ezt az útvonalat sem fogadta el mindenki, következőnek Györffy György állt elő új megoldással. A megismert adatok csoportosításában és elemzésében nagy hasznát vette térképezői ismereteinek, s feltevése, miszerint Juliánuszék átkelhettek a Volgán is, s a magyarság gyökerei a Kaukázus vidékére is vezethetők – komoly tudományos vitákat váltottak ki a hazai tudósok körében. Így azután némely állításainak cáfolata is megjelent, Ligeti La-

⁶ Eckhardt Sándor: Balassi tanulmányok. Bp., 1972. 59-60., 61. old.

jos tollából. Utóbb Ligeti érvanyagának jó részét elfogadva, Bendefy néhány publikációjában az 1970-es években újból foglalkozott Keleten visszamaradt magyar őseinkkel.

Dr. Brezsnaynszky Károly, a Magyar Állami Földtani Intézet igazgatója Bendefy László földtudományokkal kapcsolatos tevékenységét tekintette át. Bendefy a kezdetektől fogva különös vonzalmat érzett a Föld története, a földkéreg évmilliók alatt bekövetkezett változásainak feltárása, a geológia, a tektonika és geomorfológia iránt. Már az 1930-as években fontos dolgozatokat jelentetett meg a Belsőkontinentális kéregmozgások Csonka-Magyarország területén, vagy A magyar föld szerkezete címmel. Ezen művei nem csupán az egyetemi oktatás fontos segédtankönyvei lettek, hanem a síkvidékek tektonikájának és geomorfológiájának szokatlanul új megközelítésű alapk munkái. A kéregmozgások kutatásának eredményeképpen született az a térképe, amely a hazai tájegységek egymástól eltérő mozgásának szemléletes áttekintését tette lehetővé. Az elméletet a gyakorlattal is összekötve meghatározó szerepe volt a sóshartyáni jódoskút feltárásában és hasznosításának megindításában, tőle származott a bükki gyógyforrásról Közép-Európa legbővizűbb hévizi kútja címmel megjelentetett első tudományos értekezése.

Tevékenységének ez az oldala már átvezetett a következő megemlékezésbe, amelyet Bendefy László munkássága a hidrológia területén címmel *dr. Stelczér Károlynak*, a VITUKI nyugalmazott igazgatójának írása, valamint saját személyes visszaemlékezése alapján *Fejér László*, a Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény igazgatója tartott. Bendefy László 1959-ben került a VITUKI kötelékébe, s lett a vízügyi szolgálat megbecsült tudományos munkatársa. Ez a szakterület nem állott távol tőle, hiszen 1928-ban közreadta az Ősvízrajzi kutatásaim matematikai rendszere című tanulmányát, s 1934-ben jelent meg egy másik műve Kéregmozgások hatása Csonka-Magyarország vízrajzára. Elmondható, hogy a vízügy, a vízfolyások és állóvizek történelmi alakulása iránti érdeklődés élete végéig elkísérte. A VITUKI-ban töltött 18 éve alatt tudományos munkásságának két nagy területe volt: egyrészt a Vízrajzi Atlasz sorozatának kötetiben egy-egy folyó vízügytörténete földtani felépítésének, kéregmozgások szerepének és az évszázados vízszintváltozásoknak bemutatása, másrészt a két nagy magyarországi tó, a Balaton és a Velencei-tó kialakulásának fejlődéstörténeti kutatása. A Balaton vízszinttartásával kapcsolatos megállapításait „évszázadok félezer térképének vallomásai” alapján fogalmazta meg. Nálunk először ő vizsgálta a felszínalatti vízkészlet kitermelésével okozott terepsüllyedést a Debrecen környéki területek tekintetében, valamint a földrengések és a bányabeli vízbetörések kapcsolatát.

Tudománytörténeti jelentőségű volt a hazai vízrajzi felmérések kezdeteinek levéltári kutatása, a magyar mérnökeletrajzok megírása. Talán senki annyi időt nem töltött ezekben az években a nagy levéltárakban, mint ő és munkatársai. Bebizonyította mennyi kincs található levéltárainkban elzárva, Csipkerózsika álomba merülve. Sokat írt, sokat kutatott. Az eltelt évtizedek alatt egyes megállapításain túllépett az idő. A Balaton történeti vízállásainak rekonstrukciója során erős vitákba keveredett a régész Sági Károllyal, térképtörténeti kérdésekben pedig Hrenkó Pállal. Mindez nem von le semmit technikátörténeti munkásságának értékéből, hiszen aki ezekkel a kérdésekkel kíván a jövőben foglalkozni, nem kerülheti meg Bendefy László műveit, s kutatásait vezérfonalként használhatja az újabb tudományos eredmények eléréséhez.

A vízrajzi mappációk kutatása számára a hazai földmérésben ezer ágába való szeretetteljes bafolyódást is jelentette. Nem volna pályafutásának felvázolása teljes, ha nem foglalkozott volna *Bíró Gyula*, a Geodéziai és Térképészeti Rt. vezérigazgatója Bendefy László szerepe a geodézia területén című előadása azzal a korszakos munkával, amelyet Bendefy a háború utáni háromszögelési rendszer kiépítése során végzett. 1949-ben őt bízták meg a háborúban sok tekintetben megrongálódott Országos Felsőrendű Szintezés létesítmény- és műszerállományának pótlásával, felújításával és korszerűsítésével. A szabatos szintezés érdekében általa kidolgozott mérés-technikai módszer jelentősen csökkentette a mérésekre fordított időt, miközben a pontosság növekedett. Nagy teljesítmény volt ez abban az időben, amikor számítógépről még hallani sem lehetett. A mai technika természetesen túlhaladottá tette sok-sok erőfeszítést, de az alappontrendszer ma is változatlanul a helyén áll. Az alappontok közül nagyon keveset kellett újramérni amiatt, mert annak idején nem jó helyre telepítették, s a pont süllyedése, vagy emelkedése meghamisította volna az eredményeket. Bendefy itt végzett munkája során is visszanyúlt a történeti alapokhoz, s hűsz esztendei kutatásainak eredmé-

nyét vaskos monográfiába foglalva adták ki 1956-ban: A szintezési munkálatok története Magyarországon 1820-1920. Kiterjedt földmérési kutatásai adták az alapot a magyar geodéziai irodalom bibliográfiájának összeállításához, amelynek első két kötetét még ő szerkesztette egybe.

Az emlékülés végén Gyöngyösi Zsuzsanna, a városi könyvtár igazgatója vetített képeket az ötven éves fennállását ünneplő könyvtár mindennapjairól, s a város kulturális életéről, s az ifjú nemzedék kiművelésében betöltött szerepéről. Ezt követően a jelenlévők megkoszorúzták Bendefy László emléktábláját, amelyet szülőházának (ma a Békesség – házának) falán állított az önkormányzat.

Fejér László

Karácsonyi János munkássága¹

Dr. Karácsonyi János történész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a nagyváradi latin szertartású káptalan nagyprepositja, címzetes vovádriai püspök 1929. január 1-jén, immár 75 esztendeje távozott az élők sorából, Nagyváradon. Holttestét nem az akkor már Romániában levő püspöki székhelyen, hanem Magyarországon, szülővárosában temették el. Ma is a gyulai Szentháromság temetőben alussza örök álmát.

A város katolikus társadalmát képviselő Gyulai Katolikus Kör és az Anyaszentegyházat Védő Egyesület 1929. március 24-én, az akkori városháza nagytermében emlékünneppé tette a nagy fia emléke előtt. Németi József a gyulai gimnázium akkori igazgatója, Horváth Jenő professzor és Scherer Ferenc idézte alakját, méltatta tudói és emberi nagyságát. (Előadásuk szövegét a gyulai Dobay Nyomda műves kis füzetben is megjelentette 1929-ben, „Emléksorok Istenben boldogult Karácsonyi János dr. c. püspök, a nagyváradi lsz. káptalan nagyprepositja, a M. Tud. Akadémia tagja stb. tiszteletére” címmel)

A laudációk igazát az eltelt több mint hét évtized sem halványította el, hiszen Karácsonyi emberi alakja, tudós munkálkodása ma is példa, könyvei, tanulmányai az egyetemes magyar kultúra értékei. Voltak évtizedek, amikor a tudós püspök emléke elhalványulni látszott, munkásságát a provinciális helytörténetírás értékei közé sorolták, megelégedve arról, hogy nemzeti történetírásunk számára is alkotott számos fontos munkát. Klerikus volta miatt hosszú időn keresztül nem volt ildomos túlságosan lelkesedni érte, a magyar-román kapcsolatok szempontjából sem tartották helyénvalónak arról a röpiratról megemlékezni, amelyben a magyarság történeti jogát bizonyítja a trianoni békediktátum után elcsatolt területekre. Haláláig Nagyváradon maradt mint a káptalan vezetője, hű maradt híveihez, a Kanonok-sor lakói közül szinte utolsóig kitartott, vállalva a kisebbségi sorsot.

Karácsonyi az egyházi méltóságok között nem ritka életutat járt be, alacsony sorból, egyszerű gyulai iparos emberek gyermekeként emelkedett arra a társadalmi és tudományos magaslatra, amelyet élete során elért. 1858. december 15-én, Gyulán született, apja örmény származású szücsmester, anyja Papp Terézia, régi gyulai család sarja. Az akkori Rákóczi utcában álló szülőházát már ő építtette át, a város emléktáblája, és a róla elnevezett utca tanúskodik szülővárosához kötődéséről. Az értelmes, diáktársai közül éles eszével kitűnt kisfiú a város katolikus elemi iskolájában járva, Grócz Béla, akkori hitoktatója figyelmét nem kerülte el. Flemy iskolái után szülei nagybátyjához asztalosinasnak szánták, de Grócz Béla és az akkori plébános, Neumann József ingyenes helyet szereztek neki a nagyváradi Szent József Nevelőintézetben. A nagyváradi premonstreiek gimnáziumában kiváló tanulmányi eredményével tűnt ki, majd érettségi után a papnak készülő ifjút püspöke, Lipovniczky István a budapesti egyetem hittudományi karára küldte, ahol kiváló eredménnyel végzett tanulmányai mellett már a kutatómunka szépségeit is megismerte.

¹ Gondolatok Karácsonyi János Honismereti Egyesület névadója halálának 75. évfordulója alkalmából rendezett konferenciájára. Elhangzott Békéscsabán, 2004. május 21-én.

1882. július 2-án szentelték pappá, az első szentmiséjét július 9-én a gyulai Plébániatemplomban mondta, ott, ahol valamikor a keresztvíz alá tartották. Manuductora, kézvezetője a primicián az a Göndöcs Benedek gyulai apátplébános volt, akivel később sokat tettek a megye múltjának megismertetéséért. A fiatal pap első állomáshelye Békés város plébániája volt, ahol Kny Antal esperes-plébános mellett szolgált, 1882–1883-ban. (Principálisa is jeles személyiség volt a nagyváradai egyházmegyének, békési plébánosként nyert kanonoki stallumot Nagyváradon.) A későbbi tudós pap kápláni szolgálatát ma is emléktábla hirdeti a békési katolikus parókia falán. (Sajnos az az adata rossz, hogy címzetes nagyváradai püspök lett volna.) Lelkipásztori munkája mellett folytatta diákkorában megkezdett történeti kutatásait, ugyanakkor ideje volt arra is, hogy rendszerezze a békési plébánia kiemelkedő értékű könyvtárát, amelynek régi könyveiben a leltári jelzetek ma is az ő keze nyomát viselik.

Békés után rövid káplánság következett: Váradolasziban, majd Fraknói Vilmos tudós püspök-történész támogatásával másfél esztendő telt el Rómában, ahol a pápai levéltár főleg Anjou-kori anyagát tanulmányozta. Kutatásai eredményeként a tárgykör egyik kitűnő országos szaktekintélye lett. (Az örök városban töltött másfél esztendő azonban aláásta egészségét, az itt szerzett gyomorbajából élete végéig nem tudott gyógyulni.) Hazatérve a nagyváradai illetve a budapesti teológián tanított, szorgalmasan folytatta kutatómunkáját. Érdemei jutalmul 1905-ben püspöke, Széchenyi Miklós a nagyváradai káptalanban az egyik literátus kanonoki stallummal tisztelte meg, majd e testület vezetője, nagyprepostja lett. 1896-ban jelent meg a mai napig pótolhatatlan Békésvármegye története című munkája, amelynek alapján a Magyar Tudományos Akadémia tagjai sorába választotta a 38 éves fiatal papot.

Történetírói munkásságát az 1929-es emlékező ülésen Horváth Jenő professzor mutatta be. Az első nagyobb formátumú munkája az 1885-ben megjelent Magyarország és a nyugati egyházszakadás című, amit két évvel később Szent Gellért életéről és műveiről írott munkája követte. Ezt a könyvét 1924-ben, már a trianoni béke után újra kiadták, aktualizását a történelmi helyzet indokolta. „Maradandót alkotott Karácsonyi János A magyar nemzetségek történetének monumentális művével is, amelynek 1900–1902-ben megjelent két kötetét a Magyar Tudományos Akadémia 1903-ban a Péczely-jutalommal tüntette ki, de csakhamar a 900 éves magyar katolicizmus egyháztörténetének megírásába fogott, mire részben az 1900-iki jubileum, részben pedig az bírta rá, hogy a magyar katolicizmus mindaddig ilyen összefoglaló munkával nem rendelkezett” – írta róla Horváth professzor. Hiánypótló voltát mutatja, hogy 1915-ben második kiadást is megért, sőt a XX. század utolsó évtizedében reprint kiadásban is hozzáférhető lett. Rövid és korrekt összefoglalása ez a Magyarországon kilenc évszázada működő katolikus egyház történetének, a történész tárgyilagosságával bemutatott események nem sejtetik a katolikus papszerzót.

Korának politikai viszonyai inspirálták a „Szent Ferenc rendjének története Magyarországon” című munkájának megírását, amelynek két első kötete 1922–1924 között, már nagyváradon öröklényesen született. A magára maradt magyarság a királyi Romániában e műből is buzdítást lelhetett a mostoha viszonyok elviselésére, mint ahogy a török hódoltság alatt a ferences rendi barátok lelki gondozása nyomán sikerült túlélni az oszmán elnyomást.

Békés megye helytörténete, honismerete számos kutatási eredményt, fontos tanulmányokat és a már említett megyetörténetet köszönheti Karácsonyi Jánosnak. Scherer Ferenc ma is helytálló elemzése mutatja be azt az utat, amelyet Karácsonyi a Békés Megyei Régészeti és Múzeumi Társulatnak előbb tagjaként, majd Göndöcs Benedek mellett vezetőjeként megtett. Még fiatal papnövendék volt, amikor első dolgozatait benyújtotta a neves társulatnak, majd számos tanulmányt írt a megye illetve Gyula város történetéről az Egyesület évkönyveiben. Sajnos 1894-ben, amikor a boldog emlékeztető Göndöcs Benedek eltávozott az élők sorából, Karácsonyi Jánost pedig hivatása elszólította a megyéből, csendes halódás után e nagy nevű társulat végképp megszűnt.

A megyetörténet megírásában Karácsonyi új utakat keresett. 1893 elején, amikor is Békés vármegyétől elnyerte a kötet elkészítésére szóló megbízást, intenzív levéltári kutatásokba kezdett, hogy a Haán Lajos által már korábban összegyűjtött megyetörténeti anyaghoz újabb forrásadatokat szerezzen. Az idő azonban nagyon sürgette, mert a megye 1896-ban, a millennium évében kívánta megjelentetni munkáját. Karácsonyi eredetileg Haán Lajos kéziratának átdolgozására kapott megbízást, amely helyett teljesen új feldolgozást készített.

(Haán letisztázott kézírata, amelyet a megye 1885-ös megbízása alapján készített, a vármegye levéltárába került, majd több évtizedre eltűnt a kutatás látóköréből, a közelmúltban került újra vissza a Békés Megyei Levéltárba.) A háromkötetes Karácsonyi-féle megyetörténet első kötete a megye történetét tekinti át a kezdetektől 1864-ig, a második kötetben a települések történetét foglalja össze, a harmadik kötet a megyében lévő családok történetjének rövid ismertetése. A kor történetírói gyakorlatán túlmutató forráskezelése, tematikája valóban modern munkává tette Karácsonyi könyvét. (Nyomdai kivitelezése is példamutató, fénykép mellékletei ma már forrásértékűek.) A megye történetét megismerni kívánó olvasó vagy kutató ma is az ő munkáját veszi elő az első tájékozódáshoz. Sajnos e nagy munkának a mai napig nincs új változata, az 1867 utáni időkről pedig hasonló alaposságú összefoglalás mindeztáig nem készült.

Karácsonyi tudós alakja, megnyerő személyisége a mai, példaképeket oly nagyon nélkülöző világunkban is életpélda lehet, akár emberi kvalitásai, akár tudósi mentalitását illetően. A kortárs visszaemlékező Németi József igazgató írja róla: „Szerénysége közismert volt. Soha senki nem tapasztalta, hogy gazdag tudását fitogtatni, vagy kamatoztatni kívánta volna. Cím-, rangkóróság nem győzte, s ha valamit az életben elért, megköszönte, de kegyek, kitüntetések után nem futott soha. Az időnek felhasználásában tanúsított lelkiismeretessége, szorgalma egyenesen csodásnak mondható. Párját ritkító emlékezőtehetsége mellett ennek köszönhette bámulatos tudását s irodalmi sikereit (...) Elköltözött, de mintha most is látnók őt. Látnók azt a kis, évtizedes gyomorbajtól lesóványodott, szemüveges, mindig barátságosan mosolygó igénytelen papot, kiből mindenki hamarabb sejtett volna valami szegény falusi plébánost, mint a nagyváradi káptalan tudós nagyprépostját. Am, akik közelebből ismertük őt, tudjuk, hogy abban a törekeny testben nagy lélek lakott, hogy az igénytelen külső erényekben gazdag, nemes szívet takart.”

Kanonoki javadalmát szorgalmasan gyűjtögetve nagy tervet dédelgetett. Szülővárosában, Gyulán nevelőintézetet akart ebből a tőkéből alapítani. Sajnos az első világháborút követő infláció semmivé tette e közcélra összekuporgatott vagyont, így Karácsonyi püspök úr nemes gesztusa nem valósulhatott meg. Egyszerű emberek gyerekeként emelkedett tehát magas egyházi méltóságba, de mint a nagyváradi Kanonok-sor lakója sem feledkezett meg a város, vagy szülővárosa szegényeiről, javadalmából jelentős összeget fordítva a rászorulókat támogatására.

Úgy ment el, olyan csendben és egyszerűen, ahogyan élt. 1929 újesztendő napján még elmondta reggeli szentmiséjét, majd otthon íróasztalához ült, és egy régi iskolatársának kezdett el levelet írni. Befejezetlenül találták meg később íróasztalán, mert időközben rosszul érezvén magát lepihent. Valószínű agyvérzést kapott, és a kihívott orvos már nem tudott segíteni rajta. Délután 3 órakor megért Teremtőjéhez.

Mint tudós az állandó jobbítás, az újabb eredmények tudatos felhasználásának híve volt. Hagyatékából a Megyei Könyvtárba került Katolikus Szemle köteteiben láthatjuk, hogy a korábban közölt cikkeit utólag mind átfutatta, kiegészítette mások, illetve a saját maga által feltárt újabb adatokkal.

Záró gondolatként álljon itt Németi József ma is aktuális értékelése a Karácsonyi életműről: „Valamikor a rómaiak nagy költője, Horatius énekelte műveiről: Exegi monumentum aere perennius. Ércnél maradandóbb értéket állíték magamnak. Mennyire igazán! Évezredek merültek az idő tengerébe, népek tűntek el a történelem színpadáról, büszke császárok trónjai omlottak össze, de a római költő nagyszerű ódáit, szellemes satiráit, tartalmas epistoláit ma is gyönyörködve olvassa a műértők táborá. Karácsonyi János 51 önálló művel, 183 értekezéssel gazdagította a magyar történelmi irodalmat s ezzel örök hála kötelezte el magát a tudományt. Nemes egyszerűségével, példás szerénységével, jámbor, feddhetetlen papi életével pedig emléket emelt magának mindannyiunk lelkében, hogy álljon az ott minden hálaadásul a múltért, serkentő példaként a jövőre.”

Járolai József

Gidófalvától Buenos Airesig

Száz éve halt meg Csetz János

2004. szeptember 4-én néhány tagú hadtörténész delegáció látogatott az anyaországból a háromszéki kis község: Gidófalva XIII. századi alapokra épített erődtemplomának tövébe. A település elhűsült szülőitei közül (említhetnénk a neves kolozsvári színész Jancsó Pál, vagy éppen Gábor Áron hadsegéde Nagy Sándor ref. lelkész, történétíró nevét is) a világ más tájékán is a legismertebbre Csetz Jánosra emlékeztek, aki hazájától távol, szeptember 6-án¹ éppen száz esztendeje, 82 éves korában hunyt el Argentínában. Abban az országban, amely ekkor számára már nem volt sem „messze”, sem „idegen” föld, joggal érezte azt második hazájának családi szálai, tettei, megbecsülése révén. Sajnos nem mondható ez tágabb hazájáról a közel-múltig, alakját itthon a feledés homálya fedte. Spanyolul írt – az elmúlt években lefordított – emlékiratait², egy 2004-ben megjelent utóírása³ s az életével foglalkozó szűkebb irodalom alapján bontakozik ki végre előttünk emigrációs élete, sorsa.

A szabadságharc legifjabb tábornokának az erdélyi hadszíntér kényszerű elhagyása után, a Világost követő megtorlás heteiben keserű rejtőzködés jutott osztályrészül, azon szerencsésebb bajtársaihoz hasonlóan akik elkerülték a börtön vagy bitófa megaláztatását. Jóakarói bujtatták Pándon, innen sikerült külföldre szöknie. Az emigráció következő évtizedeiben Bem apó egykori „jobb-kezének”, a kitűnő taktikusnak, szervezőnek, térképésznek, katonanevelőnek és akadémia-alapítónak újrakezdésekben, viharos eseményekben bővelkedő majd nyugalmasabb életútja ismerhető meg az életrajzi írásokból. Az életút állomásai „Csetz emlékhelyeként” – a magyar történelmi területeken túl – ma még nyolc országban felkereshetők vagy éppen felkutathatók!

Az utókor hézagossá ismeretanyaga ellenére a teljes életpálya bemutatását még 1991-ben Petri Edit kísérelte meg, míg dr. Kedves Gyula 1996-ban megjelent munkája „Csetz János a szabadságharc legifjabb tábornoka” címmel⁴ a szabadságharc alatti működését elemezte hadtörténeti eszközökkel. Nagy lépést jelentett a Magyar-Örmény Könyvtár keretében megjelenő két Csetz mű: az „Emlékezéseim”, valamint az „Utazás Spanyolországban” című életrajzi írások 2001. és 2004. években való megjelenése Fancsal G. János szerkesztésében és dr. Kedves Gyula gondozásában. De tekintsük át vázlatosan a tábornok életét s itt most inkább az életút nyomdokain csak néhány fellelhető ismert és kevésbé ismert távoli emlékhelyét.

Kezdjük először Erdélyország, a szülőhely emlékével, hiszen az ifjú első 26 életévének végéig – a kisiskolától az erdélyi magyar sereg tábornoki főnökségéig – tanúja és alakítója volt szűkebb hazája sorsának. Gidófalván a ma 12. sz. ház helyén állt a – leginkább feltételezett – szülőház. Ifjabb Csetz János (vagy Czeck János) 1822. június 8-án Szent Medárd napján nyitotta szemét a világra, a székely és örmény vért hordozó felmenők örömeire. Az apai ági örmény-székely, az anyai ági székely kisnemesi származását büszkén emlegette őszülő éveiben is a magyarsághoz haláláig rendületlenül ragaszkodó katoná. Az épületet a közelmúltban elbontották, a helyi elbeszélés szerint sajnálatosan végzetes állapotba miatt. (E hiányosság „pótlásaként” emlékezhet a látogató innen néhány saroknyira, a központban, a községháza falán elhelyezett szép, nagyméretű emléktáblánál). Édesapja, id. Csetz János a 11. (székely) huszárezredben harcolta végig a franciák elleni háborúkat, egykori huszárkaszárnyája a ma 38. számú épületként áll részben eredeti formában. A franciák elleni háború idejéből szerzett zsákmányoként egyetlen tárgyi emlékként megmaradt a négy éves kisfiúnak már használatra megmutatóként iránytű, ami – mondhatni jelképesen – irányt szabott a korai árvasága miatt szinte egyetlen lehetséges útra, a katonai pályára lépő ifjabbik Csetznek. A kompasz egész életében a meghatározó eszköz maradt, s talán nem véletlenül lett falujától is igen távoli terü-

¹ Többen, így Szabó László Dél-Amerika kutató, dr. Kedves Gyula hadtörténész szeptember 5-ét jelölik halálá, 6-át temetése napjának a lexikonok többségével szemben.

² Csetz János: Emlékezéseim. Budaörsi Örmény Kisebbségi Önkormányzat 2001.

³ Csetz János: Utazás Spanyolországban. Budaörsi Örmény Kisebbségi Önkormányzat 2004.

⁴ Dr. Kedves Gyula: A szabadságharc legifjabb tábornoka. Fővárosi Örmény Kisebbségi Önkormányzat 1996.

Csetz János

letek első feltérképezője. Elemi iskolai tanulmányait idézi ma – egykori betűvetése helyszínét – díszes, faragott bejárattal, székelykapuval dicsekedő két épületben (melyből az egyiket Kós Károly tervezte) a községi általános iskola, amely ma büszkén viselheti a távolban elhunyt tábornok nevét.

Gidófalva az elmúlt években kialakította jeles alakja tiszteletét. 1912-ben dr. Fazekas Sándor szemész, egyetemi magántanár által szervezett önzetlen gyűjtésből emléktábla került a község háza falára. 1994-ben Petri János helytörténész szorgalmazására kopjafát állítottak az erdélyi főparancsnok emlékére a református templom udvarán. Háza szomszédságában halálának 100. évfordulóján Csetz-emlékszoba nyílt azon napon, amikor meghitt ünnepséggel az emléktáblát, a kopjafát⁵ is koszorúzták.

Csetz Kézdivásárhelyen az 1822-ben alapított nevelőintézetben kezdte katonai tanulmányait, ott, ahol a székely határőrség gyermekei tanultak. A főtér közelében máig álló empire stílusú székely katonai nevelde intézménye⁶ 1850-ig működött. Az elemi ismeretek megszerzése után az ifjú Bécsújhelyen a Katonai Akadémia padjait koptatta. Kiképzőtiszti éveit követően a bécsi Katonai Akadémia elvégzése után a gróf Széchenyi által szervezett 2. ezrednél szolgált. 1848-ban főhadnagy rangban a hadügyminisztériumba osztották be, ahol Mészáros Lázár hadseregdeként tűnt ki, majd a magyar sereg vezérkarának tagjaként, a katonai felvonulások megbízott tervezőjeként tevékenykedett. Rövid idő alatt nagy lépésekkel haladt a rangfokozatok grádcán. Bem József mellett az erdélyi hadsereg tábornoki főnöke s ideiglenes főparancsnoka lett. Jelentős része volt az erdélyi hadsereg megszervezésében. Bem seregének ezredese, majd – Bem távozásakor – annak parancsnoka lett. Az ideiglenes magyar kormány megbízásából már ő vezeti az erdélyi hadjáratot. Nagy dicsőség volt számára, hogy – jóval korosabb tiszt-társai mellett – 1849. május. 16-án a nagyszebeni csatában szerzett érdemeiért tábornokká nevezték ki. A szabadságharc szomorú fordulatai és sérülése miatt azonban nem maradt idő stratégiai képességei további csillogtatására.

Világos után Erdélyből Pándra, majd onnan álcázva Hamburgba menekült. A kikötővárosban – elsőként – megjelentette az erdélyi hadjáratról szóló emlékiratát, német nyelven. Párizsba költözött, majd rövid ideig London lett az otthona. Kossuth Angliába érkezésének – a southampton-i kikötőtől a londoni bevonulásig – szemtanúja, sőt ezen napok eseményeinek alapos leírója. Az angol lapok (például a „The Illustrated London News”) képekkel illusztrálták Kossuth Lajos száműzött kormányzó és kísérete southampton-i fogadtatását. Kossuth-ék hajója 1851. október 23-án futott be Southampton kikötőjébe. A Madrid nevű postagőzös Gibraltar felől érkezett. Az ünneplő tömegben elsőként Pulszky Ferenc – állandó angliai megbízottja – üdvözölte a kormányzót, de ott volt a Párizsból, Hamburgból érkező emigráció több ismert alakja is. Pulszky nem véletlenül kapaszkodott fel elsőként a hajóra, Kossuth felé figyelmeztető szándékkal: a republikánus kijelentések elkerülését szorgalmazta a hőies szabadságmozgalmakat értékelő, de ugyanakkor a királyság felé szüntelenül lojális angol közvélemény előtt.

⁵ A 2004 év szeptember 5-i koszorúzáson részt vett többek között Berde József polgármester, dr. Kedves Gyula a Magyar Hadtörténeti Múzeum ig. helyettese, Fancsal János az Örmény Kisebbségi. Önkormányzat Kulturális Bizottsága elnöke, Petri János helytörténész.

⁶ Ma az Állomás utca, a „Str. Garii” 24. sz

Kossuth már a kikötőben köszöntött, majd a Town Hall, Mayor's House előtt beszédet mondott a népes és igen lelkes tömeg előtt. Ekkor fogadta Kossuthot a város polgármestere, aki meghívta őt winchester-i nyaralójába is. Czetz társaival Kossuth-ék elé sietett, s ő is igyekezett minderről tudósítást adni.

Idézzük emlékirataiból, amelyben igazán jól érzékelhetjük először a kikötővárosban majd Londonban zajló események hangulatát:

„Amikor már elhatároztam mindezt, ért utol a hír, hogy a szultán elhatározása folytán Kossuth-ot és az őt kísérő hazafiakat szabadlábba helyezték. – Noha a szultánt Oroszország és Ausztria Konstantinápoly elfoglalásával fenyegették meg. – Megtutuk, hogy Kossuth és társai egy amerikai gőzhajóra szálltak, hogy Észak-Amerikába menjenek, ha úgy óhajtják.

Örömmel töltött el minket ez a hír és már felkészültünk, hogy Kossuthékat a marseillesi kikötőben fogadjuk, amikor váratlanul meglepett minket III. Napoleon parancsa, mely szerint a magyar emigránsoknak egyik francia kikötőben sem szabad partra szállaniok, sem francia területen átkelniök, hogy Londonba menjenek. Ezért Southamptonba mentünk, ahol honfitársaink partra szállhattak. Ebben a kikötőben Kossuthot az angol nép és az angol hatóságok fényes és nem várt ovációval fogadták.

A város vezetősége elnökével az élen és a polgárság eliteje várta Kossuthot a kikötőben, hogy onnan őt és egész kíséretét a városháza dísztermébe kísérje. Itt nagy ebédet adtak tiszteletére, melyet este Fényes bár követett. Lehetetlen volna leírni az összes pohárköszöntőket és a rokonszenzű nyilvánításnak valamennyi jelét, melyel ez alkalommal az angol nép minden rétege bennünket ünnepelt.

A következő napon Kossuth expresszvonatra szállt, hogy Londonba utazzék, ahová mindannyian elkísértük őt. Itt Londonban a fényes West-End-Hotel-ben várta őt a számára elkészített lakosztály, mely valóban főúri volt. Kossuth Londonba érkezése utáni harmadik napra a nagy főváros Lordmayorja meghívta őt a Guildhall de Mansion House vagy másképpen a londoni városháza dísztermébe, hogy a főváros dignitáriusainak kifejtse a magyar forradalmi mozgalom célkitűzéseit, amely Magyarország alkotmányos szabadságjogainak kivívásáért folyt s amely küzdelem s annak tragikus vége annyi szimpátiát ébresztett az angol nép szívében.

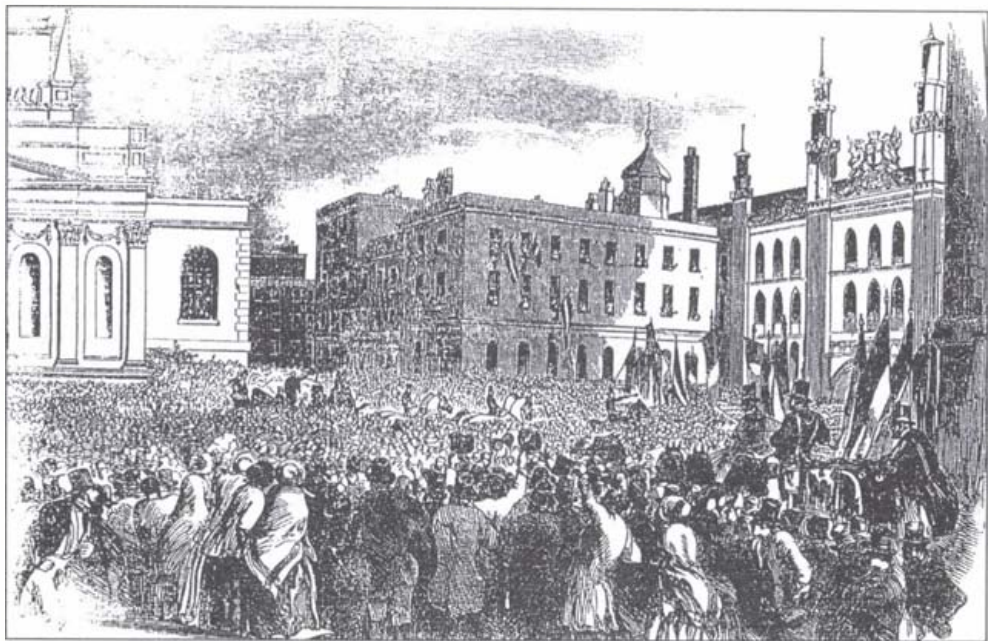
Június 3-án vagy 4-én két előkelő városi főtisztviselő gála uniformisban gyönyörű városi hintóban, követve 4-5 tüzes paripától vont hintótól, eljöttek Kossuthért és kíséretéért, hogy elvigyék őket a Lordmayor palotájába, hogy onnan délfelé Kossuth és mi, huszan magyar emigránsok, átmenjünk a ragyogó városháza dísztermébe, ahol a lordmayor, azaz a városház elnöke már várt minket magasrangú tisztviselőivel, akik valamennyien frakkban fehér nyakkendővel és ugyancsak fehér, középkorba illő parókával fogadtak bennünket.

A menet a tömeg soraiba között érkezett a Picadilly utcán keresztül a városházáig. A tömeg hurrá-va és éljenzéssel ünnepelte a magyar vezért, úgy ahogy Anglia királyát szokta ünnepelni, mikor az meglátogatja alattvalóit.

„Kossuth a Guildhall-ban. Amikor a palota elé érkezünk, a díszőrség tisztegett Kossuth előtt, a városi tanács elnöke pedig Kossuth elé menve átölelte őt s utána karanfogva vezette a virágokkal díszített emelvényhez és felkérte, hogy kezdje meg történelmi horderejű előadását. A kétezerrel is több főnyi közönség lelkes hurrákkal szakitotta felbe Kossuth előadását. – Minket, kísérőit, az első sorban ültettek le a félkör alakú nézőtérben. Angol szokás szerint ilyen alkalommal a közönséget mindig félkör alakban ültetik, hogy jobban hallhassák az előadót. – A lordmayor értelmes és rövid beszédben mutatta be Kossuthot az előkelő hallgatóságnak és felkérte, hogy fejtse ki azokat a dicső tetteket, amelyek Magyarországon röviddel ezelőtt lejátsszódtak, azon a Magyarországon, amely alkotmánya miatt annyira hasonló Angliához.

Kossuth beszédét azzal a lágy hanghordozással kezdte, amely minden beszéde bevezetését jellemezte s azután folytatta azzal a mágneses erővel, amely egyre jobban magával ragadta hallgatóit s amely erő ékes beszédének egyik jellegzetes vonása volt. Sohasem fogom elfelejteni a hatást, amelyet ez a beszéd a hallgatóság szívéből kiváltott. A beszéd végén könnyeláradt szemekkel ültek a tekintélyes állami főtisztviselők; könnyek omlottak a komoly angolok szeméből, akik Kossuthot hallották; az előkelő dámák pedig zokogásban törtek ki és finom zsebkendőikkel töröltették könnyeiket. Oly nagy volt az elérzékenyülés a hallgatóság soraiban, hogy hosszú idő telt el, míg a nyugalom helyreállt, hogy helyt adjon az éljenzésnek és a hurrázásnak, amely minket visszautunkon London utcáin és terein végigkísért.

A városházától visszavezető út valóságos diadalmenet volt mintha egy győztes római cézár ünnepelt volna, holott az ünnepelt ezúttal egyszerű ruhájában, melyet atillának neveznek csak egy szerény magyar úr volt, aki egy dicső nemzet képviselőjeként annak évszázados jogai védelmében magát felá-

Kossuth Londonban

dozta. – Igazában oly felséges látvány volt ez, hogy feledtette velünk a kétéves fegyveres harc összes fáradalmait és egy biztató reménysugarat keltett bennünk egy jobb jövő felé.”

„Ezen esemény után egy nappal óriási népgyűlést rendeztek az angolok London egyik legnagyobb parkjában, ahol körülbelül 7–8000 ember jött össze csak azért, hogy a nagy „Madgyar” szónokot hallhassák.”

Később tudósít bennünket Czetz a Haynaut ért súlyos inzultusról: a Barklay és Perkins sörgyár munkásai hogyan verték el az odalátogató extábornokot 1850. szeptember 4-én. (Az „Austrian Butcher”-el megtörtént „international incident” emlékét a Park Street 53. szám előtt máig tábla jelzi, a Southwark katedrális és a London Bridge délpárti hídfője közelében.) A leírásokból megtudjuk például Kossuth egyik londoni címét (West-EndHotel) és a körülötte pergő események más számos felkereshető helyszínét.

De hol lakhatott Czetz Londonban? A tábornok londoni levélcíméről (feltételezett tartózkodási helyéről) Klapka Györggyel folytatott levelezése alapján tudunk. Egy 1851. december 7-i levél szerint az Albert Terrace 4. sz. lehetett a lakóhelye. A ma is álló emeletes villaépület a Regent park, az Állatkert közelében található. Megjegyzendő: több menekült tiszt-társának londoni címe a Brüsszelben élő Jósika Miklós levelezései alapján ismert (Josika Miklos: Idegen de szabad hazában).

Londonból Párizsba visszatérve Czetz napilapok számára dolgozott, társasági életet élt. Párizsi lakóhelye a Saint Lazare pályaudvar közelében a Rue Saint Lazare 17. szám alatt volt a 9. kerületben. Ez a házszám azonban ma már nem létezik, a régi 17. számú ház a St. Lazare és a St. George utcák sarkán állt.

Az emigráns további sorsának állomásai ismereteseek, ezért azokat csak röviden vázolom. Párizsban, majd Svájcban is lakott, az Alpok gerincén átvezető (akkor világcsodának számító) Fréjus-alagút építkezéseiben dolgozott. A politikai viharoktól viszonylag mentesebb 1857–58-as években útítársként szegődik a régi barátához, erdélyi harcostárshoz, Teleki Sándorhoz és társasága mellé itáliai és – felkérésre – spanyolországi körutazáshoz. A művelt angol arisztokrata hölgyek egyike Lady Johanna Bickersteth-Harley (Oxford grófjának unokája), Teleki menyasszonya. (Az ő Eywood- i kastélyában húnyja le végleg szemét 1858 novemberében az Amerikából visszatért nagybeteg Mészáros Lázár). Az utazás alkalmával született a már említett spanyolországi útínapló, a látnivalók remek, művészeti- építészeti, műszaki- leírásaival.

Azonban egy szerelem is ekkor született: Czetz és az általa „Fekete Rózsának” becézett Basilia Ortiz de Rosas kisasszony között. Az elbűvölő szemű hölgygel, J. M. Rosasnak – a volt diktátornak, az Argentínai Confederáció elnökének – unokahúgával a következő évben (1859 március 2-án) örök hűséget esküszik Sevilleában, a San Vincente templomban.

Alig két hónap múltán ismét Itáliában serénykedik nagy lelkesedéssel a magyar légio szervezésében. A váratlan villafranca-i béke megdöbbsenti. Súlyos és végleges döntésre szánja el magát: elhagyja Európát. Ekkor még nem sejtí: soha nem látja többé hazáját. Argentínába hajózik feleségével, családjával, ahol majd sikeres katonai pályafutásával és iskola alapítással szerez megbecsülést. Földmérő szaktudására igényt tartanak, kezdetben ezzel is keresi kenyerét. Katonai térképészeti intézetet alapít. 1865-től jelentős szerepet vállal a Paraguay elleni háború szervezésében. Ezután az argentinai katonatisztképzés irányítójaként Buenos Airesben létrehozta a Katonai Akadémiát a Colegio Militar-t, amelynek 25 éven át, 1895. évi nyugdíjazásáig igazgatójaként működött. Közben 10 évig Ente Rios tartomány vízügyi rendezését irányította. Az 1870-es évektől vázlat-jellegű emlékiratait rendezte. Szerette volna – de megromlott látása már nem engedte – emlékezőseinek további kidolgozását. Hazautazási tervei is reménytelenné váltak. Egy kockázatos operáció sikertelensége végleg elvette látását. 1904 augusztusának végén tüdőgyulladás járult a végkifejlethez, amely szeptember 6-án következett be: a 82 éves tábornok végleg lehunyta szemét.

Egykori szülőhelye, Gidófalva előjárói, lokálpatriótái, a község ifjúsága, életének kutatói, az Örmény Kisebbségi Önkormányzat, valamint a Magyar Emlékekért a Világban Egyesület tisztelgett a példamutató örmény-székely ember, magyar szabadságharcos emléke előtt. Akárcsak sok ezer kilométernyire a leszármazók, az Argentínai Köztársaság képviselői, az általa alapított Akadémia vezetői és növendékei, emlékeztek hasonlóan nagy tisztelettel e napokban, 2004 év őszén Buenos Airesben.

Messik Miklós

Negyvenéves a Csávolyi Falumúzeum

Baja város és vonzáskörzetében, de talán Bács-Kiskun megyében is negyven évvel ezelőtt Csávoly községben jött létre az első országosan is elismert muzeális „Helytörténeti Gyűjtemény”, – ahogy mi hívjuk – a Falumúzeum. „A népi közösségnek a hagyomány és szokás azt jelenti, mint a nemzetnek az alkotmány és törvény.” A cégbírósnál bejegyzett, Csávolyi Honismereti Baráti Kör Egyesület patronálásával a Községi Önkormányzat fenntartásával és a Polgármesteri Hivatal irányításával ma a Falumúzeum külön épületrészben, öt helyiségben 184 m² alapterületen várja érdeklődő vendégeit. Szerencsésnek tartom magam, hogy jelen lehettem az országos, megyei és helyi honismereti mozgalom szárnybontásánál, falumúzeumunk alapításánál.

A csillagok és a geológia feltételezett korszakaihoz képest negyven év igen jelentéktelen, de valamely testület, intézmény, életében és működésében elég idő ahhoz, hogy néhány pillanatra megpihenvén áttekintsük az itt folyó munkát. A negyven évvel ezelőtti nyáron felvetődött gondoltból indult el az elhatározás. A Honismereti Baráti Kör közgyűlése vállalta fel, hogy új formájában kerüljön bemutatásra a Csávolyon élő vegyes nemzetiségű lakosság sokszínű kultúrája. Ebben jó partnerre találtunk a pedagógusokban, az iskolai szülők, tanulók körében, és nem utolsósorban a csávolyiak rokonszenves lokálpatriotizmusában. Egy emberöltő után az alapító tagokból már csak hárman maradtunk, akik az alkalmi gyűjteményből 1964. június 16-án nyitottuk meg az első állandó jellegű kiállítást.

Múzeumunk arculata gyökerei természetesen messzebbre nyúlnak vissza. A tárgyi emlékek javát már 1959-ben, a „Pincétől a padlásig” című akció során, a felnőtt és iskolai helytörténeti szakkörök tagjai gyűjtötték össze, ami bizonyos fokok megérintette a közgondolkodást is. Ma már önként, kérdés nélkül hozzák ajándékaikat a falumúzeumba. Nyilvántartást vezetünk ezekről, az ajándékozók számon tartják azokat, és szeretik viszontlátni. Mi pénzért még semmit sem vásároltunk. Köszönet az ajándékozóknak!

Kiállításunk a régi kor szellemét idézi, teremről teremre járva más-más hatások érik a látogatót. Megtalálható itt minden kornak a hagyatéka: a fasizmus, antifasizmus, kommunizmus,

internacionalizmus és természetesen a falu békés, rögeszmék által nem torzított korszakának emlékei. Ez a mi történelmünk! A mi korosztályunk, a palatáblás generáció hagyatéka az utókor számára. A tárgyak visszatükrözik településünk négy nemzetisége népi kultúrájának sajátos arculatát.

Gyűjteményünk több részből áll. A magyarsággal sorsközösségben élő horvát-bunyevácok és németek sokszínű kultúrájából villant fel képeket, melyek a békés együttélésüket tükrözik. Évenként egy-két időszakos kiállításnak is helyet adunk. Az elmúlt évben – Felsőszentiván és Rémszomszédok közösekkel közös szervezésben – rendeztük meg a front elől elmenekült németek, az itthon maradtak egy részének kitelepítésével, az 1947-es Csehszlovák „lakosságcsere” során 19 kitelepülésről kitelepítettek tiszteletére – most először – a Rákóczi Szövetség segítségével a „Felvidéki napok”-at. Ez alkalomra készült „Két haza egy szívben” című időszakos kiállítást váltotta fel ez év május elsején – Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozása napján – a mi jubileumi „Negyven éves a falumúzeum” című kiállításunk. Ezen gazdag történeti, szakrális, néprajzi, népművészeti, anyagot láthatnak. Figyelemfelkeltők a tablók, grafikák, albumok, háromnyelvű napi krónikakötetek: 1963-tól 53 kötet mintegy 6 ezer gépelt oldalon. Vitrinben láthatók a helytörténeti füzetek sorozat (10 kiadvány 2536 oldalon számos fekete-fehér és színes fotóval): „Az elhunytak tiszteletére, az élőknek emlékeztetőül, az utódoknak megőrzésre” mottóval. A nevezetes csávolyi személyiségek arcképcsarnoka, a sok sportserleg, a tanulók által iskolakrétából készült méretarányos makett a községről, továbbá a község bel- és külterületi nevekkal ellátott színes térképei szinte vonzzák a szemet.

Mondják, hogy nyomot hagy maga után az ember, azon a földön, hol bölcsőt ringatott. Nekem, aki itt születtem, 42 év után itt mentem nyugdíjba, egész életemet áthatja „a szűkebb pátriám és népének szeretete. Ma is rendszeresen tartom a „rendhagyó órákat” a múzeumban, hisz a tanulók a legszorgalmasabb látogatóink. Boldog vagyok, hogy megélhettem, hogy az iskolában „Hon- és népismeret” címmel bevezették a kötelező oktatást. Sajnos Csávolyon ez csak a 6. osztályban érvényesül és heti 1 órát jelent, kiváló tanár munkájával.

Számomra a falumúzeum az élet egy kitüntetett helye. Hely, ahol, ha akarom végigfutom minden nap a látványtárat, vagy csak beszaladok egyetlen tárgy kedvéért. Bármikor is hagyom nyitva a bejáratú ajtót, azonnal akad érdeklődő, beszélgetőtárs! Az érdeklődést mutatja a bel- és külhonból egyaránt érkezők elismerő bejegyzései a vendégeknyelvben. Örömmel vagyok jelen, mert számomra ez több, mint hobbi, megszállott életforma. Hitvallásom: „Öröznünk kell azok emlékét, akik e tájat alakították.”

A jubileum alkalmával elsősorban köszönetemet fejezem ki mindazoknak, akik segítségemre voltak a többször is veszélyeztetett falumúzeum megvalósításában, fennmaradásában. Nagyon sok ember munkája rejlik benne.

E helyről köszöntöm a testvérmúzeumot. Az egykori csávolyi, ma Németországban élő németek az új hazában is hagyománytisztelő szándékkal hozták létre saját „csávolyi” múzeumukat. Láttam, hogy milyen csodálatosan gazdag anyag van együtt Waiblingen városban. „Das muss man sehen, sowie die Traditionspflegung der in Deutschland lebenden in der Heimatstuben in Waiblingen”. Velük való kapcsolatunk állandó! A kezdő lépést mi tettük meg. Ma Waiblingen Baja testvérvárosa!

A kiállításon végigjárhatjuk a különböző kultúrák, korok, helyek idejét, s azon belül megismerhetjük a sok fajta időfelfogást. Hosszú időre visszamehetünk a múltba és betekínthetünk korok egy-egy pillanatába, s különböző eszközök segítségével láthatjuk, hogy helytől, kortól függően milyen allegorikus megjelenései vannak az időnek. A kiállítás a látogatót nemcsak tájékoztatja sok fontos és érdekes dologról, hanem lehetőséget ad arra is, hogy nézelődés, olvasgatás közben ki-ki átélhesse a szűkebb hazához, lakóhelyéhez való tartozás, az együttélés, az együtt alkotás semmivel sem pótolható érzését. Váci Mihály költő szavait kölcsönözve: „Gyűjtések össze a régi szerszámnyeleket ha kezét akartok szorítani azokkal, akiknek jogutódai vagyunk a boldogságigényben. S időnként szorítsuk meg keményen ezeket az erekléket. Nagy szükség van rá.”

A falumúzeum (Eötvös u.1.) minden kedden 2–3 óra között várja vendégeit. Vidékieket (csoportokat) bejelentésre (79/352-176) bármikor. Tárlatvezetés három nyelven. A Tájékozódó Múzeumok rendszerének pecsételő helye. Látogatása ingyenes! (A falumúzeumról háromnyelvű színes leporellt ajándékozunk.) Mindenkit szeretettel invitálunk és várunk a falunkba. „Béke a belépőkre, áldás a kimenőkre”.

Befejezésül még csak annyit, hogy falunkban kellemes időtöltésként sok érdemes látnivaló van. Megyénkről szóló útikönyvből idézek: „... a Jánosalmára vezető út mellett van a Bara-tó, amely kitűnő horgászvíz és fürödni is lehet benne”. Az egykori érseki erdőben „a 172 méter magas Ólom-hegy, amely Bácska és Bács-Kiskun megye legmagasabb pontja. A tetején lévő kilátóról szép kilátás nyílik a környező vidékre, ahol még nyomokban megtalálhatók a római híres védvonalak maradványai. Ezt a nép Ördög-árokknak nevezi.” A faluban látható szobor-együttes az Aradi vértanúk emlékművével kezdődik és a millenniumi emlékkővel zárul. A községháza előterében pedig tablószerűen a „Jefényképezett falu”. Mindezeknek üzenetük van, érdemes nézni őket!

Dr. Mándics Mihály

PÁLYÁZAT

A Palóc Társaság pályázata

1989-től január 22-e a magyar kultúra napja. 1823-ban ezen a napon fejezte be Kölcsey Ferenc nemzeti imánk, a Himnusz írását.

A Palóc Társaság tíz évvel ezelőtt hirdette meg első alkalommal a pályázatot, amelynek célja a magyarságtudat elmélyítése, a szülőföld iránti hűség erősítése, az anyanyelvi képességek fejlesztése és magyar fiataljaink tehetségének kibontakoztatása.

2005-ben tehát 10. alkalommal hirdetjük meg pályázatunkat. Kérjük magyar fiataljainkat a Felvidéken, Magyarországon és az egész Kárpátmedencében, hogy dolgozataikkal vegyenek részt, gondolataikkal járuljanak hozzá jubileumi pályázatunk sikeréhez.

2005-ben az alábbi témák közül válogathatnak a pályázók:

1. „Kertész leszek...” —József Attila üzenete a fiataloknak
2. Az én költőm József Attila
3. Határokkal szabdalta magyarság: tudunk egymásról?
4. Szülőföldem szép határa
5. Az én falum (vagy városom, vagy utcám...)
6. Kire (mire) büszke szülőfalum (szülővárosom)?
7. Rég volt, igaz volt (egy kis helytörténet)
8. Iskolám névadója és én
9. Ez az én hazám
10. Magyar kultúránk Európában

A pályázaton való részvétel feltételei:

- a pályázaton az alapiskolák (általános iskolák) felső tagozatosai (I. kategória) és a középiskolások (II. kategória) vehetnek részt több dolgozattal is;
- a dolgozatok terjedelme az I. kategóriában legkevesebb egy, a II. kategóriában legkevesebb három, kettes gépi sortávolsággal írott A4-es oldal;
- a szépen kivitelezett pályamunkák előnyben részesülnek; fényképpel, rajzzal díszíteni, kiegészíteni a dolgozatokat lehet, de nem kötelező;
- a pályamunkákon tüntessék fel a pályázó nevét, életkorát, lakcímét, iskolája nevét és címét, a kategóriát valamint a felkészítő tanár nevét;
- a dolgozatokat 3 példányban kérjük eljuttatni az alábbi címre:
Palóc Társaság, 991 22 Olováry (Óvár) 132;
beérkezési határidő: 2005. február 4.

Eredményhirdetés a márciusi nemzeti ünnepen lesz. Mindkét kategória győztese i jutalom-ban részesülnek. Gondoskodunk a legjobb pályamunkák megjelentetéséről is.

A színvonalas dolgozatok megírásához jó felkészülést kívánunk!

HONISMERET ÉS EURÓPA

Kisebbségként, többségként II.

Nemzetiségi és nemzeti stratégiák az Európai Unióban

A kisebbségi kulturális autonómia megvalósulási formáiról kezdett sorozatunkban a dél-tiroli minta megismerését követően¹ skandináv vidékre, az „ezer tó országába” látogatunk.

A finnországi svédek autonómiája

A finn nép, főként pedig Finnország történelme – különösen számunkra – elsősorban arról szól, hogy egy szellemileg és biológiailag életerős nép számára nincs reménytelen helyzet, alapvető érdekeit – noha az gyakran csupán a túlélés, a pusztá megmaradás – minden körülmények között érvényesíteni tudja.

A finn állam viszonylag későn jött létre, a XII. század elején, amikor Európában már szinte mindenütt kialakultak a keresztény királyságok, a finnek lakta térségben különböző törzsi szervezetek működtek. A svéd és az orosz hatalom érdeklődött a finnek területei iránt, és „vallási”-nak álcázott hódító harcok során akarta kiterjeszteni rájuk uralmát, sőt a Finn-öböl mellett még a dánok is megjelentek, természetesen térítési szándékkal. Kelet felől az ortodox vallás terjesztése ürügyén az oroszok próbáltak hódítani a térségben. A finnek két szomszédja a legerőszakosabb eszközökkel igyekezett rájuk kényszeríteni a keresztény jámborságot, eközben természetesen egymással is összeverekedtek néhányszor, és a XVII–XVIII. században egyre inkább az oroszoknak sikerült nagyobb befolyást és nagyobb koncot szerezniük. A finn népnek tehát volt módja és alkalma kitanulni a „két pogány közt egy hazáért” való taktikát.

A XVIII. században a finnek által lakott területen a Svéd Királyság és (1721-től) Oroszország osztozott. A svédek általában nem voltak tekintettel az övéktől teljesen eltérő finn nyelv és kultúra sajátosságaira, azért a svéd uralom idején a finn nyelvet csak az élő beszédben használták, anyanyelvű oktatás hiányában nem fejlődött, így a svéd nyelv és kultúra könnyen behatolt és hamarosan uralkodóvá lett a finn etnikum körében. Az 1700-as években a svédek csupán a Bibliát, néhány törvénykönyvet és rendeletet fordítottak le a helyi, kezdetleges finn nyelvre, az orosz fennhatóságú finn területeken pedig a német volt az oktatás és a kereskedelem nyelve.²

A fredrikshamni szerződéssel 1809-ben a finn területek keleti része, majd 1812-ben egész Finnország orosz fennhatóság alá került. A történelem fura fíntoraként, noha a terület jelentős kulturális autonómiát kapott, ez a finnek számára nem jelentett egyebet, mint hogy a Finn Nagyhercegség területén az oroszok megengedték a svéd nyelv használatát, s a helyzet groteszkjét még csak fokozta, hogy mindezt maguk a finnek kérték, hogy ezzel megelőzzék a finn nép eloroszosítását. Thore Mooden finn tudós – az Institutionen för offentlig rätt vezetője – a témával kapcsolatosan úgy fogalmazott, hogy az orosz fennhatóság „első időszakában a finnek ragaszkodtak a megörökölt svéd nyelvhez, amit már minden köztisztviselő és tanár el-sajátított”.

A XIX. század második felében kibontakozott finn nemzeti mozgalom látszólag két lehetőség között választhatott: vagy tovább ragaszkodnak az oroszosítás ellen védelmet nyújtó svéd

¹ Honismeret 2004. 5. 34–38. old.

² Mooden, Thore: A finnországi svédek autonómiája. In.: Halász Péter (szerk.): A nemzetiségi kulturális autonómiáról. Magyar Művelődési Intézet. Bp. 1997. 17. old.

nyelv és svéd kultúra álarcahoz, vagy engednek az orosz nyelv és az orosz kultúra egyre erősödő hatásának. Egy nép életképességét azon lehet lemérni, hogy miként működnek helyzet-felismerő reflexei. A finnek a maguk dilemmáját áthárították az oroszokra: finn nyelvi és kulturális jogokat követeltek, s mivel azok ezt kevésbé tartották veszélyesnek, mint ha „svéd” önrendelkezést erőltettek volna, hamarosan a „második hivatalos nyelv” rangjára emelték a finnt. Ugyanakkor létrehozták a helyi közigazgatáshoz kapcsolódó közoktatási rendszert, aminek keretében az oktatás nyelve az adott terület lakosságának igényétől függően finn vagy svéd volt, de ezt a „második nyelvet” nem tanították. Ezzel igyekeztek megosztani a finn népet „finn” finnekre és „svéd” finnekre, hiszen „könnyebben lehet eloroszosítani egy olyan országot, ahol nem létezik nyelvi vagy kulturális egység”.³

Ebből a szükségből is erényt tudtak kovácsolni. A finn nyelv „eltűrt” helyzetében fokozatosan kikerült kezdetleges állapotából, s behozta a szóbeliségből következő évszázados elmaradottságát. Finn középiskolák alakultak, a finn többségű városokban svéd, a svéd többségűekben finn tannyelvű magániskolák nyíltak, s ezek jelentős állami támogatást élveztek. Egyre több költő, író, sőt szakíró használta finn nyelvet, gazdagította a szókínset. A XIX. század végéig a svéd nyelv, néhány kivételtől eltekintve az egész térségben megőrizte uralkodó jellegét, ennek ellenére Finnországban a felsőbb társadalmi rétegek nem tekintették magukat svéd etnikai csoportnak, s nem érintkeztek a parasztság svéd nyelvű részével.

Csak a XIX-XX. század fordulójára változott meg a helyzet. Axel Olof Freudenthal vezetésével megindult a finnországi svédek öntudatra ébredése, előadásokat, tanfolyamokat tartottak a svéd nyelv és a svéd kulturális hagyományok értékeiről. Ennek nyomán hamarosan kialakult a finnországi svéd nemzetiség egységes identitása, s ez a mozgalom igyekezett fellépni az ország „finnesítése” ellen.

A finnek jól kihasználták korlátozott kulturális önrendelkezésük lehetőségeit. Az 1902. évi nyelvtörvény kimondta a nyelvek egyenlőségét, az 1906-os alkotmányreform nyomán pedig a finn nyelv vált uralkodóvá az államhivatalokban és az igazságszolgáltatásban. 1900-ban 1:1,25 volt az arány az elsősorban finnül beszélők javára. Az oroszoknak azonban nem sikerült egymással végzetesen szembeállítani Finnország svéd és finn kötődésű lakóit. Ezért amikor II. Miklós cár alkotmányellenes módszerekkel megszüntette a „finn tartomány kivételes előjogait”, s a finn és svéd mellett az orosz is hivatalos nyelvvé tette, a svédek és a finnek hasonló – általunk is jól ismert – ellenállási taktikával, az orosz nyelv tanulásának elhanyagolásával védekeztek. A finn iskolarendszer átvészelte az orosz elnyomás időszakát, s a svéd hivatalnokok azzal mutatták ki hazafiságukat, hogy nem voltak hajlandók kollaborálni az oroszokkal, inkább lemondtak a közigazgatásban betöltött állásiról. Ha jobban ismerném ennek az időszaknak a finnországi viszonyait, talán megkockáztatnám azt a föltevést, hogy a XX. század első évtizedeiben fölerősödött orosz elnyomás nem megosztotta, hanem bajtársi alapon éppenséggel közelebb hozta egymáshoz Finnország svéd és finn közösségét.

Amikor Finnország 1918-ban kivívta függetlenségét, a svéd hagyományokra épülő finn közigazgatási rendszer és jogrend érintetlen maradt. Az volt a kérdés, hogy sikerül-e a közös veszély ellen kialakított toleráns túlélési technikát átmenteni az önállóvá vált ország gyakorlatába. Erre megvolt az „érzelmi” alap, hiszen mind a finn, mind a svéd etnikum felszabadult az orosz főnhatóság alól. De az országban a Népszövetség által garantált kisebbségvédelmi rendszer jött létre, amely minden újonnan létrejött ország etnikai csoportjainak korlátozott gazdasági, társadalmi és kulturális jogokat adott. Ezzel a finnországi svédek nem voltak elégedettek, és az újonnan alapított Svéd Finnország Szövetség a Svéd Néppárttal együttműködve követelte, hogy Finnország továbbra is kétnyelvű maradjon.

A többség nagyvonalú hozzáállásának köszönhetően Finnország 1919-ben életbe lépett Alkotmányának 14. – ma is érvényben lévő – cikkelye kimondja, hogy Finnország nyelve a finn és a svéd. Az Alkotmány értelmében „a finn és a svéd anyanyelvű lakosság kulturális és gazdasági szükségleteit az állam azonos elvek alapján elégíti ki”.⁴ Ezeken az alkotmányos elveken nyugszik az 1922-ben lefektetett, mindmáig hatályos nyelvtörvény, amely jelenleg is meghatározza a finnországi svédek helyzetét. Eszerint az adminisztratív és a jogi körzeteket, vala-

³ Modeen i. m. 18. old.

⁴ Modeen i. m. 21. old.

mint a helyi közigazgatási egységeket az etnikai összetételük szerint osztályozzák, s a tízévenként esedékes népszámlálások alapján felülvizsgálják és korrigálják. Ennek értelmében az 1993 és 2002 közötti időszakban Finnországban 4 tisztán svéd helyi önkormányzat volt. 22 kétnyelvű svéd többséggel, 21 kétnyelvű finn többséggel, és mintegy 390 kizárólag finn nyelvű. A 12 tartományi önkormányzat közül négyben a finn dominál, hét tisztán finn nyelvű, egy pedig – az Aaland-szigeteké, lesz még róla szó – teljesen svéd.

Az említett nyelvtörvény előírja, hogy minden köztisztviselőnek el kell sajátítania a többség nyelvét. A közhivatalokat betöltő svéd anyanyelvű finn állampolgárokat szigorú vizsgának vetik alá, ezért a svéd anyanyelvűek elsősorban nem a közigazgatásban, hanem a magán-szférában és kereskedelemben keresik a helyüket. Másfelől azonban a svéd anyanyelvű finn állampolgároknak lehetőségük van arra, hogy felsőfokú tanulmányaikat is anyanyelvükön végezhessék.

Finnországban az önkormányzatok a közigazgatás számos területén meglehetősen önállóságot élveznek: helyi adókat vetnek ki, ugyanakkor jelentős állami támogatást kapnak az oktatás, a társadalombiztosítás és az egészségügy működtetésére. A közoktatást kezdetektől fogva az önkormányzatok irányítják. A törvények értelmében azokban az önkormányzatokban, ahol akármelyik nemzetiségből 13 diák van, kisebbségi elemi iskolai körzetet kell létrehozni. Az önálló középiskolához ennél több diák kell, felső iskolák alapításáról pedig a tartományi kormányok döntenek. Kétnyelvű önkormányzatokban vagy két részre oszlik az iskolaszék, vagy két külön iskolaszék működik.

A tisztán svéd, valamint a svéd többségű önkormányzatokban a svéd etnikai csoport oktatási kérdésekben bizonyos autonómiát élvez. A svéd anyanyelvű tanárok a finn osztályokban is tanítják a svéd kultúrára vonatkozó ismereteket. A svéd iskolák tanulóinak meg kell tanulniuk svédül, és elfogadható szinten kell beszélniük finnül. A finn középiskolákban is tanulnak svédül, sőt a finn felsőfokú iskolákban is elvárják bizonyos fokú svéd nyelvtudást.

A XX. század végén kb. 300 svéd nyelvű elemi, 43 középiskola és 100 felső iskola működött Finnországban. A svéd anyanyelvű gyermekek tehát gyakorlatilag minden szinten részesülhettek anyanyelvű oktatásban.

Területi – tartományi – autonómia egyedül a pozitív példaként sokat emlegetett Aaland-szigeteken érvényesül Finnországban, ennek azonban sajátos a története. Az I. világháború után Finnország és Svédország egyaránt magának igényelte a két ország között fekvő Aaland-szigeteket. A Népszövetség 1920-ban Finnország javára döntött, de olyan nagyfokú autonómiát írt elő, ami lehetővé tette a szigetek svéd jellegének megőrzését. Az 1991. évi Aalandi Autonómia Törvény értelmében a szigetek iskolái svéd anyanyelvűek maradtak. A szigetek területi autonómiaja jól példázza, hogy egy államon belül a kulturális autonómia különböző formái milyen eredményesen működhetnek.

Középeurópai, különösen Kárpát-medencei mércével mérve bármennyire toleránsnak, demokratikusnak, sok tekintetben példamutatónak tűnik a finnországi svéd nemzetiség állapota, ők maguk koránt sincsenek maradéktalanul elragadtatva a helyzetükkkel. Hiszen jól tudjuk, hogy a kisebbségnek mindig nehezebb a helyzete, kivéve az olyan szituációkat, mikor a törpe kisebbség uralkodik a többségen. De a finnországi svédek ma nem uralkodnak a finneken, noha a korábbi századokban kétségtelenül ez volt a helyzet.

Bármilyen demokratikusan és körülményesen szabályozottnak tűnik is a finnországi svédek területi és intézményi autonómiaja, a svédek mindezt úgy élik meg, hogy folyamatosan *harcolnak* nyelvük és kulturális identitásuk fenntartása érdekében. „A »harcol« szót kell használnom – mondotta Modeen professzor –, mivel a legtöbb svéd anyanyelvű finn többségű községben él és dolgozik.”⁵ Emiatt a XX. század második felében több, korábban svéd jellegű térségben erős finnesedés indult meg, ami csak részben magyarázható azzal, hogy a kedvezőbb gazdasági viszonyok miatt sok finnországi svéd költözött Svédországba. A vegyes házasságok is hátrányosan hatnak a svéd identitásra. Ugyanakkor a svédországi svédektől a finnországi kevés erkölcsi és semmi anyagi segítséget nem várhatnak.

Finnországi svédek véleménye szerint a kiterjedt nyelvi és kulturális jogok kétségtelenül nagy értéket jelentenek, de nem elegendőek a svédség fenntartásához. Meggyőződésük szerint a svéd etni-

⁵ Modeen i. m. 26. old.

kai csoportnak külön kisebbségi jogokra van szüksége. Az egyenlőség – hangoztatják – nem elegendő olyan helyzetekben, mikor a svéd anyanyelvű csoport túl gyenge ahhoz, hogy hasznát lássa az egyenlő jogoknak.

A finnországi svédek kulturális autonómiája azt a tanulságot jelenti számunkra, hogy itt a Duna-völgyében a többségi és a kisebbségi stratégiáknak még sokat kell fejlődniük ahhoz, hogy a finnországi helyzethez hasonló szinten oldhassuk meg „közös gondjainkat”.

Halász Péter

Tudós térképgyűjtők

2004 nyarán ismét erdélyi körútra vállalkozott Gróf László Oxfordban élő magyar történetész és gyűjtő. Felsőcsernátoni Bod Péter urammal fogalmazva „a világnak négy Részét” olyképpen járó, a történelmi Magyarország egészében gondolkodni és múltjának feltárásában cselekedetekre oly módon alkalmas tudós férfi ő, aki szűkebb és tágabb pátriájának szellemi gyarapodását elősegíteni a nagyvilágban és itthon egyaránt képes. Mostani útjára is társul szegődött Feiszt György nyugat-dunántúli „falusfele” – mindkettőjük családfája sárvári gyökerű –, s a tíznapos erdélyi peregrinációra magukkal hozták a Cartographica Hungarica térképtörténeti szaklap idei friss számát is. Az igen igényes nyomdai kiállítású, tematikáját tekintve gazdag, Erdélyre tekintő folyóirat törzssanyagához tartozik angliai vendégünk Bod Péter nyomában Erdélyben (Bod Péter térképei) című, gazdagon illusztrált esszéje. A címdoldalon és a laptestben található a Gróf László által azonosított „négy fő Mappa” – Európa, Amerika, Ázsia és Afrika. Az erdélyi közlésre szánt esszérészlet és a folyóirat transzilván témájú írásai mellett fel kellett figyelniünk a Cartographica Hungarica Térképtörténeti Magazin kiadó-főszerkesztőjére, Szathmáry Tiborra, és Szántai Lajos térképtörténetész életműjének alakulására és munkásságára is, amely sok vonatkozásban azonos ívű, és nemcsak szakmai érintkezési pontjaik révén rajzolódnak egymás mellé, hanem a szülőföldhöz való kötődés élményei és parancsa szerint is.

Gróf Lászlót, többek között, kartográfus pályatársainak életútjáról is faggattam.

Mit illik tudni erdélyi embernek a Cartographica Hungarica főszerkesztő-kiadójáról?

Szathmáry Tibor régóta a térképgyűjtés szerelmese, ma már a térképek, atlaszok és régiségek kereskedésével is foglalkozik. A magyar térképek gyűjtésére sokat áldoz. A Cartographica Hungarica térképtörténeti szaklap megjelenését évek óta finanszírozza és ő adja ki. Térképgyűjteményt állított össze, amelynek egyik része az Országos Széchényi Könyvtárba került. Ahová az én Ortelius gyűjteményem is.

Ortelius volt az első, aki atlasz formában adta ki a térképeket, és ő volt ugyancsak az első, aki az „atlasz” elnevezést használta. Azonos méretű térképeket gyűjtött egy könyvbe. Elhatározása az volt, hogy egy országról egy térkép legyen, amelyből az utazó vagy a följazot tanulmányozó megismerheti azt az országot. Érdekes, hogy már az első kiadásban három térkép jelent meg a Kárpát-medencéről: Magyarország, Erdély és Illíria, – azaz a szlavón tengerpart. Ez az atlasz 40 év alatt (1570–1612) több mint negyven kiadást ért el. Nagyon népszerű volt.

Később Ortelius megismerkedik Zsámboki Jánossal, a nagy történetésszel, aki egyébként numizmatikával is foglalkozott, akárcsak Ortelius. Jó barátságba kerültek. Zsámboki elküldte Lazius javított térképét Orteliusnak, aki mind a kettőt közölte, és a kísérő szövegben megjegyezte, hogy a kedves olvasóra bízta, hogy melyiket találja jobbnak.

Ez volt ezek szerint az első „alternatív” tankönyv, illetve „térkép?”

Ortelius nagyszerű üzletember is volt. Nem akarta megsérteni a térképszerzők közül az egyiket sem, ezért bízta a döntést a „tisztelt olvasóra.” Későbbi kiadásokban aztán hét térkép jelent meg Magyarország területéről, és én ezeknek a térképeknek az összes kiadásából igyekeztem összegyűjteni egy teljes gyűjteményt. Ez nem sikerült, viszont 111 térképből álló gyűjteményt alapozhattam meg. Ebben jelen van a kiadások többsége. Ez került aztán az Országos Széchényi Könyvtárba.

Milyen földrajzi térségből sikerült a térképeket gyűjteni?

Nekem egyetlen elvem volt, hogy a történelmi Magyarország területéről soha semmilyen műértéket nem viszek el. Tudjuk, hogy már elég mindent vettek el, és vittek el tőlünk. Az Ortelius-gyűjtemény térképei a világ különböző tájairól származnak: Anglia, Franciaország, Észak-Amerika, sőt egyet még Honolulu-ból is sikerült megszerezni. Nagyon megnyugtató, hogy ezek a térképek, amelyeket most már lehetetlen lenne összegyűjteni Magyarországra kerültek. Ezek nemcsak a földrajzi tudomány, hanem a nemzeti hagyományok gazdagságának és műveltségünknek a bizonyítékai, és nagyon jó dolog, hogy most már idehaza vannak.

Ez gesztus, igazi patriotára valló cselekedet, a hazai tudományosság megerősítésére alapvetően fontos istápolása. Az efféle szenvedély a nyugati szörványban élőknek missziója is lehet, – ha erre alkalmas, tájékozott és szakmailag képzett valaki.

Nagy szerencsénk volt az, hogy pontosan egy időben hárman! – Szántai Lajos Párizsban, Szathmáry Tibor Olaszországban, én pedig Angliában, Oxfordban. Nekünk háromunknak – együtt, egymást figyelmeztelve, mikor, mi, hol bukkant fel –, sikerült ilyen hatalmas gyűjteményt összeállítani és ezt tudományosan feldolgozni.

Szathmáry Tibornak 1987-ben megjelent a *Descriptio Hungariae* című könyve, amely összefoglalja Magyarország térképeit az 1600-as évekig. Szántai Lajosnak a kétkötetes *Atlas Hungaricus* című katalógusában minden nyomtatott Magyarország-térkép megvan, egészen az 1850-es évekig.

Miként lesz valaki térképtörténész? Hogyan lehet erre a tudományágra, hivatásra „rákapni”?

Érdekes kérdés. A magam esetében ez úgy volt, hogy az iskolában Kogutowitz Manó térképe alatt ülve olyan ötletem támadt, hogy én katonai térképész leszek. Ez azzal is összefügg, hogy akkor, a második világháború idején már katonai ténykedések folytak az országban. A másik indíték az volt, hogy már akkor nagyon megszerettem a térképeket. Ettől az elhatározástól teljesen elkanyarodva – nem önszántomból, hanem a szükség miatt – a sorsom úgy alakult, hogy amikor a honvédséghez behívtak, akkor a térképészekhez kerültem. Teljesen véletlenül. Ott újra kapcsolatba kerültem a térképekkel.

Mikor '56-ban Angliába emigráltam, – elszakadván Magyarországtól – a magyar bélyegeket kezdtem gyűjteni. Legyen valami, ami Magyarországhoz köt. 1964-ben láttam egy hirdetést: *Abraham Ortelius Magyarország-térképe eladó*. Egy angol kiadó ugyancsak térképeladást hirdetett. Nagy örömmre mind a két térképet mindjárt meg is vásároltam. Addig nem is tudtam, hogy ilyen lehet vásárolni. Ekkor kezdődött és alakult ki az én esetemben a gyűjtői szenvedély. Azóta sikerült összeállítani egy sok darabból álló Magyarországot ábrázoló gyűjteményt. Úgy döntöttem – ha nekem annyi kellemes órát szerzett a térképek gyűjtése és tanulmányozása, másnak is örömet szerzek –, s ebből a gyűjteményből Sárvár városának, szülővárosomnak adományozok állandó kiállításra egy térképgyűjteményt 1520-tól 1848-ig. Ez a gyűjtemény aztán a Nádasdy várba került, s ott a mai napig megtekinthető.

Három Nyugat-Európába szakadt, azonos érdeklődésű ember miként találkozott egymásra?

Szántai Lajos vegyész-mérnök. Ő is '56-os, a kartográfia a magyar történelem iránti vonzalma révén került az érdeklődési körébe, és így kezdett el térképeket gyűjteni. Franciaországban gyűjtött össze gyönyörű anyagot. Jelenleg is dolgozik egy hatalmas munkán: a *Magyar várak és városok metszeteinek katalógusán*. Ez a közeljövőben kerül kiadásra. Szerves része lesz a Szalai Béla által megjelentetett *Magyar várak, városok, falvak metszeteinek* katalógusának.

Szathmáry Tibor később, az 1980-as évek elején került ki Olaszországba. Mint a régiségek iránt érdeklődő ember és nemcsak a régiségek vásárlásával és eladásával foglalkozott, hanem a magyar térképek összegyűjtésével is. Ezeket nem adta el, hanem megtartotta. Csodálatos és nagyon értékes gyűjteményt hozott létre, amelynek egy része az Országos Széchényi Könyvtárba került. Közben olyan anyagi helyzetet teremtett magának, hogy támogatni tudta egy kartográfiai szaklap, a *Cartographica Hungarica* megjelenését is. Majdnem egyedülállóan jelenteti meg. Csak két-három ilyen szaklapot ismerünk az egész világon, és ilyen színvonalon. Nagyan hozzájárult a régi magyar térképek megismertetéséhez és tanulmányozásához a nagyvilágban. Ezeket mind saját maga finanszírozza, sőt magyaroknak olcsón, nagyon jutányos áron forgalmazza (8174 Balatonkenese, Kikötő u. 7. Hungary). A most megjelent *Carto-*

graphica szám belső borítóján olvashatjuk a kiadó-főszerkesztő előszavát: „Pereg a homok. Régen volt, amikor 1992-ben megjelent a Cartographica Hungarica első száma. A legutolsó magazin óta is eltelt egy kis idő. Több is mint kellett volna. Azzal bíztattuk magunkat, hogy jó munkához idő kell. Ugyanakkor az olvasótáborban zúgolódás jeleit tapasztaltuk. A hosszabb kimaradásért ezúton kérünk elnézést. Engesztelésül ezzel a terjedelmesebb számmal lépünk meg Önöket.” (Szathmáry Tibor)

A mostani szám valóban imponáló, nyomdatechnikai szempontból is európai szintű. 124 oldalon jelent meg, különösen sok tanulmányt, adatot találunk Erdélyről. A külső borítón Bod Péter Európa-térképét csodálhatjuk meg, a belső borítón Bod Péter nemrég Kolozsváron felfedezett és frissen restaurált portréját, a hátoldalon a következő szöveggel: „Nagylényei Kelemen Benjamin ajándéka (1860), kinek felesége Bod Katalin, unokája volt Bod Péternek”. A portré őrzési helye a kolozsvári Szépművészeti Múzeum – Muzeul de Artă, Cluj. Ebben a számban található Gróf László Bod Péter nyomában Erdélyben (Bod Péter térképei) című nagy ívű esszéje számos könyv- és térkép illusztrációval, gazdag könyvészeti anyaggal. Bod Péter térképeinek azonosítása és ennek története olvasmányként is izgalmas. Ugyancsak Erdély történetével foglalkozik a Dan Dana – Mariuca Radu Erdély a herefordi „Mappa Mundi” térképen című tanulmánya, Gudor Botond Boroskrakkó kéziratos térképeinek megtalálása és restaurálása címmel ír, Sofia Stirban Restoration of a collection of manuscript maps in the National Union Museum, Alba Julia címmel angol nyelven közöl tanulmányt. A Cartographica Hungarica írásait vagy ezek tartalmi kivonatát angol fordításban is közlik. A folyóirat erdélyi hírnagyát is áttekintve érzékelhetjük, hogy Szathmáry Tibor és munkatársai egy erdélyi súlypontú számmal jelentkeztek.

Ugyancsak a mostani számból tudjuk meg, hogy 2005-ben, július 17–22 között, Magyarországon, első ízben Budapesten tartják a 21. Nemzetközi Kartográfia-történeti Konferenciát. (Az ELTE látványosi központjában, <http://lazarus.elte.hu/ichc2005.htm>).

Az 1964 óta folyamatosan, általában két évenként meghirdetett esemény a térképek történetével foglalkozó egyetlen nemzetközi fórum, amely évek során kiemelkedő jelentőségű, interdiszciplináris találkozóvá és seregszemlévé vált a szakterület mind nagyobb számú művelője számára – olvashatjuk a rendezvényi bemutató ismertetőben. Az előző konferenciát 2003-ban az Egyesült Államokban rendezték, így Európában négy évvel a madridi találkozó után bizonyára sok érdeklő készül Budapestre. Mondanunk sem kell, hogy ebben az összefüggésben a Cartographica Hungarica mostani Erdély-súlypontú száma milyen rendkívüli szerepet játszhat szűkebb pátriánk múltjának, nemzeti identitásunknak világszintű népszerűsítésében.

Sepsiszentgyörgyi beszélgetésünk során Gróf Lászlót arról is kérdeztük, hogy Teleki Pál térképészeti munkássága miként illeszkedik bele a mai kartográfusok törekvéseibe?

Mi általában klasszikus térképeket gyűjtünk. Én megálltam 1848-nál. 1850 az, amikor a klasszikus kartográfia befejeződik, és megkezdődik az úgynevezett modern térképészet. Mi tehát kizárólagosan a korai térképészettel foglalkozunk, témánk a térképtörténet. Szántai Lajos gyűjteményében a Teleki Pál munkássága már nincs benne. Nagyon fontos, de ez már a modern periódushoz tartozik, ami egy egészen más terület.

Az Önök térképgyűjtői munkásságában a történelem „fordított olvasata” jelenik meg, a térkép nem történelmi illusztráció, hanem ebből lehet, vagy kell kiolvasni-leolvasni a történelmet.

A kettő szorosan kapcsolódik egymáshoz. A történelem ismerete nélkül nem lehet térképet olvasni, csak nézegetni. Viszont lehet a térképekről következtetni, vagy pedig bizonyos történelmi eseményeket a térképek segítségével meg lehet határozni. Erre nagyon jó példa: Szántai Lajos barátom felhívta a figyelmemet egy Párizsban talált térképre. Ez egy Szombathely melletti hadgyakorlatot ábrázolt az 1700-as évek végén. Megkérdezte, érdekel-e engem? Természetesen érdekelt, hisz Szombathelyen születtem, bár az őseim sárváriak voltak. Szombathely úgy a szülővárosom, hogy ott volt a klinika, ahol én megszülettem. Ezt a térképet én megvásároltam és a Vas Megyei Levéltárnak adományoztam. Ennek a privatizáció idején gyakorlati haszna is volt, amikor bejött egy egyén, aki azt állította, hogy az ő nagyapja épített egy csárdát, és ő azt visszaköveteli. A baj az volt, hogy a hadgyakorlati térképen a csárdát már jelölték. Tehát nem a „nagyapa” építette, hanem az már évszázadok óta ott volt. A térképnek bizonyító ereje és haszna volt. Egyébként ennek a hadgyakorlati térképnek érdekessége, hogy a bal oldalán németül van a szöveg, a jobb oldalán magyarul.

Melyik az első ismert magyar térkép?

Az első térkép, amely Magyarország nagy kincse egyetlen egy példányban maradt meg. Ez Lázár deák térképe, 1528-ban jelent meg. Valószínű, még Mátyás idejében kezdték meg Magyarország felmérését, ismervén, hogy Mátyásnak kiváló kapcsolatai voltak Itáliával, s feltételezhető, hogy Lázár maga is itáliai származású földmérő volt. Csak nagy múltú országoknak adatik meg, hogy ilyen pontos, és ennyire adatolt térképe legyen, mint a Lázár deáké Magyarországról. A Lázár deák térképét későbbi időkben is használták, de a tájolását nem ismerték fel. Próbálták „helyesbíteni”, s így sokat rontottak rajta. Míg nem megérkezett Luigi Ferdinando Marsigli Olaszországból – egy olasz mérnök –, aki aztán felmérte az egész Duna folyását és ezzel teljes képet kapott a vízhalózat. Azóta ábrázolják helyesen a visegrádi Duna-kanyart – könyökkel. Azelettől átlós folyással ábrázolták. A Duna és a Tisza összefolyását addig V alakban ábrázolták, most pedig U-alakú.

A szülőföldhöz kötődésnek még milyen dimenziói vannak? „Sárvár alatt sűrű berek a csere” – verselt Thaly Kálmán a „kurucok nevében” is.

Akkor lehetővé vált, hogy hazalátogassak Magyarországra, és ne csak a bélyegeket nézegessem, s a térképeket simogassam otthonomban, akkor családommal minden évben hazalátogattunk. Először, 1966-ban, természetesen Sárvárra. Három lányom van. Minden évben hazalátogattak és ismerkedtek ők is Magyarországgal, a nagyszülőkkel. Nagyon nagy örömmre szolgált, hogy amikor Jolanda lányom először eljött Magyarországra nyaralni, akkor nem Spanyolországba utazott, hanem a barátnőjét is elhozta. Ők klasszikus történelmet – görögöt és római – tanultak, s felkeresték Savariát, az egykori Szombathelyet is. A középső és a legkisebb lányom jó tornász, s a torna révén is többször jártak itthon edzőtáborokban és versenyeken is. A magyar tornászok is felkerestek bennünket Angliában. A középső lányom, Elisabeth állandóan gyötör, hogy miért nem Erzsébet névre kereszteltük – persze, akkor a praktikusság döntött – de, „kárpótlásul” a budapesti Erzsébet hidat a magáénak tudja, és mindig ott fényképezget. A legkisebbik, Eva, szintén tornász volt, most Skóciában él, a férje mérnökember, az olajfűró tornyoknál tevékenykedik. Egy unokám van. Ő már járt Sárváron, ismeri a termálfürdőt, ott gyakorolta az úszás első mozdulatait. Engem csak *nagypapinak* szólít.

Bod Péter az Isten vitézkedő Anyaszentegyháza című egyháztörténelmi művében, amelyhez a Gróf László által azonosított négy fő mappa tartozik, az Előljáró Beszédben azt írja: „Ki ez (...) Históriaitkát épületesen akarja olvasni, az igen jól tselekszi, ha elsőben vizsgáló szemekkel eljárja a' világnak négy Részeit és azokban (...) (a) nevezetesebb országokat és városokat, (...)” majd így folytatja: „Könnyű léssen pedig eljárni, ha az Európa Tábláján vezérül veszi azokat a' Pontotkákat mellyek, Erdélyből indulnak Magyar ország felé, az Asia Tábláján Konstanczinápolyból indulnak Natolia felé, (...) az Amerika Tábláján Kanadából új Frantzia felé, mert a' Könyoben olvasván az országokat és városok neveiket, a' Pontotkákat egyenesen azokba vezetik.”

Gróf Lászlót, amint „a négy fő mappát” és azonosításuknak történetét feltáró esszéjében vallja, hogy őt ez indította Erdély felé. „Én csak azt sajnálom, hogy mi Erdélyt csak tíz éve járjuk. Ezelettől harminc évvel kellett volna kezdeni. Akkor viszont még nem volt meg ennek a lehetősége” – zárja le háromszéki beszélgetésünket.

Bárha idegenbe szakadt hazánkfiak közül mind többen lennének, akik „vizsgáló szemekkel járnak a világnak négy részeit”, és vizsgálódásuk gabonaszemeit itthon is magtárba helyeznék, mint ahogyan ezt a mi derék térképtörténészeink is teszik.

Sylvester Lajos

EMLÉKEZZÜNK

Az 1956-os forradalom elfojtását Kárpátaljáról irányították

„1956-os magyar események...”, „magyar ellenforradalmi lázadás...” – bármennyire is furcsa a mai fülnek, ilyesfajta, a végletekig leegyszerűsített, ellenséges meghatározásokra korlátozódott utóbbi időig a volt Szovjetunió számos állampolgárának az ismerete Magyarország történelmének 1956. októberi-novemberi tragikus és egyúttal hősie napjairól.

Ma már egyre több adat bizonyítja azt, hogy a szabadságharc eltiprását Kárpátaljáról irányították.

Kárpátaljai magyar visszaemlékezők és önmagukat megnevezni nem kívánó volt helyhatósági hivatalnokok vallomásából ismeretes, hogy a Munkács–Ungvár „tengelyvonalon” rendezkedett be a központi szovjet hatóság főhadiszállása, s „kézi vezérlessel” irányították a magyar forradalom vérbefojtását. A Moszkvából küldött KGB vezérek, belügyminiszteri tisztviselők, magas rangú katonai személyiségek, forró dróton keresztül szinte óránként informálták az SZKP Központi Bizottságát és Titkárságát a magyarországi fejleményekről. Munkájukat tevékenyen segítették a kárpátaljai magyar párttitkárok (mint például Veres Gábor, aki ekkor a beregszászi járás párttitkára volt, annak idején ott volt Kádár János mellett, ő kísérte föl Moszkvába, részt vett az anyagok fordításában, ma Nagyállón él), az ideológiai front harcosai, az elkötelezett magyar kommunista újságírók (mint Balla László író, aki részt vett az úgynevezett szolnoki felhívás fordításában, stilizálásában). A megbízható kádereken kívül Kárpátalján „nyűzsögtek” a magyar nép haragja elől ide menekült volt AVH-s tisztek, kommunista funkcionáriusok, akiknek a családját az ungvári katonai kaszárnyákban helyezték el.

Ezzel kapcsolatosan találhatók olyan iratok, amelyek bizonyítják a BM karhatalmi tisztjeinek itteni befogadását. Többek között I. Szerov tábornok 1956. október 29-én azt jelentette az SZKP Központi Bizottságának A. I. Mikojannak és M. A. Szuszlovnak, hogy Magyarországon a „magyar lakosság hangulata élesen kommunistaellenes, egyes helyeken fegyveres személyek a lakásokat járva kutatják fel a kommunistákat, agyonlövik őket... Debrecenben a megyei pártbizottság illegálisításba vonult, kapcsolatba lépett katonai egységekkel, és támogatást kér. Ezeket az adatokat alátámasztják a »forradalmi bizottságok« vezetőiről a Minisztertanácshoz érkező táviratok (...) Orbán, a BM karhatalmi alakulatok parancsnoka, közölte tanácsadónkkal, hogy összegyűjti a tisztjeit, és megkísérel velük áttörni a Szovjetunióba. Dékán, a korábbi belügyminiszter-helyettes elmondta, hogy a provokátorok lemeszárolják a szervek munkatársait és családjaikat. Az ellenforradalmi banditák összeállítják a munkatársak címlistáját. Dékán osztagot akar létrehozni a munkatársakból, és fegyverrel megindulnak a szovjet határ felé (...) A debreceni megyei államvédelmisek eljutottak a szovjet határhoz Uzgorod körzetében, és kéri a határőröket, hogy engedjék be őket a Szovjetunióba.” Ezt megerősíti az a tájékoztató jelentés is, mely 1956. október 29-én a 27. határőrosztag 14. őrszemének határszakaszán a Szovjetunió területére átlépett Vig őrnagyról készült, aki az MNK BM Szabolcs-megyei főosztályának vezetője volt. A feljegyzést Sztarovojev ezredes készítette és az SZKP KB elnökségének továbbították. Vig őrnagy munkatársaival együtt október 29-én lépett a Szovjetunió területére, s így került Ungvárra.

Ezek után elképzelhető, milyen nagymérvű diplomáciai mozgás bontakozott ki Kárpátalján. A KGB hírszerzés teljes bevetéssel dolgozott, a Kárpátmelléki Katonai Körzet pedig operatív módon össze a támadásra felkészített csapatokat a szovjet-magyar határ mentén.

Miután a Moszkvában kiadott parancs értelmében „Magyarország lerohanása megtörtént”, Ungváron még hónapokon keresztül működött az SZKP KB utasítására felállított politikai főhadiszállás. Vezetői mindent elkövettek annak érdekében, hogy az általuk összetákolta Kádár-kormány zökkenőmentesen működjön, s a felkelők megkapják büntetésüket. Ezen kívül ingyenes gazdasági és más segítséggel járultak hozzá ahhoz, hogy a kommunisták által írá-

nyitott Magyarországon normalizálódjon a helyzet, s az élet visszatérjen a forradalom előtti mederbe. Az Ungváron felállított politikai főhadiszállás munkájáról tanúskodnak az Ungvári Megyei Levéltárban található dokumentumok is, amelyek azt bizonyítják, hogy a kárpátaljai magyarok minden forradalommal szimpatizáló személy megnyilvánulását börtönbüntetéssel sújtották.

Ma már tudjuk, hogy Kádár szolnoki beszédét Ungvárról sugározták. 1956. november 4-én Szolnokról rádióközleményben hangzott el, hogy megalakult: a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, amely a Szovjetunió fegyveres erőinek segítségével megkezdte „harcát az ellenforradalom felszámolására”. Ezt a közleményt még csak négyen jegyezték, azok, akik jelen voltak Szolnokon: Apró Antal, Kádár János, Kossa István és Münnich Ferenc. Azonban november 1. és 4. között Kádár megjárta Moszkvát és Ungváron keresztül tért vissza Szolnokra. Napjainkig a közvélemény úgy tudta, hogy 1956. november 3-án az, új forradalmi központ Szolnokon jött létre, s november 4-én innen intéztek kiáltványt a magyar néphez. Sándor László, aki ez időben az Ungvári Rádió magyar adásában dolgozott, november 3-án, szombaton azt a feladatot kapta, hogy olvassa be Kádár János és Münnich Ferenc nyilatkozatát arról, hogy megalakult az új forradalmi és munkás-paraszt kormány, s munkára szólítja a lakosságot. Munkácson találkoztak a magyar és a szovjet pártemberek, ott készültek a nyilatkozatok, onnan hozták át Ungvárra, mert Szolnokra messzebb volt az út. Ezek szerint a Szolnokon megalakult kormány híre egy nappal korábban jutott el a Szovjetunióba, Ungvárra, mint Szolnokra. Ezt támasztja alá Kádár egy későbbi, 1959. december 7-én tett kijelentése: „Három évvel ezelőtt, amikor a magyar nép nehéz helyzetben volt, én már jártam ezen a vidéken. Azért jöttünk ide, hogy testvéri segítséget kérjünk a szovjet néptől” – mondta, amikor visszakísérte szovjet területre a Magyarországra látogató Nyikita Hruscsovot.

Megerősíti Kádár János kárpátaljai tartózkodásának tényét Balla László, aki 1956 novemberének első napjaiban az Ungvári Tankönyvkiadó magyar szerkesztőségének vezető szerkesztőjeként dolgozott. Ekkor az Ungvári Rádióba rendelték őt, és a területi pártbizottságba a bejegyzési laptól Lusztig Károlyt. A stúdióba természetesen katonatisztek jártak be, s az elejtett szavakból tudták, hogy Kádár János Kárpátalján tartózkodik. Ökemencén, a területi pártbizottság nyaralójában. „Én (...) nem láttam, nem találkoztam vele – emlékezett Balla –, viszont kaptam egy anyagot kontrollszerkesztésre, hogy nézzem meg nyelvi szempontból. Magyar szöveg volt, de megoldásaiból, a nyelvi fordulataiból lehetett tudni, hogy fordítás. Kádár szolnoki beszéde volt.”

És miért éppen ez a két ember kellett a fordításhoz? Valószínűleg azért, mert a Kommunista Párt vezetősége megbízott bennük, hisz a Kárpátaljai Megyei Levéltár 2878. számú dokumentuma szerint Hruscsovnak a Szovjet Kommunista Párt XX. kongresszusán elhangzott beszédét is ők fordították.

A KÁDÁR-KORMÁNY FELHÍVÁSA, 1956. NOVEMBER 4.

„Felhívás a magyar néphez!

Megalakult a magyar forradalmi munkás és paraszt kormány!

A hazánkban október 23-án megindult tömegmozgalom, amelynek nemes célja a Rákosi és társai által ellövetett párt- és népellenes bűnök kijavítása, a nemzeti függetlenség és szuverenitás védelme volt, a Nagy Imre Kormány gyöngesége és a mozgalomba beforakodott ellenforradalmi elemek növekvő befolyása révén veszélybe hozta szocialista vívmányainkat, népi államunkat, munkás-paraszt hatalmunkat, hazánk létét.

Ez indított bennünket, magyar hazafiakat arra, hogy megalakítsuk a magyar forradalmi munkás-paraszt kormányt. A kormány összetétele Kádár János: miniszterelnök, dr. Münnich Ferenc: miniszterelnök-helyettes, a fegyveres erők és közbiztonsági ügyek minisztere, Marosán György: államminiszter, Horváth Imre: külügyminiszter, Kossa István: pénzügyminiszter, Apró Antal: iparügyi miniszter, Dögei Imre: földművelésügyi miniszter, Rónai Sándor: kereskedelemügyi miniszter.

A többi tárcák egyelőre betöltetlenül maradtak. Ezeket az ország törvényes rendjének helyreállítása után, a népi demokráciánkhoz hű más pártbeli és pártönkívüli képviselőkkel kell betölteni, akik készek megvédeni a szocializmus vívmányait.

Az újonnan megalakult kormány az alábbi felhívással fordul a magyar néphez:

A forradalmi munkás-paraszt kormány felhívása a magyar néphez!

Magyar testvérek! Munkások! Parasztok! Katonák! Elvtársak!

Nemzetünk nehéz napokat él át. Veszélyben van a munkások és parasztok hatalma, a szocializmus szent ügye. Veszélyben vannak az elmúlt 12 esztendő mindazon vívmányai, amelyeket a magyar dolgozók és mindenekelőtt ti, magyar munkások a magatok kezével, hősies és önfeláldozó munkával teremtetek meg.

Az ellenforradalmárok egyre arcátlanabbak. Kegyetlenül üldözik a demokrácia híveit, a nyilasok és más vadállatok gyilkolják a becsületes hazafiakat, és a mi legjobb elvtársainkat. Tudjuk azt, hogy hazánk-

Felhívás a magyar néphez

Megalakult a magyar forradalmi munkás és parasztkormányt

alt. 6.
A hazánkban szeptember 23-án megindult Népi tömegmozgalom, amelynek nemese célja a Rákosi és társai által elkövetett párt- és népi ellenes bűnök kijavítása, a nemzeti függetlenség és eszuevőrdnité védelme volt, a Nagy Imre kormány gyöngesége és a mozgalomba beforakodott ellenforradalmi elemek növekvő befolyása révén veszélybe hozta szocialista vívmányainkat, népi államunkat, munkás-paraszti hatalmunkat, ~~apácá~~ hazánk létét.

Ez indított bennünket, magyar hazafiakat erre, hogy megalkítsuk a magyar forradalmi munkás-paraszti kormányt.

A kormány összetétele:

Kádár János: miniszterelnök,

dr. Münnich Ferenc: miniszterelnök helyettes, ügygyveres erők és közbiztonsági ügyek minisztere.

Horváth Imre: külügyminiszter,

Kossa István: pénzügyminiszter,

Apró Antal: ~~miniszter~~ *államvédelmi miniszter*,

Marosán György: ~~kormányzati miniszter~~ *államvédelmi miniszter*,

Dögei Imre: földművelésügyi miniszter,

Rónai Sándor: kereskedelem- *ügy* miniszter,

A többi téncké ~~betöltetlenül~~ *maradtak.*
~~az, hogy ezeknek~~ *az* a népi demokráciákhöz hű pártbeli és pártankivüli képviselőkkel ~~hívunk meg~~ *valakik* ~~hívunk meg~~ *valakik* ~~megvédeni a szocializmus vívmányait.~~

az ország törvényes rendjének helyreállítása után

Az újonnan megalakult kormány az alábbi felhívással fordul a magyar néphez:

A forradalmi munkás-paraszti kormány felhívása a magyar néphez!

Magyar testvéreim!

Munkások!

Parasztiok!

Élvtársak!

✓ Nehéz napot él át nemzetünk! Veszélyben van a munkások és parasztiok hatalma, a szocializmus szent ügye. Veszélyben vannak az elmúlt 12 esztendőnek minden viszonyai, melyeket a magyar dolgozók és mindenekelőtt ti magyar munkások a magatok kezével, hősiessége és onfeláldozó munkájával teremtetek meg. ~~Veszélyben van a magyar nép és a magyar állam.~~ ~~Az ellenforradalmi erők a magyar állam ellen támadnak.~~

Az ellenforradalmi ~~erők~~ ^{erők} egyre erőteljesebben ~~szerveződnek~~ ^{szerveződnek} és ~~tevékenykednek~~ ^{tevékenykednek}. Kegyetlenül öldöklnek a demokrácia híveit, és a nyilasok és más vaddíjak gyilkolják a becsületes hazafiakat és a mi legjobbjainkat. Tudjuk azt, hogy hazánkban még sok a megoldást kívánó kérdés, és még sok nehézséggel kell küzdenünk! A dolgozók éllete még távolról sem olyan, amilyennek kell lennie egy szocializmust építő országban. ~~Az elmúlt 12 esztendőben elért haladásról, a közélet és a gazdaság sok nagy hibát követelt el és súlyosan megdöntötte a törvényességet. Mindez jogosan teszi elégszerűtlennek a dolgozókat.~~ ~~Az a népi mozgalmakba bekapcsolódott munkások nem arra igyekeznek, hogy jóvá tegyék ezeket a súlyos hibákat és törvénysértéseket, nem arra, hogy emeljék a dolgozók életszintjét és harcoljanak népünk jobb jövő-ért!~~

ban még sok a megoldást kívánó kérdés, még sok nehézséggel kell küzdenünk! A dolgozók élete még távolról sem olyan, amilyennek kell lennie egy szocializmust építő országban. Az elmúlt 12 esztendőben elért haladással egy időben Rákosi és Gerő kikijé sok súlyos hibát követett el és súlyosan megsértette a törvényességet. Mindez jogosan tette elégedetlenné a dolgozókat.

A reakciók saját önző céljait követik. Kezet emeltek a mi népi demokratikus rendszerünkre. Ez azt jelenti, hogy a gyárakat és üzemeket vissza akarják adni a kapitalistáknak, a földet a nagybirtokosoknak. Már el is indították Horthy zsandárait, börtönöreit, az egész átkozott és gyűlöletes elnyomó és kizsákmányoló rendszer képviselőit, hogy a nép nyakára üljenek. Nem szabadságot, jólétet és demokráciát hoztak volna, ha győznek, hanem rabságot, nyomort, munkanélküliséget és kíméletlen úri elnyomást. A reakciós elemek felhasználva népi demokratikus építésünk folyamán elkövetett hibákat, igen sok becsületes dolgozót – különösen az ifjúság nagy részét – tévesztették meg, akik a mozgalomba becsületes, hazaftas szándékkal kapcsolódtak be. Ezek a becsületes hazafiak azt akarták, hogy társadalmunk, gazdasági és politikai életünk tovább demokratizálódjék, s ezzel biztosítsák hazánkban a szocializmus alapjainak megszilárdítását. Azért emelték fel szavukat, hogy Magyarország erősödjön és virágozzon, hogy szabad, szuverén állam legyen, amely barátságot tart fenn a többi szocialista országgal. Eppen ezért helytelen és bűnös eljárás, ha valaki vádolja ezeket azért, hogy a mozgalomban részt vettek. Emellett nem szabad szem elől téveszteni, hogy felhasználva Nagy Imre kormányának gyöngeségét, ellenforradalmi erők garázdálkodnak, gyilkolnak és rabolnak az országban, és attól lehet félnünk, hogy felülkerekednek.

Mély szomorúsággal és nehéz szívvel látjuk, milyen szörnyű helyzetbe hozták édes hazánkat azok az ellenforradalmi elemek – sőt sokszor jóhiszemű, haladó szellemű emberek is –, akik tudva vagy tudatlannal visszaélték a demokrácia és a szabadság jelszávalával és ezzel utat nyitottak a reakciónak.

Magyarok! Testvérek! Hazafiak! Katonák! Polgárok!

Véget kell vetnünk az ellenforradalmi elemek garázdálkodásának.

Útolt a cselekvés órája! Megvédjük a munkások és parasztok hatalmát, a népi demokrácia vívmányait! Rendet, biztonságot és nyugalmat teremtünk hazánkban!

A nép és hazánk érdeke az, hogy erős kormánya legyen, olyan kormánya, amely alkalmas arra, hogy kivezze az országot súlyos helyzetéből. Mi ezért alakítottuk meg a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt.

A Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány programja:

1. Nemzeti függetlenségünk és országunk szuverenitásának biztosítása.
2. Népi demokratikus és szocialista rendszerünk megvédése minden támadás ellen. Szocialista vívmányaink védelme és előrehaladásunk biztosítása a szocialista építés útján.
3. A testvérharc megszüntetése, a rend és a belső béke helyreállítása. A kormány nem tűri meg, hogy a dolgozókat bármilyen ürügy alapján üldözzék azért, mert a legutóbbi idők eseményeiben részt vettek.
4. Szoros baráti viszony megteremtése minden szocialista országgal, a teljes egyenjogúság, a kölcsönös be nem avatkozás elve alapján. Ugyanez az elv szabályozza a kölcsönös előnyt biztosító gazdasági és kölcsönös segítségi kapcsolatainkat.
5. Békés együttműködés minden országgal, függetlenül azok társadalmi rendjétől és államformájától.
6. A dolgozók – különösen a munkássztyál – életszínvonalának gyors és jelentékeny emelkedése. Több lakást a dolgozóknak. Lehetővé kell tenni, hogy a gyárak és intézmények maguk építsenek lakást munkásaik és alkalmazottaik számára.
7. Az ötéves terv módosítása, a gazdasági vezetés módszerének megváltoztatása, figyelembe véve az ország gazdasági adottságait, hogy a lakosság életszínvonalát minél gyorsabban emeljük.
8. A bürokrácia megszüntetése és a demokrácia széles kifejlesztése a dolgozók érdekében.
9. A legszélesebb demokrácia alapján kell megvalósítani a munkásigazgatást gyárakban, üzemekben és vállalatoknál.
10. A mezőgazdasági termelés fejlesztése, a kötelező beszolgáltatások megszüntetése, az egyéni dolgozó parasztok megsegítése. A kormány határozottan felszámol minden törvénysértést, melyet a szövetkezeti mozgalom és a tagosítás területén elkövettek.
11. Az eddigi igazgatási szervek és a forradalmi tanácsok demokratikus választásának biztosítása.
12. Támogatja a kisipart és a kiskereskedelmet.
13. A magyar nemzeti kultúra következetes fejlesztése, haladó hagyományaink szellemében.
14. A magyar forradalmi munkás-paraszt kormány népünk, munkássztyálunk és hazánk érdekében a kéréssel fordult a szovjet hadsereg parancsnokságához: segítsen népünknek a reakció sötét erőinek szétverésében és abban, hogy helyreállíthassuk a rendet és a nyugalmat hazánkban.
15. A magyar kormány a rend s a nyugalom helyreállítása után tárgyalásokat kezd a szovjet kormánnyal és a Varsói Szerződés más résztvevőivel, a szovjet csapatok Magyarországi területéről való kivonásáról.

Munkások! Dolgozó parasztok! Értelmiségiek! Fiatalok! Katonák és tisztok!

Csatlakozzatok a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz! Támogassátok népünk igazságos harcát, védjétek meg népi demokratikus rendszerünket. Fegyverezzétek le az ellenforradalmi bandákat.

Szervezzétek munkásokat!

Álljatok a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány mögé! Haladéktalanul vegyétek fel a munkát!

Dolgozó parasztok! Védjétek meg a földet, vállvetve harcoljatok munkástestvéreitekkel, közös ügyünkért, népi demokratikus rendszerünkért!

Dolgozó és tanuló ifjúság! Ne hagyjátok megtevesztetni magatokat! Jövőtöket csak a népi demokrácia biztosíthatja, védjétek meg!

Magyar dolgozók! Jogos gazdasági, politikai és szocialista törekvéseink megvalósításának előfeltétele a népi demokratikus hatalom védelme, a rend helyreállítása, a munka újrafelvétele, a termelés megindítása. Ezért harcol a magyar forradalmi munkás-paraszt kormány és erre a harcra hívja fel a magyar haza minden önzetlen fiát.

Dolgozók! Magyar testvérek! Miénk az igazság! Győzni fogunk!

Budapest, 1956. november 4.”

Az átadott dokumentumok között mindenféle kísérőlevél nélkül fekszik „a magyar forradalmi munkás és parasztkormány” (ekkor még betű szerint így!) felhívásának magyar nyelvű gépiratos fogalmazványa, helyenként kézírásos javításokkal. Két kézírás volt megkülönböztethető. Az egyik Kádár Jánosé, a másikat egyelőre nem sikerült biztosan azonosítani, de valószínűleg Münnich Ferencé. A javított szöveg – jelentéktelen különbségektől eltekintve – azonos azzal, amely 1956. november 6-án a Szólnokon kiadott Szabad Nép első oldalán megjelent, s következő napokban falragaszokon is terjesztették.

A dokumentumból szinte kétséget kizáróan megállapítható, hogy a „magyar” kormány első felhívását oroszul fogalmazták, oroszból fordították magyarra, s az, újdonsült magyar miniszterelnök, illetve helyettese jórészt csak stílusos javításokat végzett rajta. A feltehetően Münnich kezétől származó javítások közül nem stílusos a „Rákosi és Gerő vezetése” helyére írt „Rákosi és Gerő klikkje kifejezés, valamint a „Munkások! Dolgozó Parasztok! Értelmiségiek” megszólítás után beírt „Fiatalok!” szó.

Kádár javításai közül a legfontosabb az, amellyel Marosán Györgyöt a kormánylistában, ahol a gépelt szövegben eredetileg csak a hatodik helyen, könnyűipari miniszterként szerepelt, a harmadik helyre szúrta be, államminiszternek, rögtön a miniszterelnök-helyettes után. Kádár egy másik lényegi javítása, hogy az első mondatban eredetileg szereplő „szepetember 23-án” helyett a helyes dátumot: október 23-át írta be.

Egyébként a fent említett dátumtévesztés már önmagában is csaknem bizonyossá teszi, hogy az, eredeti szöveg orosz nyelven íródott, hiszen a forradalmat Budapesten átélt ember 1956. november elején aligha tévesztethette volna el az október 23-i dátumot. De erre jó néhány más bizonyíték is van, mivel az ügyetlen, valósággal kontár fordításban számos olyan fordulat szerepel, amelyet magyar ember, ha mégoly műveletlen is, egyszerűen nem ír le. Ilyen például rögtön az első mondatban az, hogy „a (...) tömegmozgalom (...) veszélybe hozta szocialista vívmányainkat...” Magyarul beszélő ember által ugyancsak elkövethetően hiba a 2. oldal egy áthúzott mondatában szereplő „a reakciók nem arra igyekeznek...” Árulkodó a 4. oldalon szereplő „tudva vagy tudatlanul” is (az „akarva vagy akaratlanul”, avagy „tudatosan vagy öntudatlanul” kifejezés helyett). Ugyanígy az eredeti szövegben szereplő „függetlenül azok szociális rendjétől és igazgatási formájától”, amelyet kézírással társadalmi rendre és államformára javítottak a végleges szövegben. Ilyen kiáltóan orosz fordulat „a demokrácia széles kifejlesztése” (a program 8. pontjában), továbbá (a 3. pontban), hogy „A kormány nem tűri meg, hogy a dolgozókat bármi ügy alapján üldözzék”, vagy a következő megfogalmazás: „Egyidejűleg az elmúlt 12 esztendőben elért haladással...”. A példákat még hosszan lehelne sorolni, de erre aligha van szükség, hiszen a szöveg minősége önmagáért beszél, s az orosz nyelvet, valamint az oroszból magyarra történő fordítások néhány évtizedes gyakorlatát némileg ismerők számára szembeötlő, hogy a forradalmi munkás és parasztkormány” első deklarációját sebtében fordította oroszról magyarra valaki, akinek nem sok a fogalma nyelvhelyességről és stílusról. Talán nem véletlen, hogy ezt a szöveget Kádárék sem igyekeztek később nagyon terjesztetni, s például az 1956. november 8-tól kezdve újra megjelenő Népszabadságban már nem is tették közzé.

Ugyanez a felhívás megtalálható orosz nyelven a Szovjet Kárpátalja (Советско-Закарпатське), illetve ukrán nyelven a Kárpátalja Igaz Szó (Закарпатська Правда) című újságok 1956 november 6-i számában.

Váradai Natália

Felhasznált irodalom: Vjacseszlav Szereda – Alekszandr Sztikalin: „Hiányzó lapok 1956 történetéből”, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1993.; Gál Eva – Hegedűs B. András – Litván György – Rainer M. János: „Jelcin-dosszié” Századvég Kiadó, 1956-os Intézet, 1993.; Vjacseszlav Szereda – Rainer M. János: „Döntés a Kremben, 1956”, 1956-os Intézet, 1996.

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Szabó T. Attila:

Az 1936. évi erdélyi magyar falukutató tábor¹

Csendben kezdődött meg és minden hírverés nélkül folyt le az első romániai magyar diák-munkatábor munkája. A táborozók közül senki sem látta és látja ezt a munkát többnek, mint ami volt. Senki nem hitte és hiszi a mutatkozó eredményeket országrengetőknek vagy éppen világraszólónak. De az, hogy végre megvolt az első diáktábor és az, hogy megtörtént az első bizonytalankodó lépés, már magában is jóleső érzést szerezhet mindenkinek. A szaválás és a készülődés után ím, itt az első közösségi keretek között megvalósult gyakorlati tett. De ahogyan a készülődés tette valósult, ahogy és amilyen légkörben a tervezett munka lefolyt, arra nézve – bármilyen közel essék is időben hozzánk, és bármilyen közelálló, legyen személyemhez ez a munka – kell, hogy legyen néhány, a jövő diák-munkatáborok szervezése szempontjából talán hasznosítható észrevételem.

Különleges viszonyaink között magunk nem vehetjük egyszerűen át sem a hatalmas anyagi alapokkal és tudományos felkészültséggel rendelkező Gusti-féle osztagok és falukutató-csoportok (echipele de cercet ri monografice), sem az eszményi száz diák-munkatáborok szervezetét és nagyvonalú munkamódszereit. Viszonyaink arra utalnak bennünket, hogy ezekről az alakulatokról a lehetőségekhez képest mindent eltanuljunk, de emellett saját magunk is igyekezzünk gyakorlati munkánk megfigyeléseiből a szűkre szabott lehetőségek szem előtt tartásával a táborszervezést és a munkamódszert illető, életrevaló tanulságokat levonni.

Világos először is az, hogy a táborozás nem a táborhelyről kijelölt községben, hanem ott kezdődik, ahol a táborozásra készülő ifjúság tanulmányait folytatja, tehát az egyetemi városban. Míg ugyanis a tábor testi munkájához csak nekiszánás, izomerő, némi ügyesség meg szakszerű helyszíni vezetés kell, és a munka sikerül, a tábori munka szellemi része, a falu-kutatás különleges elméleti felkészültséget kíván. A kutatómunka általános módszerét éppúgy meg kell ismertetni a kutatásra készülővel, mint annak a tudományagnak különleges elméletét és főként gyakorlati fogásait, amelynek szempontjaival és módszereivel a falukutató munka bizonyos részletét végezni kell. A tábor falukutatásának sikere elsősorban a gondos és szakszerű előkészülettől függ. Ezt nem lehet eléggé és elégszer hangsúlyoznom.

Mindjárt az előkészület fontossága után a fegyelmezettség és szervezettség jelentőségét kell kiemelni. Fegyelmezettség nélkül a tábor munkája zökkenőknél, kisiklásoknál, sőt esetleg végleges megrázkódásoknál van kitéve. A munkatábornak tábornak, azaz bizonyos határozott fegyelmi szabályok keretei közt dolgozó munkaegyüttesnek kell lennie. Ha sikeres munkát akarunk, a központi vezetés és feltétlen engedelmességi kötelezettség elengedhetetlen követelmény. A fegyelmező erőnek azonban nem a rideg és értelmetlen parancsnak, hanem a népért, a közösségért való önkéntes szolgálat eszméjének kell lennie. A szervezettséget már az előkészületbeli gondosság is megalapozza. Ha ugyanis az előkészület szakszerű és lelkiismeretes, a kikerülő emberanyagból önként kikristályosodnak azok a csoportok, amelyeknek együttes és egységes munkája tudományos értékű falukutatást jelent. Nem kell figyelmen kívül hagynunk itt a munkamegosztás korszerű elvét sem. Az érintett személyes tapasztalatok szerint is lehetetlen olyan táborokban végezni a munkát, amelyekben a testi és szellemi munka nincs megosztva. Ha a testi és a szellemi munka felváltva való gyakorlásának hihetetlen fárasztó voltát nem is tekintjük, számba kell vennünk azt az alapvető kutatás-módszertani elvet, hogy a falukutatónak kora hajnaltól éppen úgy együtt kell lennie azzal a közösséggel,

¹ A falukutató tábor anyaga alapján írta a szerző Bábonytörténete és települése című művét. (Erdélyi Tudományos Füzetek 104. 1939. (Szerk.)

amelyet megfigyel, mint a testi munkásnak a szerszámaival és a talajjal, amellyel és amelyen dolgozik. Sőt a falukutatónak a nap folyamán egyetlen perce, még az étkezés ideje sem lehet pihenés; állandóan és éberén kell figyelnie minden szót, minden mozdulatot, amelyet hall és lát, hisz értékes munkát igazában csak az élet minden pillanatának megfigyelése és a röpké, tűnény jelenségek különböző eszközükké váló rögzítése útján végezhet.

Szinte éppen így magától értetődő az, hogy az ilyenfajta szellemi munkától el kell különítenünk még az ugyancsak szellemi síkba tartozó falugondozó munkát is. Ennek a szempontjai egészen mások, jellege is más, tudniillik gyakorlati, míg a falukutatás mint adatgyűjtés pusztán tudományos helyzet-rögzítő munka; ezt pedig semmiféle gyakorlati vagy más külső szempont nem befolyásolhatja. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a falukutató eredményeit nem lehetne, nem kellene gyakorlati célokra felhasználni. Ennek éppen az ellenkezője áll, mert minél kérlelhetetlenebbül felszabadítjuk a megfigyelést az egyes tudománysszakok kutatómódszereitől idegen szempontok vagy gyakorlati irányelvek uralma alól, annál megbízhatóbb és így gyakorlati szempontból is annál használhatóbb a kapott helyzetkép. Ezt a falukutatásra készülőnek, mint sarkigazságot, mindig szem előtt kell tartania.

Ez a magatartás tehát lehetetlenné teszi azt, hogy a falukutató egyben falugondozó is legyen, azaz hogy a falu erkölcsi, egészségügyi, jogi és más viszonylataiba nevelői vagy ismeretközlő céllal avatkozzék be. Csak egyetlen példát említek. Az egyik kezdő falukutató a népi növényneveket kérdezgette; a nevek följegyzésén kívül feladata volt lejegyezni a növényeknek a népi gyógyításban való alkalmazásmódját is. Egy ízben az egyik falusi asszony tudományos szempontból képtelen babonás gyógyítási módról tett említést. Erről a falukutató orvos-növendék azonnal fölvilágosította az asszonyt. Ennek a felvilágosításnak az volt a következménye, hogy többé nem sikerült egyetlen, a növényekkel kapcsolatos népi gyógyítási módot sem megtudnia. Az ilyen kétfős szempont szerint végzett munka tehát akadályozhatja a kutatást, illetőleg a kutatótól befolyásolt adatokat nyújt, tehát meghamisítja a helyzetképet.

Annak eldöntése aztán, hogy ki tartozzék a testi és ki a szellemi munkások csoportjába, már nem nehéz kérdés. A kiválasztási elv ugyanis csak az arravalóság, illetőleg ezentúl ez elméleti előkészületben való részvétel és a komor felkészültség lehet.

Felvetődhetik, mint ahogy magánbeszélgetésben már fel is vetődött az a kérdés, hogy a munkatábor színhelyének megválasztására nagy gondot kell fordítani. Ez kétségtelen. De lehetetlen nekünk a Gusti-féle királyi osztagok és falukutató-csapatok gondos válogató eljárását követnünk. Nem azért, mintha az nem volna eszményi és mintaszerű. Nem. De a Gusti módszerrel való válogatás csak olyan anyagi alapok segítségével lehetséges, mint amilyenek az ő társadalomkutató munkája rendelkezik. Nekünk nem áll rendelkezésünkre egy-két, sőt több tábor munkájának egész anyagi fedezetére sem akkora alap, mint amennyit a Gusti-féle falukutató-osztagok előzetes tapogatózó kiszállásai számára játszva teremtenek elő. A mi munkatáboraink színhelyét a mindenkor szükség szabja meg. Ahol valamit feltétlenül fel kell építeni a közösség számára, oda kell rajzania az ifjúságnak, hogy önkéntes munkavállalással mintegy maga vesse meg egy újabb közösségi intézmény vagy más helyi vagy egyetemes célt szolgáló létesítmény alapjait. Ehhez a helyi építőmunkához kapcsolódnék aztán az egyidejűleg párhuzamosan végzendő szellemi (falukutató) munka is.

Az iskolai évkönyvek szerepe a hagyományápolásban¹

Az évkönyvek előzményei voltaképpen már a középkori kolostorokban megjelentek, ezekben is vannak oktatási feljegyzések. A középkori egyetemeknek a dokumentumaiban megtaláljuk különböző nemzeteknek a diákjait felsorolva, ezek ma nagyon fontos történeti források. A mai értelemben vett iskolai évkönyvek története a XVIII. századig nyúlik vissza, 1772 márciusától előírták, hogy a középiskolák valamilyen formában jelentessenek meg tanár- és diák-névsorokat. Fokozatosan alakult ki aztán a közös értesítő hagyományos szerkezete.

¹ Elhangzott a honismereti kiadványok szerkesztőinek XI. országos konferenciáján, Zánkán, 2004 májusában.

Az évkönyv a klasszikus beosztás szerint először bemutatta az iskola történetét, utána tartalmazta a tanári testület névjegyzékét a munkakörök feltüntetésével. Érdekességgé hozzák kell tenni, hogy az akkori tanárok társadalmi tevékenységét is följegyezték, hogy milyen egyesületnek a tagjai, milyen tisztségeket töltenek be, milyen publikációik jelentek meg, bemutatták tehát az iskolán kívüli szerepvállalásukat, amellyel szellemileg gazdagították környezetüket. Ebből az alkotó jellegű tevékenységből ítélték meg a tanárok felkészültségét, s a legjobbak közül került az utánpótlás az egyetemi katedrára.

Nagyon fontos része volt az akkori értesítőnek, hogy valamilyen természettudományos, humánus, idegen nyelvi, természettudományos, matematikai, fizikai, kémiai stb. problémáról írtak. Ha megnézzük, a középiskolák értesítőit, később aztán a polgári iskolákét is, nagyon sok érdekes tanulmányt olvashatunk, amelyek alapján megállapíthatjuk, hogy ezek a tanárok odafigyeltek a tudományok fejlődésére. Például, amikor a röntgen készülék elkészült, a következő évben az iskolai évkönyvben már olvasható volt róla valamilyen ismertetés. Akkor nagyon fontos tudományos fórum volt ez a tudományok fejlődésében, terjesztésében. Emellett ébresztgették az akkori diákság figyelmét arra, mi történik a kortárs tudományokban, hogy ne csak a múltat tanulják, hanem a jelen eredményeiben is tájékozottak legyenek.

A következő rész a tanulókról tájékoztatott – fokozatosan bővülő formában –, közölték az osztályok névsorát abcé sorrendben. A tanulókkal kapcsolatos információkban szerepelt, hogy milyen vallásúak, milyen érdemjegyeket szereztek, külön részben tüntették föl, hogy ki nyert tanulmányi versenyt, pályázatot, ki kapott könyvjutalmat. Jelezték, ha esetleg valaki meghalt, kimaradt. Az adatok értékes szociológiai, szociokulturális információkat is hordoznak a családra, a területi beiskolázásra vonatkozóan. A következő rész a statisztika.

Az évkönyvekbe régen beleírták, hogy milyen könyveket kaptak, kik adományoztak az iskolának anyagi javakat; hogy milyen egyesületek működtek benne, s ezek nagyon fontos információk az utókor számára is. Hiszen amikor kíváncsiak vagyunk egy később szak tudósként ismertté vált személyiség életútjára, megtudhatjuk, hogy diákként hogyan készült fel arra a pályára, amelyen számunka ismert emberré lett. Nagyon fontos annak ismerete, milyen benyomások érték a közép iskolában. Nemcsak az adottság, a tehetség, hanem a felnevelő iskola minősége is számít. Sokfelé találunk olyan középiskolát, amelyről elmondható, hogy értelmiségnevelő szerepet vállalt, innovációra alkalmas, kreatív embereket bocsátott ki. Ennek alapján föl lehet térképezni, hogy a történelmi Magyarország különböző régióiban, hol voltak azok a gyűjtőpontok, helyek, ahonnan tömegesen kerültek ki olyan fiatalok, akik aztán Magyarország szellemi, kulturális és politikai életében jelentős szerepet játszottak. Jó lenne a Felvidék, Erdély, Délvidék és más, mai határainkon kívüli területek iskoláit is jobban számon tartani. A neveléstörténet többnyire csak a mai Magyarország térségében gondolkodik, ki kellene terjeszteni a történelmi kutatást, anyaggyűjtést minden ország magyar iskoláira, magyar közösségeire.

Visszatérve a régi értesítőkre, értékesnek kell tartanunk, hogy valóban egy-egy tanévről szólnak. Címlapjukon szerepel, hogy az iskola fennállásának hányadik évében adják ki, és hogy ki szerkesztette. Ezzel vállalták a szakmai felelősséget. Az előszóban többnyire az igazgató nevel szakmaiságra. Ma, sajnos, ehelyett valami magas állású szerző írja a köszöntőt, utána egy másik ember az előszót vagy bevezetőt. Ennek gyakorlatilag pedagógiai haszna, értelme nincs.

Magam többféle értesítőt tudnék bemutatni, amelyekben minden fontos információ benne van. Nagyon sokat összegyűjtöttem, mert ezzel a témával elég régóta foglalkozom. Találtam olyan adatot, hogy az 1876-os törvényben előírták, hogy az iskolák a tanév végén, június 29-én záróünnepet rendezzenek, amelyen kiosztandók az értesítők. Tehát már a tanév végén. És abban már ott volt a következő tanév rendje, a használandó tankönyvek jegyzéke. Az elsősök tulajdonképpen már a beiratkozásnál kaptak az évkönyvből valamilyen képet leendő iskolájukról.

Az egyes iskolatípusokat értesítőik színében is megkülönböztették. Egy időben Budapesten a különböző típusú középiskolák értesítőinek külső borítója meghatározott színű volt, tehát már ránézésre be tudták sorolni a kiadványokat. A főgimnáziumoké világos piros, a kisebbeké narancs színű, a reáliskoláké zöld, a liceumoké fehér, a leánygimnáziumoké világos kék. Nagyon sok vidéki középiskola is követte ezt a hagyományt, már csak azért is, mert a rendelet előírta, hogy az azonos típusú iskolák kötelesek egymásnak megküldeni értesítőiket.

1948-ban megszűnt az értesítők kiadása. Ezt az államosítás kapcsán a hatóságok irányították így. Ezzel is el akarták törölni az előzményeket, a múltat, a nemzeti, egyházi hagyományt.

A rendszerváltozás után előnyben voltak azok az intézmények, amelyek a közbeeső negyven éven át folyamatosan működtek. Az iskolák mellett szerveződő, az öreg diákokból álló baráti körök őrizték a hagyományt, a dokumentumokat, s szerepet vállaltak az évkönyvek kiadásában. Találkoztam olyanokkal, hogy egy magánember jelentette meg az egykori osztályának a történetét. Ez is nagyon fontos, úgy gondolom, mert egy iskolai évkönyv kevésbé személyes, kevésbé tudja visszatükrözni a mentalitásbeli jelenségeket, azt, miképpen élték meg pszichésen, mentálisan az iskolai éveket, ezek az egyéni visszaemlékezések viszont ezt is megadják.

Nagyon remélem, hogy az utóbbi évtizedek évkönyv-kezdemenyvezései tartósan megmaradnak. Kétségtelenül célszerű azonban valamilyen orientációt adni, hogy mit tartalmazzon egy-egy iskolai évkönyv, hogy azok később, az utókor számára is felhasználhatók legyenek. Az a fajta „évkönyv robbanás”, ami a rendszerváltozás után bekövetkezett, nagyon jó volt, mert egy kicsit ráterelte a figyelmet az iskolák múltjára. Igaz, sok esetben csak egy-egy igazgató vagy tanár ambíciója, törekvése testesül meg e kiadványokban. Jó lenne, ha személyektől függetlenül folyamatosan kiadhatnák az évkönyveket.

Most dolgozom egy nagyobb tanulmányon az iskolai évkönyvekkel kapcsolatban. Abban szeretném a statisztikai, gazdasági tényezőket feldolgozni. Egy ilyen kutatás számára nagyon fontos, hogy a tanári névsorok mellett néhány ismertető sor is legyen, megállapíthassuk a tanárok végzettségét, közéleti tevékenységét, szakirodalmi munkásságát. Ebből fakad egy felhívás ötlete. Jó lenne, ha a Honismereti Szövetség felhívást tenne közzé az iskolai évkönyvek kiadására, tartalmára vonatkozóan. Arra kell felhívunk a figyelmet, hogy ezek kiadványok amellet, hogy a jelenben tájékoztatnak, erősítik az iskolai közösséget, egyben értékes forrásai lesznek az utókoroknak.

Dr. Tölgyesi József

HÍREK

Hitért és Hazáért

A Bocskai-szabadságharc kezdetének 400. évfordulója alkalmából újabb történelmi jelvénytörzset hirdettek meg az Úttörőszövetség minden, történelmünk iránt érdeklődő hazai és határon túli gyermeknek és felnőttnek. A két éves túrazorgalmat résztvevői 2004–2006 között felkeresik az egykori események színhelyeit, hogy emlékezzenek Bocskai Istvánra a „magyarok Mózesére”, aki hadvezérként és béketeremtő politikusként is példát mutatott Európának, ezért méltán kapott helyet Gensben a reformáció Emlékművén. A túrák során a neves vezérek mellett a résztvevők tisztelegnek azok előtt a névtelen hajdúvitézeken előtt is, kik a *Hitért és Hazáért* fogtak fegyvert, s akiknek utódai a hajdúvárosokban tértek át a békés termelőmunkára.

A Bocskai-túrák igazolófüzete megyénként sorolja fel a hazai, és országonként a határon túli emlékhelyeket – röviden ismertetve az egykori eseményeket. A füzetben nem szereplő emlékhelyeket a résztvevők fedezhetik fel túráik során. A túrafüzetben a megszokott módon – helyi bélyegzéssel, aláírással, fotóval stb. – lehet igazolni az emlékhelyek felkeresését, amelyekért egy-egy pont jár.

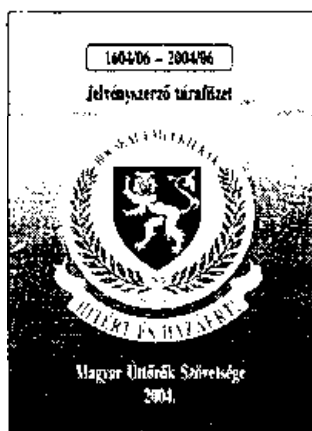
Aki legalább 20 pontot összegyűjtött, *emléklapot*, aki pedig 30 pontot, az *túrajelvényt* kap. A megfelelő pontszám elérése után a füzetet az alábbi címre kell beküldeni:

Magyar Úttörők Szövetsége 1121 Budapest, Konkoly Thege M. u. 21.

Innen kapják meg a megfelelő elismerési fokozatot, és ugyaninnen lehet igényelni a túrafüzeteket is.

A kis füzet ismertető szövegei jól felhasználhatók az emléktúrák során valamint más honismereti jellegű foglalkozásokon, iskolai vetélkedőkön, történelmi órákon is.

Dr. Tóth József

HAGYOMÁNY

A Kilenced-járás szokása a szigetközi Dunaszegen

Szülőfalumban, az Öreg-Duna és a Mosoni-Duna ölelésében fekvő kis szigetközi községben, ma már csak töredékeiben élnek a népszokások, hagyományok. A régi paraszti gazdálkodás megszűnésével egyre feszítettebbé vált az itt élők életmódja. A lakók egy része ingázásra kényszerült, s az anyáknak az otthoni feladatok mellett felelősségteljes munkát kellett vállalniuk. A közeli nagyváros, Győr szerepe sem elhanyagolható, hiszen a városiasodás is egyre erőteljesebben jelentkező probléma. Az emberek egy része inkább csak itt „lakik”, de nem itt „él” a faluban, hiszen iskolába, munkába sokan Győrbe járnak, a kulturális, szórakozási lehetőségeket is inkább a városban keresik és találják meg. Így az egykor oly fontos közösségi alkalmak, jeles napok szokásai mára már elhalványodtak, az ünnepnapok kiüresedtek. Az utolsó órában vagyunk, hogy még megöröksítsünk olyan hagyományokat, amelyek, ha töredékeiben is, de még élnek a községben.

Nagymamám régebben gyakran mesélt a „kilenced-járás”-ról, az egykor sokfelé élő népszokásról, mely a II. világháború előtt a karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódva fontos eseménynek számított a dunaszegi családok életében. A kilenc napon át tartó Szent Család-járást, a kilencedet mindig más háznál adták elő, egészen szenteste napjáig. Részleteiben, megváltozott formában ma is él ez a hagyomány községünkben. A még élő népi emlékezet, s egy kéziratos füzet segítségével igyekeztem rekonstruálni az eseményeket, összegyűjtöttem és fotókon, videoszalagon rögzítettem a dalok és imádságok nagy részét. Munkámban segítségemre volt nagyanym, aki előénekesként vezette falunk egyik kilencedet végző csoportját.

A szokás pontos eredetét, származását nem sikerült kideríteni, de az biztos, hogy az 1920-as, 1930-as években már ismeretes volt a faluban. Az első képet apácák révén hozta Babos Mária (Kozma Józsefné), aki a kármelitáknál harmadrendű (világi) tagként szolgált. A II. világháború ideje alatt és az azt követő időszakban nem lehetett a szertartást végezni. Amikor végre enyhült a helyzet, újra összeálltak a családok és minden évben megemlékeztek Jézus születéséről. 1993-ra azonban az imádkozó idősékből már csak kevesen maradtak. A fiatal, újdonsült házaspár már nem akarták „a fél falut beengedni a szép, új házba”. Ettől fogva tehát a kilenced, ahogyan a faluban emlegetik, a templom falai közé szorult.

A szokás művelői csoportokat alkottak: minden csoportban volt kilenc ember, akinek a házában összejöttek. Persze hozzájuk még csatlakozott a népes család, rokonság, néha még a szomszédok is. Így elég sokan összegyűltek egy-egy házban, hogy együtt imádkozzanak. Az imádságot mindig az előimádkozó irányította. Ez a tisztség nemzedékről nemzedékre öröklődött, főleg az idősebb lányokra, asszonyokra. Nagymamám Vadász Irén nénitől vehette át az előimádkozó szerepét és azt hosszú éveken át művelte. Csoportját a következő személyek alkották: Dubi József, Darnai József, Szabó Károlyné, Horváth István, Poleczki Antalné, Vadász István, Nagy Béla, Torma Károly, Szeredi Endre.

Minden évben december 16-án volt az első összejövetel és ezt követően minden nap, egészen 24-ig. Az imádsághoz szükséges volt a rózsafüzér a szentkép – amit házról házra vittek –, és a könyv, ami az imákat tartalmazta. Ezek a kellékek mindig egy bizonyos személynél voltak és tőle kérte el az előimádkozó.

A Kilenced első napján az emberek izgatottan készültek az esti imádkozásra. A második nap estjén az előimádkozó és még egy ember elment ahhoz a házhoz, ahol előző este imádkoztak. A búcsúztató család minden tagja megcsókolta a képet. Az előimádkozó a keblére szorítva vitte azt az éppen soron következő házhoz. Amikor megérkezett, letették a képet az asztalra és üdvözlötték a Szent Családot.

Beköszöntő ének

Bellehemnek őslakói álmotokból keljetek,
Mert kit vártok, szomjúhoztok, íme itt van köztetek.
Menny harmalja Máriára, tiszta szűzre gyöngyözött,
Meggúltónknak anyja lett ő, most közéték érkezett.

Az ének után a beköszöntő ima következett.

Beköszöntő ima

Íme elhoztam hozzátok a Szűzanya szent képét, vele méhének áldott gyümölcsét, az Úrjézust, s Szent jegyesével, Szent Józseffel egyetemben. Az ő áldásuk tér be e szent képpel e házba, remélem szívesen adtok nekik szállást e szent napra.

Üdvözlégy Szűz Mária! Honnan van, hogy az én Uramnak anyja jön hozzám, szerény hajlékomba? Óh, de boldog vagyok, hogy e szentképet hajlékomban tisztelhetem és neki szállást adhatok!

Óh, Szűz Mária, mi a te méltatlan fogadott gyermekeid, akik szent képed előtt itt összegyűlekeztünk, mely alázattal lábaid elé borulunk és törődött szívvel bánjuk meg bűneinket, amelyekkel anyai szívedet számtalanszor megsebeztük. Most a te anyai szózatod fölébresztett bűnös álmainkból, és résztvevő anyai pillantásod mélyen megihlette szívűnket, azért visszatérünk hozzád bűnös utainkról és anyai kebledre borulva kérünk, fogadj vissza bennünket gyermekeid közé, az Úrjézus szerelmére, aki a keresztfán haldokolva anyánkul rendelt téged.

Siess segítségünkre, ő Szűzanyánk, és viseld gondunkat nekünk, a te gyenge lábon álló gyermekeidnek, hogy a te különös szeretetedet és pártfogásodat megnyerjük.

Csupa gyermeki szeretetből oly ájtatosságot végzünk most, amely bizonyára tetszeni fog anyai szívednek. Szeretnénk, ő jó Anyánk jövőre sok örömet szerezni neked azon tömérdek bántalomért, amelyekkel úgy földi éleledet, mint azóta folyton keserít téged az egész világ.

És minthogy főleg ezen úrjöveteli idő alatt különösen szeretett gyermekeidet malasztokkal elárasztod te, anyja a szép szeretetnek, és minthogy az egész világ visszhangzik most dicséretedtől, főleg az annyi kedves hajnali misék alatt mi is teljes bizalommal számítunk azért kegyeidre. Reméljük, bőven lesz azokban részünk.

Emlékezzél csak vissza, ő jóságos Anyánk arra az időre, mikor isteni magzatodat szeplőtlen szíved alatt hordozva a napokig tartó téli utazás fáradalmai alatt kimerülve, az esti homályban Betlehem városába megérkeztek és szűzi jegyesed hiába keresett éjjeli szállást a rokonoknál, ismerősöknél, éppen várandós állapotod miatt senki sem akart hajlékába befogadni.

Szegény Szent József mennyire restellte, hogy nem tud rólad illően gondoskodni. Ó, áldott Szűzanya Mária, mily fájdalmasan eshetett ott az utcán állni, házról házra járdogálni. Mennyire lenézhettek, megszólhattak az átmenők. Ó, ha tudták volna, hogy Te vagy az élő szentségtartó, aki a világ Megdáltóját méhedben hordozod, aki áldást viszel vele mindehova, de szívesen befogadtak volna!

Ó, mily boldogok lettünk volna mi akkor, ha Szent József hozzánk kopogtatott volna be, de szívesen áadtunk volna mi nektek szállást, de nagy szeretettel és tisztelettel láttunk volna el mindennel!

Miért nem tehetnénk meg ugyanezt most? Szent képedet nagy tisztelettel befogadjuk szerény hajlékunkba úgy, mintha csak személyesen itt tisztelhetnénk közöttünk. Reméljük, szívesen veszed tőlünk ő, Szűzanyánk Szent Józseffel egyetemben e hódolatot, megáldod hajlékunkat, meg családi életünket, mikor mi egész nap a te kedvedben járunk, és a te méhednek áldott gyümölcsét ismétlenül imádással köszöntjük.

Bármit gondolunk, beszélünk, mindazzal neked kedveskedünk ő, Szűzanyánk, mint a legkedvesebb vendégünknek. Fogadd kegyesen e szolgálatunkat úgy, mint az angyalok szolgálatát, akik körülötted valának. Együttal mi szerény tehetségünk szerint egy szegény családot megvendégelünk ma a ti nevetekben. Ugye jó néven veszitek e megvendéglést szent Fiadnak azon tanítása szerint: bizony mondom nektek, amit egynek a legkisebbnek, atyám fiai közül cselekszetek, azt nekem cseleksztitek. Főleg pedig Isten szent akaratát teljesítsük nagy hűséggel az Úrjézus szent tanítása szerint: ez az én eledelem, hogy annak akaratát teljesítem, aki engem küldött.

És hogy még jobban kedvedben járjunk ő, Szűzanyánk, szent Fiadnak szentséges testével is tápláljuk ma lelkünket; hiszen e lelki eledelünket te készítetted nekünk ő, jóságos Anyánk, mikor az Úrjézust méhedbe fogadtad a Szentlélektől, épp azért az Úrjézus teste a te tested, az Úrjézus vére a te szíved vére.

Bármit rendeljen felőlünk a jó Isten, mi is veled mondjuk azért ő, Szűz Mária, íme az úr szolgálója, legyen nekem a te igéd szerint.

Ó, Szűzanyánk, annyi ezerszer áldunk és magasztalunk Téged, ahányszor az ég angyalai és szentjei, valamint e földön az összes jámbor hűvek üdvözlnek és magasztalnak. Jézus szívének szerelmével, amely a te anyai szíved alatt pihent, kérünk téged ó, anyja a szép szeretetnek, hallgasd meg szívünk legfőbb óhaját, ajándékozz meg minket alázatos és szelíd szívvel, hogy az Úrjézus malasztjában lehessen részünk és tudjunk az emberekkel megnyerően bánni, főleg a házi békét fenntartani, családi életünket megszentelni, a házi keresztekét békével látni, és lelkünk örök üdvösségét biztosítani.

Szeplőtelen szíved nyerje ki nekünk a bűn utálatát és az igazi bűnbánó életet és minden rendetlen szenvedélyeink legyőzését. Ha mégis az emberi gyarlóság megkönyékezne ó, Irgalmasságnak Szent Anyja, ne hagyj elveszni bennünket, nyerd ki nekünk a megtérés kegyelmét, a jó gyónás kegyelmét.

Bárcsak ne szeretnénk mást e földön, mint téged és a te szent Fiadat. Ha pedig a halál órája elközelget, mikor ott fekszünk halálos ágyunkon tehetetlenül, félelemmel és rettegéssel telve, akkor még csak állj igazán mellettünk, miként szent Fiad halálánál ott állottál a kereszti tövén. Szánj meg majd bennünket halálutunkban és engeszteld meg nekünk szent Fiadat, a mi igazságos bírónkat, hogy ne legyen nekünk ítélő bírónk, hanem édes Üdvözlőnk!

Gondolj vissza majd arra, mily tisztelettel fogadtuk hajlékunkba szent képedet, mily szeretettel adtunk szállást az Úrjézus születése előtt. Akkor majd te is végy fel bennünket a te maradandó hajlékba, ahol szünet nélkül fogunk neked szolgálni és téged dicsérni a te szűzi jegyeseddal, Szent Józseffel, ahol a méhednek áldott gyümölcsét veled együtt fogjuk imádni; mindörökkön örökké, amen.

Megérkezett a Szent Család, köszöntötték, majd hálát adtak Szent Józsefnek, Jézus nevelőapjának, Szűz Mária támaszának, a lelkiismeretes, ügyes kezű ácsnak a Szent József rózsafüzérrel, melyet egy ének előzött meg.

Szentolvasó előtti ének

Mária hitves társa, Jézus nevelőatyja, Szent József,
Rózsafüzért készített, azzal téged üdvözlünk Szent József.
Vedd kedvesen, mit szívesen tenálad bemutatunk,
Örömmel feláldozunk, Szent József.

Szentolvasó

Ajánljuk fel szentolvasónkat a szállást kereső Szent Család tiszteletére. Áldott Szűzanya, ezt az ajtótosságot a teljes Szentháromság dicséretére, kiváltképpen a te tiszteletedre végezzük. Mutasd be szent Fiadnak, az Úrjézus Krisztusnak, Anyaszentegyházunk megmaradásáért, élőkért, holtakért, egészségekéért, betegekért, öregekért, szomorodott szívűekért és minden velünk jötevéért. Végül mi magunkért, bűnös szolgálóidért. Esedezzel érettünk, jószágos Anyánk, hogy az élet után együtt örvezzhessünk veled és az összes szentekkel az örök boldogságban. A mi Urunk, Jézus Krisztus által. Amen.

(...)

1. szemre: Dicsértessék és áldassék Jézus, Mária, József!

2. szemre: Dicsértessék és áldassék Jézus, Mária, József!

3. szemre: Dicsértessék és áldassék Jézus, Mária, József. És áldottak a te szüleid, Joákim és Anna, kik téged szeplőtelen Szűz Mária eredendő bűn nélkül fogtak és szültek.

(...)

Üdvözlégy Mária, kegyelemmel teljes, az úr van teveled. Áldott vagy te az asszonyok között, és áldott a te méhednek gyümölcse: Jézus.

1. Ki hitünket növelje

2. Ki reményünket erősítse

3. Ki szeretetünket tökéletesítse

Asszonyunk, Szűz Mária, Istennek szent anyja, imádkozzál érettünk, bűnösökért most és halálunk óráján, amen.

A rózsafüzér imádsága.

Szentolvasó utáni ének

Szent József, Úrjézus fölnevelő atya,
fogadd el e gyöngyfüzért magasztalásodra,
Melyet most örömmel néked föláldozunk,
ó, boldog Szent József vedd kedvesen tőlünk.

- I. Nagy Szent József, Dávid sarja, a Szent Szűznek támasza,
Mintha volnál Krisztus atyja, úgy szülőt Mária.
Jegyesül a Szent Családnak Isten adott gyámolul,
Minket is végy pártfogásba, gyengeségünk rászorul.
- II. Mikor láttad, hogy méhbe fogant tiszta szűz arád,
Te a titkot nem ismerted, gyöttrő kétség szálla rád.
Amde lelked földeríté az angyalnak egy szava,
Légy erőm te, hogyha lelkem kétség között ingadoz.
- III. A parancsra szűz arádat Betlehembe elviszed.
Ím a rongyos istállóba a Megváltó született,
Kit szegényes szalmaágyon őrzött, védett hő imád,
Most az égbe kérd érettünk szűz arádnak szent Fiát.
- IV. Int az angyal, hogy Heródes üldözi a Kisdedet.
S nyomban őt és édesanyját Egyiptomba vezettet.
Bánatos volt és keserves, száműzött volt életed,
Ó, segíts, ha bánatomban vigaszt nálad keresek.
- V. Új intésre Egyiptomból hazafelé útra kelsz,
A virágos Názáretbe édes, biztos otthont lelsz.
Hol erény virága díszlik, Jézus lakni ott szeret,
Boldog József, hogy virágos legyen, áldd meg szívemet.
- VI. Elvesztetted a kis Jézust, mekkora volt bánatod,
De hogy ismét megtaláltad még nagyobb lett vigaszkod.
Segíts engem az Úrjézust, hogy sohase vesszem el,
Tiszta erkölcs, tiszta lelkem, tartsa őt hozzám közel.
- VII. Jézus, Mária szent körében folytak élted napjai,
Karjai közt szüntek is meg szíved dobbanásai.
Úrjézussal, Máriával állj hozzám, mint pártfogóm,
Végő órán majd ha elhív minket az örökhívó.
- VIII. Boldog József, Isten öre, im hozzád folyamodom:
Add meg amit hő fohással tőled kér a bízalom.
Lelkem túl a másvilágon, hadd lakozzék tevéled,
Élve a menny örömeire édes örök életet.

Az olvasót követve megénekelték Szent József örömeit és fájdalmait.

Szent József hét öröme és fájdalma

1. Óh, dicsőséges Szent József, a legszentebb Szűz Máriának legtisztább jegyese, milyen nagy volt szíved szomorúsága és aggodása a zavarba, hogy vajon elbocsásd-e legtisztább jegyessed, éppoly kimondhatatlan volt örömed, midőn az angyal a megtestesülés magasztos titkáról értesített.

Ezen fájdalomnál és örömnél fogva kérünk, vigasztald meg lelkünket most és a halál fájdalmai közepette, a jó élet és a szent halál örömeivel, mely hasonló legyen a tiedhez Jézus, Mária körébe. Dicsőség az Atyának, Fiúnak, Szentlélek nevében. Amen.

2. Óh, boldogságos pátriárka, dicső Szent József, ki a megtestesült Ige nevelő atyjává voltál kiválasztva, azon fájdalmat, melyet akkor éreztél, midőn láttad, hogy a kisdéd Jézus oly nagy szegénységbe születik, rögtön mennyei öröme változott, midőn az angyalok kellemes énekét hallottad és azon fényes éj dicsőségét láttad.

Ezen fájdalomnál és örömnél fogva kérünk szerezd meg számunkra azt a kegyelmet, hogy ez élet után mi is hallhassuk az angyalok dics énekét és örövendhessünk a mennyi dicsőség fényességének. Dicsőség az Atyának, Fiúnak, Szentlélek nevében. Amen.

3. Óh, dicsőséges Szent József, az isteni törvények legengedelmesebb végrehajtója, azon drága vére, melyet az isteni Kisdéd, a mi Megváltónk körülméltetésekor ontott. Megsebezte ugyan szívedet, de a név: Jézus; földvidította és örömmel árasztotta el. Ezen fájdalomnál és örömnél fogva kérünk téged, szerezd meg számunkra azt a kegyelmet, hogy ez életben minden büntől megszabadulva Jézus legszentebb nevével szívünkben örvendezve lehelhessük ki lelkünket. Dicsőség az Atyának, Fiúnak, Szentlélek nevében. Amen.

4. Óh, dicsőséges Szent József, leghűségesebb szent, ki megváltásunk titkaiban részt vettél. Ha Simeonnak Jézus és Mária szenvedéséről szóló jóvondölése halálos fájdalmat okozott neked, úgy boldog érzéssel töltött el az üdv és boldog föltámadás, melyet ugyanazon jóvondölés szerint számtalan lélek fog megnyerni.

Ezen fájdalomnál és örömnél fogva kérünk téged, nyerd meg, hogy mi is azok közé számíthassunk, kik Jézus érdemeinél a Szűz Mária közbenjárására dicsőségesen föltámadnak. Dicsőség az Atyának, Fiúnak, Szentlélek nevében. Amen.

5. Óh, dicsőséges Szent József, az emberré lett Istenfiának legéberebb őrzője és benső megbízottja, mennyit fáradtál, hogy a magasságbelinek fiát fenntartsad és ápoljad, különösen az Egyiptomba való futás alkalmával. De mily nagy volt a te örömed, hogy maga az Isten mindig veled volt és midőn láttad, mint omlanak össze a bálványok előtte. Ezen fájdalomnál és örömnél fogva kérünk téged, szerezd meg számunkra a kegyelmet, hogy a pokoli zsarnokot különösen a veszélyes alkalmak kerülése által folyton távol tartván magunktól, hogy szívünkben a földi érzelmek minden bálványa eltűnjék és mindnyájan Jézus és Mária szolgálatába szegődve, egyedül nekik éljünk és boldog halállal múljunk ki e világból. Dicsőség az Atyának, Fiúnak, Szentlélek nevében. Amen.

6. Óh, dicső szent József, te földi angyal, ki csodálkoztál afölött, hogy az ég királya engedelmeskedik parancsainak, habár a te örömedet, hogy őt visszahoztad Egyiptomból, megzavarta az Arkelaustól való félelem, mindamellett az angyaltól megnyugtató örömmel laktál Jézussal és Máriával Názáretben. Ezen fájdalomnál és örömnél fogva kérünk téged, eszközöld ki számunkra azon kegyelmet, hogy száműzze szívünkben a veszélyes félelmet. A lelkiismeret békéjében örvendjünk Jézussal és Máriával, biztonságban éljünk, köztük meg is haljunk. Dicsőség az Atyának, Fiúnak, Szentlélek nevében. Amen.

7. Óh, dicső Szent József, minden szentség példaképe, ki tenhibád nélkül vesztvén el a gyermek Jézust, három napig a legnagyobb fájdalommal kerested mígnem őt, a te mindenedet a templomban tanítók között kimondhatatlanul örvendve megtaláltad. Ezen fájdalomnál és örömnél fogva kérünk, szívvel és szájjal járj közben értünk, hogy Jézust soha önhibánkból el ne veszítsük, sőt ha őt a legnagyobb szerencsétlenségünkre el is vesztenénk, add, hogy fáradhatatlan fájdalommal keressük őt, amíg csak szerencsésen meg nem találjuk. Különösen halálunk pillanatában, hogy az égi örömekbe jutva, ott az ő isteni irgalmasságát veled együtt örökre dicsőíthessük. Amen.

Szent József, légy házunk ura, kis családunk pátrónusa, egyetértés, hű szeretet enyhítse a szívünket. Az ég felé mulass utat, gyámolítsd az ellakodat. Küzdésünkben légy segélyünk, erényekben példaképünk.

Átadjuk a ház kulcsait, oltalmazd és védj lakóit, zárd ki mind ami káros, ami üdvünkre hátrányos. Engedd be az Istenáldást, minden jóban gyarapodást, hogy családunk kisedd háza, Názáretnek legyen mása. Amen.

Jézus, Mária, József, világossítsatok fel, segítetek, üdvözljétek bennünket. Jézus, Mária, József, nektek ajánlom szívemet, lelkemet. Jézus, Mária, József, álljatok mellettem végső küzdelmemben. Jézus, Mária, József, veletek nyugodjék lelkem békében. Amen.

A Szent Józsefhez intézett énekben elmesélték Jézus nevelőatyjának életét, halálát, majd könyörgést intéztek hozzá.

Ének Szent Józsefhez

1. Zengjétek, zengjétek, ó ti hívek
Jézus védatyjának szép éneket,
hogy nyerjen Jézustól nekünk áldást,
életünkben, haltunkban boldogulást.

2. Óh, mily nagy méltóság volt József,
mert lett az Urjézus nevelőjévé,
karjain kis Jézust hordozgatta,
tisztá szűz szájával csókolgatta.

3. Liliom virágzott ki a kezében,
mert élt a szüzesség erényében,
óh, őrizd meg szívünk lilomát,
a szűzeknek ígért koronáját.

4. Óh, mily boldog, dicső volt halála
mert Jézus Mária körülállta,
e két drága lélek vigasztalta,
míg tiszta, szűz lelkét ki nem adta.

5. Óh, Szent József, éltünk végóráján
az élet szörnyű számadásán,
kérd Jézust, Máriát, hogy egykebe
juthassunk örök dicsőségébe.

6. Kérünk, légy lelkünknek is őrzője,
ezen életünknek veszélyébe,
óh, őrizd meg szívünk lilomát,
a szűzeknek ígért koronáját.

A szent kilenced imái közül minden nap egyet mondtak el.

Szent kilenced

1. nap: Ime beteljesült minden, amit az angyal Szűz Máriáról mondott. Harmatozzatok egek, onnan felülről és a fellegek csepegték az igazat. Nyilatkozzék meg a föld, teremje meg az Üdvözítőt.

Könyörgés: Kérünk, Uram, emeld fel hatalmat, és jöjj, hogy bűneinknek fenyegető veszélyeitől védelmed által megoltalmaztatva, segítséged által megszabadulva méltók legyünk, ki élsz és uralkodol az Atyával, Fiúval, Szentlélekkel mindörökké. Amen.

2. nap: Világ megváltója, úgy kei föl, mint a nap és leszáll a szűz méhére, mint eső a fűre. Alleluja! A pusztába kiáltónak szava: készítsétek az Úr útját! Tegyétek egyenessé ösvényeit.

Könyörgés: Urísten, ki azt akartad, hogy igéd az angyal hirdetése után Szűz Mária méhébe testté legyen, engedd kérünk, hogy akik őt Isten anyja gyanánt tiszteljük, általa megerősíttessünk. Ki élsz és uralkodol Isten mindörökké. Amen.

3. nap: Óh, bölcsesség, mely a Magasságbelinek szájából származtál, és elérvén egyik végtől a másikig. Erővel és szelídséggel intézel mindent, jöjj, taníts meg minket az okosság útjára. A pogányok félni hagyják Uram nevedet és a föld minden királya dicsőségedet.

Könyörgés: Indítsd fel Uram szíveinket, egyszerűült fiad utainak készítésére, hogy eljöveteled által lelkeink megtisztuljanak, neked szolgálni méltók legyünk, ki élsz és uralkodol, mindörökkön örökké. Amen.

4. nap: Óh, Adonáj és Izrael házának vezére, ki Mózesnek az égő csipkebokor tüzeiben megjelentél, és törvényt adtál neki a Sinai hegyen. Emlékezzél meg Uram rólunk népedhez való jóságodból, látogass meg minket szabadításoddal.

Könyörgés: Kérünk, Uram, hallgass meg könyörgéseinket, világosíts meg lelkünk sötétségét és látogass meg kegyelmeddel, ki élsz és uralkodol mindörökké. Amen.

5. nap: Óh, jessze gyökere, mely jelül állsz népeknek, melyre a királyok befogják szájukat, mely előtt nemzeket könyörögnek. Jöjj szabadításunkra és ne késél. Erők Ura Istene, téríts meg minket. Mutasd meg a te orcádat és megszabadulunk.

Könyörgés: Kérünk téged, mindenható Isten, add, hogy megváltásunk közelgő ünnepe e jelen életben segítséget és az örök boldogság jutalmát megszerezve, a mi Urunk, Jézus Krisztus által. Amen.

6. nap: Óh, Dávid kulcsa, Izrael házának kormányzója, kit megnyit, senki be nem zár, bezársz és senki meg nem nyit, jöjj, és vezess ki a foglyot a börtön házából, ki a sötétségben és a halál árnyékában ül. Küldd el Uram a bárányt, a föld urát a puszták köztelvényébe, Sion leánya hegyére. Kérünk, Uram, emeld föl hatalmat, és jöjj, hogy akik jóságodban bíznak, haladék nélkül minden viszontagságból megmenekedjenek. Ki élsz és uralkodol mindörökké. Amen.

7. nap: Óh, napkelet, örök világosság fénye, jöjj, világosíts meg azokat, kik a sötétségben és a halál árnyékában vannak. Mutasd meg Urunk a te irgalmasságodat és add meg nekünk üdvösségedet.

Könyörgés: Urísten, ki látod gonoszságunk miatt szomorkodunk, engedd kegyesen, hogy látogatásod által megvigasztaltassunk, aki élsz és uralkodol mindörökké. Amen.

8. nap: Óh, népek királya és kívánsága, te sarkkő, mindkettőt egyesíted; jöjj és szabadíts meg az embert, melyet a földből alkottál. Fölötted Jeruzsálem föltámad az úr és az ő dicsősége látható benned.

Könyörgés: Emeld fel Uram hatalmat és jöjj, segíts rajtunk nagy erővel, hogy malasztod segítségével irgalmadat, melyet bűneink akadályoznak, mihamarabb megnyerhessük. Ki élsz és uralkodol mindörökké. Amen.

9. nap: Óh, Emmánuel, királyunk, törvényhozónk, népek várakozása és üdvössége, jöjj a mi megmentésünkre Urunk, Istenünk! A holnapi nap meghozza üdvösségünket. Alleluja!

Könyörgés: Urísten, ki bennünket megváltásunk évenkénti várásával örvendeztetsz, add, hogy egyszülöttedet, kit mint Megváltónkat örömmel fogadunk, mint jövőendő bíránkat bizuást láthassuk a mi Urunk, Jézus Krisztus által. Amen.

A következő imádságot a Kisdedhez intézték. Bár az idő múlásával kezdett egyre inkább kimaradozni ez az ima a szertartáshól, mert az imádkozók túl hosszúnak vélték.

Kilenc napi ájtatosság a kisded Jézushoz

1. Örök Atya, a te tiszteletedre és üdvösségedre az én lelkem és az egész világ üdvéért, Fölajánlom neked Isteni Megváltónk születésének titkát.

Dicsőség az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében. Amen.

2. Örök Atya, a te tiszteletedre és dicsőségedre örök üdvömről följánlom neked a boldogságos Szűz Mária és Szent József szenvedéseit, melyeket Názáretből Betlehembe való hosszú, fáradságos útjukban kiállottak és szívük aggodalmát, hogy nem találtak szállást, midőn a világ Megváltójának kellett születnie.

Dicsőség az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében. Amen.

3. Örök Atya, a te tiszteletedre és dicsőségedre lelkem örök üdvömről följánlom neked amaz istálló jászolát, ahol Jézus született és a kemény szénát, mely neki ágyul szolgált, hideget, melyet szenvedett, a pótyákat, melyekbe takartatott, a könnyeket, melyeket hullatott, a gyöngéd, de fájdalmas panaszhangokat, melyekre fakadt.

Dicsőség az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében. Amen.

4. Örök Atya, a te tiszteletedre és dicsőségedre és örök üdvömről följánlom neked ama fájdalmat, melyet Jézus, az isteni gyermek gyöngéd testében érzett midőn éles késsel körülmetélték, följánlom azon drága vért, melyet akkor először ontott az egész emberi nemzet üdvömről.

Dicsőség az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében. Amen.

5. Örök Atya, a te tiszteletedre és dicsőségedre örök üdvömről följánlom neked a kised Jézus alázatosságát, önmegtagadását, türelmét, szeretetét, minden egyéb erényét, hálát adok neked, szeretlek és vég nélkül magasztallak téged az Isteni Ige megtestesülésének eme kimondhatatlan titkáért. Az Ige testté lőn és közöttünk lakozék.

Dicsőség az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében. Amen.

Ó, kised Jézusom, hozzád folyamodom
és Szűz Anyád által esdve fohászkodom,
ezen szükségemben segíts meg engemet,
mert hiszen hatalmas, segítő szent kezed,
minden reményemet tebeléd helyezem.
Engedd, hogy kegyelmet találjak szíveden.
Szeretlek téged szívemből, lelkemből.
Szabadíts meg engem, kérlek bűneimtől,
fogadom, hogy téged soha meg nem bántalak,
teljes életemben néked hűn szolgálak.
Följánlom neked testemet, lelkemet szent szolgálatodra.
Fogadj be engem, szívesen viselem érted keresztemet,
ki mindhalálig szerettél engem.
Szeretem éretted felebarátomat,
miként parancsolád, mint önmagamat.
Óh, kised Jézusom, leborulva imádlak,
hatalmas voltodért téged szívűből áldlak,
szabadíts meg engem ezen szükségemben,
hogy hálát zenghessek tenéked. Lelkemből
add, hogy Máriával, Szent Józseffel mennyben
láthassalak téged angyalaid körében. Amen.

Végezetül hálát adtak a Teremtőnek, hogy megélték a napot, és kérelték Istent, hogy a szent ájtatosságot befejezhessék.

Befejező ének

1. Hálát adunk tenéked édes Istenünk,
Szent ájtatosságunkat már bevégeztük.
Óh, adj nekünk jó éjszakát,
Vigasztald bús szívűnk álmát.	4. A holnapi szent napra, hogy fölvirradjunk,
Téged, Isten új szívvel buzgón imádjunk.
Óh, adj nekünk jó éjszakát,
Vigasztald bús szívűnk álmát.
2. Szent nevedben hűeid hadd nyugodjanak,
Mint az alvó Kisjézus álmodozzanak.
Óh, adj nekünk jó éjszakát,
Vigasztald bús szívűnk álmát.	5. Óh, szerelmes Szűz Anyánk tárd ki karjaid,
Oltalmazd minden bajtól magyar fiaid.
Óh, adj nekünk jó éjszakát,
Vigasztald bús szívűnk álmát.
3. Órangyalunk az éjjel reánk vigyázzon,
Hogy a gonosz hatalom nekünk ne ártson.
Óh, adj nekünk jó éjszakát,
Vigasztald bús szívűnk álmát.	6. Mennysorság szép csillaga ragyogj felettünk,
Hogy fényednél tehozzád mennybe mehessünk.
Óh, adj nekünk jó éjszakát,
Vigasztald bús szívűnk álmát.

A Betlehem kisfalucskában kezdetű dallal köszöntötték karácsonykor a Kisdedet. Ezt a dalt Vitnyédről hozta egy előénekes. Országszerte általában az első hét versszakát ismerik, valószerűleg utólag fűzték hozzá a többi versszakot. A költemény elmeséli Jézus születését, tanítását, szenvedését, halálát és dicsőséges feltámadását.

Betlehem kis falucskában

1. Betlehem kis falucskában,
Karácsonykor éjfél tájban,
Fiú Isten ember lett,
Mint kisgyermek született.
2. Őt nevezték Jézuskának,
Édesanyját Máriának,
Ki pótyába takarta,
Befektette jászolba.
3. Az angyalok fenn az égen,
Mennyei nagy fényességben,
Zengették az éneket:
Dicsőség az Istennek.
4. Pásztorok a falu mellett,
Báránykákat legeltettek,
Hallották az éneket,
Kisjézushoz siettek.
5. Ajtatosan letérdeltek,
Kisjézus jászola mellett,
Hogy őt szépen imádják,
Mennynek, földnek királyát.
6. Ezután meg napkeletről,
Ragyogó szép csillag kelt föl,
És elindult nyugatra,
Három király utána.
7. Imádták a Kisjézuskát,
Köszöntötték Szűz Máriát,
Ajándékot adtak át,
Aranyat, tömjént és mirhát.
8. Később Jézus növekedett,
Napról-napra kedvesebb lett,
Példát adott minékünk,
Hogy mindenkor jók legyünk.
9. Elérvén a harminc évet,
az emberek közé lépett,
tanította, hogy mit higgyünk,
mit reméljünk és mit tegyünk.
10. Sok jót tett az emberekkel
akik hozzá sereglettek,
betegeket gyógyított,
halottakat feltámasztott.
11. Mégis sokan nem szerették,
a rossz emberek gyűlölték,
egy éjjel meg elfogták,
iszonyúan kínozták.
12. Korbácsokkal ostromozták,
tővisekkel koronázták,
náddal verték szent fejét,
véres arcát leköpték.
13. Elítélték csúf halálra,
felszegezték keresztfára,
ott meghalt sok kín után,
nagypénteken délután.
14. Levették a keresztfáról,
sirt csináltak kősziklából,
testét oda temették,
és katonák őrizték.
15. De csak három nap maradt ott,
hűsvét napján feltámadott,
végre negyven nap múlva,
mennyszigbe ment vissza.
16. Elküldte a Szentlelket,
ki minden lelket megszentelt,
pünkösöd napján szállott le,
És itt maradt örökre. Amen.

Elbúcsúzó ima

Ismét el kell válni tőled, óh, Szűzanya, Mária, el a te szent képedtől, de legjobban fáj az nekem, hogy nem tudtalak úgy megtisztelni és úgy kiszolgálni, mint kellett volna.

Bocsásd meg hibáimat, hanyagságaimat. És ennek fejében neked ajándékozom szívemet, lelkemet, és a te szolgálatodra szentelem életemet, minden munkásságomat.

Nem szeretnék tőled többé elválni sem ezen, sem a másvilágon. Ó, jóságos Anyám, térdre borulva kérek mielőtt szent képeddel hajlékomból eltávozol, add ránk anyai áldásodat bőségesen és minden hozzátartozómrá. Bárcsak mi is Szent Család lehetnénk.

És most elkísérünk téged, jó Anyám másik hajlékba, ahol ismét nagy szeretettel fogadnak, akikre előre is áldásodat kérem. Főleg arra kérek, hogy a te tiszteleted kösse össze a keresztyény családokat szent szeretettel. Különösen újuljon meg minden családban a ti példákot a férjek feleségeikben, ó, Szűz Mária tégedet, a feleségek férjükből Szent Józsefet tiszteljék, szeressék, megbecsüljék. A házasság szentségét mindenkor nagyra becsüljék, a házastársi hűséget sértetlenül megőrizzék. A keresztyény szülők gyermekeiket Isten áldásának tekintsék és mint legdrágább kincsüket nem elkényeztetve, nem elhanyagolva, hanem isteni félelemben, jámborságban neveljék. Viszont a gyermekek szüleikben Isten helyetteseit tiszteljék, szeressék és nekik mindenben Isten akarata szerint engedelmeskedjenek, hogy így a keresztyény gyer-

mekek szüleiknek életét meg ne keserítsék, meg ne rövidítsék, hanem inkább megédesítsék, megkönnyítsék és megszenteljék.

Ily kérréssel búcsúzunk el szent képedtől, ó, Szűz Mária, reméljük áldásod mindig velünk marad. Amen.

Ezek a szertartások azért nem nélkülözték a vidámságot sem. Nem egyszer elnevelték magukat a fiatal legények félreénekléseit: „Mit adjak ó, Jézusom e nagy bánatmakért?” kérdésre azt felelték, hogy: pénzt! Vagy: „zengjete, zengjete Horthy-hívek” a „zengjete, zengjete, ó ti hívek” helyett. A szertartássorozat véget értével az előimádkozónak megköszönték fáradságát egy kis dióval, mákkal vagy később csokoládéval.

Napjainkban a Kilenced-járás nem örvend nagy ismeretségnek a fiatalok körében. Sokan még nem is hallottak róla, pedig nagyszüleink, dédszüleink életében nagyon fontos szerepet játszott. Akkoriban nem külsőségekkel készültek az ünnepekre, hanem inkább belül, lélekben idézték fel újra Jézus születését. Eleinte szinte az egész falu részt vett ebben a lelki felkészülésben. Ma már csak néhányan, a templom egy kis helyiségében végzik ezt a szertartást. Lehet, hogy pár év múlva teljesen kihal ez a népszokás, és ezért tartottam fontosnak, hogy imáit, dalait megörökítem, és így majd tudok róla mesélni gyermekeimnek, hiszen én is nagyon szívesen hallgatom nagymamám visszaemlékezéseit, amíg csak lehet.

Nagy Judit

Források: Nagy Antalné Kozma Cecília kéziratos füzet; nagyanyám, Szitás Józsefné Vadász Vilma elbeszélése, 2002. december; Csala Imréné Szabó Mária előnékes elbeszélése, 2002. december; Bálint Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösd. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója Bp, 1989. 46–50. old.; Magyar Néprajzi Lexikon 4. kötet. Akadémiai Kiadó Bp. 1983. 536–538. old.

Szent család-járás a felvidéki Makrancon¹

Bizonyára valamilyen akaratos, csökönyösen ellenszegülő asszonyságról, egy „makrancos hölgy”-ről nevezték el a falut – gondolhatjuk, joggal. Pedig a mai Szlovákia területén, a Kassától mintegy 20 km-re, délnyugatra eső *Makranc* (szlovákul Mokrance) neve a helyiek szerint a szlovák „mokre” szóból származik, ami azt jelenti: vizes. S lehet is igazság ebben, mert a település környéke az Ida pataknak köszönhetően bizony nedves. Persze az sincs kizárva, hogy csak véletlen hasonlóságról van szó, hiszen már csaknem 700 esztendővel ezelőtt Mokrunch volt a neve.

Makranc, Mokrance <szlovák> község Szlovákiában, a Kassai-medence Ny-i részén, Szepsitől DK-re. L: 853 (magyar; 1910), 1295 (szlovák, 35 % magyar; 1991). Első írásos említések (1317, Mokrunch) az Aba nembeliek birtoka, a 15. sz. elejétől a Perényiek nagydai uradalomához tartozott. A török háborúk és a rendi felkelések idején elnéptelenedett. 1919-ig és 1938-1945-ben Magyaró. (Abaúj-Torna vm.) része volt. 1986-1990 között közigazgatásilag Szepsizhez tartozott. R. k. (Szent István-) templom (szecessziós, 1906).

(*Magyar Nagylexikon* 12. kötet Budapest 2001. 585. oldal. *Magyar Nagylexikon* Kiadó)

Bár a falut már 1317 óta említik, mint az egri püspökséghez tartozó, pápai tizedet fizető települést; temploma csak a XV. században épült. Lakosai addig a közeli *Szepsibe* jártak istentiszteletre. A török időkben csaknem teljesen elnéptelenedett. Az 1700-as évek elején telepéseket hoztak ide, ekkor költöztek Makrancba szlovák családok is. Ma a falu 65 %-a szlováknak vallja magát, 35 %-a magyarnak. Laczkó Mária polgármester asszony szerint azonban ez csak a statisztika. A településen szinte mindenki *magyarul beszél*, a művelődési házban is – természetes módon – magyar nyelven folyik az előadás.

A kulturális örökséget a *Hagyományörző csoport* ápolja. A Fekete házaspár (a csoport vezetője) fontosnak tartja, hogy a régi szokásokat megismerjék és megtanulják a fiatalok, s az értékeket tovább vigye a falu népe. Néhány esztendővel ezelőtt felújították a *Szent család-járást*.

¹ A cikk megírását a Magyar Kollégium segítette.

Ez a – nem is olyan régi – népszokás a várandós Szűz Mária és József szállás-kereséséről szól. „Szállást keres a Szent család” szól a dal első sora. Az énekekben segítséget kérnek a vándoroknak: „Nyissátok meg házatok ajtaját / Eresszétek be a Szűz Máriát!” Fogadjátok be őket, mert „Szállástokra boldogság száll / Ha betér az égi király”. A „kovács” azonban nem ereszt be a családot arra hivatkozva, hogy már sok vendége van. Végül jó emberek fogadják be őket. Később számon kérik a kovácson, miért volt köszívű. „Miért nem adtál Szűz Anyánknak szállást?” Mire a válasz: „Ha én tudtam volna, / hogy te vagy Mária, / Aranyból és ezüstből is / szállást adtam volna.” A magyarázatot nem fogadják el és a büntetés nem marad el: „Sülyyedjen el háza / sülyyedjen el barmod!”

Mintegy harminc esztendővel ezelőtt Makrancon – a betlehemezéshez hasonlóan – házról-házra jártak az énekesek. Lámpásokkal mentek, s vittek magukkal szentképet, feszületet. A szokást felnőttek gyakorolták. Minden este más családhoz kopogtattak be, összesen kilenc családnak jutott a kitüntetés, hogy Szent család-járókat fogadhattak. December 15-én kezdtek, és Vigíliakor fejezték be. A szokás fontos funkciót töltött be: lehetőséget teremtett arra, hogy az adventi készülődés idején az emberek egymásra figyeljenek; erősítsék társadalmi kapcsolataikat. A gazda és a vendég jó barátok, jó ismerősök voltak. A Szent család-járók énekszóval mentek be a portára és – mintegy maguknak is – szállást kértek. A gazda – természetesen – örömmel látta őket. A látogatók leültek a fogadó család körében, énekeltek, verset, mesét mondtak, imádkoztak. Ismert szövegekről lévén szó, a háziak is együtt énekeltek velük.

A szálláskeresés, mint a paraszti ájtatosság egyik megnyilvánulási formája, szentcsalád-járás néven ismert a magyar nyelvterületen. Karácsony előtt kilenc napon át, általában kilenc közel lakó család vitte egymáshoz a Szent Család képét vagy szobrát.

Tátrai Zsuzsanna – Karácsony Molnár Erika: *Jeles napok, ünnepi szokások*. 2. kiadás 182. oldal. Planétás Kiadó (hely és időpont nélkül)

Ma már nem mennek Makrancon házról-házra a Szent-család járáskor. Mégis, a falu közös kincse lett ez a hagyomány! A Fekete házaspár könyvekből, visszaemlékezésekből összegyűjtötte az énekeket és a betlehemezéssel összefüggő másort állított össze az anyagból. Szerepelnek benne öregek és egészen kis gyermekek is. Előadják a templomban, a művelődési házban és alkalmanként a környező falvakban is.

szálláskeresés: ... 2. A – a tárgya hazánkban, továbbá Közép- és Ny-Európában egyformán elterjedt verses Mária-legendák változatainak, amelyek ugyancsak a szálláskeresést, továbbá a kovács vak és kezetlen lányának csodás gyógyulását mondják el. Ez a csodás gyógyulás már a 15. sz.-ban előfordul egy provençe-i játékban, amely az Anasztázia legendából meríti tárgyát. – 3. A verses legenda változatai inspirálták a – elnevezésű („Szállást keres a szentcsalád”) népi ájtatossági formát, amelyet karácsony előtt kilenc este kilenc családnál végeztek, miközben Mária és József –éről s a vak és kezetlen lány csodás gyógyulásáról szóló verses legenda valamelyik változatát is elénekeltek. – ...

Magyar Néprajzi Lexikon 4. kötet. Akadémia Kiadó. Budapest 1981. 536. oldal

Makranc 1300 lelkes magyar-szlovák település, közel Kassához. Mái megőrizte mezőgazdasági jellegét: címere piros háttérben, zöld fűvön szalmát szállító szekér. Víz- és csatornahálózata, áram- és gázvezetéke van. A fiatalok szeretik a községüket, itt képzelik el az életüket. Ha elhazasodnak is, többnyire visszatérnek a faluba, és ott építenek házat.

Szállást találnak!

Romhányi András

Az Ipoly menti folklór kutatásáról*

A néprajzi közvélemény ma már egybehangzóan a palócok közé sorolja az Ipoly-menti magyarokat. A magyar nép táji-történeti tagolódása című kiadvány szerzői írják, hogy „a XIX-XX. század folyamán az élő népi hagyomány alapján palócnak tartott szűkebb csoport kultúrájával, nyelvújásával rokonságot mutató táji környezetre egyre tágabb határok közt alkalmazták a palóc megjelölést.”¹ A széles területen élő népcsoport kultúráját az olyan megélhetési formák jellemzik, mint az erdőgazdálkodás, a bányászat, a pásztorkodás és a földművelés. Az egymástól távolabb eső tájegységek lakosainak azonban nem minden esetben ugyanaz a szokásviláguk. *Liszka József* említi, hogy „A honti, jobbágyparaszti eredetű római katolikus lakosság »palóc« kultúrjelenségeit jószerével össze sem lehet hasonlítani mondjuk a Vály-völgy kisnemesi származású, református magyar népségének kultúrájával.”² *Kósa László* viszont az Ipolyság környékieket *huntytiak*-ként is emlegetve, megállapítja, hogy a „népi kultúrájában sokban hasonló hozzájuk a Zseliztől északra eső református, és délre Párkányig húzódó római katolikus falvak, a néprajzi irodalomban Garam mentének is nevezett vidék magyarsága”.³

A palócokról

Arról, hogy kik a palócok, *Szedér Fábán* készített elsőként tudományos igényű összefoglaló tanulmányt. Értekezésében, amely 1819-ben a Tudományos gyűjteményben jelent meg először, ő már a palóc népcsoporthoz sorolta szülőföldjét, a történelmi Hont megye magyarságát is. A palócság paló területének földrajzi határa azonban az elmúlt két évszázad alatt sokat változott. A XIX. század elején még sokan úgy gondolták, hogy palócok csak Borsod és Heves megye határain élnek. A kört aztán bővíthették: Gömör és Nógrád határvidékeit is e terület-hez sorolták. *Jerney János* 1854-ben 48,⁴ *Pintér Sándor* alig két évtizeddel később már 150 falut jelölt palócnak.⁵ A XX. század elején *Malonyay Dezső* módosította a képet: szerinte a palócság határát északon a szlovák nyelvterület, keleten a Hernád folyó, délen az Alföld pereme, nyugaton pedig a Vág alkotja. Körülhatárolása nagyjából napjainkig érvényes.

Bakó Ferenc a palóc etnikai csoport fő jellemzőit elemezve a palóc központunk kijelölt táján három nagyobb zónára osztja. Ezek egyikét alkotják a Nógrád megyei falvak, melyek közt négy kistájat különít el. Felosztása értelmében a „középső-Ipoly-völgyiek” Órhalom és Ludányhalászi közt élnek. Az „alsó-Ipoly-völgyiek” lennének eszerint a Balassagyarmatról Drégelypalánkig húzódó terület lakói.⁶ Ezzel a felosztással csak megszorításokkal érthetünk egyet. Az Ipoly völgyében a besorolási kísérletek ugyanis mindig nehézségekkel és buktatókkal jártak. Ezért és sem ragaszkodom ehhez szorosan. Az általam körülhatárolt *Középső-Ipoly mente* – melynek néprajzáról, az itt végzett kutatásokról, azok eredményeiről szeretnék szólni – olyan nagyobb földrajzi egység, melyen több kistáj találkozik, több kultúrkör érintkezik egymással. Az Ipolyság környékeire például hatottak a nyelvhatáron élő szlovákok, a délebbben lakó Börzsöny vidékiek, az Alsó-Ipoly mentiek és a Garam vidékiek stb. Ez a hatás fordítva is érvényesült. Kimutathatók az azonosságok és az elkülönülések egyaránt. Ez megnyilvánul az ünnepi szokásokban, a mítikus lényekről alkotott hiedelmekben stb.

Vannak olyan vonások, melyek kizárólagosan palóc sajátosságok. A csak palócok körében ismert szokások közül néhány pedig (pl. a *lucázás*) épp Hont megyében maradt meg a legerősebben. Nyelvjárásilag az érintett terület a középső-palóc nyelvjárástípusba tartozik, de a peremterületeken itt is vannak kisebb-nagyobb eltérések.

* Elhangzott a XXXII. Honismereti Akadémián, Esztergomban, 2004. június 30-án. (Szerk.)

¹ *Kósa László-Filep Antal*: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Bp. 1983., 158. old.

² *Liszka József*: A (cseh)szlovákiai magyarság kultúrája 1918–1998. (Vázlat). Szerk.: Tóth László-Filep Tamás. Bp. 1998., 189. old.

³ *Kósa-Filep*: i.m. 120. old.

⁴ *Jerney János*: A 'palócz' nemzet és a palócz krónika lengyel és orosz évkönyvek' nyomán. Magyar Történelmi Tér I. 3–68. old.

⁵ *Pintér Sándor*: A palócokról. Bp. 1880.; A népmeséről. Losonc 1891.

⁶ *Malonyay Dezső*: Hont, Nógrád, Heves, Gömör és Borsod magyar népe. A palócok népművészete. Bp. 1922.

Az általam alaposabban kutatott terület – a Középső, illetve az Alsó-Ipoly mente, a történelmi Hont és Nógrád része – több tekintetben nem egységes, hisz a „központi palóc műveltségi táj” sem ilyen, mert jellemző rá a néprajzi megosztottság. Általában ismert az a megállapítás, hogy a palócok ott élnek, ahol a *markoláb* fogalma ismert. Ez a mítikus lény azonban az általam vizsgált települések hiedelemanyagából hiányzik. Viszont az a nyugati kistáj, ahol a markoláb még ismert, épp a Börzsöny lábánál ér véget, s kezdődik egy másik, a *Börzsöny-Ipoly vidéki kistáj*, ahol viszont egy másfajta égitestet evő lényt ismernek, a *pajdot*. A képet, illetve az elterjedtségi köröket az újabb kutatások tovább módosíthatják, amint azt munkám során magam is tapasztaltam.

Folytatva a gyűjtött terület népének jellemzését, elmondhatjuk, hogy az itt élők általában nem rendelkeznek palóc öntudattal annak ellenére, hogy sokáig ragaszkodtak hagyományaikhoz, s az egyik legarchaikusabb vidékről van szó. Az érintett vidék községeinek leg többje kis létszámú, négy-ötszáz lakosú település. A néhány 1200–2000 lakosú falu már nagy községnek számít erre felé. A cselédvilág a legtöbb helyen a második világháború végéig fennállott. A 30–40 holdas gazdák már vagyonosabb parasztembereknek számítottak.

Szűkebb és tágabb szülőföldemen mintegy negyedszázada végzek rendszeres néprajzi gyűjtőmunkát. Eddig mintegy 35 településen kutattam több alkalommal is, csaknem kétszáz adatközlőnél. Több falu közvetlen a nyelvhatáron található, a szlovákság szomszédságában (Csáb, Kelenye, Ipolynyék, Ipolyfödemes, Deménd, Palást). Közülük néhány továbbra is megmaradt magyar jellegűnek (Kelenye, Ipolyfödemes, Ipolynyék), de több nem tudott ellenállni a keveredésnek: megindult az asszimiláció és a magyar jelleg fellazulása (Deménd, Csáb, Egeg, Palást).

Az Ipoly 1920 előtt nem volt választóvonal: a jobb és bal parton élő palócok szerves kapcsolatban voltak egymással, szokásaikban, hagyományaikban is közel álltak egymáshoz (Órhalom-Ipolyvarbó, Drégelypalánk-Ipolyhidvég). Gyakori volt az összeházasodás, akár csak a plébánia és a filiális falu lakói közt.

A folyóvölgyek (Korpona, Selmec, Búr, Kürtös) az ott élőket hagyományaikban is közelítették egymáshoz. A felekezeti vegyes házasság viszont ritka volt. A szigetként élő más felekezetű falvak lakói a távolabbi azonos vallású községek lakóival tartottak párvalasztási kapcsolatot. A szóban forgó területen élők zömmel katolikusok; Peröcsényben és Ipolypásztón reformátusok, Ebecken és Kiscsalomján evangélikusok, az Alsó-Ipoly mentén pedig szórórványban élnek evangélikusok és reformátusok is.

Az egykori német eredetű, elsősorban bányászattal foglalkozó Peröcsény, Nagy-Börzsöny, Szob lakossága mára beolvadt a környező magyarságba, akárcsak az Alsó-Ipoly menti szlovákság (Ipolydamásd) is. A hagyományokban ennek természetesen megvannak a tükörcserepei.

A vidékre az utóbbi évszázadokban jellemző volt a gyakori területi átszervezés. Erőszakkal kapcsolatos falvakat távoli és idegen központokhoz, amelyek sosem váltak igazi vonzáskörzeté. Ipolyság évszázados megyeszékhely – és járási központ – jellege a múltban meghatározó volt, a honti palócság szellemi központjává tudott válni, körülbelül egyforma karakterű, kultúrájú embereket fogott össze.

Szokások, hiedelmek

Ami a tágabb Palócföldre vonatkozó kutatásokat illeti, elmondhatjuk, hogy a palócnak tartott népcsoport iránt nagyon korán, már a XVIII–XIX. században megnyilvánult az érdeklődés, bár ez nem terjedt ki minden területre, s amint *Barna Gábor* is megemlíti a kutatás a palóc lakosság hiedelmeinek alaposabb leírását sem hozta magával.⁸ *Szedér Fábán* úttörő munkájában sem olvashatunk bővebben a folklórrol. A hiedelmek iránt csak *Ipolyi Arnold* munkásságának kibontakozása után nőtt meg az érdeklődés. *Pintér Sándornak* a palócokról szóló munkája már tartalmaz több néphitadatot is, de a szerző közléseit még nem lokalizálta. Viszont nagyobb hiedelemanyagot találunk az ő *Ethnographia*-beli tanulmányában is, elsősorban abban, amelyben a születés, a házasság és a halál szokásköréről esik szó.⁹ A legrégebbi nógrádi

⁸ *Barna Gábor*: Fejezetek a palócok néphitéből. Palócok IV. Szerk.: *Bakó Ferenc*. Eger 1989. 595. old.

⁹ *Pintér Sándor*: A palócokról. Népismerető tanulmány (1880.) Hasonmás kiadás. Szécsény 1995.; *A palócsz születése, házassága, halála. Ethnographia* 1891. 97–109. old.

adatot egyébként egy 1717-ben Lapujtón felvett boszorkánypör anyaga tartalmazza, melyet az ipolybalogi születésű *Baloghy Dezső* ismertetett.¹⁰

Nyáry Albert is több palócföldi babonát közölt, de írt a palócok temetkezési szokásairól s a halottlátókról is, akárcsak a XVII. századi kuruzslásokról.¹¹ *Istvánffy Gyula* szintén több tanulmányt közölt a palóc népcsoportról;¹² *Tolnai Vilmos* nagyfalusi (Hont megye), *Benkóczy Emil* pedig Nógrád megyei babonákat dolgozott fel.¹³ A kutatásra vonatkozó további régi adatokat közöl még az a részletes bibliográfia, amit néhány évtizede *Kocsis Gyula* állított össze.¹⁴

A két világháború között *Manga János* értekezett az Ipoly völgyi palócok pogány kori emlékeiről, a tűz mitológiai szerepéről, a boszorkányhitről; közölt mitológiai dolgozatokat; összefoglalta a visszatért Felvidék néprajzát, később megírta Menyhe község és az Ipoly mente ünnepi szokásait, monográfiákat készített a Palócföldről stb.¹⁵

A nagy összefoglalók közül megemlíthetjük még *Kandra Kabos* XIX. századi magyar mythológiáját, amely azonban inkább csak amolyan Ipolyi-utánzat. Kiemelkedő teljesítményű munka viszont a négykötetes, *Bakó Ferenc* szerkesztette *Palócok* című összefoglaló. Ugyancsak értékes adatokat találunk az *Ikvai Nándor* által szerkesztett Börzsöny néprajza című kötetben, többek közt *Gulyás Éva* írását az Ipoly menti néphitadatokról. Több hasznosítható munkát közöl a Börzsönyvidék két kötete is.¹⁶

Lengyel Ágnes és *Limbacher Gábor* a palócföldi népi vallásosságot mutatta be színvonalas monográfiájában. *Diószegi Vilmos* nevéhez fűződik „az eddig szinte egyetlen palócnak tartott és csakis annak tartott kulturális elem, etnikulturális specifikum (a markoláb) leírása, földrajzi és változásbeli meghatározása.”¹⁷

A mitikus lényekről *Hála József* is közzétett kitérő adatokat. Ugyanő dolgozta fel a *Hőke Lajos* egykori honti levéltáros néprajzi kutatásait, adatokat közölt a nép gyógyászat köréből, Hont megye vallásos életéből stb.¹⁸

Liszka József Ipoly menti hiedelemtörténeteket közölt, s a szentképek tiszteletéről írt. A honti szlovákság néprajzáról az eddigi legjobb összefoglaló *Ján Botik* szerkesztésében jelent meg néhány éve.¹⁹

A születés hiedelemtörténetének irodalmát legalaposabban *Kapros Márta*, a szokáskör ki-
váló ismerője tekintette át monográfiájában.²⁰ Ami az emberélet első fordulójának palócföldi

¹⁰ *Baloghy Dezső*: Kivonatok egy XVIII. század beli, nógrád megyei boszorkánypör irataiból. *Ethnographia* 1904. 45–46. old.

¹¹ *Nyáry Albert*: Mihálygerge népe. *Ethnographia* 1906.; Temetkezések a palócok földjén. Néprajzi Értesítő I. 1906.; A halottlátó. *Ethnographia* 1908.; XVII. századi ráolvasások és kuruzsló szokások. *Ethnographia* 1915.

¹² *Istvánffy Gyula*: Adatok a palóc nép babonáihoz. *Ethnographia* 1892.; Palóc Néprajzi Tanulmányok. Bp. 1894.; A borsodmegyei palócok. Második közlemény. *Ethnographia* 1911.

¹³ *Benkóczy Emil*: Nógrádmegyei babonák. *Ethnographia* 1905.

¹⁴ *Kocsis Gyula*: Bibliográfia a palócok kutatásához. Eger, 1970.

¹⁵ *Manga János*: Pogánykori emlékek az Ipolyvölgyi palóc néplelékekben. Magyar Írás 8., 1936. 75–81. old.; Mitológiai dolgozatok. Magyar Írás 8. 1937.; A boszorkányhitről. Magyar Írás. 1937. 739–744. old.; A visszatért Felvidék néprajza. Szerk: *Csatári István–Ólvedi János*. Bp. 1939.; Ünnepi szokások a nyitrai megyei Menyhen. Bp. 1942.; Ünnepek, szokások az Ipoly mentén. Bp. 1968.; Palócföld. Pb. 1979.

¹⁶ *Kandra Kabos*: Magyar mythologia. Eger, 1897.; *Bakó Ferenc*, 1989.; *Ikvai Nándor* (Szerk.): Börzsöny néprajza, Szentendre, 1977.; *Hála József–Mándli Gyula–Zomborka Márta*: Börzsönyvidék. Szob. 1993. 1994.

¹⁷ *Lengyel Ágnes–Limbacher Gábor*: Népi vallásosság a Palócföldön. Balassagyarmat 1997.; *Diószegi Vilmos*: A palóc etnikulturális csoport határa és kirajzai. Népi Kultúra–Népi Társadalom. Főszerk: *Ortutay Gyula*. Bp. 1968. 295–324. old.

¹⁸ *Hála József*: Vízilények néhány Ipoly menti falu hiedelemvilágában. Folklor, életrend, tudománytörténet. Szerk. *Balázs Géza–Hála József*. Bp. 1984., 92–118. old.; *Hőke Lajos* néprajzkutatásai Hont vármegyében az 1860-as években, Börzsönyvidék. Szob, 1993.; *Arányi Lajos* és népi gyógyászati adatai Visegrádról és Nagymarosról. Börzsönyvidék Szob 1994.; Egy börzsönyi búcsújáráshely: A hontcsitári kutyika. Ásványok, kőzetek, tanulmányok. Bp. 1995.

¹⁹ *Liszka József*: Ipoly menti hiedelemtörténetek. Börzsönyvidék. Szob 1994.; *Botik Ján* red.: Hont. Tradicie ľudovej kultúra. Banská Bystrica 1988.

²⁰ *Kapros Márta*: A születés szokásai és hiedelmek az Ipoly mentén. Debrecen 1988. 5–40. old.

kutatását illeti, elmondhatjuk, hogy ennek kezdő időszaka hozzávetőlegesen itt is a XIX–XX. század fordulójáig terjed, s ezt is a hiedelemközpontú szemlélet jellemzi. *Reguly Antal* gyűjtéseinek XIX. századi adatai némely kérdésekben aprólékosak és lényegretörőek.²¹ *Pintér Sándor* bár nem ad tanulmányaiban átfogó leírást a születésről, néhány részletkérdésben konkrét információkkal szolgál.²² *Farkas Pál* és *Komoróczy Miklós* a megyei monográfiákban foglalkozik a barkókra, a gömörj, a honti és a nógrádi palócokra vonatkozó néprajzi anyaggal, azon belül a születési szokásokkal is.²³ *Ipolyi Arnold* Mythológiájában a születés és a kisgyermekkor kérdéskörét is érinti, tárgyalva a keresztleletlenül elhalt, a foggal született és a váltott gyermekeket.²⁴

Az újabb források az 1960-as évektől készültek. Nógrádban *Kapros Márta* és *Zólyomi József*, Hontban *Csáky Károly*, az Alsó-Ipoly mentén *Schwalm Edit*, a Börzsöny vidékén *Gulyás Éva* végzett kutatásokat.²⁵ A nagyobb összefoglalók, monográfiák közül megemlíthetjük *Pócs Éva* dolgozatát, *Fejős Zoltán* két kötetes munkáját, *Bakó Ferencnek* e hiedelemkörre is kiterjedő lakodalmas könyvét, *Manga János* palócföldi monográfiáját, *Kapros Márta* és *Csáky Károly* születésmonográfiáját.²⁶

A Palócföldről 1987-ben jelent meg az első lakodalom-monográfia, *Bakó Ferenc* könyve. A kutató változásaiban figyeli a szokás eseményeit, termékenységarázsló és bajelhárító rítusait, szövegeit stb. Ezenkívül alapos kutatástörténeti összefoglalót is ad.

Aránylag gazdag a palóc lakodalom s a házassági szokások általános értelemben vett irodalma. Már a XIX. század elején készültek a lakodalom egy-egy részletét bemutató dolgozatok. Ilyen volt *Várady János* leírása a Hasznos Multságok-ban. Később *Pintér Sándor* is közölt dolgozatot, majd a megyei monográfiákban *Farkas Pál* és *Komoróczy Miklós* érintette a témát.²⁷

A későbbi publikációk közül: *Manga János* a nyugati palócok házassági szokásairól értekezett, *Dallos István* a palócföldi lakodalomról írt. A Börzsönyvidéki szokásokat *Ikvai Nándor* és *Kerekgyártó Adrién* érintette. Jómagam 1993-ban publikáltam kötetet az Ipoly menti palócok lakodalmi, párválasztási szokásairól és hiedelmeiről. *Bódi Zsuzsanna* az ipolytölgyesi szokásokat foglalta össze.²⁸

²¹ *Reguly Antal*: Palóc jegyzetei 1857. Eger 1975.

²² *Pintér Sándor*: i. m. 1880., 1891.

²³ *Komoróczy Miklós*: Hont vármegye népe. Magyarország vármegyéi és városai. Hont megye. Szerk.: *Borovszky Samu*. Bp. é.n. (1906.) 128–136. old.; Gömör-Kishont vármegye. szerk.: *Borovszky Samu*. Bp. é.n. (1904.) 164–201. old.; *Farkas Pál*: Nógrád vármegye népe. Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye. Szerk.: *Borovszky Samu*. Bp. é.n. (1911.) 152–154. old.

²⁴ *Ipolyi Arnold*: Magyar Mythologia I–II. Második kiadás. Bp. 1929. 115., 196., 208–209., 215., 306. old.

²⁵ *Kapros Márta*: A gyermekre vonatkozó preventív és produktív mágikus szokások az Ipoly menti néphagyományban. Nógrád Megyei Múzeumi Közlemények XX. Salgótarján 1974.; A keresztelezés szokásai az Ipoly menti falvakban. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. I. Salgótarján 1975. 127–167. old.; Hiedelmek és szokások a graviditás kezdetétől az anya avatásának szertartásáig az Ipoly menti falvakban. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve III. Salgótarján 1977. 147–181. old.; *Zólyomi József*: Az emberi élet fordulóihoz és a naptári ünnepekhez fűződő szokások a Mailáth-uradalom cselédeinél a két világháború között. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve VI. Salgótarján, 1980. 251–295. old.; *Csáky Károly*: Jósítás, varázslás az Ipoly menti palócoknál. A gyermekkel kapcsolatos népi hiedelmek az Ipoly menti palócoknál. Néprajzi Közlések III. Bratislava 1979. 214–218. old.; „Pogánykát vittünk, báránykát hoztunk” – A születéssel és a gyermekkel kapcsolatos népi hiedelmek és szokások az Ipoly mentén. Komárom 1992.; *Gulyás Éva*: Néphitadatok az Ipoly mentéről. Börzsöny néprajza. Szerk.: *Ikvai Nándor*. Szentendre 1977. 487–506. old.; *Schwalm Edit*: A poszrik. Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Szerk.: *Balassa Iván*–*Újváry Zoltán*. Debrecen 1982., 453–476. old.

²⁶ *Pócs Éva*: A falu hiedelemvilágának összetevői. Nógrádsípek. Szerk.: *Szemerényi Ágnes*. Bp. 1980. 169–359. old.; *Fejős Zoltán*: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség I–II. Bp. 1985.; *Bakó Ferenc*: Palócföldi lakodalom. Bp. 1987.; *Manga János*: Palócföld. Bp. 1979.

²⁷ *Várady János*: Palóc menyegző. Hasznos Multságok. 8., 9. 1837. 57–61. old., 65–68. old.; *Dallos István*: Lakzi a Palócföldön. Bratislava 1943.

²⁸ *Ikvai Nándor*: Az Ipoly menti falvak néprajzi képe. Börzsöny néprajza. 1977. 624–646. old.; *Kerekgyártó Adrién*: Részletek egy Ipoly menti falucsoport viseletmélkeiből. Börzsöny néprajza. 1977. 399–442. old.; *Csáky Károly*: „Jaj, pártám, jaj pártám...” párválasztási lakodalmi szokások és hiedelmek az Ipoly menti palócoknál. Dunaszerdahely 1993.; *Bódi Zsuzsanna*: Lakodalmi szokások Ipolytölgyesen. Szentendrei Múzeumi Füzetek I. Szentendre 1996. 41–94. old.

A halál témakörének kutatástörténeti vázlatát összefoglaltam az 1999-ben megjelent monográfiámban,²⁹ éppen ezért itt csak néhány fontos munkára utalok. Elsősorban *Ipolyi Arnold* Mythológiájának vonatkozó részletére, valamint *Pintér Sándor*, *Istvánffy Gyula* és *Nyári Albert* dolgozataira.³⁰ Az újabb irodalomból figyelmet érdemel *Bakó Ferenc* néhány Középső-Ipoly menti község halottkultuszának, annak változásait vizsgáló, monografikus igényű dolgozata, akárcsak *Kapros Márta* monográfiája, amely a születés szokásait tárgyalva a halál hiedelmekörére is kitér.³¹ A szlovákiai tájak – így a palócok – halálanyagával a már említetteken kívül *Dávid Mihály* (Kisújfalu), *Danter Izabella* (Délnyugat-Szlovákia), *Liszka József* (Gömör, Alistál, Farnad, Kisalföld), *L. Juhász Ilona* és *Csáky Károly* (Rudna, Ipoly mente) foglalkozott.³²

A jeles napok irodalma közül elsőként *Réső Ensel Sándor* gyűjteményét kell megemlítenünk, amely a maga korában már jelentős kiadványnak számított, jó áttekintést adott a magyarországi népek, köztük a palócok szokásairól.³³ Több fontos forrást közöl a Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozata (1872–1924), akárcsak a XIX. század végén megindult *Ethnographia* folyóirat is. A magyar néprajz VII. kötetében *Tátrai Zsuzsanna* foglalta össze részletesen a jeles napokat, ünnepi szokásokat, felhasználva több Ipoly menti irodalmi és recens adatot is.³⁴

Kósa László Rozmaringkoszorú című kötetében a szlovákiai magyar tájak – köztük az Ipoly mente – jeles napjainak népköltészeti anyagából adott izelítőt, *Ág Tibor* pedig az Édesanyám rózsafája című kötetében közölt szokásköltészetet. *Schoen Arnold* köteje, a XX. század elején, Ipolybalogon gyűjtött népköltészeti anyagot tartalmaz. Ugyancsak több népköltészeti vonatkozású adatot találunk *Ipolyi Magyar Mythológiájában*, s gyűjtött egykor népköltészeti anyagot *Krizsa János*nak a felsőtúri *Pongrácz Lajos* is.³⁵

Manga János népszokásokat tartalmazó kötetét többször idéztük már. *Róheim Géza* is érintette a palócföldi jeles napi szokásokat alapvető monográfiájában. Úgyszintén foglalkozott a vidék szokásanyagával *Fél Edit*, *Morvay Judit*, *Diószegi Vilmos* és *Barna Gábor* egy-egy tanulmányában, dolgozatában.³⁶ Alapvető kiadványnak számít *Fejős Zoltán* témánkát is érintő monográfiája, akárcsak *Gulyás Éva* és *Szabó László* tanulmánya. *Csáky Károly* a Középső-Ipoly mente jeles napjait mutatta be kötetében, a honti szlovákok ünnepeit pedig *Emília Horváthová* foglalta össze.³⁷

Vizonylag későn indult a Palóc-vidék népi vallásosságának néprajzi kutatása. Ez nemcsak a második világháború után volt a néprajz elhanyagolt területe, de előtte sem születtek

²⁹ *Csáky Károly*: „Nem halt meg csak alszik”. A halottkultusz, a halállal és a temetkezéssel kapcsolatos szokások, hiedelmek a Középső-Ipoly mentén. Dunaszerdahely, 1999.

³⁰ *Pintér Sándor*: i. m. 1891.; *Istvánffy Gyula*: i. m. 1892.; *Nyári Albert*: i. m. 1908.

³¹ *Bakó Ferenc*: Hagyomány és változás a palóc temetkezési szokásokban. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve III. Balassagyarmat 1977. 95–164. old.

³² *Dávid Mihály*: A halál és a temetés (Kisújfalu). Néprajzi Közlések IV. Bratislava 1988., 20–22. old.; *Danter Izabella*: temetkezési szokások Délnyugat-Szlovákia egyes (magyar-szlovák) lakosságú falvaiban. Nemzetiség, identitás. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Békéscsaba–Debrecen 1991. 111–113. old.; *Liszka József*: Fejták és lábfák a gömöri Felsővályon. Honismeret III. 1980. 50–51. old.; *Farnady sírjelek*. Néprajzi Közlések IV. Bratislava 1986.; Halál és temetkezés Kéménden. Új Műndes Gyűjtemény VII. Bratislava 1988. 118–127. old.; *Falusi temetők a szlovákiai kisalföld keleti felén*. Fejezetek a szlovákiai Kisalföld néprajzából. Bp. 1992. 116–135. old.; *Csáky Károly*: Az emberélet fordulói az egyházi anyakönyvek tükrében. A halál és a temetés. Adattári Közlemények. Szerk.: *Liszka József*. Komárom 1993. 13–24. old.; *Györgymártonfalvától Csáb községig*. Komárom, 1998., 1999.

³³ *Réső Ensel Sándor*: Magyarországi népszokások. Pest 1867.

³⁴ *Tátrai Zsuzsanna*: Jeles napok–Ünnepi szokások. Magyar Néprajz IV. Szerk.: *Hoppál Mihály*. Bp. 1990. 102–329. old.

³⁵ *Kósa László* (Szerk.): Rozmaringkoszorú (Szlovákiai magyar népköltészet). Bratislava 1979.; *Ág Tibor*: Édesanyám rózsafája (Palóc népdalok). Bratislava, 1974.; *Schoen Arnold*: Palóc népdalok (Ipolybalog). Bp. 1911.; *Ipolyi Arnold*: Magyar Mythologia. Pest 1854.; *Pongrácz Lajos*: „Ipoly táji népdalok”. Közli: *Hála József–Katona Imre*. „Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok...” Szerk.: *Liszka József*, Komárom–Dunaszerdahely 1993. 27–87. old.; *Hőke Lajos* néprajzgyűjtemei Hont megyében, közli: *Hála József*. 1993. 70–95. old.

³⁶ *Fél Edit*: Néprajzi adatok Órhalomból. Ethnographia 1938. 73–85. old.; *Morvay Judit*: Asszonyok a nagycsaládban. 1956. 1980.

³⁷ *Horváthová, Emília*: Zvyk a obrady. Hont. Tradície ľudovej kultúry. Red. *Botik, J.* 1988. 468–549. old.

alaposabb összefoglalók. Az Ipoly mentén *Lengyel Ágnes* és *Limbacher Gábor*, *Hála József* és *Csáky Károly* írt több dolgozatot a búcsújáráshelyekről és szentutakról a már említett és idézett forrásmunkákban. *Liszka József* szentek tiszteletéről írt felvidéki könyvét említettük már.³⁸

Szólnunk kell még a témába vágó kéziratos anyagról. Rengeteg hiedelemanyagot őriz *Diószegi Vilmos* 1962-es Hont megyei gyűjtéseink példaértékűen rendezett kézirata, melyet a Néprajzi Múzeum őriz. Ugyanitt található *Kocsmáros László* Bernecebarátaiából származó vegyes gyűjtése is.³⁹ Fontos anyagot őriz a MTA Néprajzi Kutatóintézetének Kézirattára, akárcsak a szlovákiai Fórum Intézet Ethnológiai Adattára. Az adattári anyagokról 1993-ban *Czingel Szilvia* készítette fontos bibliográfiát, újabban pedig a kutatást jól szolgálják azok a bibliográfiák, melyek *L. Juhász Ilona* összeállításában jelennek meg éves rendszerességgel a Fórum Intézetnél.⁴⁰

Az Ipoly mente nyelvészeti kutatásokat illetően is a magyar néprajzi tájak legszerencsésebb vidékei közé tartozik. Olyan alapvető munkák is megjelentek már, mint *Török Gábor* Börzsöny-vidék nyelvjárástörténetét vizsgáló tanulmánya, *Tóth Imre* Ipoly menti palóc tájszótára, *Koczó József* és *Csáky Károly* névtani dolgozatai.⁴¹

S nem szoltunk még *Bartók Béla*, *Kodály Zoltán*, *Györffy István*, *Lajtha László*, *Gunda Béla* és mások Ipoly menti gyűjtéseiről, a népdalkutatásról és a tárgyi néprajz vizsgálatáról. Az utóbbi kapcsán hadd említsük meg az 1898-ban alakult Hont Megyei Múzeumtársulatot, az 1902-ben indult Honti Múzeumot, az 1898-as milleniumi és az 1910-es nagy gazdasági kiállítást Ipolyságon. Ezek történetéről külön kötetek, tanulmányok jelentek meg. Pontos képünk van arról a gyűjtőmunkáról, amit *Györffy István* végzett Hont megyében, ismerjük az akkor kiállított tárgyi anyagot, a Néprajzi Múzeumba került honti népművészeti tárgyakat: háztartási eszközöket, szőtteket, csipkét, kerámiát, fotóanyagot.⁴²

A történelmi Hont megye Ipoly menti települései hosszú időn át őrizték népi hagyományait, tiszta forrásukat. A vidék ezenkívül olyan szempontból is érdekes, hogy néprajztudományunk megannyi képviselője indult e tájról. A régebbiek és ismertebbek közül említhetnénk a felsőpribeli *Csaplovics Jánost* (1780–1847), a magyar és a szlovák etnográfia jeles alakját, a Csábról indult palóckutató, a táji-csoport kutatás előfutárát; *Szedler Fábiant* (1784–1859), valamint a mitológiai kutató és művészettörténész *Ipolyi Arnoldot* (1823–1886), akinek szintén erős honti kötődései vannak. Egykor mindhármuk úttörő munkát végzett a maga területén.

A kevésbé ismertek közé tartozott a felsőtúri *Pongrácz Lajos* (1815–1899) és az ipolybalogi *Baloghy Dezső* (1843–1918), akik elsősorban nem is etnográfusok voltak, de munkásságuk kiterjedt a népi hagyományok vizsgálatának területére is.

A fiatalabbak közül erőfeszítései a bölcsőhelye *Manga Jánosnak* (1906–1977), a Palócföld tudósának és a perőcsényi *Együd Árpádnak* (1921–1989), aki innen Somogyországba költözött, hogy ott kutassa a népművészet kincseit. S büszkéek lehetünk a nemrég elhunyt *Zalabai Zsigmondra* (1948–2003) is, aki gazdag irodalomtudósi munkálkodása mellett két fontos és értékes, több néprajzi adatot is tartalmazó faluszociográfiai művet írt szülőhelyéről, Ipolypásztórról.

Sajnos, az Ipoly mentén az eddig elért kutatási munka eredményének ellenére sem alakult egy-egy olyan intézmény, amely az érintett tevékenységet összehangolná, irányítaná, a további feladatokat szervezné. Eltekintve a Palóc Múzeumtól, amely Balassagyarmaton található, nincs egy államilag támogatott kutatóhely, intézmény, nincs kutatói státusz. Az eddigi eredmények máshonnan jött kutatók, önkéntes gyűjtők, egyszemélyes műhelyek, arra hivatott in-

³⁸ *Liszka József*: Állítatott keresztényi buzgóságból. Dunaszerdahely 2000.

³⁹ A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában: EA 7070. 1–35. lap. (Ipolytölgyes), EA 7071. 1–19. lap. (Letkés), EA 7072. 1–33. lap. (Perőcsény); Bernecebarát EA 2449.

⁴⁰ *Czingel Mónika*: Az egykori Hont megyére vonatkozó kéziratos gyűjtések a budapesti Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában. Adattári Közlemények. Szerk.: *Hála József*. Komárom 1993. 26–47. old.; *L. Juhász Ilona*: Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1–5. Dunaszerdahely 1998–2003.

⁴¹ *Török Gábor*: A Börzsöny-vidék nyelvjárástörténetének települési háttere. Bp. 1964.; *Tóth Imre*: Ipoly menti palóc tájszótár. Bp. 1987.; *Koczó József*: Perőcsény és Vámosmikola családnevei a XVIII. században. Bp., 1998.; *Csáky Károly*: Kelenye család- és ragadványnevei. Bp. 1983.; Ipolyföldemes személynevei. Bp. 1988.; A háziipar szakszókincse az Ipoly mentén. Bp. 1988.

⁴² *Csáky Károly*: Száz éve alakult a Hontvármegyei Múzeum Társulat. Ipolyság, 2001.; A néprajzi gyűjtések és a néprajzi muzeológia kezdetei Hont megyében. Gömörország. 2003. 1. 40–52. old.; *Csáky Károly*: Középső-Ipoly menti palócok népi hiedelemvilága. Dunaszerdahely 2001. 203–206. old.

tezményeken kívül magányos szakemberek áldozatos munkája által születtek. Az utóbbiak közé tartozom jómagam is. A munkát nem önmagamért, hanem közösségemért végzem. Ezért tudok örülni, hogy az Ipoly mentén a tárgyi néprajz kutatásnak is vannak már szemmel látható eredményei: tartalmas magán- vagy önkormányzati gyűjtemények, tájházak, hogy csak a teljességre való törekvés nélkül említsem Szobot, Nagybörzsönyt, Vámosmikolát, Ipolyszakállást, Ipolyszalkát, Kemencét, Bernecabaratit, Palástot, Bussát, Apátújfalut, Ipoly-szécsénkét, Dejtárt és Ipolyságot. Bízom abban, hogy az Európai Unióban még többen felfedezik önmagukat, s visszaadhatjuk magunknak azt, ami mindig is a miénk volt!

Csáky Károly

Szerbek-e az érdi rácok?

Érd-ófalú csaknem a második világháborúig soknemzetiségű település volt: magyarok, „rácok”, németek és kis számban tótok lakták. A rácok a török hódoltság utolsó éveiben és annak megszűnésével több hullámban érkeztek Érdre. E népcsoport elnevezése ragadványnév, hibás általánosítás eredménye. A latin, magyar, német történelmi munkák eredetileg a szerbeket hívták rácoknak, nevüket Rascia – Raska szóból származtatva (Rascia: a XII. században létrejött első feudális állam a mai Szerbia északi területén.) Az érdi etnikai csoportra vonatkozóan a történészek és statisztikák különböző megjelölést használnak: Ottendorf Henrik egy követséggel Belgrádba utazó Montecuccoli hadvezérnek ajánlott jelentésében (1663) ezt írja: „A falu Hamsevee (Hamsabég) palánk mellett kelet és dél felől fekszik, s még alig épült fel újra. Néhány lakója van, s ezek nagyjából szerbek.” Bél Mátyás „Notitia Hungariae Novae” című művében (1720) szerbeknek nevezi őket. „Számosan vannak és kunyhóik hosszú sorban állnak a mélyfekvésű folyóparton.” Ugyanitt megjegyzi, hogy a falu népessége zömrel délszláv. Egy 1832-ből fennmaradt összeírás illír ajkúakról beszél. Pényes Elek (1851-ben) horvátokként említi e népességet. Urasevics Danilo (1869): Érd 23 171 fős lakosságából 760 horvát.

A délszlávok érdi közösségének tagjai horvát származásának vallják magukat, s erről tanúskodnak kevés kivétellel – a latin felíratú sírkövek is. A megnevezések változatossága azonban napjainkban is zavart okoz. Múltán merül fel a kérdés, hogy szerbek-e az érdi rácok? Válaszunk: az érdi rácok katolikus horvátok, akik öntudatosan rácnak vallják magukat.

Dr. Mándics Mihály „Háromszáz éve telepedtek le a bácskai bunyevácok” című tanulmányában részletesen ismerteti a délszláv népek megoszlását. Felhasználja az etnográfiai és lingvisztikai kutatások eredményeit. (Új Jugoszláv Enciklopédia 1956. Jugoszláv Lexikon 1966.) Megjegyzi: a „délszláv” elnevezés politikai eredetű szóhasználat: gyűjtőnév, három népet takar: a horvátot, a szerbet, a szlovént, s ezen belül számos, kisebb elemet foglal magába. Etnikailag a következő horvát népcsoportokat különböztetjük meg hazánkban: bunyevácok Bácskában, bosnyákok, sokácok Baranyában, a Dráva és Mura menti, valamint a nyugati megyék horvátjait. Közéjük tartoznak még a rác, dalmát megjelölésű horvátok is. A hazai délszlávok mintegy kilencven százaléka horvát nemzetiségű. Az utóbbi években a horvát-szerb elnevezés honosodott meg, bár bizonyos intézmények neve őrzi még a hagyományos szerb-horvát jelzőt. Ma már bizonyított, hogy a bunyevácok a horvát etnikum részét alkotják. A régi oklevelek hol szlávoknak, rácoknak, hol dalmátoknak mondják, hol illerekként emlegetik őket – főként az egyházi források. A római katolikus „délszlávok” – a horvátoknak olyan etnikai csoportja, amely a nyugat-hercegovinai típusú, vagyis „új sto” hangrendszerű, „i”-ző archaikus nyelvjárást beszél és latin betűkkel ír. A bácskai bunyevácok nyelvjárása lényegében az irodalmi állapottal egyezik, vagyis a horvát-szerb nyelvet használják.

A bunyevácok utolsó nagyobb hulláma 1687-ben telepedett le a Szeged – Szabadka – Baja háromszögben. Az említett lexikon, illetve enciklopédia szerint eredetileg a Svilaja hegytől északra, a Dinara hegység mentén elterülő vidéket lakták. Kudó József hajdani érdi plébános családtörténetében drámai tömörséggel írja le a szülőföld elhagyásának körülményeit. „Éheznek, a szárazság nagy és ők elindulnak a törökmentes szabad hazába. Maradnak a tehetetlenek, meg a szárazságban elaszott vetés.” Ferenc-rendi páterek szervezik meg a hosszú utat, s továbbra is népük oltalmazói. A krónikák feljegyzései szerint 1515-ben Perecska pusztán kezdték meg működésüket, Mohácson pedig Mátkovity Simon ferences páter vezetésével az

1620-as években gimnázium működött azzal a céllal, hogy Szlovéniát és Baranyát horvát papokkal lássák el. A későbbiekben Antunovic Iván bunyevác származású kalocsai érsek tanulmányában „A Duna és Tisza menti bunyevácokról és sokácokról” címmel (1719) számos helységet sorol fel, ahol katolikus parókia (fare) volt.

Érden is papjaik látták el az egyházi teendőket. Nevük maig megőrizte a Historia Domus (Egyházi krónika). A ferenciek Gyöngyösi krónikájában említést találunk a Sarceovich Angelus vezette csoportról is, de róluk *Hóman Bálint-Szekfű Gyula*: Magyar történet című könyve is megemlékezik: „A bunyevácok júniusban érnek el Bácskába, ahol letelepednek. 1687-ben Miksa Emanuel bajor választófejedelem befogad mintegy 5-6000 katolikus délszlávot, akik, hogy »rájasorsuktól« szabadulhassanak – hajlandók fegyvert fogni a török ellen. A katonai szolgálat fejében a családok Szeged, Szabadka, Baja területén földsáncokban kapnak menedéket.” A szintén ide telepedett görög-keleti vallású szerbektől értesülnek, hogy egy részük Pest környékén, így Szentendrén, Csernojevics Arzen patriarka alatt új otthonot talált. Példájuk nyomán a „rác”-nak nevezett etnikum is a Duna mentén északra vonult. Így kerültek Érde, Ercsibe és Tökölre, ahol már néhány elődjük 1630 táján, gyökeret vert. A helyi birtokosok örömmel fogadták a jövevényeket, kellett a munkáskéz az elvadult szántók megművelésére. A bunyevácok földművelő nép volt, hamarosan virágzó gazdaságot teremtettek Érden. Kötődésüket híven kifejezi Kudó József vallomása: „A föld, amelyen éltünk – 300 év óta nekünk már hazánk lett. Három századnak sok küzdelme, könnye, izzadságcséppjei vegyültek a homokba és ideragasztottak minket mindörökre.”

Dr. Kerékgyártó Imréné

Évszázados fotográfiák Koppányszántó vidékéről¹

A szekszárdi levéltárban található Kammerer Ernő (1856, Hékkúpuszta–1920, Koppányszántó) jogász, történész, országgyűlési képviselő, kultúrpolitikus, a budapesti Szépművészeti Múzeum alapító-igazgatójának gazdag hagyatéka, amely főleg a középkori Tolna megye történetére vonatkozó jegyzetanyagot tartalmaz. Kammerer sokoldalú személyéről és tevékenységéről másutt bővebben megemlékeztem (Kammerer Ernő életéről, munkásságáról és hagyatéka régészeti vonatkozásairól. A szekszárdi Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 24 /2002/ 275-303. old.), Ráday Mihály városvédő műsora pedig ennek nyomán bemutatta a család pusztulófélben lévő sírköpolniját is. A Kammerer-hagyaték egyik érdekessége az a mintegy félszáz, szemlátomást a XIX–XX. század fordulóján készült üvegnegatív, amely néhány középkori oklevelet, a Kammerer-család koppányszántói háza körül készült családi illetve természeti képet, valamint – ma már néprajzi vonatkozásának számító – falusi életképet ábrázol.

Nem tudjuk, hogy a felvételeket pontosan ki készítette, a Kammerer-család fotográfáló tagja mindenestre jó szemmel választotta ki a megörökítésre érdemes helyszíneket. E felvételek nem teljesen egyedülállóak a kor és a környék néprajzi célú fényképezésében, hiszen 1903-ban a Koppányszántóval szomszédos Nagykönyiban és Szakcsón Bátky Zsigmond készített felvételeket a Néprajzi Múzeum számára (Szilágyi Miklós: A néprajzi kutatások első korszaka Tolna megyében. Honismeret 1982/2. sz. 41. old.), ugyanakkor a szekszárdi múzeum munkatársai (elsősorban Kovács Aladár) tudomásom szerint nem jutottak el fényképezőgéppel a faluba. A felvételeken láthatunk aratókat, ökrök vontatta cséplőgépet, disznóölési jelenetet, juhfürösztést, templomi zászlókkal feszület előtt térdeplő búcsújárókat, a násznép élén vonuló díszes öltözetű jegyespárt és segítségükkel pl. akár a hétköznapi illetve ünnepi viselet is tanulmányozható.

K. Németh András

Köszönet illeti dr. Dobos Gyulát, a Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára igazgatóját, amiért engedélyezte az üvegnegatívak előhívását és közlését.

¹ A képeket lásd a hátsó belső borítón. (Szerk.)

AZ ÉN FALUM – AZ ÉN VÁROSOM

Jászberény¹

Hortiné dr. Bathó Edit múzeumigazgatóval beszélget Béla Pál

A XIII. században hazánkba települt, iráni eredetű jászok lakta tizennyolc település alkotja a Jászságot, melynek földrajzi és közigazgatási központja Jászberény városa. „A Zagya két partján, a Tápó és Tarna vizektől körülövezve, igen szép rónaságon, Pesttől, Vácztól, Egertől 7 mérföldnyi távolságra található”, – írta róla másfélszáz esztendeje Fényes Elek. „Berényre minden környező település felnézett, Berénybe menni szinte annyit jelentett, mint az ország valamely részéről felmenni Budára, Pestre” – mondotta nemrég egy kiállítás megnyitón Flórián Mária néprajzkutató. Műsorunkban a Jászság fővárosát keressük fel, ahol a múltat idéző műemlékek mellett dr. Hortiné Bathó Edit néprajzkutató, múzeumigazgató vezetésével megismerkedünk a város mai szellemi és gazdasági életével, a „jász öntudat” továbbélésének formáival és városfejlesztő energiáivá alakítható értelmével. (Szerk.)

Béla Pál: Sok-sok -berény végződésű települést ismerünk Magyarországon; például Borsosberény, Jászberény, Iharosberény... Mit is jelent berény szó?

Hortiné dr. Bathó Edit: Maga a berény szó török származású, valószínűleg egy olyan népcsoportra utal, amely a honfoglaló magyarokkal, vagy a besenyőkkel érkezett a Kárpát-medencébe.

Béla Pál: Itt a hangsúly a jászon van.

H. dr. Bathó Edit: Városunk nevének első említése 1357-ből ismeretes, amikor Berény néven szerepel. Ettől kezdve mintegy ötven névalakban fordul elő a különböző oklevelekben, például Berén, Baren, Jászbrin és lehetne tovább sorolni, de a kialakult és ma is használatos névalak a Jászberény. A Zagya belső ága, egyik régi folyása szeli ketté a várost, ez a török hódoltság idején vallásilag is meg osztotta, mikor a közismerten katolikus jászok közül jó néhányan református hitre tértek. A Zagya egyik oldalán, a „jász városban” laktak a katolikus jászok, a másik oldalon pedig, a „magyar városban” a református magyarok. De hát ez már a múlt, a Zagya ma nem szétválasztja a várost, hanem összetartja.

Béla Pál: Ki nem hagyható kérdés, hogy Ön jász? Úgy tudom, hogy igen, és erre nagyon büszke.

H. dr. Bathó Edit: Igen, jász vagyok, minden ősom az, egyébként maga a Bató név is jász eredetű. Ma már kevesen tudják, hogy a jászok a XV. századig saját jász nyelvükön, beszéltek, hiszen a tatárok elől menekülve a kunokkal együtt, 1239-ben érkeztek a Kaukázusból Moldván keresztül Magyarországra. A jászok és a kunok egymás közelségében, de mégsem együtt telepedtek le. A XV. századra római katolikus keresztények válnak, elhagyják keleti jász viseletüket, elhagyják a jász nyelvet, és áttérnek a magyar nyelv használatára.

Béla Pál: De legalább egy igazi jász mondatot, tudna-e idézni?

H. dr. Bathó Edit: Az egyetlen jász nyelvemlék, amelyről tudomásunk van, 1422-ből származik. Ebben található egy köszönési forma, amely így szól: „daban horz”, vagyis ‘jó napot’. A ‘viszontlátásra’, jászul így hangzik: „fandagrast”. De igazából nem tudunk többet róla, és azt hiszem, a jövő feladata lesz, hogy a jász nyelvről többet kiderítsünk.

¹ Elhangzott a Kossuth Rádióban 2002. november 22-én. (Szerk.)

Béla Pál: Annyi bizonyos, hogy egy kalandregény témája lehetne, és csodálkozom is rajta, hogy szépművek miért nem foglalkoztak a jászok történetével, ami olyan mozgalmas, időnként olyan rejtélyes.

H. dr. Bathó Edit: Tudvalevő, hogy a jászok a kunokkal együtt kiváltságokat kaptak, ami saját fejlődést tett lehetővé. A jászok soha ne voltak a szó szoros értelmében jobbágyok, saját közigazgatási rendszerük volt, saját kapitányaik, bíráik döntöttek ügyes-bajos dolgaikban. Nem kellett vámot, harmincadot fizetniük. El lehet képzelni, hogy ez teljesen más fejlődést eredményezett, a Jászság egyfajta zárt egység volt, nagyon nehezen engedtek maguk közé idegen embereket.

A török hódoltság után Jászság és a két Kunság, mint új szerzeményű terület a bécsi udvarhoz került, ahol nem tudtak vele mit kezdeni. Az akkori uralkodó, I. Lipót pénzhez akar jutni, hiszen a királyi kincstár üres, ezért 1702-ben eladja a Német Lovagrendnek a Jász-kunságot 500 ezer rhénai, vagyis rajnai aranyforintért. Ez azt jelentette volna, hogy a jászok – kiváltságaiukat elvesztve – jobbágyokká válnak. Ők ez ellen minden módon küzdöttek, és mindent elkövettek, hogy kiváltságaikat és szabadságukat újból visszanyerjék. Elérték, hogy ha összegyűjtik a vételárat, akkor visszaválthatják magukat. Az összegyűjtendő összeghez vagyonos polgárookra volt szükség, jász-őseink ekkor kivételt tesznek és beengedik a Jászságba a betelepülési kíváncsokat. Olyanok jöttek a felvidéki területekről, akik vagyonnal rendelkeztek, és pénzzel részt vettek a visszaváltásban, a *Redemptio*-ban, ami 1745. május 6-án vált érvényessé, amikor Mária Terézia aláírta az erről szóló diplomát. A betelepülők eredendően nem voltak jászok, de mert pénzzel részt vettek a megváltásban, később a legjászbab jászokká váltak.

Béla Pál: Óriási erőfeszítéseket követelt ez, kicsit bele is rokkant a Jászság. Olyan nagy pénz volt ez az 500 ezer rajnai forint, ami talán Magyarország éves költségvetésével lehetett egyenértékű.

H. dr. Bathó Edit: Több évig gyűjtötték, nagyon nehezen jött össze. Óriási kölcsönöket vettek föl, amit később nyilván vissza kellett fizetniük. A *Redemptio* példátlan történelmi esemény volt, egész Európában nem ismerünk rá példát, hogy egy nép nem harc, hanem pénz útján szerezte volna vissza a szabadságát.

Béla Pál: Nagyon szeretik a városukat a helybeliek, természetesen van városvédő egyesület is.

H. dr. Bathó Edit: Ebben az évben ünnepeljük a Városvédő és Szépítő Egyesület fennállásának 15. évfordulóját. Elnökük hosszú idő óta Bolla János.

Bolla János: Nagyon örülünk annak, hogy Jászberény városmagja ilyen jó állapotban megmaradt. Ennek oka valószínűleg az, hogy abban az időszakban, mikor divat volt a városrombolás és új lakótelepek építése, városunk Szolnokhoz képest háttérben volt, nem kapott „fejlesztési” forrásokat, így megmaradhatott ez a régi városrész. Most már többen felismerték ennek az értékét, segítenek bennünket, és megértik, hogy miért is vigyázunk rá ennyire. Úgy alakult ki a város főtere, hogy ez nemcsak egy jászsági kisváros volt, hanem a Jász-Kun Hármaskörület székhelye. Olyan közigazgatási épületek és középületek létesültek itt, amik ennek a rangnak és ennek a feladatnak megfeleltek.

Hogy mit végeztünk? Legalább száz köztéri padot helyeztünk ki, elsősorban a történelmi épületek környezetében. Valljuk, hogy legjobban a környezettel lehet nevelni.

Béla Pál: A tisztaság is alapvető jellegzetessége Jászberénynek. Mintaszerű, ahogy a folyócska partját rendben tartják.

Bolla János: Mi ezzel sem vagyunk elégedettek. Nem is lehetünk, hiszen ahhoz az ideális állapothoz képest, amit elképzelünk, még nagyon messze járunk. Meg kell említenem, milyen szerepet játszott Egyesületünk a Fő tér kialakításában. 1995-ben avattuk a Korsós-lány kútját, ami egy hajdani, hasonló kutat pótol. Az eredeti ugyan nem itt állt, hanem a Polgári Leányiskola előtt, de azt hiszem itt is méltó helyet kapott ez a szép, klasszicizáló szobor. A szabadságharc tavaszi hadjáratának 150. évfordulóján egy bronz domborművet avattunk: Kossuth Lajost ábrázolja öt tábornoka körében, akik a tápióbicskei csata előkészítésében vettek részt.

Béla Pál: A bicskei civil egyesület felépítette a hajdani helyén azt a hidat, ahol a csata volt, és ott korhű jelmezekben és fegyverekkel minden esztendőben megvívják a tápióbicskei csatát.

Bolla János: Magam is részt vettem ebben a „hídi csatában” néhányszor a Jász Lovas Bandérium tagjaként. Kezdetül fogva részt veszünk a Tavaszi Hadjárat nevű Emléktúrában, ami először Jászberényből indult, most pedig már a hatvani csatával kezdődik és Vácon fejeződik be. Az első „ütközetet” 1993-ban, Jászberényben vívtuk, azóta annyira népszerű lett, hogy minden esztendőben tovább bővül, egyre többen vesznek benne részt és egyre látványosabb.

Béla Pál: Történelemlétkönyvekből ismerős a kifejezés: Jászberényi huszárok.

Bolla János: A Jászságnak mindig volt huszár bandériuma. A millennium évében kilencvenfős huszár bandérium vezette Jász-Nagykun-Szolnok megye felvonulását. De már az 1700-as évek elejétől huszár bandériumokat toboroztak a Jászságban és a Jászkunságban. A Nádor Huszárezred hagyományait ápolja a Jászberényi Lovas Bandérium, és – ahol csak igény van rá – az Egyesület minden városi rendezvényen lovas felvonulással vesz részt; többek között a Csángó Fesztiválokon, a Város napján, és március 15-e sem múlhat el huszárok nélkül. Számos országos rendezvényen veszünk részt, ha meghívást kapunk.

H. dr. Bathó Edit: Arra szeretnék ösztönözni mindenkit, jöjjön el Jászberénybe, nézze meg városunkat, és ne mulassza el, hogy betérjen a Jász Múzeumba. Több nagyon szép kiállításunk van, mindjárt az állandó kiállításunkat ajánlom mindenki figyelmébe, amely az *Élet a jászok földjén* nevet viseli. Ha valaki végigsétál rajta, megismerkedhet a jászok életével, múltjával, jelenével. Állandó kiállításunk nagyon szép része a Lehel-kürt szentély, amelyben a legendás kürt látható méltó elhelyezésben.

Béla Pál: Hogy kerül a képbe Lehel vezér? Igazán nem mondható jásznak.

H. dr. Bathó Edit: Ez a legnehezebb kérdés! Lehel vezérnek valóban nem volt semmi kimutatható kapcsolata a jászokkal, hiszen a X. században élt, s a kalandozó magyarok egyik jeles vezére volt. Neve mégis összekapcsolódik a jászokéval, mert a jászok kürtjét, ezt a féltve őrzött ereklyét, amit Lehel kürtjének neveznek, a Jász Múzeum őrzi. Nem tudjuk pontosan, hogy a jászkürt mikor, mi módon, hogyan, s ki által került Jászberénybe, vagy a Jászságba. Azt tudjuk, hogy nagyon régóta itt van, és mielőtt a múzeumba került volna, több helyen is tartották. Így például hosszú időn keresztül a római katolikus Főtemplomban őrizték, utána a Városházán is. A lényeg felőle az, hogy minden korban a jászkapitányok méltóság- és hatalmi jelvénye volt, és amikor egy jászkapitány valami ünnepi alkalommal felvonult a bandérium élén, akkor joga volt a kürtöt, a vállára akasztva, egy szíjon magával vinni, vagy esetleg az övére függesztve. Hosszú időn keresztül tartotta magát az a hiedelem, hogy a jászberényi kürtöt senki emberfia nem tudja megszólaltatni, csak Lehel vezér tudta volt. A Lehel kürt hangjának első rádiófelvételére 1953-ban került sor, amikor a Falurádió akkori fiatal riporternője, Gyalog Rozália eljött Jászberénybe egy dévaványai pásztor emberrel, Kádár Feri bácsival. És ekkor került sor az első hangrögzítésre, amely ...

Béla Pál: Nem volt az olyan egyszerű!

H. dr. Bathó Edit: Való igaz! Ugyanis a kürtön szabad szemmel nem látható, de nagyon sok hajszálrepedés volt, és igen szokatlan hangot adott. Feri bácsi fogta magát és méhviasszal, meg kályha-samottal szépen betömökdötte a paláston lévő faragványok közét. Majd megszólaltatta, és gyönyörű a felvételek születtek, mai napig őrzik a Magyar Rádió hangarchívumában. Meg is jelent CD-n, egyrészt a Jászok Egyesülete kiadásában, másrészt Kádár Feri bácsi unokája jelentetett meg a közismert népművészről egy CD lemezt, ezen is szerepel ez a hangfelvétel.

Béla Pál: Szerencsére a hagyományokat városuk nem csak felkutatja, hanem tovább élteti hangban, mozdulatokban, táncban, zenében.

H. dr. Bathó Edit: Mindenképpen. Ha Jászberény nevét meghallja valaki, sok minden eszébe juthat, sok mindenre gondolhat. Biztos vagyok benne, hogy a gondolatok sorában ott szerepel a néptánc, hiszen a jászberényi Jászság Népi Együttes országos, meg merem kockáztatni, nemzetközi hírű együttes. 1971-ben alapította Papp Imre, mostani vezetője pedig Szűcs Gábor, kiváló koreográfus.

Szűcs Gábor: A jászsági népi együttes életében annak idején meghatározó volt Tímár Sándor, aki sokáig az Állami Népi Együttes vezetője volt. Minden nyelvterületnek, néprajzi tájegységnek van saját hagyománya, így természetesen a Jászságnak is. Kevés adat áll rendelkezésünkre, csak az 1950-es, 1960-as években készültek filmek dr. Martin György, Pesovár Ernő,

Vásárhelyi László jóvoltából, ezek alapján próbáljuk rekonstruálni és újratanulni a Jászság táncéletét, tánc hagyományát. Emellett természetesen népzenei, vokális felvételeket alapján is dolgozunk.

H. dr. Bathó Edit: Hadd egészítsem ki amit a Gábor mondott, mert szerényen elhallgatta, hogy a jászsági táncok annyira bekerültek a köztudatba, hogy Gábort, feleségével Urbán Máriával, továbbá Kocsány Lászlót, Kuli Orsolyát, az ország más vidékeire is hívják jászsági táncokat tanítani.

Szűcs Gábor: Jellemző a Jászságra a bottal járt kanásztánc, a seprűtánc, valamint a lassú csárdás, a friss csárdás – amü ugye a páros táncokat jellemzi –, továbbá a verbunknak is vannak emlékei. Mi ezeket próbáljuk földolgozni, kutatunk is utána, hogy minél többet megtudjunk a Jászság táncéletéről, táncos szokásairól.

Béla Pál: Szinte minden gyermeket bevonnak az első körben, hogy kiderüljön: ki alkalmas arra, hogy felnőtt korában táncos legyen.

Szűcs Gábor: Elengedhetetlenül fontos az utánpótlás nevelése. Jelen pillanatban is csaknem négyszáz gyermek táncol felmenő rendszerben: 6 éves kortól gyerekcsoportokban, aztán ifjúsági-, majd a felnőtt együttesben. Létre is hoztuk a Viganó Alapfokú Művészeti Iskolát, mert az a tapasztalatunk, hogy van érdeklődés Jászberényben és a Jászság más településein is – hála az égnek – a magyar néptánc iránt. Azért, hogy egykoron a Jászság Táncgyűttes tagjai legyenek ezek a gyerekek, természetesen nagyon sokat kell tenni.

Béla Pál: Például a palóc karácsonyt is alaposan tanulmányozták a gyerekek.

Szűcs Gábor: Az iskola pedagógiai programjában is szerepel, hogy minden évben más táncdialektus hagyományával ismertetjük meg a gyermekeket. Nemcsak magát a táncot, hanem az ismeretanyagot is. Így többek között tanulnak a jeles napi szokásokról, mint például a karácsony, aminek lehet palóc, jászsági, erdélyi, vagy más területe. Fel is dolgozzuk karácsonyi ünnepekkor ezeket. Megismerkednek a csángó táncokkal is, hiszen a Jászság Népi Együttes, a Déri Művelődési Központtal közösen indította el 1991-ben a jászberényi Csángó Fesztivált, ami ma már az Európai Kisebbségek Folklór Fesztiválja.

H. dr. Bathó Edit: Az állandó kiállítás mellett készült egy nagyon érdekes időszaki kiállításunk a jászok viseletéről. Kevesek által ismert ez a téma, korábban sokan hajlamosak voltak azt állítani, hogy a jászoknak nem is volt viseletük, ami persze nem valós, hiszen minden népnek volt. Több éven át tartó kutatás eredményeként mutattuk be a jászok viseletét, aminek az az érdekessége, hogy vázlatában visszamegy egészen a XIII. századig, magyarországi megtelepedésükig. Láthatnak tehát a vendégek egy XIII. századi keleti női ruhát is, amiben jász öseink Magyarországra érkeztek. Selmeczi László régész mintegy tíz éven át tártá föl a török időkben elpusztult Négyszálás falut és temetőjét, s az előkerült leletek jó része ruházat. A leletekből rekonstruálhattuk, milyen volt keleti jász viselet. Áll ez a bő bugyogóból, az álló nyakú kivevős ingből. Az ing nyakára különböző vereteket varrtak. A felső ruházat elől nyitott, láb-szár közepéig érő kaftán, ami nagyon szép brokátból készült. Moldvából hozattuk az anyagot, elől egy pár úgynevezett hólyagos korong kapcsolja össze a ruhát. Ilyen „hólyagos korongok” szép számmal kerültek elő az ásátások során. Egyik részük az összekapcsolást szolgálja, a másrészt csak díszítés céljából került a ruhára. A fő díszek közül láthatjuk a pártát, melyre díszes vereteket varrtak, és a leletek alapján rekonstruálhattuk a korabeli, szőlőfürt végű fülbevalót is. Az egykori jász női ruhához még annyit, hogy megtaláljuk rajta az övet, az övön az erszényt, amellet pedig a csontból készült tűtartót, ami nagyon fontos volt, minden nő magával vitte a sírba. Ezt követően a kiállítás a XVIII-XIX. századra helyezi a hangsúlyt, vagyis a jász viselet virágkorára. Az anyag külön érdekessége, hogy egymás mellett láthatunk, mondjuk a XIX. század derekáról származó ábrázolást, mellette pedig a bábun valóságban megjelenik maga a viselet.

Béla Pál: Akik ragaszkodnak a megszokott múzeumi sémákhoz, meglepődhetnek, amikor az épület eme sarkához érkeznek.

H. dr. Bathó Edit: A Jász Múzeum állandó kiállítása egy kis természettudományos résszel kezdődik, amü igen látványos. Itt mindjárt láthatunk két dobozt, amiben szebbnél szebb lepkek vannak. A laikus néző számára ezek „csak” gyönyörű rovarok, de a kutatónak nem mindig a színes lepke a legértékesebb. Tudja ezt jól kedves kollegám, Buschmann Ferenc, aki régóta foglalkozik természettudományos kutatásokkal.

Buschmann Ferenc: Ezt az apró kis molylepkét három évvel ezelőtt fedeztem fel, legközelebbi lelőhelye Kis-Ázsiában, valamint Oroszországban van. Nagyon hasonlít a főtí boglárkalepkére, ami csak a főtí Somlyóhegyről ismert, ez a másik pedig a gyöngyösi Sárhegyről, ezért lett a neve sárhegyi sarlósmoly.

Béla Pál: De hát a főtí boglárkáról kiderült, hogy máshol is előfordul Magyarországon.

Buschmann Ferenc: Erről is kiderülhet, hogy másutt is előfordul, de pillanatnyi ismereteink szerint csak a gyöngyösi Sárhegyen él.

Béla Pál: A odakint láttam páncélos rovarokat is.

Buschmann Ferenc: Szarvasbogár, orrszavú bogár, hőscincér... Ezek mind előfordulnak a Jászság területén, valamennyit itt gyűjtöttem.

Béla Pál: Nem véletlenül került ide a teknősbéka sem, meg ez a másik, furcsa alakú béka.

Buschmann Ferenc: A mocsári teknős a Hajtában nagyon is gyakori, szigorúan védett állat, és természetesen a házaink, kertjeink környékén gyakran látható varangyos béka is ki van állítva. Hadd szokja a látogató: nem olyan félelmetes ez az állat, mint aminek kikiabálják.

Béla Pál: A mocsári kosbor is jellegzetes növény a Jászságban, meg jó néhány orchidea faj is.

Buschmann Ferenc: Még három-négy másik orchidea faj is él itt a tözezes talajon. Annyiban különböznek ezek a magyarországi orchidea fajok a trópusiaktól, hogy nem fán, hanem talajon élnek. Mellette látható a sziki ősziróza, ami speciális endemikus magyar növény: a Jászságon, a Hortobágyon, meg néhány más szikes talajú területen kívül ez a törzsfaj csak a Kaszpi-tenger környékén fordul elő. A Magyarországra valamikor bevándorolt növények itt teljesen elkülönülve, önálló alfajjá alakultak át.

Béla Pál: Bár közeleg a tél, érdemes megnézni a Hajtai részt.

Buschmann Ferenc: Ez az úgynevezett „Hajta ötven” túra, ami indul az állatkerttől, és egy újonnan átalakított kis vashidon átvezet a Zagyva-menti természetvédelmi területre. Azon túl, a ligetes részekben el lehet jutni a homok-hátakon át a Hajtába, érintve két természeti területet a Jászság legszebb részén, ami megmaradhatott az egykori vízi életből.

H. dr. Bathó Edit: Annak, aki többet szeretne megtudni a Jászság élővilágáról, jó szívvel ajánlom a Feri által írt könyveket, az egyik éppen a Jászberény környéki lepkékről jelent meg, a másik nagy sikerű könyve pedig a Hajta-mocsár élővilágát mutatja be.

H. dr. Bathó Edit: Városunk kulturális életének egyik meghatározó pontja a Déryné Művelődési Központ a Fő téren.

Béla Pál: Gyanítom, hogy a név nem véletlen.

H. dr. Bathó Edit: Természetesen nem, hiszen a magyar színészet nagy alakja Jászberényben született, 1793. december 24-én. A nevét viselő Művelődési Központ igazgatója nagyon régóta Sas István, aki civilben is népművelő.

Béla Pál: Fel lehetne sorolni azokat a művész embereket, akik Jászberényhez köthetők?

Sas István: Ők azok, akiket a jászberényiek soha nem felejtenek el. Városunk szülötte Székely Mihály, világhírű operaénekes, de sorolhatom a festőművészeket is, akik a városhoz kötődtek. Talán Gecse Árpád az egyik legismertebb, de Benke László, Makai József, Sáros András, Verics István, festőművészek is meghatározói voltak a város kulturális életének. Ezek képzőművészek az 1950-es, 1960-as években – másokkal együtt – szervezték a színjátszó köröket, részesei voltak a dalárdáknak. Ez az a szellemiség beivódott az itt élő emberek életének mindennapjaiba. Jászberényben ma csaknem ötven olyan civil szervezet működik, ami a kultúrához kötődik, és ezekben, a már említett néptáncon kívül a színjátszás, a kórusmozgalom, a tánc- és a zenei élet, a tárgyalgó művészetek szinte mindegyik ágában tevékenyen dolgoznak a jászberényiek.

1995-ben rendeztük meg a jászok világtalálkozóját. Ide hívtuk az országban és a világ minden tájára szétszóródott jászokat, az innen elszármazottakat. Nem is gondoltuk, hogy hívó szavunkra olyan sokan eljönnek. A két hétig tartó rendezvényre körülbelül hatvanezer ember volt kíváncsi. Azóta Jászberényi Nyár névvel minden nyáron, augusztus első két hetében nagyszabású kulturális-, tudományos- és sport témájú találkozót szervezünk, ami belekerült az országos köztudatba, és nemzetközileg is számon tartják. A jászberényi intézmények és családok ekkorra hívják ide a külföldi vendégeiket, az ország különböző helyein élő rokonokat. Megpezdul ilyenkor a város, s mi igyekszünk megmutatni azt a rengeteg értéket, ami Jászberényben található.

Ajka¹

Tilhof Endre helytörténéssel beszélget Takács András

Ez a köves, homokos mezőgazdasági termelésre alig alkalmas határú bakonyi település a bányászat és az ipar révén lett 1959-ben várossá, lakossága a XX. század során csaknem tízenötszörösére növekedett. Üveggyára 1878-tól működik, szénbányászata a XIX. század második felében kezdett kialakulni, timföld- és alumíniumgyártása az 1900-as évek derekától számítható. De nemcsak füstöt és port találunk itt, hanem virágzó sportéletet, látképző kultúrát és értékes, helyi védettségű természetvédelmi területeket is. A sokrétű és sokszínű Ajka lakosságának túlnyomó része első generációs városlakó, ami jelentős mértékben felértékelte Tilhof Endre helytörténész munkáját. (Szerk.)

Takács András: Valóban egy város Ajka?

Tilhof Endre: Ajka jelenleg mindenképpen egyetlen szerény kisváros, tele zöld területekkel, de ha a múltját vesszük szemügyre, akkor azt mondhatjuk, hogy 1959-ig egyetlen község volt; 1959-től 1977-ig már négy, 1977-től 1981-ig hat, 1984-től pedig nyolc községből állt össze ez a település.

Takács András: Melyik ez a nyolc falu?

Tilhof Endre: Ajka az anyaközség, 1950-ben hozzácsatolták Bódé kisközséget, 1959-ben Tóskberéndet – 1950 előtt Tósk és Berénd volt –, 1977-ben Bakonygyepeszt és Ajkarendeket, 1984-ben pedig Padragkút nagyközséget, amely eredetileg Padragból és Csekútból állt. Így nyolc lábón áll ez a kisváros.

Takács András: Ajkának akkor közös történelme van?

Tilhof Endre: Közös történelemről nem lehet beszélni, mert annak ellenére, hogy ezek egymáshoz közel fekvő községek a Bakony lankáin, a Kiszál-föld szélén, mégis mindegyiknek más és más a múltja. Ajkarendek és Berénd sváb falu, mindkettőt németekkel telepítették be Ausztriából, Sziléziából. Egykor sváb község volt Csekút is, de ez csak akkor derült ki, amikor elkezdték kutatni a múltját, ugyanis évtizedek óta már egyetlen németül beszélő ember sem található a faluban, teljesen „megmagyarosodtak”. Aztán mellette Padrag, amivel később összevonták: szinmagyar község. Csekút evangélikus és katolikus, a vele már teljesen összeépült Padrag, református és katolikus. Ajkarendek egyértelműen sváb és katolikus népességgel, de csak amióta újratelepült, addig protestáns volt. Ugyanis mind a nyolc községet elpusztította a török. Bakonygyepes nagyon sokáig pusztá maradt, Tóskot – az én szülőfalumat – 1717-ben telepítette újra a tihanyi apátság, mint földesúr, református és katolikus magyarokkal. A mellette lévő – vele teljesen összeépült – Berénd, amely a zirci apátság birtoka volt, Sziléziából, Ausztriából települt újra, ebből aztán később sok konfliktus támadt a két község között. Ajkáról, az anyaközségről talán annyit, hogy mielőtt a török elpusztította volna, két községből állt: Alsó- és Felső-Ajkából. A török után Alsó-Ajka már nem települt újra. Felső-Ajkából pedig csak egy földrajzi név maradt: *Felajka-dűlő*.

Takács András: Honnan származik Ajka neve?

Tilhof Endre: Legenda szól egy óriásról, aki errefelé bandukolva megbotlott a Bakony hegy-ségben. Elvágódott, és ahova beütötte az ajkát, ott lett Ajka. A puttonya meg elgurult, az ott a Somló-hegy. A valódi történet az, hogy amikor István király leendő feleségét Magyarországra hozta, akkor nemcsak papok, hanem lovagok is kísérték. Ezek között volt egy Heikó nevű ember. Aztán amikor István meghalt, ezek a Gizellával érkezett németek, bajorok, elhagyták Magyarországot, elmenekültek. Ez a Heikó azonban itt maradt a már korábban, István királytól kapott földbirtokon. A neve módosult: Heikóból Ejko lett, aztán Eyka, Aykó, végül 1214-ben szerepel oklevélben először a település neve úgy, hogy *Ajka*. Heiko-Ajka leszármazottai nagy nemzetséggé terebélyesedtek. Ehhez a nemzetséghez tartozott az 1200-as években Ajkai Péter, akinek Alinka lánya apáca lett, méghozzá IV. Béla király lányának, Margitnak a lakótársa, szolgálója a Nyulak-szigeti kolostorban.

¹ Elhangzott a Kossuth Rádióban 2003. október 17-én. (Szerk.)

A többi község neve is hasonlóan Árpád-kori keletkezésű. Például egy vitézségével kitűnt harcos, *Berend* kaphatta adományul ezt a területet. Árpádházi Zolta fiát is így nevezték, 1138-ban előfordult dömsödi prépostság szolgájának a nevéként is. 1329 és 1343 között egy Berend Békés vármegye főispánja volt; fia Márton pedig egyike azoknak a vitézeknek, akik I. Károly királyt 1330-ban havaselyi hadjáratban megmentették. Ugyanúgy Árpád-korinak lehet nevezni Bódé községet, ugyanis már ekkor használatos volt a Boldé, Boldei személynév.

Érdekes még a *Padrag* elnevezés, mert bizonyítja azt, hogy ezen a vidéken a honfoglalás előtt szlávok is éltek. A szó szláv eredetű, azt jelenti *felebarát*. *Csékút* nevét – amivel később összeépült – abból eredeztetik, hogy volt ott egy csövön folyó forrás, és a csökútból alakult ki a Csékút. *Rendek* névnek pedig az etimológiai magyarázata, hogy 'red nik' szókapcsolatból ered, ami valamelyik szláv nyelven 'vörös föld'-et, 'vörös érc'-et jelent. Lehet, hogy Rendeken is találtak bauxitot, mert tőle nem messze van Kislőd. *Bakonygyepes* nevét a gyeptől szóból származtatják. Nagyon érdekes a *Tószok* elnevezés is. Sokáig úgy vélték, azért Tószok a Tószok, mert sok a tó. Valóban, a tószoki határban, főleg a legelőn sok kis lápos tó terül el, még most is. De a „sok” szónak olyan jelentése is volt: *sokadalom*, tehát emberek sokasága a tó mellett.

Takács András: Amikor én iskolába jártam, Ajkáról annyit tudtunk, hogy alumínium, bauxit, szén.

Tilhof Endre: Ajka 1865-ig egy mezőgazdasági jellegű kisközség volt, egy a sok között. Határát részben kisparaszrok, zsellérek, jobbágyok művelték, de mindig volt egy-egy földesura is. A Heiko leszármazott Ajkay nemzetség után következők közül érdemes megemlíteni az egyiket, aki, amikor Petőfi 1843-ban Pápán járt iskolába, szállást adott neki. Húsvétkor Pápáról a diákok hazamentek, de Petőfinek nem volt hova menjen. Armpruszter megkérte szüleit, hívják meg Ajkára, részt is vett a húsvéti ünnepeken. Az ajkai evangélikus templomban van is egy „puzdorszék”, amelyiket azóta is úgy tisztelnek, hogy abban ült a húsvéti istentiszteleten Petőfi Sándor. Armpruszter Gyula részt vett az 1848-as szabadságharcban és nevét Puzdorra változtatta. Később verseskötetei jelentek meg, s nagy tisztelője maradt Petőfinek, a legenda szerint többször is találkozott, például a Pilvaxban is.

Puzdorék csingervölgyi birtokukon szénkibúváásokat találtak, méghozzá nagyon érdekes módon: egy pásztor, amikor este behajtotta az állatait, tüzet rakott és a tűz nem akart elaludni. Annyira főtt volt a szén kibúvása, hogy meggyulladt és a parázs tovább izzott. Puzdor Gyula 1865-ben aztán sok rábeszélésre – mert inkább a költészet érdekelt, mint a gazdaság – elhívta Hantken Miksát, a neves geológust, aki megvizsgálta a területet, és megállapította, hogy itt bizony szén van. Elindult a feltárás, aztán sorra épültek az aknák. Ajka, mint város, tulajdonképpen a csingervölgyi szénre épült, később ugyanis a szénre alapozva kezdődött az iparosodás. 1865-ben megindult a szénbányászat, 1872-ben megépült a Székesfehérvár–Szombathelyi vasútvonal.

A vasútra és a szénre alapozva épült 1878-ban az üvegyár, Ajka másik nagy ipari létesítménye, amivel aztán később világhírré tett szert. Az üvegyárat Neumann Bernát pápai kereskedő, volt úrkúti üveges alapította. 1892-ben eladta a gyárát, akkor vette meg a hírneves üveges Kossuch cég, és övék volt az államosításig. 1937-ben Bródy Imre szabadalma alapján megépült Ajka-Csingervölgyben a világ első kripton gyára. Sajnos 1945 után indították újra.

1912-ben a bánya mellett épült egy kis erőmű, ami ellátta villanyenergiával a bányát is, sőt még Devecsert is. Ám érdekes módon Ajkának nem kellett a villanyt. Amikor ez a kis erőmű már nem tudta ellátni a növekvő ipar igényeit, meg a lakosságot sem, akkor döntöttek az erőmű építéséről. A közelben – Nyírádon, Halimbán – bauxit bányák nyíltak, helyet kerestek egy gyárnak, ahol a bauxitot fől tudják dolgozni. Az egykori Nírsee birtokon, Tószokberénd és Ajka határában épült fel a timföldgyár és az alumíniumkohó, ami ugyancsak a vasúton és a mellette fölépült erőműn alapul. Aztán az 1960-as években a nők foglalkoztatására létrehozták a székesfehérvári VIDEOTON üzem leányvállalatát. Ezek a nagyüzemek a rendszerváltozás után összeomlottak, nagy lett a munkanélküliség és újra kellett szervezni Ajka egész iparát. Most aztán az egyik üzem vegetál, a másik már virágzik, újak is alakulnak, ipari parkot hoztak létre, oda betelepülnek különböző kisebb-nagyobb cégek.

Takács András: Mennyi lakosa van ma Ajkának?

Tilhof Endre: Már csak mintegy 33 ezer, mert a rendszerváltozás óta csökkenőben van. Adig dinamikus fejlődött, de most sokan visszaköltöztek a falujukba. Ugyanis Ajka lakossága az ország 1938 községéből verbuválódott, mert amikor fölfutott az ipari termelés, kellett a munkaerő. Ezzel függ össze, hogy a lokálpatriotizmus elég nehezen alakul ki, mert azért a szülőföld vonzása – hogy is mondjam – erősebben hat az emberre, mint a lakóhelyé.

Tilhof Endre: Bemutatom Kozma Károly geológust, az ajkai bányák nyugdíjas dolgozóját, aki egyik létrehozója, megalapítója és hosszú évekig vezetője is volt az Ajkai Bányászati Múzeumnak. Helytörténettel is foglalkozik, azon belül főként ipartörténettel. Számos könyvet írt e témában, többek között az ajkai erőmű történetét és az ajkai szénbányák történetét is ő jegyzi.

Kozma Károly: A XIX. században a Dunántúl éhes volt az energiára. Szén kellett a kiépülő vasútvonalaknak, a szeszfágyáknak, a téglagyáraknak, tehát várták az ajkai szén megjelenését, intenzív kitermelését. 1937-ben elsőként itt alkalmaztak nagyobb termelést lehetővé tevő úgynevezett „széles homlokú” fejtést, a korábbi „kiskamrás” fejtések helyett. 1951-ben – a nagy szénválság idején – itt alkalmaztak Magyarországon először önjáró pajzsbiztosító egységeket és sorolhatnám még, miben volt első a bányaterület. Sajnos a bányaszerencsétlenségek tekintetében is az elsők között voltak az ajkai bányászok: 1909. január 14-én 56 ajkai bányász vesztette életét. A mai Magyarország területén ez a második legnagyobb bányakatasztrófa, az első Dorogon volt. Nem könnyű munka a bányászat, sokszor megkövetelte áldozatait. Nekik állítottunk emléket a Bányászati Múzeumban, ahol márványtáblán nevüket megőrizve emlékezünk rájuk.

Az 1920-as 1930-as években világossá vált, hogy a térségben nagyon komoly bauxitvagyon van, kézenfekvő volt, hogy az Egyesült Izzó nagy erőművet, timföld- és alumíniumgyárat épített ide, ami ma is Ajka ipari bázisát adja. Ezekre épülve a mai viszonyok között kezd megteremtődni Ajkán a feldolgozóipar. Ha a 8-as útról letér valaki Ajka felé, ott látja már azokat az épületeket, amelyekben alkatrészeket, modern technikához szükséges műszereket gyártanak. Nagyon remélem, hogy olyan beépítettség lesz itt az ajkai ipari parkban, amely a szénbányászat közeljövőben kimerülő szénvagyon után meg tudja majd oldani Ajka foglalkoztatási gondjait. Hiszen Ajkán olyan szakmai közösség alakult ki, amely a betelepült iparnak szakképzett munkaerőt tud nyújtani. Két iskolája kimondottan szakközépiskolaként működik és a mai technikának megfelelő szakembereket képez. Így a jövő – úgy látom – biztosítva van Ajka térségében.

Takács András: Bocssáson meg, de az ember egy iparra épülő várost, nem úgy képzel el, mint amilyen Ajka. Itt sok a fa, sok a liget, sok a zöldterület.

Kozma Károly: Az 1960-as évektől kezdve Ajkán mindig volt egy fajta, a város egészét átölelő tenniaakadás a szó igaz értelmében. Ha valamit kitalált valaki, a gyárak és a város vezetői „vevők voltak rá”. Csináljunk városligetet, csináljunk sportcentrumot, díszítsük szobrokkal a várost, építsünk ligetet. Az 1300 faluból idecsöppent néhány ezer ember itt akarta megvalósítani azt, amit – úgy érezte – meg kell tenni. Hogy én megtettem-e, vagy megtették-e kollégáimmal együtt mindazt, amit meg lehetett tenni, nem tudom. De biztos, hogy ha be akarták zárnivalamelyik bányát vagy üzemet, a kollégák mindent megtettek, hogy tovább füstöljön a gyárkémény és folytatódjon a timföldgyártás.

Tilhof Endre: Bemutatom Gáspár János magyar-történelem szakos középiskolai tanárt. Aktív idejében – pedagógiai munkássága mellett – ő volt a város művelődésügyének egyik irányító és meghatározó személyisége. Nyugdíjasként helytörténetkutatással foglalkozik, ezen belül ápolja a Fekete István hagyományokat, Borsos Miklós emlékét.

Takács András: Egy papírlappal a kezében ültünk le beszélgetni, azt mondta azért, mert idézni csak pontosan szabad.

Gáspár János: Édesapja 37 éves volt, amikor Fekete István megszületett és Fekete István 37 éves volt, amikor első regénye, a Koppányi aga testamentuma itt Ajkán megszületett. A Zseléleket, a Csí-t, a Kőd, a Gyepőló nélkül című kötet elbeszéléseit – amely az ajkai Nírsee uradalom fölbohlásáról szól – vagy a Ballagó idői írásait – amely gyermekkorával foglalkozik – itt, Ajkán írta.

Takács András: Hogy őrzik Fekete István emlékét?

Gáspár János: Fekete István 1929-től 1941-ig élt Ajkán, mégis hosszú idő kellett, amíg sikerült fölismertetnünk az ajkaiakkal, hogy Fekete István a város jelentős írója. Ennek oka az, hogy a településnek 1930-ban 3200 lakosa volt, napjainkban ennek több mint tízszerese a lélekszám. Ez azt jelenti, hogy meglehetősen heterogén településről van szó, a betelepültek nem érezték magukénak sem a várost, sem Fekete Istvánt. Legfeljebb amennyire általános iskolai tanulmányaikból a diákok és a felnőttek bárhol magukénak érezhetik. 1983-ban Borsos Miklós és tanítványa, a Hódmezővásárhelyt élő Samu Katalin szobrai avattuk Fekete István összes állatfigurája megtalálható szoborba formálva Ajkán. Borsos Miklós készítette el az író-ról azt a remekül sikerült mellszobrot, amire Varga Imre azt mondta, hogy Borsos életének második legszebb szobra. Rendkívül bájosnak tűnik számomra az az – immár hagyományosnak tekinthető szokás –, hogy az ifjú házaspár, ha jó idő van, a házasságkötés után 4-5 esztendője a Fekete István-szigetre járnak ki fényképezkedni.

Takács András: Amikor bejöttünk a szobájába, négy könyvet láttam az asztalán.

Gáspár János: Ezek az 1987-ben meg alakult Fekete István Irodalmi Társaság kiadványai. A kötetek anyaga a család hagyatékából származott hozzánk. A Chicago-ban élő Ifjú Fekete István rám hagyományozta a család levelezését, csak egyetlen kérése volt, hogy az első adományozás levélcsoportjából száz levelet jelentessünk meg. Száznál talán több, 106-108 levél jelent meg az első kötetben, amelynek a címe *Töredékek*. Megpróbáltam a kötetben Fekete Istvánt úgy bemutatni, hogy Ajkáról indul, és Ajkára érkezik vissza. Aranymálinkó címmel önálló kötetben megjelentettük Fekete István verseit. Rendkívül izgalmas volt a számomra, hogy megszerkeszthettem és kiadhattuk Fekete István naplóját. Ebben a kötetben sikerült megjelentetnünk Fekete Istvánné Keserves évek című visszaemlékezéseit, amely tartalmazza a megismerkedésüket, az első pillanattól fogva, egészen 1970-ben bekövetkezett haláláig.

Takács András: Ajka nemcsak Fekete Istvánra büszke.

Gáspár János: Volt egy időszak mikor azt mondták, hogy Ajka, mint ifjú, dinamikus fejlődő szocialista munkásváros, nem rendelkezik semmiféle múlttal. Csakhogy minden, bármilyen kicsi településnek van múltja, és minden múltbeli értéket tisztelni és szeretni kell. Beszélhetünk 1208-ról, amikor a Villa Ajka néven említik az első oklevélben; a török hódoltság idején Földváron – néhány kilométerre a mai Ajkától – Lakos János, Mária Terézia testőre, írta meg az első Hunyadi drámát öt felvonásban. Molnár Gábor – aki csak azért született Budapesten, mert az édesanyja véletlenül éppen ott tartózkodott – ajkainak vallotta magát, olyanaira, hogy halála után itt temették el. Borsos Miklós, aki 1973-tól 1980-ig a Városi Múzeum megalapításáig minden esztendőben önálló, vagy közös kiállítással szerepelt városunkban.

Tilhof Endre: Itt vagyunk a veszprémi Padányi Bíró Márton Gimnáziumban, itt tanít Sebő József ajkai lokálpatrióta, középiskolai tanár, és azért kérdezzük őt, mert annak ellenére, hogy nem Ajkán él, sokkal többet tud Ajkáról, mint sok ajkai lakos. Foglalkozik Ajka múltjával. Ajka jelenével szociológiai szempontból, és számtalan cikke és dolgozata könyve jelent meg e témában.

Takács András: Már nem Ajkán lakik, de otthon őriz egy „Ajka-gyűjteményt”.

Sebő József: Ez egy könyv- és cikkgyűjtemény abból, ami az elmúlt 50-100 évben Ajkáról megjelent. Ajka a külvilág számára nem olyan patinás város, mint mondjuk Veszprém, Esztergom, vagy Kőszeg, ennek ellenére nagyon érdekes a története és nagyon gazdag a természeti környezete. Ez utóbbira jellemző, hogy egy átmenetet jelent a Kisalföld és a Bakony között. A város szíve még a Kisalföldön található, de a városszéli utcák már a Bakony lábaira kúsznak fel. Növényzete úgyszintén átmeneti: a környékünket kutató Rómer Flóris figyelt fel még az 1860-as években arra, hogy a különböző európai nagytájak itt találkoznak a mi vidékünkön. Ajka környékén jelen van a nyugat-európai, óceáni éghajlatnak megfelelő növényvilág, aztán a kelet-európai sztyeppékre jellemző növényvilág, de a déli, mediterrán növényzet nyomai is felfedezhetők Ajkán és környékén. Különlegességek is előfordulnak: az ajkacsingeri erdőben látható például egy olyan kétágú fa, amelyik két törzsből nő ki és egy törzssé nő össze 6 méter magasságban, ami az erdészek szerint egyedülálló az országban. Ugyanilyen helyi sajátosság az „ajkai” nevezetű kőzet, amely voltaképpen egy borostyánkőfajta, de nagyobb kőzettartalmáról ismerszik meg.

Takács András: Ha jól tudom diplomamunkát is írt Ajkáról.

Sebő József: Igen, Ajka társadalma izgalmas terület, feltett szándékom, hogy megírom Ajka társadalomtörténetét. A történelmi Magyarország szinte minden sarkából vetődött ide valaki, de külföldről is szép számmal jöttek, még francia születésű is volt közöttük. Egy ilyen sok helyről összeverődött közösség szociológiai és pszichológiai szempontból is nagyon érdekes. Osztálytársaim körében például számos tájszólás és nyelvjárás volt megfigyelhető, vagy ha a szüleikhez elmentünk, akkor ott bizony hallhattam alföldi hangokat, erdélyi hangokat, vagy nyugat-dunántúli tájszólás jellegzetes é hangjait. Gyermekkoromra jellemző volt – amit más városokban lakván-járván hiányoltam – egyfajta pionír szellem. Ez az, amit az amerikaiak szoktak emlegetni: mi itt akarunk valamit, céljaink vannak, törekvéseink vannak, valamit akarunk az élettől. Ez a mentalitás volt megfigyelhető Ajkán.

Takács András: Hogyan nyilvánult ez meg? Miben látszott?

Sebő József: Például hogy az ajkai gimnázium, ahova akkor jártam, az ország legerősebb gimnáziumai közé tartozott. Az ajkai gyerekek a szüleiktől átvették ezt a gondolkodást, hogy az életben célok, feladatok vannak, és azokat meg kell valósítani. Ma már ugye, nem hangzik jól az a fogalom, hogy társadalmi munka, de akkor a városban ilyen módon parkerdő, sípálya, csónakázó tó épült. Volt lendülete a városnak.

Takács András: Hogyan látja Ön a város jövőjét?

Sebő József: A városnak nyilvánvalóan el kell sajátítania a „posztmodern” értékeket. Az élet minőségének kell még javulnia. A várost egy kicsit közösségibbé kell tenni, összeforrottabbá, hiszen az elmúlt évtizedek során az emberek lakásaikba húzódtak vissza. Élőbbé kell tenni a várost, és akkor olyan hely lehet, ami vonzó a kívülálló számára is.

Tisztelt Olvasónk!

A Honismereti Szövetség az 1996-ban elfogadott adózási törvény értelmében a 2003. évi állampolgársági adó 1 %-ából 128 279 forint támogatást kapott. Elnökségünk és szerkesztőbizottságunk megköszöni az Ön támogatását, s hogy egyetértve törekvéseinkkel, felajánlásával segítette munkánkat. Az összeget ifjúsági honismereti rendezvényekre, valamint a Honismeret folyóirat megjelentetésére használtuk fel.

Amennyiben továbbra is egyetért célkitűzéseinkkel, a hazaszeretet elmélyítése, a hagyományok éltetése érdekében tervezett programjainkkal, folyóiratunk megjelentetésével, kérjük, szíveskedjen Honismereti Szövetségünket megjelölni 2003. évi adója 1 %-ának felajánlásakor.

Adószámunk: 19624947-1-41

Segítő támogatását előre is köszönjük!

A Bethlen Gábor Alapítvány (Bp. Károly krt. 5.) az 1996-ban elfogadott adózási törvény értelmében a 2003. évi állampolgári adó 1 %-ából 27 198 Ft támogatást kapott, melyet a Bethlen-díj átadására szervezett ünnepség költségeire, valamint az alapító okiratban megfogalmazott célokra fordítottuk.

Az Alapítvány köszönetet mond mindazoknak, akik támogatásukkal segítették munkánkat.

* * *

A Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület (1011 Bp. Corvin tér 8.) az 1996-ban elfogadott adózási törvény értelmében a 2003. évi állampolgári adó 1 %-ából 214 194 Ft támogatást kapott. A felajánlott összeget névadónk, Lakatos Demeter csángómagyar költő verseinek megjelentetéséhez használtuk fel.

Köszönjük segítő támogatásukat!

TERMÉS

Besszarábia magyar emlékeiről

A Tölgyfa Könyvek sorozat utazó szerzői csapataként – tagjai Nagy Zoltán, Kovács Péter és a jelen beszámoló írója – a Magyarok Moldvában című képes album terepmunkáit végezzük. A moldvai magyarok középkori életének nyomait is szeretnénk megörökíteni, így meglátogattuk a középkori építészeti emlékeket rejtő településeket, mint például Herló, Kotnár vagy Moldvabánya. A valamikori magyar helyőrségek egy része a Prut és a Dnyeszter folyók között, a régi Besszarábiában helyezkedett el, így ezt a területet is célba vettük.

Középkori királyaink a XIII–XIV. században a Keletről várt tatár betörés ellen minél előretoltabb erőket kívántak telepíteni. A moldvai magyar telepések jó része nem került túl messze a Kárpátoktól. Többnyire a Szeret, a Tatros, a Beszterce, a Moldva folyók völgyében települtek le, de távolabbi falvakban és városokban is létrejöttek magyar kolóniák, mint Kotnáron, Jászvásárhelyen, Tekucson. A magyar husziták alapította Husz városa már közel esett a Prut jobb partjához, Csöböröcsök város pedig százhetven kilométerre keletre, a Dnyeszter jobb partján települt. A parasztok, kézművesek, iparosok által benépesített települések mellett a magyar katonák lakta helyőrségek laza láncolata a XIV–XV. században, viszonylag rövid ideig létezett. Több helyőrség neve azonosítható mai településsel, így az Al-Duna menti Galac, Izmail és Kilia, a Dnyeszter torkolatánál fekvő Dnyeszterfehérvár és a folyó bal partján, de négyszáz km-re északabbra fekvő Mugyiló.

Besszarábia déli része ma Ukrajnához tartozik, északi része pedig megegyezik a Moldovai Köztársaság területével. Sok magyar földrajzi nevet őriz ez a táj. Ki gondolná, hogy a moldovai főváros, a románul Chisinau-nek írt (e: kisinyő), oroszul Kisinyovként ismert település hűen őrzi a valaha ott letelepült magyarok adta Kisjenő nevét. A fővárostól 40 km-re északra esik Orhei város és bizony, Őrhely a neve mind a mai napig! A Moldovai Köztársaság északi részén, a Dnyeszter jobb partján, Mugyilóval szemben pedig megtaláljuk Unguri falucskát, amely nevében őrzi valamikori magyar lakosainak emlékét. 220 kilométerre a Kárpátoktól keletre.

Iási-t (Jászvásárhelyt) elhagyva, Sculeni határátkelőhelyhez közeledve kíváncsian vártuk, milyen élményt nyújt majd ez a távoli, itthon nem nagyon ismert táj. A romániai területen fekvő román ellenőrzőpont után a határzóna világosan jelzi azt, hogy az egykori Szovjetunióba érkezünk: a Prut, határfolyó mindkét oldala magas szögdesdrót-kerítéssel van elzárva a világtól. A folyón átvezető öreg vashíd jó ideje nem látott már friss festéket.

A moldovai belépési procedura azzal indul, hogy egy idős bácsi egy fémcsőben végződő slaggal közelíti meg autónkat és közli, hogy „dezinfekció”, azaz fertőtlenítés következik. Nem lepődünk meg, ismerős ez a macedón és a bolgár határátkelőkről, az államilag szervezett koldulás viszonylag kulturált formájáról beszélhetünk. A bácsi körülszaladja az autót, láthatóan semmit sem szór ki a slagból. A művelet végén nem kér pénzt, csak egy üveg sört, ha éppen akadna. A vízumok ellenőrzése, a vámvizsgálat már zökkenőmentesen megy, de a beléptető procedura azért mégiscsak fizetéssel végződik. Megtermett, számítógéppel készült árkus ívet kapunk, amelyen valamennyi művelet, annak időpontja és elvégzője részletesen fel van tüntetve. A teljes fizetendő összeg nem túl jelentős, tíz euro-nak felel meg, de kiderül, hogy a központon át nemcsak a bácsi szolgáltatásáért, de az autó szemrevételezéséért, az országba való beléptetéséért, úgynevezett egyéb adóért, sőt, a határállomáson való parkolásért is fizetnünk kellett.

E bonyodalmakon túlesve megkezdjük utunkat első állomásunk, Orhei (Őrhely) felé, amely mintegy 140 km-re esik a határtól. A lepusztult Ungheni iparvárost elhagyva dombról le, dombra fel, völgyeket keresztezve mesebeli, dús zöld tájon autózunk, mintha az egész or-

A régi Órhely várának maradványa (Kovács László–Nagy Zoltán felvétele)

szág egyetlen kertekkel szabdalts ligetős erdő lenne. A főút minősége is elfogadható. Amikor viszont egy kétszámjegyű útra térünk, hogy rövidítsünk úticélunk felé, az egyhamar földúttá változik. Nyomokban látjuk, hogy egykor ez is burkolt út volt, de különös módon földrétegek kerültek rá.

Orhei városa nem nyújt különösebben nagy élményt, kiderítjük, hogy a hallomásból tudott helyőrségi rom az Orhei Vechi, azaz a Régi Órhely nevet viseli és a városon kívül található. Szerencsénkre – mielőtt román-orosz keveréknyelvünkön tizenhatodszor is eligazítást kellenne kérnünk – a Chisinau (Kisjenő) felé vezető autópálya mellett tábla jelzi a Orhei Vechi-i múzeumhoz vezető utat. Két falun kanyargunk keresztül, még egy faluszéli, működő börtönt is megcsodálhatunk a kocsiból, mire a helyszínre érünk.

Bizony megérte a félnapos kanyargás: a Raut folyó dupla S-kanyarulata által vágott festői kanyon tetején állunk. A külső íveken tufa rétegekből álló magas part, benne régi ortodox szerzetesi barlanglakások és a tetőn egy kápolna. Az egyik belső íven a négyzet alakú helyőrség romjai. A romoktól néhány száz méterre, lent a folyóhoz közel pedig egy, a hely nevezetességeit, a helyőrséget és a barlanglakásokat bemutató múzeum, amely éppen zárva volt. A helyőrség mintegy százszor százméteres, négyzet alaprajzú. Jelenleg az oldalfalak vannak feltárva és mintegy egy méter magasságban helyreállítva. A belső részekben egy termet tártak fel és két kisebb kutatóárkot láttunk. A műemlék régészeti felderítése még minden bizonnyal zajlik. Elfog minket a megilletődöttség, mint máskor is, amikor a magyar régimúlt nyomában járunk: itt, a kelet-európai dombok között magyar katonák táborhelye felett állunk, Esztergamtól, Visegrádtól, Budától több mint 1100 km-re. A Dnyeszter innen már csak nyolc kilométer légvonalban.

Esteledik már, amikor megközelítjük Kisjenőt, a városban így csak holnap tudunk szétnézni. Többszöri próbálkozás után az egyik régi, Sztálin-barokk stílusban épült szállodában szállunk meg. A recepció felett kitett nagy számok háromféle szobaárat hirdetnek: a legolcsóbbat a moldovai állampolgároknak, egy kb. 20%-kal drágábbat a román és a FÁK-tagországbeli állampolgároknak, egy további 30%-kal drágábbat pedig mindenki másnak. A szobák természetesen egyformák... Mi otthonosan elhasználnak, de tisztának találtuk a mienket és szerencsére a legmagasabb árfekvés is szerénynek bizonyult az itthoni szállodákhoz képest.

Kisjenő római katolikus temploma (Kovács László–Nagy Zoltán felvétele)

A kisjenői katolikus templom a XIX. században épült, a szovjet időszakban bezárták. 1991-től működik ismét eredeti rendeltetése szerint. A templom melletti hivatalban Kósa Antal püspöki helynök iránt tudakozódtunk. A titkára egy magyarul írt cédulát vitt be a részére és néhány perc múlva ismeretlenül is fogadott bennünket. Meglepetésünkre kiderült, hogy megalakult a kisjenői püspökség és Kósa urat püspökké szentelték. Magyarul társalgunk, mivel a püspök úr a Szeret-völgyi Nagypatakról elszármazott csángó ember. Szép, anyanyelvi magyarságával sajnálkozott, hogy nem beszéli jól a nyelvet. Tájékoztatása szerint jelenleg mintegy húszezer katolikus hívő él Moldovában. Vannak közöttük magyarok, ők házasság vagy más ok miatt a közelmúltban telepedtek le az országban. Korábban a magyar nagykövetséggel karöltve szerveztek magyar társasági esteket, amelyen több tucatnyian vettek részt. Sajnos, ez a kezdeményezés egy idő után abbamaradt. A katolikus templom folyamatos, lassú renoválás alatt áll, látogatásunkkor már közel jár a befejezéshez. A püspök úr elmondja, hogy 1991-től, kisjenői szolgálata megkezdésétől egyedül fogott bele a hitélet újrászervezésébe. Er-

zékeltük, hogy az anyanyelvét ritkán használó püspök úrnak örömet szereztünk rövid látogatásunkkal.

Kisjenőfőltől délre a mai Csöbörösök meglátogatását tűztük ki célul. A főút Benderi (románul Tighinán) át vezet. A város fontos középkori erősség volt, 1992 óta a Dnyeszterentúli Moldávia Köztársaság által ellenőrzött terület. Időnként hallani híradásokat erről a főleg oroszok és ukránok lakta, diplomáciailag el nem ismert államalakulatról. Korábban Ukrajnától a szovjet tagállam Moldovához csatoltak egy keskeny, 10-30 km széles sávot a Dnyeszter bal partján. Besszarábia, azaz Moldova történelmi határát a Dnyeszter alkotta. A Szovjetunió felbomlásakor ennek a sávnak a lakói nem fogadták el a Moldovai Köztársaság fennhatóságát és a területükön állomásozó, ki nem vont orosz csapatok segítségével „államot” alakítottak, megtoldva Benderi várossal, mint hídfővel a Dnyeszter jobb partján. Rövid háború után immár tizenkét éve békefenntartók vigyázzák a két igazgatás határát. Az ország területi egységének helyreállítása a várakozások szerint még hosszú évekig fog tartani.

A fentiek alapján átestünk tehát egy szakadár-övezetbeli kiránduláson is. Az ő határállomásuk erős szovjet stílusú – sőt, szovjet egyenruhájú! – bürokráciával bír. Kis papírdarabokat kell kitölteni adatainkkal és fejenként 4 EURO belépődíjat is felszámítanak. Van is miért kifizetni! Benderiben afféle élő szovjet skanzen látható, Lenin-szoborral, szerényen öltözött, rosszkedvű lakosokkal, inflációs helyi, dnyeszterentúli rubel bankjegyekkel, no és alig feltöltött üzletekkel, amelyek ukrán és orosz árukat kínálnak. 1991 utáni építkezésnek vagy beruházásnak nemigen akad nyoma. A város határában egyhamar visszalépünk moldovai igazgatás alá. Itt kellemetlen meglepetés ér: jelentős összeget követelnek rajtunk valamiféle „nemzetközi úthasználati biztosítás” címén. Ezt ugyan lealkudjuk 10 dollárra, de ami még kellemetlenebb: utóbb a jobban szervezettnek tűnő Moldovából Romániába való kilépésünkkor is hasonló díjat követelnek, ami hasonló összegre alkudható le. A fekete sápok rutinos szedésének gyakorlata nem fejeződött be, úgy látszik, nem mündegyik érintett főnök szedte még meg magát eléggé.

A „dnyeszterentúli” kaland után Cauşeni városkán át, egy sok négyzetkilométerre kiterjedő almasárga mellett elhaladva érjük el Csöbörösököt, a legkeletebbre fekvő középkori magyar várost. Érdemes megemlíteni, hogy szemben, a Dnyeszter bal partján is található egy Csöbörösök nevű falu, minden bizonnyal egy valamikori áttelepülés révén kapott azonos nevet. Időnként éppen szerencsés, kitartóan zuhog az eső. A mai faluba meredek földút vezet le a Dnyeszter magas partjáról. A falu határából is látszik, milyen békés, nyugodt zuga ez a világnak. Sajnos, az alaposan felázott földúton, a meredek lejtőn nem kockáztathatjuk meg a beragadást, így nem ereszkedünk le. A falu külső részeit és a környező tájat fényképezzük. Ismét megérint a századokon át itt élt elődeink iránti elfogódottság érzése.

A magyar közösség-szervezés összetartó erejét példázza Csöbörösök magyarságának története. A város századokon át felváltva élt a Krími Kánság és a Moldvai Fejedelemség fennhatósága alatt. Lakossága a késő középkori állapotok fokozatos anyagi, szellemi romlása ellenére, sok nemzedéken át legalább felerészben megmaradt magyar anyanyelvűnek. 1767-ben Zöld Péter, a madéfalvi veszedelem után a Székelyföldről elmenekült pap a városban 2512 magyar lakost keresztelt újonnan meg, további 7139 lakost pedig meggyónatott, miután a helybeliek már 17 éve nem találkoztak katolikus pappal. A várost 1770 táján a tatárok visszavonulásukkor kiürítették. A lakosság egy része a tatárokkal együtt keletre vándorolt, ahol a magyarok felolvadtak a többi nép között, más része pedig visszavándorolt Moldvába, elsősorban Husz városába.

Mire ismét Kisjenőbe érünk – visszafelé egy, a szakadárokat elkerülő mellékutat használunk –, kiderül az ég, ismét szebben mutatnak az útmenti falvak, kisvárosok egyszerűen, legtöbbször vakolás nélkül épített házacskái. A fővárosból Leuşeni felé vesszük az irányt, ezen a Prut-parti határátkelőn át érjük majd el a Romániában fekvő Husz városát, következő állomásunkat. Az összekötő országos főutat csak néhány évtizede alakíthatták ki. Az út majdnem teljes szakaszán dombok oldalain, hegygerinceken kanyarog, településeket alig érintve. Az előtörő Nap hatalmas, kirándulók paradicsomának beillő ligetes erdőségeket világít meg. Még autón is nagy élvezet ezt a tájat járni. Alkonyatra a Prut mentén vagyunk, késő estére pedig Husz városába érkezünk, a magyar husziták alapította XV. századi városba, ahol néhány óra még fél évezreddel később is tudott magyarul. Ez az állomás azonban már egy másik történet része.

Kovács László

A somlóvásárhelyi apácák és a premontrei kódexirodalom

*Használd a világ dolgait, de ne ejtsen rabságba a világ.
Beléptél ebbe a világba, útján haladsz előre, de úgy jöttél,
hogy ne maradj ebben a világban, hanem lépj majd ki belőle.
Haladj tehát, hiszen csak fogadó ez az élet.
Használd a pénzt, amint a fogadóban az utazó is használja
az asztalt, a kelyhet, az ágyat, a korszót, de nem azért,
hogy ott maradjon, hanem hogy tovább menjen.
(Szt. Ágoston)*

I. A premontreiek helye a középkori szerzetesség történetében

A mai magyar társadalomnak nincs valós képe a szerzetesekről. Az a kép, amely az embe-
rekben él, esetenként karikatúra vagy annyira torz, hogy mögötte csak ismerethiányt, tájéko-
zatlanságot sejtethetünk. Ha fel is tesszük a kérdést: mit csinálnak a szerzetesek egyáltalán, csak
arra a társadalmilag hasznos munkára gondolnak.

A premontreiket úgy szoktuk meg, mint nagy szerzetesrendet, amely jóhírű gimnáziumo-
kat tart fenn. A kép azonban ennél árnyaltabb, hiszen Norbert nem iskolákat kívánt alapítani,
és hozzájuk középkori tanárokat kiképezni, hanem felismerte a kor egyházi kihívásait és
rendje erre adott máig érvényes választ: valami egészen újat hoztak létre a pasztoráció terüle-
tén. Norbert nyomán egy új rend alakult meg az addig szinte egységesen benedeki irányultsá-
gú kolostorokkal szemben.

A középkor vallási élete elképzelhetetlen a szerzetesség nélkül. A közösségek és a kolosto-
rok belső világa hű tükrökre a korabeli világi hatalomnak, valamint a keresztény egyház állapo-
tának. A kolostorok viszonylag tűrhető megélhetést nyújtó életmódjukkal erős vonzást gya-
koroltak nemcsak a nemesi családok másod- illetve sokadszülötteire, hanem a szegényebb ré-
tegekre is. Az egyházi hierarchia mindenekelőtt azért pártfogolta a szerzetességet, mert benne
szilárd támaszt látott szándékainak megvalósításában és a tévtanok elleni harcban. A szerze-
tesrendek emellett fontos szerepet töltöttek be az egyház belső életének megújításában, a tu-
dományos és művészeti életben, az alapfokú oktatástól az egyetemekig.¹

A középkori szerzetességet négy csoportba oszthatjuk. Az elsőbe a *bencés*, illetve a bene-
deki regulát követő közösségek tartoznak; a Szent Ágoston regulája szerint élő *ágostonosok* a
másodikba; a harmadik csoportot a *lovagrendek* alkotják; végül a negyediket a *kolduló* rendek.

A kanonoki közösségek megjelenése egybeesett Nyugat-Európában a Benedek-rendi kö-
zségek monopoliumának megszűnésével és a ciszterci reformmozgalom kezdetével. A ka-
nonokok Szent Ágostonig nyúltak vissza, akit kezdetben inkább teológusnak, mint szerzetesi
vezetőnek tartottak, ám regulája tág teret engedett a hagyományos szerzetesi életformától el-
térő, azonban szervezett vallásos életközösséget megvalósítani akaró embercsoportok számá-
ra. Az alapítások ideológiáját II. Orbán pápa egy oklevelében találjuk meg. Ebben az szerepel,
hogy a kanonokok az egyháznak egy korábbi hagyományát élesztették fel, amelyben a gya-
korlati szolgálatnak kiemelkedő helye van: ők Márta szerepét élik meg az egyházban, szem-
ben a bencés szerzetesek Máriát utánzó életében.

Az ágostonos kanonokok rendjének egyik különálló ágából alakult ki a *premontrei rend*. A
premontrei karizma közepűt áll a szentbenedeki-szentbernáti szerzetesség és a kolduló ren-
dek között. Történelmi érdeme a kimondottan pasztorációs célokra való irányultság, amelyet
a maguk teljességében majd a kolduló rendek valósítanak meg. Az alapító Norbert élete ha-
sonlít Szent Domonkoséhoz (a vándorutak felvállalásában, önként odaadva a biztos jövőt), és
a külső életformáját kereső Szent Ferencéhez is. Rendje a hivatásos szakpasztorációt művelve
állt a püspökök mellett, s a ciszterciek és a kolduló rendek között áthidalta a nyugati szerze-
tesség fejlődését.

¹ Szántó Konrád: *A katolikus Egyház története I.*, Ecclesia, Bp., 1983, 429. old.

II. A premontreiek Magyarországon

A premontreiek II. István hívására, még a rendalapító életében érkeztek hazánkba Premontreből. Az első monostor Váradhegyfokon létesült Szent István első vértanú tiszteletére 1130-ban. II. István királyt is itt temették el, rendi ruhában. A hazai premontrei prépostságok többségének Váradhegyfok volt az anyamonostora, vagyis az újabb alapításokat, melyek sűrűn követték egymást, innen szervezték. A premontrei monostorok száma körül sokáig bizonytalanság uralkodott: a Pázmány-félc összeírás 1629-ből 51 nevet sorol fel, a rendi történetírás 39 monostorról tud, de van egy 65-re becsült lista is. A bizonytalanság fő oka az, hogy a kolostorok legtöbbje még a tatárjárás előtt létesült, s okleveleik többsége 1241-42-ben megsemmisült. A tatárjárás előtti évekből egyetlen eredeti oklevél sem maradt ránk. A pusztulás mellett ennek oka az is, hogy a XV. század előtt a nem királyi kolostoralapításokat csak akkor foglalták írásba, ha ezt a nemzetség örökösödési rendje igényelte. Alapító oklevelek hiányában a kolostorok alapításának sorrendjének csak a rend központi katalógusai őrizték meg számunkra; az idegenszerű írásmód és az átírás nehézségei miatt azonban ezek ellenőrzése, pontosítása nehéz feladat.²

A premontrei monostorok a benedeki regulát követő szerzetesek által kevésbé „megszállt” területeken települtek. Mivel a rend kezdeti fogva lelkipásztori tevékenységet végzett, a középkorban forgalmas helyeket kerestek letelepedésre, hogy a közösség pásztorációs irányultsága megvalósulhasson.³ Így először az ország északi és északkeleti részén: Váradhegyfok, Almás, Abrány, Adony, Nyírpályi, Lelesz, Jászó, Turóc, majd a Duna-Tisza közének északi részén és Buda környékén, mint például Zsámbék, Majk, Mórchida, nyugatabbra Csorna, Rátót és Túrje. A 150 éves török hódoltság azonban megváltoztatta az utakat is, így gyakran nehezen képzelhető el egy mai kisközségről, hogy ott a középkorban virágzó kereskedelmi útvonal húzódott.

A premontreiek hamarabb és nagyobb mértékben terjedtek el hazánkban, mint a ciszterciek. Ennek oka lehet az is, hogy kisebb földterülettel beérték, hiszen az általuk végzett lelkipásztori munka jövedelemforrást jelentett. Ezenkívül a rend szabályzata az alapítóknak némileg nagyobb beleszólást engedett a monostorok életébe, s kétségkívül ez is hozzájárulhatott népszerűségükhöz. Prépostságaik közül kb. 10 volt királyi alapítású, a többi egyházi alapítású vagy nemzeti monostor volt.

A *kommendátóri rendszer* következtében a rend jelentős prépostságait veszítette el. Mindez fogékonyra tette a rendtagokat a külföldi házakban végbemenő változásokra. A káros folyamat megállítására és a rendi élet megreformálására az 1506-ban sági prépostá választott Fegyverneky Ferenc vállalkozott. Fegyverneki a rendi szellemet a liturgikus élet megújítására tett erőfeszítéseivel kívánta feléleszteni, s ennek nélkülözhetetlen eszközei voltak a megfelelő liturgikus szövegek, valamint a szerzetesi élet szabályait, lelki olvasmányokat tartalmazó kéziratos könyvek, kódexek. Fegyverneky váratlan segítőtőre talált *Majtényi Uriel* személyében, aki kancelláriai jegyzőként II. Ulászló (1490-1516) idején lett Turóc kommendátor prépostja, majd mégis a reform mellé állt. Ők ketten vettek részt az 1501-ben Szent Quentin-ben tartott rendi káptalanon. Fő céljuk a szabad prépostválasztás visszaszerzése volt, s támogatta őket Bakócz Tamás esztergomi érsek is. Fegyverneky a mohácsi csata után is folytatta tevékenységét, de az előrenyomuló törökök a fennálló 17 prépostságból hetet megsemmisítettek. Csorna 1542-ben szűnt meg, Jászó és Ság 1552-ben, Turóc 1560-ban s végül utolsóként Lelesz 1569-ben. A somlóiárhelyi női konvent utolsó feljegyzése 1594-ből való. Ezután mintegy 150 évig nem voltak premontreiek Magyarországon, míg a „főkötös atyafiak” avagy Boldogasszony leányainak újraalapítására egészen 1927-ig várni kellett.⁴

² Oszwald Arisztid mutat rá arra, hogy „a magyar cs, h, ly, ny, ty, ő és ú betűk milyen változásokon mentek keresztül már itthon a magyar szöveg leírásakor s milyen eltérések keletkeztek külföldön, ahol olvasási nehézség esetén (...) legjobb belátásuk szerint jártak el. Így lett pl. Kaposfőből Coppuphe v. Choppefeu; Hatvanból: Cothevan v. Goteshav, Kókényesből Kukuénis”. Mivel pedig a könyvnyomtatás kezdetén a magyarországi szerzetesintézmények már bomlófélben voltak, nem volt honnan információt kérni vagy összeolvasni az adatokat.

³ Mórchida, Jánosida nevei meg is őrizték számunkra a névben a telepítési okot, Zsámbék félúton volt Esztergom és Székesfehérvár között. Holnapi D. Márton O. Praem. kutatásai kimutatták, hogy csaknem minden monostornál látható a római úthálózatot felhasználó középkori szándék.

⁴ A kérdéshez ld. Szalay Albin: A magyarországi női premontrei rend rövid története. Kézirat. 1985.

III. Premontrei kódexek

A premontreiek francia szellemiséget hoztak magukkal, és azt képviselték hazánkban. A rend első virágkorából, a középkori rendi teológiai irodalom használatáról az újabb kori kutatók, Gábrriel Asztrik és Mezey László jóvoltából van tudomásunk.⁵ Érdekes, hogy a rend a teológia augusztinus irányzata mellett kötelezte el magát, amiben az ágostonos regula mellett szerepet játszhat az is, hogy a középkori Magyarországon nem volt olyan egyetem, amely a skolasztika teológiai irányzatát általános érvényűvé tette volna. A magyarországi premontreiek nem rendelkeztek önálló teológiai irodalommal, viszont használták és népszerűsítették a külföldi premontreiek munkáit, amelyek a patrisztikus teológiát továbbfejlesztő ágostonos teológia irányvonalába illeszkednek.⁶ A magyar középkorból fennmaradt premontrei kódexek liturgikus kézikönyvek voltak, így csak közvetve sorolhatók a szorosabb értelemben vett teológiai irodalomhoz. A ránk maradt premontrei kódexek közül a három legrégebbi breviárium. A *Jászói Breviárium* a XIV. század végéről, a *Leleszi és Csuti vagy Téli* pedig a XV. század végéről való. Az imakönyvek magyar voltát az is bizonyítja, hogy külön magyar proprium (bizonyos ünnepekre és szentek ünnepeire külön officiumokat és miseformulákat tartalmazó rész) is szerepel benne, a naptárban pedig helyet kaptak a magyar szentek ünnepei is. A rendi reform sem tudta azonban megszüntetni az ősi magyar liturgikus hagyományokat, köztük például az oltárok nagycsütörtöki megmosását, amely Magyarországon kívül egyedül a Szent Péter-templomban volt szokásos.

A premontrei kódexek második csoportja a XVI. század eleji rendi újraéledéshez kapcsolódik. Az *Apor-, Lányi-, Szegedi-, és Pozsonyi Kódex* néven ismert könyvek a somlóvásárhelyi illetve a mórchidai premontrei apácák tulajdonában voltak.⁷ Mind a négy kódex több kéz írása, tartalmilag több részből áll, s a különálló részeket az utolsó tulajdonos köttette egybe. Az Apor-kódexet eredetileg Szegeden használták, első felében még a korábbi magyar liturgikus hagyományt őrzi, második fele azonban már a rendi reform szellemében átdolgozott.⁸ A Lányi-kódex egy 1505-ös apáca-rendtartás szövegét tartalmazza⁹, míg a Szegedi-kódex egy énekeskönyv, *liber variorum cantionum*.¹⁰ A Pozsonyi-kódex értékét nyomtatott volta adja. Ismerjük a kódex másolóját is, *Mihály deáknak* hívták, s 1520-ban másolta az imádságokat. Rajta kívül még további hét kéz dolgozott a kódexen, amelyet utolsó tulajdonosa egy 1505-ben nyomtatott premontrei breviárium töredékével köttetett össze.

E kódexek igyekeznek a latin hagyományt a nemzeti nyelv mindenki által megközelíthető közérthetőségében elevenné tenni és a nyugatról kiinduló reformszellemet a nemzeti nyelv segítségével hívásával diadalra vinni.

Mezey, Körmendy, és Gábrriel kutatásai azt mutatják, hogy számtalan forrásmunka lap panghat még, s ezek napvilágra kerülése módosíthatja az eddig kialakult képet. Annyi azonban elmondható, hogy az eddig előkerült munkák alapján a premontreiek teológiai munkásságát nem száraz és elvont spekuláció jellemezte, hanem nagyon is gyakorlatias volt: pedagógiai és lelkipásztori célra irányult, s igyekezett kielégíteni a tökéletességre törekvő szerzetesek lelki igényeit.

⁵ Gábrriel Asztrik: A premontrei kódexirodalom, in: *Új Magyar Múzeum* 4/7 (1943) 5-28.

⁶ Ebbe a körbe tartozik például *Beganconi Zakariás* *Unum ex quatuor* című szentenciagyűjteménye valamint Petrus de Haerenthals zoltármagyarázatai.

⁷ E kódexekről bővebben ld. *Körmendy Kinga*: A Lányi-kódex és a magyar premontrei apácák középkori kéziratai. Provenienca és possessor problémák. Előadás az Apácák a középkori Magyarországon című művelődéstörténeti tudományos konferencián. Budapesti Történeti Múzeum, 2003. október 2.

⁸ Körmendy vitatja Bálint Sándornak ezt a megítélését, de azt is bevallja, hogy egzakt megoldással nem tud szolgálni.

⁹ A Lányi-kódex egyébként az első „kísérlet” a liturgikus ünnepek lefordítására. Így például Böjtfőszerdá: Hamvazószerdá, Süketvasárnap: Feketevasárnap, Testfogadó Boldogasszony: Gyümölcslő Boldogasszony. Valamint tartalmaz lélekajánlást „soror hogyha meghaland” és a beöltöztetés előtti vizsgálatot „noviciáknak néminemű bizonyítások”.

¹⁰ Szendrey Janka, a magyar gregorián dallamkincs egyik jeles kutatója és oktatója nagyra méltatja ezt a kódexet, mivel véleménye szerint amellett tanúskodik, hogy „a középkor végére bizonyos kolostorok zenekultúrája is szervesen épülhetett be a magyar zenei műveltségbe.”

IV. A Somlővásárhelyi apácakonvent

Magyarföldi premontrei apácákról elég kevés adatunk van, valószínűleg még Norbert életében telepedhettek meg hazánkban. A Margit-legendában bukkan fel egy Margit nevű premontrei apáca, aki elmondja, hogy a szent királyleány hányszor segítette alamizsnával a szigeten álló kolostorukat. Ivanics női kolostorát 1246-ban alapította a zágrábi püspök IV. Béla és Laszkariusz Mária ajánlására. Ebben a kolostorban van eltemetve Béla öccse, Kálmán herceg is, a rend nagy jövője.¹¹ A Győr megyei Mórchida kolostorát 1251-ben alapították. Ugyancsak jelentős volt a szegedi kolostor is, ahonnan kiindulva került sor a somlővásárhelyi ház meg-alapítására. A szegedi kolostor Szentlélek patrocíniuma arra enged következtetni, hogy itt begina-előzményekre, illetve a betegápolással kapcsolatos tevékenységekre gondolhatunk. Szeged esetében sem egyházi, sem főúri alapítókrol nem tudunk, ezért valószínűnek látszik, hogy az alapítás gazdag szegedi polgárok érdeme, akik a monostort főleg leányaik, özvegyeik számára tartották fent, akik nemcsak literátus műveltségűek voltak, hanem értettek latinul is. A premontreiek egyedisége tehát a középkori magyar szerzetesrendek működésében nemcsak oly módon nyilvánult meg, hogy a szemléltető életformát összekapcsolták a lelkipász-torkodással, hanem abban is, hogy a rend női ága számára magyar nyelven fogalmazták meg a liturgikus cselekmények végzésének módját.

A már sokszor említett XV. század végi, XVI. század eleji válság a negatív következmények mellett pozitív eredményekkel is járt. Ezek közé tartozott a somlővásárhelyi kolostor premontrei apácákval való benépesítése. Somlővásárhely benedekrendi kolostorát 1511 júniusában adták át a Szegedi Katalin apátnő vezetésével Szegedről érkezett 19 premontrei apácának.¹² II. Ulászló király 1511. augusztus 10-én állítja ki számukra az adománylevelet, az ünnepélyes beiktatás pedig szeptember 14–16-án történik meg Rudabányai Benedek veszprémi kanonok és Borszöröcsüi Bors László királyi megbízott jelenlétében. A nővérek védelméről Somlővásárhely mindenkorai várnagya volt köteles gondoskodni, ellátásukat pedig Iszkáz, Kisszőlős, Csősz és Lovas falvak biztosították.¹³ 1511. augusztus 10-én II. Ulászló a konventnek a kis Jézust tartó Boldogságos Szűz képével¹⁴ és „S. Conventus monialium de Wasarhel” körirattal ellátott hiteleshelyi pecsétet adományozott és a konventet hiteleshelyi működésre jogosította fel. Ez azért fontos, mert megerősíti azt, amit fentebb mondtunk a szegedi apácák műveltségéről: ennek az intézménynek az ellátásához ugyanis kevés lett volna az írás-olvasás készsége és a kódexmásolás passzív ismerete. Szükséges volt a latin nyelvtudás, jártasság a jogban, politikai és közigazgatási kérdésekben. Bálint Sándor egyébként azt is megkockáztatja, hogy a szegedi apácák műveltebbek voltak a Margit-szigeti kódexmásoló dominikánáknál. Somlővásárhelyről ismerjük a már fentebb említett Lányi kódex harmadik másolóját, bizonyos Kálmánchay László presbitert. Ő valószínűleg a hiteleshelyi tevékenység gyakorlati végzésében közreműködő, deák műveltségű személy volt.

A beiktatást II. Gyula pápa Rómában 1512. május 15-én hagyja jóvá. Érdekes módon Ilona bencés apátnő nem adja fel a dolgot, 1524-ben Rómában találjuk őt, ahol megpróbálja elérni

¹¹ Kálmán herceg lovas szobra jelenleg a gödöllői Szent István Egyetem főépülete előtt áll. Az épület az első világháború után az összevont rozsnyói, jászói és nagyváradai gimnáziumok tanárai és növendékei számára épült.

¹² A kolostor történetéhez ld.: Lukács Pál: A vásárhelyi apácák története, Veszprém 1923. A benedekrendi apácák ugyanis apátnőjükkel egyetemben megvetették a rendi szabályokat, fényűzően éltek, a kolostorban táncmulatságokat rendeztek és egyéb módokon is botrányozták a környéket. Az első 19 apáca neve egy jegyzékben fennmaradt. A nevek vizsgálata alapján, amelyet Bálint Sándor végzett el, megállapítható, hogy az apácák többsége szegedi polgárlány volt, néhányan pedig délvidéki köznemesi családból származtak; a legtöbbjüket Katalinnak, Erzsébetnek és Margitnak hívták, amely a későgótika szentkultúrára utal (Bálint Sándor: A somlővásárhelyi premontrei apácák, fény-másolatban, eredetmegjelölés nélkül).

¹³ Fennmaradt az apácák magyar nyelvű urbáriuma is, ami egy nagyon fontos gazdaságtörténeti dokumentum a számunkra, amely, Acsády Ignác szerint, leginkább emberségességével tűnik ki. Bővebben ld. Acsády Ignác: A magyar jobbágyosság története. Budapest 1944. 186. old. A lokálpatrióta Bálint megkockáztatja a feltevést, hogy az urbárium emberséges hangvétele ismét csak az apácák polgárszármazásának lenne köszönhető, hiszen Szeged környékére nem volt jellemző az a fajta nagyúri és feudális birtokrendszer, mint a Dunántúlra.

¹⁴ *Cum simulacro imaginis gloriosissime ac intermate dei genitricis semperque virginis Marie, filium suum inigenitum sub figura pueri in ulnis tementem.*

VII. Kelemen pápánál a döntés felülvizsgálatát. Kelemen pápa utasítja is a győri püspököt, hogy nézzen utána a történeteknek, s ha jogtalan volt a bencés apátnő elmozdítása, úgy helyezze őt vissza. A vizsgálat lefolytatásáról és eredményéről nincs tudomásunk, mivel azonban a későbbiekben senki sem vitatta a premontrei apácák tulajdonjogát, a kérdés vizsgálatát ennyiben lezártak is tekinthetjük.

A Dózsa-féle parasztháború nem érintette a környéket, az 1543-as, Székesfehérvár elfoglalása utáni török portyázás azonban igen. Az apácák a török veszélyre hivatkozva 1544-ben Bécsbe akartak költözni, amit Várdai Pál esztergomi érsek engedélyezett is nekik.¹⁵ A fenyegető török veszedelem magyarázza, hogy kiépítik kapcsolataikat a legközelebbi külföldi premontrei női kolostorral. Ez pedig nem más, mint a bécsi *Himmelpforten kolostor*, amelyet III. Béla Konstancia nevű lánya alapított. A Bécsbe menetelre azonban nem került sor, még Veszprém 1552-es elfoglalása után sem; hiszen a kolostort jól kiépítették és védművekkel ellátták. 1553-ban Zólyomi Margit apátnő vezetésével a móríchidai apácák is átköltöztek Váásrhelyre.¹⁶ Móríchidára egyébként csak 1519 után érkeztek szegedi apácák. 1563-ban mennek csak az első magyar nővérek Bécsbe, s 1566-ban már többségben vannak a menekült magyar apácák.¹⁷

A török veszedelem elmúltával azonban hamarosan újabb probléma jelent meg: a *Devecseri Choron család hatalmaskodása*. A jelentős Veszprém vármegyei, Habsburg-párti család 1547-ben szerzi meg Somlyóvárát, Erdődi Péter horvátországi bán zálogosítja el a vasvári káptalan előtt a vásárhelyi kolostor kegyuraságát 2000 forintért. Choron András kegyúri jogát a tized beszedésére és egyéb jövedelmek megszerzésére valamint szolgáltatások elvégzésére kívánja fordítani, amit az apácák, érthető módon, nem néznek jó szemmel. A nővérek nem kémeek többet a somlyói várnagy védelméből sem, a győri illetve az országos főkapitány védelme alá kívánják helyezni magukat. Az energikus Palásthy Katalin apátnő azonban eléri azt, hogy – bár 1570-ben András fia János beiktattatja magát a kolostor kegyuraságába – 1575-től visszahelyeztetik őket a mindenkori magyar király patronátusa alá.¹⁸

Palásthy Katalin 1590-ben bekövetkezett halála után Váásrhelyi Katalin veszi át az apátnői tisztelet. A közösség utolsó éve Váásrhelyen az 1593-as volt, ekkor még a móríchidai apácákkal együtt vannak a kolostorban. 1594-ben azonban a török elfoglalja Győrt, s ezzel lehetetlenné teszi életüket. Váásrhelyi Katalin 1594. november 14-én a pozsonyi klarisszánál rendelkezik a kolostor birtokairól, s ez az utolsó nyomunk róluk.¹⁹ Az apátnő végrendeletében arra kérte az utókat, hogy egykor újítsák fel a rendet Magyarországon, de ez a kívánsága csak 1927-ben, illetve Váásrhelyen csak 1938-ban teljesült, akkor is csak rövid 12 évre.

¹⁵ Elképzelésüket érthetővé teszi az a tény is, hogy a vármegyei hatóság ezidőben teszi át székhelyét Pápára.

¹⁶ Az apácák erre Ferdinánd királytól kaptak engedélyt. 1539-ből és 1540-ből fennmaradt oklevelekben azonban még János király neve szerepel, így például egy vitás tulajdonjogú szőlőt itél nekik az uralkodó.

¹⁷ Ismét csak Bálint Sándor hívja fel a figyelmet arra, hogy Zentay Lucia perjelő neve szintén a régi szegedi kapcsolatokra utal. 1575-ben a Palásthy Katalin által a császárvárosba küldött nővérek Zoltán Márta perjelő kormányzása alatt éltek. A vizitáció elmondja, hogy öten vannak, szegények, idősek és egyszerűek. A Himmelpforten utolsó előjárója maga Palásthy Katalin lesz, aki azonban 1586-ban mégis visszatér Magyarországra, haldokló közösségéhez.

¹⁸ Ferdinánd már 1544-ben inti Choron Jánost, hogy hagyjon fel a hatalmaskodással, 1552-ben pedig királyi védelem alá veszi az apácákat. Fennmaradt Katalin apátnőnek 1571. március 21-én Magyarországhoz tartó útjához írt levele, amelyben a hatalmaskodásokról számol be. 1572 áprilisában újból kéri a királyt, hogy vizsgálta ki Verancsics Antal által ügyüket, és hogy a kolostort szabadítsa ki Choron János patrónussága alól. Fennmaradtak Palásthy Katalin utasításai is a konvent ügyvédjéhez. 1576-ból való a királyi védelmet kérő levél, amelyben a nővérek azt kérik, hogy a királyi patrónusságról oklevelet is állítson ki nekik a kancellária. Mindez meg is történik. Az apácák levelei magyar nyelvűek, amely Bálint Sándor szerint a nővérek tudatosabb anyanyelv-kultuszával van összefüggésben.

¹⁹ A vásárhelyi egyház birtokait Rudolf császár 1600. október 13-án a Pozsonyban tartózkodó óbuda klarissza konventnek adta. A beiktatást a török közelsége miatt Sárváron végezték. A klarisszák természetesen soha nem költöztek oda, míg a birtok a devecseri földesuraknak adózott. Fennmaradt ezenkívül még egy 1597-es lajstrom, amely a kolostor liturgikus felszereléseinek és könyveinek listáját adja.

Vásárhelyi Katalin végrendeletével tulajdonképpen a magyar középkor monasztikus világának szakad vége. A magyar premontrei újjászületésnek a mohácsi vész és a hitújítás miatt sem lehetett a szegedi illetve hódmezővásárhelyi kezdeményezésnél nagyobb eredménye. Ez a két alapítás a felebaráti szolgálat eszménye mellett a nők korszerű műveltségére is meglepő gondot fordít, s a fennmaradt kódexek is azt bizonyítják, hogy a középkor orális szellemi készsége mellett ők már a reneszánsz individuális világában éltek.

Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy Norbert rendje a mindennapi élet számára hasznosította karizmáját: kanonokjai közösségben élő plébánosok voltak, templomai mindenki számára nyitott helyek, hiteleshelyi tevékenysége az átlagember világába helyezte őt. Ugyanakkor mély lelki műveltséggel és hazaszeretettel rendelkezett: francia eredetű kódexeibe a magyar szentek himnuszait helyezte el és énekelte, breviáriumi egyben a magánimádságok individuális lelkiségének forrásai is lettek.

A rend nőtagjai egyszerre voltak a szó bibliai értelmében Máriák és Márták, gyakran polgári származású, öntudatos és művelt nők, akik teljesen tudatosan vettek részt a XVI. század elejének rendi reformjaiban. Nem rajtuk s nem előjáróikon múlt, hogy az ígéretes kezdeményezések nem tudtak gyümölcsöt hozni. Csak remélni tudjuk, hogy a jövő már nem így alakul.

Jakits Orsolya Johanna

PÁLYÁZAT

Csángó pályázat

A *Moldvai Magyarság szerkesztősége*, a *Moldvai Csángómagyarok Szövetsége* és a *Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület* pályázatot hirdet a moldvai csángók félévszázados történelmének, sorsának feltárására, megismerésére.

A téma iránt érdeklődők tudják, hogy számos román és magyar nyelvű tudományos könyv foglalkozik a moldvai csángómagyarok történelmével, hagyományos kultúrájával, népdalaikkal, viseletükkel, nyelvével, múltbéli sorsukkal. De nagyon kevés írásos emléke van közelmúltbeli életüknek, annak, ami az elmúlt mintegy ötven esztendő alatt történt velük – amit ez idő alatt átéltek, amit gondoltak, amit éreztek, amit álmodtak. Mert nem csak az a történelem, ami évszázadokkal ezelőtt történt, hanem az is, ami tegnap vagy tegnapelőtt; sőt, ami ma esett meg velünk, holnap már az is történelem lesz. És nemcsak az országoknak és a népeknek van történelmük, hanem a falvaknak, a családoknak, sőt egy-egy embernek is. Minden család, minden ember életében benne van a nagy történelemnek egy-egy morzsácskája.

Tudjuk, hogy az idősebb csángó emberek nem szívesen írnak, nemcsak magyarul, de románul sem. Ezért elsősorban azokat a fiatalokat biztatjuk a pályázaton való részvételre, akik vállalkoznak, hogy szülei, nagyszülei életét, közelmúltbeli történetét, annak valamely eseményét vagy saját sorsuk egy-egy mozzanatát leírják. Különösen azok részvételére számítunk, akik 1990 után magyar iskolában tanultak.

A pályázaton bárki részt vehet, a pályázat készülhet magyar vagy román nyelven.

Lehet pályázni egyéni életúttal, a saját vagy valamely hozzátartozó, egy-egy közösség (rokonság, utca, falu stb.) életében bekövetkezett esemény (városba költözés, házasság, külföldi vendégmunka, iskolába kerülés, az 1950-es években működő Magyar Népi Szövetségben való tevékenység, kollektívizálás, a kollektív felbomlása, földviszázpás, vállalkozásba fogás, építkezés, tisztségbe választás, vendégmunkaság stb.), és általában a csángó sors pozitív vagy negatív megéltetésének leírásával.

Műfaját tekintve a pályamunka lehet:

- **szociográfiai** (a jelenségek, események alapos, minden részletre kiterjedő, esetleg magnetofon-felvételekre alapozott leírása), vagy

- **szépirodalmi** (regényes vagy novellisztikus feldolgozás).

A pályázáshoz mellékelni kell a pályázó nevét, pontos lakcímét, életkorát és foglalkozását.

Díjakat összesen 20 000 000 lej, illetve 125 000 Ft értékben osztunk ki.

Beküldési határidő: 2005. február 20.

Cím: a *Moldvai Magyarság szerkesztősége*, RO-530140 Csíkszereda, Szabadság tér 5/22. Pf.: 149.

Kapuk

A Magyar Örökség Díjjal kitüntetett Wekerle-telep

Hatvanhoz közeledem, mármint az éveim számolva. Túl vagyok tehát már azon a kritikus koron, amire azt mondják: ilyenkor gyakran megbolondulnak a férfiak, s a fellobbanó szerelem kiszámíthatatlanná teszi őket. Képesek családot, barátot, otthonot elhagyni. Pedig magam is efféle érzést táplállok. Erős vonzalmat, kötődést. Egészen biztosra vehető: a valóságosnál sokkal szebbnek látom. Igaz, nem robbanásszerűen alakult ki bennem ez az érzés, hanem évtizedeken keresztül, lassan. Ma bolondulok érte. Úgy hívják: Wekerle-telep.

Már születésem előtt elkezdődött a frigy, és halálommal sem fog véget érni. Ez a szerelem nemzedéken ível át. Sok évvel ezelőtt, amikor még két kisfiammal és feleségemmel, valamint a nagymama húgával – tehát öten – laktunk egy kétszobás lakásban, valaki – ismervé lakáscsere-kísérleteimet, a kerületi tanácsal való esetemet – megkérdezte: „mi a fenének válogatsz, miért nem hagyod ott azt a francos kerületet?” Azt válaszoltam: „mert én nem csak Kispesten, én a Wekerlén lakom”.

Amikor mintegy tíz évvel ezelőtt több hónapos svédországi tartózkodásunk után hazaértünk, egyik fiam azt súgta lefekvés előtt: „Apa, én mindig itt akarok lakni!” Pedig fiaim akkor még nem is tudták magukról, hogy ők anyai ágon az 5., az apai a 4. generációját képviselik azoknak a családoknak, akik az életüket részben vagy egészben a Wekerlén élték le.

Én itt vagyok otthon. Nemcsak én, családom is. S rajtunk kívül még nagyon sokan.

A gyerekek felmenőiben az első „wekerlés” nemzedéket az anyai ág képviseli. Mocsáry Szidónia a Felvidékről előbb Erdélybe, onnan az épülő telepre jött tanítónőnek egyetlen fiával, Fehér Gyussival, miután férje kivándorolt Amerikába. Az anya szabadulvú, de szigorú erkölcsű asszony volt, aki a „vásott kölyök” felnevelésében élete talán legnagyobb pedagógiai feladatát kapta. A fiúból – anyja akarata ellenére – Ludovikán végzett rendőrtiszt lett. Tettre kész társasági férfi volt, egyik alapítója a Wekerle-telepi Sport Clubnak, majd annak örökös patrónusa – ma úgy mondanánk: társadalmi elnöke – maradt. „Aktív” volt, de – tiszt lévén – tag nem lehetett. A WSC – Wekerle-telepi Sport Club – volt egyik lételeme, a cserkészcsapat a másik. Munkahelyén rendőrtisztként a rendőrkutyaképzés szakértője és elismert parancsnoka volt, szabadidejében a telepi fiatal emberek energiájának, indulatainak irányítójaként, pallérozójaként számos kulturális, még inkább sportesemény szervezője. (Cserkészcsapatának egyébként Bajcsy-Zsilinszky Endre volt a fővédnöke.) Sokat tett a kispesti fiúkért, nemcsak befolyása révén, de a két kezével is. Korosztály tagjain kívül a fiatalabb munkásfiúkkal is tegező viszonyban volt, ami akkoriban igazán nem tartozott a bevett szokások közé.

1956. után a forradalomban való helytállásáért előbb halálra, majd életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. Egy perben szerepelt Koroly T. Györggyel, a Határ-úti hőssel. Súlyos betegsége miatt szabadon engedték, majd nemsokára meghalt. Az 1990-es évek elején Kispest képviselőtestülete Fehér Gyulát Kispest Diszpolgára címmel tüntette ki.

Ő tehát már a második, valóban őslakos wekerlei nemzedéket képviseli. A telepen nőtt fel, itt vezette oltár elé szintén idevaló aráját, Wagner Saroltát. A völgegy és az anyós soha nem szenvedhette egymást. Ezt jómagam édesanyámtól hallottam évtizedekkel később, amikor 1967 táján Fehér Gyula és Wagner Sarolta unokájának udvaroltam. Édesanyám ugyanis özv. Wagnerménál tanulta ki a szabás-varrás mesterségét.

Wagner Sarolta az esküvő után egész életét a Fő-téri házban élte le, itt adott életet két leánynak, Évának és Magdolnának. Az 1920-as évek elején születtek, így ők a Fő-tér és a telep virágkorában élhettek: amikor a téren délutánoként a bakfis lányok korzóztak, a filagóriánál Bede Buciék hallgatták kamarazenéjét, és lesték az úri divat szerint öltözött telepi legényeket, akik a Társaskörből jöttek, vagy oda mentek egy-egy kuglipartira. A nagyobb és bátrabb leányok be-betértek velük egy fagyfaltra vagy egy pohárka likörre Széphelyihez (ma Wekerle-étterem) vagy a Csorba cukrászdába. Ez utóbbinál híres volt a „rumkrém pohárban” különlegesség.

Fehér Éva és Magda az anya hivatását választotta: mindketten óvónők lettek. Éva – a későbbi Romhányi Imréné – sok-sok wekerlei család személyes ismerőse, nem egy család több nemzedékének volt óvónénije.

Mielőtt a férjéről, Romhányi Imréről szólnék, be kell mutatnom a nagyszülőket: Romhányi Oszkárt és Zsarnay Arankát. Ők annak idején újdonsült házasként kerültek a telepre. Romhányi úr Ganz-tisztviselőként érdemelte ki a bérleményt. Aranka (nekünk: Nagymami) – elszegényedett felvidéki kismemesi sarj – tűzről pattant, örökké jókedvű menyecske, aki nem-sokára jó barátságba került a szintén vidám természetű, fentebb említett Fehér Gyulánéval. Ekkor még egyikőjük sem sejtethi, hogy kisiskolás, illetve előlgombolós korú gyermekeik barátságukat egyszer majd rokoni kapcsolattá emelik.

A Romhányi fiú jó eszű, szorgalmas gyerek volt. A nagy példaképről, Széchenyiről elnevezett gimnáziumot jó eredménnyel végezte el, majd tanulmányait a jogi karon folytatta, de befejezni a II. világháború miatt nem tudta. Romhányi Imre karpaszományos őrmesterként ott volt a doni vereségnél. Ott Donnál, de a háború utolsó éveiben másutt is, sok-sok telepi fiú, barát marad örökre el a Wekerléről.

Romhányi Imre és Fehér Éva (3. nemzedék) már a forintos világban lépnek házasságra. Nászukból két gyermek született: Éva és András. Romhányi Éva szeretett nőm, gyermekeim édesanyja. Ugyanabban a lakásban él velem és gyermekeinkkel, ahol apja fogant és született; ugyanabban a pincében tartjuk a család kinőtt ruháit, ahol nagyanja a szemet tárolta, és ahol apja kamaszkorában gyertyával a mennyezetre karcolta saját és akkori szerelme nevét; ahol szülei és nagyszülei a bombázásokat rettegtek, de átéltek. Romhányi András pedig a határon túli magyar kultúra lelkes és szakértő pártfogója, a Magyar Kollégium vezetője a Honismeret folyóirat számos írásának szerzője. Feleségével és három gyermekével a telepen élnek. Népművelőként a wekerlei aranykor szokásainak némelyikét szeretné visszacsempészni a mába. Úgy tűnik, sikerrel. Éva és András a családban a negyedik wekerlei generációt képviselik.

Ez volt az anyai ág, nézzük az apait!

Nagyapám, Pulay István, mint a BSZKRT kalauza vált jogosulttá a telepi bérletre. A sovány, aszkéta külsejű, de mosolygós munkás négy gyermekével és feleségével, Baricza Julianával szorongkodott a Gyáli úti (ma Nagykörösi út) kétszobás félkomfortjában. Szerényen éltek, de minden gyermeküket taníttatták. Pulay István legnagyobb lánya, Julianna az édesanyám.

Pulay Julianna a legzavarosabb időkben, 1944-ben ment férjhez, s nagyon messzire került a szülői otthon tűzhelytől. Egy grófi uradalmi számtartó (ma: főkönyvelő lenne), Nagy Tivadar – apám – levitte a Dráva mellé, a pusztára, azaz a „majorságba”. Nagy Tivadar Kispestén született, a Ferencvárosban, a Gyáli úti „Nyolc házak”-ban nőtt fel.

Pulay Julianna – immár Nagy Tivadarné – rangsorban második asszonynak számított az uradalomban. Idegen szerep volt ez, idegen közegben, de Tisztességgel, becsülettel helytállt. Férje árván maradt kisfiának és további három gyermeknek odaadó, gondos, szorgos-dolgos édesanyja. Ura mellett meg- és átéli a kitelepítéseket, a falusi „osztályharcot”. Laktak ötszobás összkomfortban, majd fűtetlen, földes szobában, egy kitelepített volksbundista házában. A sváb környezetnek az idegen, „betelepülő”-vel szembeni gyűlöletétől övezve taníttatta lányát és fiait, s nyaranta elküldi őket „haza” a Wekerlére, ahol édesanyja és két húga élt családjával. 1956 szörnyű trauma Nagy Tivadar és felesége számára: itt hagyja őket legnagyobb fiúk, Amerikába távozik. A család néhány év múlva visszaköltözött Somogyból a Wekerlére.

Nagy Tivadar és Pulay Julianna házasságából három gyermek született. Tamás, vagyis jómagam, mint középső gyerek Somogyban születtem bába segédletével, a pusztán. Tizenöt évig Somogyban éltem. Alig múltam három éves, amikor a Gyáli úti kórházban kivették a mandulámat, ezt megelőzően és követően pedig hosszabb időt töltöttem nagyanym és keresztanyám otthonában a Wekerle-telepen. Hazatérvén szüleimhez a Kapos menti kis faluba, igen elszomorítottam őket, mert a megérkezésemet követő egyik napon kis motyót csomagoltam magamnak azzal, hogy: „Hazamegyek a Nagymamához!”

– Hogyan mennél fiacskám? – kérdezte édesanyám. – Nem is találnál oda.

– Odatalálók! Megismerem én azt a kis kaput – így én.

Az a kis kapu a Wekerle-telepen, a Gyáli út 14. számú ház udvarát választotta el az utcától, ahol akkor még dróttostót, jegesember és vonat járt.

Itt láttam az Ady-moziban az első Pitkin filmet, itt láttam először „muki”-t, azaz síncsiszólót. S tízezerházy évvel később itt kaptam az első gumibotot, azt hiszem Rudas örmestertől, amikor a Fő-téri színpadon fellépő együttest egy fáról akartam nézni. Itt hajszoltam a focit és a lányokat, s itt léptem oltár elé menyasszonyommal, Romhányi Évával.

Ezzel a lépéssel kapcsolódik össze a család két ágának története, s ezért tarthatják magukat fiaink, Nagy Csanád és Nagy Koppány ötödik generációs wekerleieknek. Ha nem is itt születtek, de itt fogantak és ide hoztuk őket haza a kórházból.

Sajnálom, hogy anyakönyvükbe nem írható bele, születési helye: Wekerle-telep.

Most kilépek azon az egykor-volt, képzeletbeli kiskapun, és sétálok a telepen. Itt-ott megállok, elbárándozom, hagyom feltörni az emlékeket.

A Gyáli (ma Nagykőrösi) úti ház előtt buszra várnak az emberek. Az M5-ösön dübörgő autópályások szinte a hálószerű falát súrolják. Micsoda embertelen cselekedet volt az utat ilyen közel engedni a házhoz! Sokan elmenekülnek. A házban az egykori családokból már senki sem lakik. Persze, amennyire tudjuk, számon tartjuk egymást.

Ütközben azon medítálok, mi értelme volt annak, hogy némelyik utca nevét (akár többször is) megváltoztatták. Nem viselte itt egy utca vagy köz sem olyan politikus, vagy más személy nevét, aki a szocializmus korában vállalhatatlan volt.

A wekerlei közterületek elnevezését az 1910-es években – ötven évvel a kiegyezés után és még az első világháborút követő Trianon előtt! – a magyar történelem nagyjairól, híres emlékhelyeiről, jelképeiről nevezték el. Tudom, hogy a háború után két nagy névváltoztatási hullám érte Budapestet, így a Wekerlét is. Az egyik a Nagy-Budapest kialakítása utáni időben. Ekkor (1953-54) tűntek el a következő utcanevek: Apafi, Endre király, Pálffy, Pázmány, Szent László, Szent István, Thurzó, Turul, Verbőczy (sic!), Zsigmond körút. A második a hatvanas évek végén (1967-66): Corvin krt., Etele, Kálmán király, Nagy Lajos körút, Szabolcs, Szilágyi Erzsébet, Tárnok, Zalán. A szocializmusnak hívott korszakban ezekből előbb csak fantáziátlan (Gomb, Cukrász, Almavirág, Tarka-köz), később közömbösnek tartott, de elég szerencsétlen vagy otromba (Kábel, Kis, Kelengye, Körző, Vonás, Tálás) elnevezések lettek. Amikor az 1970-es években Kispeszt és Zalaegerszeg testvérvárosi kapcsolatot létesített, a Zalaegerszeg utca elnevezést kapta. (Meg kell hagynom, Zalaegerszeg is van Kispeszt utca.)

Valamikor a wekerlei körút valóban körbe futó, jelentős szélességű út volt a Corvin – Szt. István – Zsigmond – Nagy Lajos – Corvin körút, amire villamos járatot terveztek, megépítését azonban az I. világháború megakadályozta. Az egykori valódi körutakat elnevezésük által „kiegyenesítették”, megcsontították vagy igen furcsa, girbe-gurba (a mai Corvin krt.) utcára változtatták.

Valamikor 1945 legelején a front elidőzött Kispesten, majd továbbfutott. A vele érkező szovjet csapatok egy része azonban itt maradt. A tisztek közül többen a főtéri házakban voltak elkvártélyozva, a legénység pedig kibérelte a mosókonyhákat. (Annak aki nem ismeri, elmondjuk, a főtéri házak mindegyikéhez tartozott egy, az udvarban álló mosóház, amelyikben mosókonyha, mángorló-, illetve szárítóhelyiség volt található. Ezeket a házakat ma többnyire lakják, vagy közösségi célokra szolgálnak.)

A Fő téren volt az alól kivétel. A II. emeleten volt elszállásolva egy tanult szovjet katonatiszt, míg a melléképületet a rangnőkül, egyszerű katonák sajátították ki. Fűteni valót, élelmiszert, asszonyt zabráltak. A ház Kálmán király utcai kocsibejárója tölgyfából készült kétszárnyú kapu volt, amely mellett egy zsindellyel fedett kispad – szakállszárító – állt. Innen a kisházig ugyanolyan fenyőleckerítés futott, mint mindenütt másutt a Wekerlén a telkek határára.

A katonák először a kerítést tüzelték el, majd – mivel ők is meg a hideg is maradt – szépen felapritották a kaput, végül a szakállszárítót. Sajnos fotó vagy terrarajz nem maradt fenn róla.

Az ötvenes években kapu nélkül volt a ház. A hatvanas évek közepén az IKV szögvasból és rudanyagból hegesztett nagykaput szerelt fel az újonnan készített sodronykerítéshez. Ez volt az az időszak, amikor az egész Wekerlén lebontották a léckerítéseket és a deszka kiskapukat, s helyükbe a ma is látható vasbetonoszlopos sodronykerítéseket húzták. Amit a legtöbb helyen még szöges dróttal is megfellejttek!

A közelmúltig állt a Kós Károly tér 13. számú ház igencsak megrongálódott, csúf kapuja. Ma már nem látható. A Wekerle-telep lakásait, házait magánosították. A ház bérleiből tulajdonosok lettek, a bérházból pedig társasház. A társasház közgyűlése elhatározta, rendbe teszi a házat, az udvart. A renoválás

csak a hatályos műemléki építési szabályok szerint történhetett. Mivel sem fénykép, sem rajz nem maradt fenn az eredeti nagykapuról, a házban 60-70 éve élő „öreges” elbeszélései alapján készült el a rekonstrukció. Hála az öregnek (Romhányiné Fehér Éva, Hné Fehér Magda, Bogátné és Bede „Buci” József) emlékezőtehetségének és a mai utódok gondosságának, igényességének, az egykori kaput tökéletesen utánozó kocsibehajtó nagykaput és szakállszárlót a ház megépíttette.

Ezen a kapun sétálok be az egykori Fő tér 13. udvarára.

Hazaérkeztem!

Megkérdezheti a kedves Olvasó: mi is az a Wekerle-telep? Hol lelhető fel, miért ez a vonzalom?

Megkísérlem, hogy röviden bemutassam.

A Monarchiában a kiegyezés utáni időszakban, az addig majdnem kizárólagosan őstermelő ország gazdasága erősen iparosodni kezdett. A vidéki munkanélküliség, a Budapesten összpontosuló ipar ide vonzotta a megélhetést kereső embereket. A munkások ágy-, valamint albérletre kényszerültek, vagy vállalták a napi ingázással kapcsolatos költségeket és nehézségeket. Az infláció, valamint a bérek emelkedése miatt a lakásépítési piac pangott. A XX. század első hat évében együttesen nem épült annyi lakás, mint az 1890-es évek bármelyikében. A nagy kereslet következtében a lakbérek az égig szöktek, a századfordulón Budapesten voltak a legzsúfoltabb lakások egész Európában. A felmérések szerint egy szobára majdnem három személy jutott. A főváros is kényszerhelyzetbe került, hiszen komoly feszültséget okozott a lakosság szociális- és egészségügyi ellátása.

1906-ban lett főpolgármester Bárczy István, kinek elképzelései szerencsésen találkoztak Wekerle Sándor miniszterelnök jövőbeni terveivel (a mindenkorai miniszterelnök egyben a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke is volt). A kormányzat elsőrangú érdeke volt, hogy kezelje a szociális problémákat. Ebből a célból Budapest székesfővárosban és környékén állami költségen létesítendő munkásházak építését határozta el. A lakásépítésre törvény született, amit Ferenc József 1908. július 20-án szentesített.

A törvényi háttér megteremtése után megvásárolták Sárkány József örököseinek birtokát, ami 472 ezer négyszöglet tett ki. A Budapesttel határos telek Kispeszt nagyközség határában húzódott, így a főváros építési szabályzata nem vonatkozott rá, olcsó volt, közel feküdt Kispeszt, Kőbánya és Ferencváros gyáraihoz. Ezután Győri Ottmár, a Pénzügyminisztérium alkalmazottja kapott megbízást a miniszterelnöktől arra, hogy a pályázat eredményeit felhasználva gyorsan és olcsón megvalósítható építési javaslatot dolgozzon ki. Terve szerint a telep középpontosan szimmetrikus elrendezésű, egy körút halad végig a központi tér körül. A Kispesztre kifutó utcák folytatásai a már meglévő kispesti utcáknak.

Megkezdődött az építőmunka, elkezdődött a Kispesti Munkástelep története. Az első ház 1909-ben készült el. „A lakások átlagos típusa: két szoba, konyha és kamra.” Minden lakáshoz tartozott egy vízőblítéses klozet (WC), továbbá a konyhában egy vasöntvény falicsap, egy sparthelt, a szobákban vaskályha. A közműhálózat a kor színvonalán épült ki. Készült csatoma, saját vízmű, víztorony. 1926-ban érte el a villany a telepet. Ekkor épült a trafóház. A lakásokba a későbbi időkhez mérten is korszerűen vezették be a villanyt. Bergmann-csövet helyeztek a vakolatba, melybe rézkábelt húztak. A telepen 3 orvosi rendelő, 4 elemi iskola, 6 óvoda, 4 pékség, egy piac, egy étterem, egy kocsmá, üzletek (fűszeres, cipész, hentes stb.), egy kertészet, egy sporttelep, két posta, egy rendőrkapitányság, egy rendőrső, egy lovasrendőrségi laktanya és egy gyógyszerárta létesült. Az első világháború miatt finanszírozási gondok léptek föl, ez alatt az építkezés szünetelt.

Wekerle Sándor kíváncsún tartotta, hogy a lakóházakon kívül közintézmények is épüljenek a telepre. A háború után, 1923-ban készült el a református, 1932-ben a katolikus templom, 1926-ban a mozi, mely az egyetlen magántőkéből épített és üzemeltetett ingatlan és intézmény volt a telepen. Végülis soha nem épültek meg, de az eredeti tervekben, elképzelésekben szerepeltek a következő intézmények: polgári iskola, ipariskola, közfürdő, vágóhid, evangélikus templom, zsinagóga, kórház, vásárcsarnok, villamosvasúti kocsisín és a munkás kaszinó.

A telep közlekedése nem volt megoldva. Villamos eleinte csak Budapest határáig, a Határ útig közlekedett, később végigment a Szent Imre herceg (a mai Ady Endre) úton, azaz – a ter-

vektől eltérően – soha sem jött be a telepre. A telep csapadékvizeit árokrendszer vezette, szikkasztotta el. Az utak makadámutak voltak, a járdák salakkal fedettek, az utcákon eleinte petróleum, majd villany kandeláberek világítottak.

Az 1909. május 24-én jóváhagyott miniszteri előterjesztés szerint „...a létesítendő állami munkástelepek nagy értékű vagyontárgyainak rendszeres gondozása, ezek bérjövődelmének kezelése és a telepekkel kapcsolatos szociális célok megvalósítása mulhatatlanul megkövetelik, hogy [...] céltudatos, rendszeres és egységes külön igazgatásáról történjék gondoskodás.”

A gondnokság az első emeletes házak egyikében kapott elhelyezést, a gondnok számára pedig külön bérakás is épült, közel a munkahelyéhez. A telep első vezetője a tervező, Győri Ottmár lett, aki ezt a tisztséget 1919-ig töltötte be. A gondnokság karbantartó munkásokat foglalkoztatott, kertészete volt, kezelte a lakáskiutalások és -bérletek ügyeit. Igen szigorú házirendet tartott. A telep az állam tulajdona volt, a gondnokságra a Pénzügyminisztérium felügyelt, közigazgatásilag Kispeszthez tartozott.

Az idézett miniszteri előterjesztés minden adóteher alól mentesítette a munkástelepet. „A jelen törvény alapján emelendő munkásházak mindaddig, míg az államkincstár tulajdonában vannak és a 3.§-ban megjelölt célra használatnak, mindennemű állami, törvényhatósági és községi adó alól mentesek.” Ez azt jelenti, hogy Kispeszt nagyközségnek – majd városnak – a telep csupán kiadást jelentett, belőle bevétele nem volt. Ráadásul lakosai a fővárosban dolgoztak, így szükségleteiket onnét pótolták. Ezáltal Kispeszt kereskedő rétege sem profitált a telepből. Ez a múlt még ma is érezteti hatását, igen sokan irigykednek a kerületben, ha a Wekerle-telepen valami épül-szépül.

A telep megközelítőleg négyzet alakú. A kispesti Ady Endre út, a Határ út, a Nagykőrösi út és – láss csodát nem út, hanem – a Rákóczi utca ingatlanjainak Budapest felé eső vége határolja. Az eredeti épületek mintegy 4500 lakást tartalmaznak, az 1960-as, 1970-es években épült házakban további félezer lakás található. A telepen egykor 70 ezer facsemetét ültettek el, amük mára 80-90 esztendőss faóriásokká nőttek.

A telep közepén terül el az egykori Fő tér, amelynek kialakítása Kós Károly műve. Maga is tervezett ide két épületet és a közöttük feszülő kaput. A telepet a kor legjobb műépítészeinek tervei alapján készült, falusias jellegű házak népesítik be. A népi építészet és a szecesszió ötvözte teszi őket különössé. Az olcsó és gyors építkezés érdekében típusépületeket pályáztattott a pénzügyminisztérium és nem kisebb tekintélyre bízták a zsűrizést, mint Hasszmann Alajosra.

Már a telep építésével egyidejűleg megkezdődött az új lakók társasági és kulturális életének szervezése, önszerveződése. Elsők közt – 1910 júniusában – jött létre a mai *Wekerlei Társaskör Egyesület* jogelődjének tekintett *Kispeszt-Munkástelep Lakóinak Társasköre*. Megalakulása és későbbi működése a telep tanári karának és főképp Győri Ottmár telepgondnoknak volt köszönhető. Ő esköszölte ki a Pénzügyminisztériumnál, hogy a Társaskör céljaira négy lakást osszenyissanak és összejövetelek céljára használhassanak. A társaskörnek a következő alosztályai működtek: Munkás Énekkar 1910-től, Munkás Zenekar 1920-tól, Sakk-kör, *Wekerletelepi Torna-Club* (WTC) 1925-től, Irodalmi, Művészeti és Tudományos Egyesület, könyvtár. 1926-tól saját, havi megjelenésű folyóiratot jelentetett meg a Társaskör *Wekerletelepi Értesítő* címmel. A társaskör segítségével jött létre 1919-ben, mint önálló intézmény a *Wekerletelepi Szabad Lyceum*, mely előadásokkal várta a közönséget. A telepen jelentős szerep jutott a sportnak. A WTC-n kívül még működött a *Wekerletelepi Sport Club* (WSC) 1913-tól, és a *Szendy Sport Club* (SZSC) 1923-tól.

A leírtakból kitűnik, hogy a XX. század első felében a telepen, az álmodók álmaival meg egyezően, a benépesítést követően a munkásság elindult a polgárosodás útján. Alulról építkezve létrejöttek a különböző intézmények a szabadidő eltöltésére, az elme csiszolására. A Társaskör vezetése rendszerint a telep tanítói közül került ki. A háború hajnalára wekerleinek lenni nem jelentett egyet azzal, hogy kispesti. Az emberek lelkében megfogant a lokálpatriotizmus. A lakosok wekerleinek vallották magukat. A nyugalom szigetének tűnő helyen rend és fegyelem uralkodott, melyet eleinte a házirend, majd egyre inkább az emberek közötti viszony tartott ebben az állapotban. A házirend szabályozta, hol lehet mosni, szőnyeget porolni, kinek mit kell tisztán tartania stb. A házirend megszegése a bérleményből való kizárással járhatott. A telepen egyetlenegy kocsmá működhetett. A benépesült telepen, mint egy vidéki

faluban igen sokan ismerték egymást. Egy helyre jártak dolgozni, együtt jártak a gyerekeik iskolába, együtt töltötték a szabadidőt. Nem utolsó sorban hasonló volt a műveltségük, s így a művelődési körük is. Olyan felszín alatti kapcsolat- és viszonyrendszer alakult ki az itt élők között, amit megszegni csak a személyi közösségben elfoglalt helyének megváltozásával lehetett.

Ilyen kapcsolatrendszer, pezsgő szellemi élet, közlekedési-, lakás- és infrastrukturális viszonyok között érte a telep a II. világháborút. A háborút követő évtizedekben megkezdődött a telep hanyatlása. Ebben elsősorban a gondnokságot felváltó ingatlankezelés volt ludas.

Az első stílusrombolás a háború sérüléseinek kijavításakor történt. A romba dőlt épületek helyére újakat emeltek, amelyek anyaga nem az eredeti mészhomoktégla, hanem vörös agyagtégla. Az ekkor létesült épületek fölismerhetők sokkal szegényesebb, vagy teljesen hiányzó díszítésükről. A kor elterjedt ablakstílusának megfelelően, az eredeti kétszaztati helyett, általában háromszaztati ablakkal épültek. Az eredetiekkel ellentétben ezek nem a külső falsíkba, hanem a falközép-síkba lettek beépítve, valamint ezeken az épületeken nincsenek spaletták. Az 1947-es házirend engedélyt adott, a főépülettől külön, könnyűszerkezetű, hat négyzetméteres deszkabódék építésére a tüzelőanyag elhelyezésére. Az építmény a bérló tulajdonában volt, elköltözkéskor elbontható és elvihető volt. Ez a szabály volt a kezdőpontja, a később kiterjedő folyamatnak, a Wekerlét elcsúfító sűfnik rohamos elterjedésének.

A második nagyon ártalmas beavatkozás az 1960-as évekre esik, ez egyfajta részleges felújítás volt. Ez alatt sortatarozást végeztek, s ennek keretében színezték a házakat. Ekkor lettek a telep házai sokszínűek, mivel eredetileg, szinte az összes ház fehér vagy homokszínű volt. A járdák ebben az időben kerültek a házak alapjainak szigetelési szintje fölé, és ebben az időszakban temették be az árkokat. Ekkor épült meg a telep beépítetlen részén, az egykori mésztéglagyár helyén az új, merőben idegen kis lakótelep. Ez stílusában kirí a Wekerletelep arculatából.

A harmadik hullám, a második szakaszt közvetlenül követve, az 1970-es évek közepén kezdődött, amikor elindult a kispesti lakások szanálása, és elkezdtek épülni a házgyári lakótelepek. Ez teljes felújítás volt: nemcsak a vakolatot javították ki és nemcsak újrafestették a házakat. Ekkor kerültek a házak falára a gáztüzelésű konvektorok égéstermék-elvezető nyílásai. Kicserélték a talajban a vízhálózatot. A házak vízszigetelését is kijavították, a tetőszerkezetet reparálták. Ekkor tűnt el a házak fedésének változatos képe. A régi bádoggal kényszerűen, cserepét halszemeket mind egyszerűbb sátoztetőkre cserélték. Ekkor szűnt meg a kémények egyedi kivitelezése, s lett mindegyik egyenesen fölfalazott, tetején beton fedlappal. Előtereket falaztak be, építettek át. Ekkor tűntek el a főtér csücsíves kupolái, arra hivatkozva, hogy a mai tetőfedők nem képesek olyan magasságban biztonságosan elhelyezni a cserepet. A szobákat parkettázták, a konyhákat újrakövezték. Elbontották a faléckerítéseket, bádoggal helyettesítették a faszindelyt.

A nyolcvanas évektől még egy igény jelentkezett a lakosság körében. Az eddig öregedő lakóközösségben nemzedékváltás következett be, emiatt bizony sokszor kevésnek bizonyult a meglévő laktér. A bővítési lehetőség a tetőtérben rejtett. Az IKV-nak anyagi eszköz alig állt rendelkezésre, így erre sem tudott forrást teremteni. A tanács ekkor olyan határozatot hozott, hogy az IKV kezelésébe csak a fal és az azon belül eső dolgok tartozzanak. Ekkor kezdődött, önerőből, a tetőtér beépítése. A termékhiány jellemző megjelenése volt, hogy az újonnan beépített ablakok csak egyféle kivitelben készültek. Van olyan lakás, ahol a tetőtér kiemelésénél egy szobában egymás mellett három jobbra nyíló ablak van, mivel se bukót, se balosat nem lehetett kapni. Az ekkor épült tetőtér sajátsága, hogy a fáfödém miatt ezekbe még nem engedélyezték az emeletre vizes helyiséget.

A nyolcvanas évek közepén a telep a főváros városképi védettség alá helyezte. Ennek megfelelően az épületek szerkezetén csak olyan mértékben lehet változtatni, hogy az az utcai oldalról változást ne okozzon. A fürdőszoba-beépítések miatt a lakásokban szűkült a tárolókapacitás, hiszen a kamrákat alakították át, pince pedig kevés építmény alatt volt. Megnövekedett a gépjármű-tulajdonosok száma, akik kocsijaikat védett helyen kívánták elhelyezni. Ezek következtében, a már régen elindult folyamat erőre kapott. A nyolcvanas évek közepére minden kertben található sűfni, műhely vagy garázs. A tetőtér-beépítések következménye az volt, hogy a lakók, a minél nagyobb helykihasználás érdekében megváltoz-

tatták a tető szerkezetét, valamint a telepen addig nem létező, tetősík-ablakokat helyeztek el. Az ingatlanra való behajtás vagy az előtte való parkolás „érdekében” még több vízvezető árok esett áldozatul.

A rendszerváltás megnyitotta a kapukat a lakásprivatizáció előtt. Ez a korszak új problémákat vetett föl. Az ingatlanárak hirtelen megugrása miatt soka eladták a lakásukat, s helyükbe – tisztelet a kivételnék! – a lakás és a felújítás költségeit igen könnyen fedező, ám lokálpatrióta szellemmel nem rendelkező egyének költöztek.

A *Wekerlei Társaskör Egyesület* 1995. novemberében útjára indított folyóirata, a *Wekerle* mind a hatóságot, mind a telepen élőket rendszeresen szembesíti ezekkel a jelenségekkel. A negyedévente megjelenő ingyenes lap szerkesztői így ítélik meg, hogy a telep megmenthetőségének 24. órájában vagyunk. Éppen ezért – amellet, hogy a lap a telep összes lakóját tájékoztatja a hírekről, eseményekről, kulturális programokról – csiszolja a wekerlei öntudatot, életben tartja a lokálpatriotizmust, sulykolja a szabályos építkezés jelentőségét hol pozitív példák bemutatásával, hol a kirívó esetek említésével. A *Wekerle*ben cikkek jelennek meg a telep múltjáról, a telepen élő családokról, akik nemzedékek óta laknak itt, hírt ad a telep iskoláinak kitüntetéseiről, díjazottjairól. A folyóirat minden bizonnyal jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a Wekerle-telepet mind többen ismerjék meg, hogy a köztudatba bekerüljön.

Az elnyert Magyar Örökség Díj arra kötelez bennünket, itt élőket, hogy annak a szellemiségnek, ami a telepet létrehozta, és annak az igényességnek, ahogyan megépült megfelelőjünk és, a jelen eszközeivel otthonunkat, szűkebb pátriánkat szépítsük, utódainknak megőrizzük.

A díj elnyerésével remélhetően új kapuk nyílhatnak meg.

Nagy Tamás

A nagyváradi római katolikus püspöki palota

Nagyvárad északnyugati részén, a nagyállomáshoz közel találjuk a Partium legnagyobb barokk épületegyüttesét: a római katolikus székesegyházat – amelyet II. János Pál pápa 1992-ben basilica minor rangra emelt –, a püspöki palotát és a tíz egyemeletes épületből álló kanonok sort, melyeket egy 56 oszlopos árkádsor köt össze. E csodálatos és hatalmas barokk-együttes a valamikori legnagyobb és leggazdagabb magyar püspökségre emlékeztet, melynek püspökei a legnagyobb mecénások, a magyar tudomány letéteményesei voltak. Az utóbbi időszakban nagyon sok szó esett a püspöki palotáról, hiszen a püspökség hosszú és kemény harc után visszakapta jogos tulajdonát.

Ismerkedjünk meg magával a palotával. 1759-ben báró Patachich Ádám lesz Várad püspöke. Kicsinek találja a régi püspöki lakot, ezért új püspöki palota építését határozza el, az épülő székesegyház szomszédságában, húsz holdnyi terület közepén. A palota alapjait 1761-ben kezdték kiásni, az alapköletétel 1762. május 23-án volt. Ekkor kezdik el Magyarország legmonumentálisabb püspöki palotájának építését, melynek tervezője Franz Anton Hillebrandt, az építkezés vezetője Johann Michael Neumann volt. 1773-ban Újvároson leég a régi palota, így meggyorsítják az építkezést. 1776-ban elkészült, bár még csak néhány szobája volt lakható, a püspök mégis beköltözött. De csak egy éjszakát tölthetett benne, mert Mária Terézia kinevezte kalocsai érseknek, s el kellett hagynia Váradot. Az alábbi anekdotát Tempfli atya mesélte el: Mária Terézia nem nézte jó szemmel a grandiózus építkezést, s állítólag azt mondta a püspöknek, hogy: „Nagy ól ez egy disznónak Excellenciás uram!”, mire a püspök úgy válaszolt: „Elférünk benne ketten is felség!” Ezért kellett azonnal Kalocsára mennie.

A palota 1777-re készült el teljes pompájában – Bíró József szerint a délnémet barokk palotaépítészeti szellemében. U laprajzú, főhomlokzata, amely a székesegyház előtti térre néz, huszonöt tengelyes, melyből előre ugrik és kiemelkedik magasabb tetőzetével az öttengelyes középrizalit (díszített homlokkrész). Rajta három kapu, a középső nagyobb és ívelt. A középrizalitet háromszögű timpanon koronázza, melyen valamikor Patachich Ádám címere állott. A főhomlokzat két végén egy-egy kevésbé kiugró, kéttengelyes rizalit található. Az első emeleti ablakok nagyobbak, félkörívesek, díszes szemöldökökkel, a második emeletiek kisebbek, egy részük zsalugáteres. A két oldalszárny tizenkét tengelyes, mindkét sarkán és közepén három-három tengelyes rizalittal.

Belépve hatalmas csarnokba érünk, jobb oldalt közepén pompás lépcsőház, azon túl jobbra és balra a földszinti folyosók következnek, melyek négy méter szélesek. A főlépcsőház csak az

első emeletre vezet. Balkéz felé egy előcsarnokba, innen szintén balra a díszterembe jutunk. A díszterem a második emeletig ér, ez a palota középpéülete. Falaira Stornó Ferenc 1879-ben a nevezetes püspököket, mennyezetére Szent László-történeteket ábrázoló képeket festett. A palota felújításakor ezeket lefestették, de talán újra ki lehet majd bontani.

A díszteremből jobbra és balra egy-egy szárnyas tölgyfaajtó nyílik, melyek mögött öt-öt, egymásba nyíló terem következik. A jobboldaliakban (ha a palotával szemben állunk) volt a püspöki lakosztály, a könyvtár és a kápolna, ami szintén két emeletnyi magas, falait Schöpf János Ádám freskói díszítik. A jobboldaliakban voltak a díszszalonok, az oldalszárnyakban a vendégszobák. Találunk még három csigalépcsőt és a balra vezető folyosó végén a második lépcsősort, amely felvezet a második emeletre is. Az épületben kilencven kisebb-nagyobb terem és szoba van: a földszinten 32, az első emeleten 28, a másodikon 30. A néphit úgy tartja, hogy 366 ablaka van, valójában csak 282. A földszinten volt a gazdasági részleg: a konyha, az irodák, az erdészeti, a szőlészeti, a kiszolgáló személyzet, valamint a málterdorfi ferences növények helye. A második emelet a titkár, az irodaigazgató, a tanárok helye, 1929-től a szeminárium.

És most ismerkedjünk meg a palota jelenkori történetével, amelyet *Tempfli József* megyés püspök és *Fodor József* általános helynök elbeszélése alapján írunk le. A második világháború után mintegy tízezer szlovák települt ki Bihar megyéből. Ekkor, 1947-ben több termet lefoglaltak a szlovák konzulátus részére. 1949-ben a román állam kisajátította a palotát. A püspökséget 24 óra alatt kilakoltatták, mikor idehozták a görög menekülteket. Az egyház nem tudott elvinni semmit, egyedül a kápolna maradt nekik, oda tudták bepakolni az értékesebb festményeket és könyveket. Ezt lezárták. A görögök 1949 és 1963 között teljesen „felélték” a palotát. Mindent eltűztek ami fából volt. „1961-ben már egyetlen üvegszem sem volt az emeleti részen, lógtak az ablakrámkák, tönkrement a teljes belső berendezés, semmi épen nem maradt, a régi díszes bútorokat elvitték, melyek ma is megtalálhatók városzerte különböző irodákban. A kápolna le volt zárva, így ez megmenekült” – mondta szomorúan a helynök úr.

1963-ban egy ajándékozási szerződés formájában át kellett adni az államnak a palota használati jogát. Olyan nyomás nehezedett rájuk, hogy kénytelenek voltak odaadni a használati jogot. De tudták, hogyha valaha demokrácia lesz, ezt az adományozást érvénytelennek nyilvánítja minden demokratikus kormány. „A tulajdonjog az mindig megmaradt, a telekkönyvben is benne van, de ott volt 1963-tól. Dreptul de folosință în favoarea statului român (használati jog a román állam javára). A nemzetközi jog ilyesmit nem ismer el.”

1963-ban a múzeum vette át az épületet. Megkezdtek az épület renoválását. Kitalálták, hogy az egyház tegye rendbe, amit mások tönkretettek. A múzeum tizennégy millió lejt kapott az épület felújítására, amely abban az időben nagyon nagy pénz volt. Így 1971-ben beköltözött a Körösvidéki Múzeum, történelmi, néprajzi, természetrajzi és képzőművészeti részlegével. Közben 1964-65-ben felleltározták a megmaradt értékeket, könyveket, festményeket, kegytárgyakat, melyekből a legértékesebbeket elvitték a bukaresti nemzeti múzeumba, másokat a helyi múzeumba. Az értékes könyvekből a kolozsvári egyetemisták is válogattak, melyeket az egyetemi könyvtárba szállítottak. „Vasvillával hányták ki a könyveket az istállóba. A püspökségnek 30-40 000 kötete volt, ezen kívül a püspök magánkönyvtára.”

1996-ban indította el a püspökség az eljárást a palota használati jogának visszaszerzéséért. Az alapokon Nagyváradon tárgyalt ügyet 1998. szeptemberében Buzáuba helyezték át, ahol semmisnek nyilvánították az ajándékozási szerződést. 2002 januárjában a ploiesti ítéletábra szintén semmisnek nyilvánította. De a város, a megye, sőt a kulturális tárca állandó fellebbezése miatt az ügyet 2002 novemberétől Bukarestben, a Legfelsőbb Bíróságon tárgyalták. Egyszerűen formai okokra, az alperesek hiányzó aláírásaira, vagy pecsétjére hivatkozva halasztották el a tárgyalásokat. Azzal is érveltek, hogy a felújításkor befektetett pénzt az egyház fizesse vissza. A sorozatos halasztások miatt 2002 adventjétől minden vasárnap tiltakozó demonstrációt tartottak a szentmise után, a palota előtt. Ezen több száz váradi, a katolikus hívek mellett sok protestáns felekezetű polgár is részt vett. 2003 májusában abbahagyták a csendes tüntetéseket. Ekkor Tempfli atya kijelentette, hogy ha július elsejéig nem történik semmi, a nemzetközi fórumokhoz fordul. Több mint valószínű, hogy ennek hatására egy népes minisztériumi csoport érkezett Nagyváradra, hogy pontot tegyen az ügy végére. Június 14-én megállapodás született, hogy július 1-ig a múzeum átadja a püspökségnek a palota melléklépcső-

házát, egy földszinti, három emeleti termet és a kápolnát, valamint a borospincét. Az átadás július 6-án volt. A megegyezés arról is szólt, hogy az ügy jogi úton való rendezése után öt éven belül a múzeum átadja az egész palotát a püspökségnek és elköltözik a volt Hadapród iskola épületébe. Tempfli atya az átadáskor a következőket mondta: „Az Úristen a csodát emberek által szokta végrehajtani. Mi nem akarunk áttelepíteni sehova, itt kell – román testvérekkel, s mindenivel, aki itt él – összefogással elmünk céljainkat.”

Az átvett termeket a püspökség 2003 decemberéig felújította. Időközben az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatását szabályozó kormányrendelet törvényerőre emelkedett, Iliescu államfő is aláírta. Ennek ellenére a Legfelsőbb Bíróság továbbra is elnapolta az ügy lezárását. Decemberben azért, mert a Vatra Românească szervezet Bihar megyei fiókja tiltakozást adott be, áprilisban azért, mert a Bihar Megyei Tanács és a nagyváradi Polgármesteri Hivatal jogi szakértőjének nem állt módjában tanulmányozni a VR beadványát, meg azért is, hogy nem jelent meg a tárgyaláson a VR képviselője. Végül 2004. június 30-án került sor a döntő tárgyalásra, melyen Frunda György szenátor volt a püspökség ügyvédje. A per végérvényesen lezárult a bírák többségi szavazatával, melynek alapján az ajándékozási szerződést semmisnek nyilvánították, a palota használati joga azoké, akik építették. Lezárult a nyolcéves kemény, kitartó harc. Rengeteg pénz és fáradtság van mögötte. Az eredményhez döntő módon hozzájárult az a tény, hogy Tempfli atya, szerénységével, konok kitartásával személyesen megjelent a tárgyalásokon, kivívva így a bírák tiszteletét is.

És a jövő? A választ Fodor József, általános helynök adta meg. Először is minél hamarabb vissza kell kapják az egész jobboldali szárnyat, hogy a püspökség működhessen. Az épületet 1963-ban renoválták utoljára, így fel kell újítani az egész villanyhálózatot, a vízvezeték-hálózatot, a fűtőhálózatot. A falak meg vannak repedve, a padlók alatt mindenütt el van rohadva, mindent fel kell újítani, ami rendkívül sokba fog kerülni. Az irodákkal már át lehet költözni. Állítólag a freskók ott vannak a díszterem falán, a festék alatt, de ki kell bontani és restaurálni. A folyósokon több mint háromszáz rézmetszet, a termekben számos nagy értékű festmény állott, amiket még nem akarnak visszaadni. Állítólag védeni kell a fénytől. A földszint ezután is gazdasági épületrész lesz. Az első emeleten a püspöki lakosztályt és a könyvtárat rendezik be. A második emelet, az távlati terv, arról majd a jövő püspökei gondoskodnak. Reméljük öt éven belül, a megegyezés alapján, a püspökség birtokba veheti az egész épületet.

Dukrét Géza

Lucaszék Válról

A folklorista Sebestyén Gyula múzeumi tárgyak iránti érdeklődését jelzi az általa szerkesztett *Ethnographia* 1909-es kötetében megjelent *Lucaszék* című közleménye, amelyben arról tudósított, hogy országszerte elterjedt hiedelem szerint Luca napján kellett elkezdenni, és karácsonyestére befejezni a lucaszéket. Rajta ülve készítöje karácsony éjjelén, az éjféle misén úrfelmutatáskor megláthatta a falu boszorkányait: „Mert a néphit szerint az ilyen bátor vállalkozó nemcsak az elforduló arcokat látja, hanem még azt is, hogy melyiknek milyen szarva van; sőt ha sok boszorkány akad a falubeliek közül, akkor még a sok szarv gyakori összekapponását is meghallja.” írta Sebestyén Gyula¹.

A Magyar Nemzeti Múzeum első lucaszéke Fejér megyéből, Válról származik, említett cikkében elsőként Sebestyén Gyula közölte: „A régiségtári osztály 1871. évi szerzeménynaplójába október 7-én 267. sz. alatt a következő bejegyzés történt: »Lucaszék 1 db, 7 féle (?) fából. Gürtler Mihály váali plébános és egyházkerületi esperes ajándéka. Jegyzet: Váálban 1868-ban éjféle mise alatt elkobzott Lucaszék, melyen 18 éves váali legény Körmeny János a helybeli templomatyja által ülve találtatott.« Valóban kíváncsot volna, ha a régiségtári osztály raktárából e ritkaságot előkeresnék és az utóbb létrejött néprajzi osztályba, áthelyeznék.”²

¹ Sebestyén Gyula: *Lucaszék*. *Ethnographia* 1909. 314; *Diószegi Vilmos*: Sebestyén Gyula. Bp. 1972. 102-104. old

² Sebestyén Gyula: i. m. 314-315.

Sebestyén Gyula kívánsága gyorsan teljesült. A váli lucaszékét amelyet 1915-ben Róheim Géza minden szempontból a legtokéletesebb példánynak tartott Semayer Vilibald, a Nép-rajzi Osztály igazgatója előkereste a régiségtári osztály raktáraiból, s átvette a Nép-rajzi Osztály gyűjteménye számára (lelt. sz.: 108.519).³ Az első lucaszék így módon került a Nép-rajzi Múzeumba. Ülőlapjának aljára a váli plébános egy cédulát ragasztott, amelynek szövege ma is olvasható: „A babonás hit kívánja, hogy a Lucza székek faragása Lucza napján, vagyis december 13-án kezdődjék és 9 féle fából, készüljön, és azt tartja, hogy a ki a karácsoni éjjeli mise alatt ily széken folytonosan ülve marad, úrfelmutatás alatt, a templomban jelen levő boszorkányokat látni fogja.”⁴ A váli lucaszék hossza 30 cm, szélessége 8 cm, magassága 17 cm. Gyalulatlan, lábait hosszában és keresztben merevítő fák kötik össze, így 9 fadarabból áll. A Nemzeti Múzeum növénytani osztályának szakértője, Hollendonner Ferenc 1915-ben megvizsgálta a lucaszék anyagát. Megállapította, hogy valamennyi fadarabja különböző fafajtából, tehát 9 féle fából: jegenyefenyőből, közönséges borókából, cserből, akácból, kőkenyőből, juharból, rózsafából, veresgyűrű-somból és körtefából készült. A lábak becsapolásához használt ékek közül háromnak az anyaga a felsoroltak közül való, a negyedik pedig bükkfa. Ezzel a váli lucaszékét alkotó fafajták száma tizre emelkedett.⁵ Körömendy János a környezetében előforduló valamennyi faféléseget felhasználta rituseszközének elkészítéséhez. A váli lucaszék fényképét az 1930-as években megjelent kézikönyv, *A magyarság néprajza* is közölte.⁶

Válon eszerint még a XIX. század utolsó harmadában is igen erősen élt a lucaszékkel és a boszorkányokkal kapcsolatos hiedelem. Ezt a néprajzi gyűjtésből származó adatok is megerősítik: az ekkor születettek még személyekhez köthető történeteket ismertek a lucaszék készítésével és használatával kapcsolatban. Nagy Gyuláné (szül. 1886) Valkó József esetét említi: „Kilenc nappal előtte kell elkészíteni a lucaszékét, 9 darabból szokták elkészíteni. Odaültek a szentegyházba a kórus alá, és akkor gyűttek a boszorkányok. Éjjeli misekor megnézték, ki a boszorkány, ember vagy asszony. Aztán az történt, a Kata néni, a Menyhárt Kata néni volt a legnagyobb boszorkány. Nagyon mérgesek voltak az emberre a széken, Valkó József bácsira, de muszáj volt megjelenni, mert a lucaszék odavette őket. Fölkapták székestül az öregot, és vitték oda a zúgóba, Szent Jánosba (a szoborhoz a patak mellett), és belevágták a folyóba. Ha barátom nincs ott, belefúllasztanak ezek a boszorkányok, mesélte Valkó József bácsi.” Domak Sándorné (szül. 1889) még hozzáfűzte: „Sóprúvel jelentek meg az öreg Valkónak. Lucaszékére ráült, mind megjelent neki, és cénaszálon malomkövet lógattak a fején”.

Ugyanezt a történetet már általánosítva 1951-ben a Válhoz tartozó Mária-Anna pusztán is ismerték: „Lucaszékot karácsonyig csinálják, 12 napig. Akkor kimennek vele a keresztútra. Mikor a boszorkányok elmentek, akkor az ember gyorsan hazaszaladt, a kemencében meg már ég a tűz, és bedobja a széket. Mire elég, nincs többé ereje rajta a boszorkányoknak. Ha a boszorkányok mégis előjönnek, akkor az ember fölfelé a levegőbe babot szór, s a boszorkányok addig nem tudnak semmit csinálni vele, míg fel nem szedik a babot. Ugyanezt templomban szenteltvíztartóhoz is szokták tenni, és aki megrúgja a lucaszékét, az a boszorkány. Lucaszékot kukoricalevélből készítik, fonják meg, s aki beleül, az látja a boszorkányokat. Lucaszékra lehet látni, hogy hajszálon forog a malomkerék, boszorkányok vannak benne. A boszorkányok figyelmeztetik azt, aki a lucaszéken ül, hogy jó lesz neki vigyázni. Egy ember is egyszer megszentelte a széket, mert nagyon félt. De mégsem volt ereje, amikor a boszorkányok a hajszálon függő malomkövet ráengedték. Ment volna haza, árokba lökték. Meg akarták fujtani, de nem halt meg. Keservesen ért haza, és csak a halálos ágyán mondta el, hogy látta a boszorkányokat a malomkövön, mert a boszorkányok felbáztatták, ha megmondja, akkor mindjárt meghal.”

Az esetről a szomszédos községekből Válon szolgáló leányok is hallottak. Tordason így mesélte el 1951-ben a 76 éves Bradák Jánosné: „Luca napján Válban szolgáltam akkor készült a lucaszék, karácsony böjtjéig. A szenteltvízhez odaállították, az volt a boszorkány, aki nem tette bele az ujját a szenteltvízbe, csak úgy csinált, mintha bele tette volna. Aki az volt, az

³ Róheim Géza: A lucaszék. Nép-rajzi Értesítő 1915. 28. old.

⁴ Róheim Géza: i. m. 28. old.

⁵ Róheim Géza: i. m. 28-29. old.

⁶ Györffy István Viski Károly: A magyarság néprajza. II. Bp., é. n. Első kiadás 1477. ábra.

mind kifelé nézett. Ismerték az embert, aki a lucaszékébe ült, kifelé sompolyogtak a mise vége előtt a templomból, a híd alá bújtak, s mikor ment haza az ember a lucaszékkel, behúzták a híd alá. Azt mondták neki, ha elárulja, hogy kik a boszorkányok, azonnal meghal. Hogyha nem, akkor élhet, de jól vigyázzon magára. Ekkor az embert jól elverték, és elvihette a lucaszéket haza. Többet nem is mert beleülni.⁷

Kajászószentpéteren a lucaszéket 13 napig csinálták. Karácsony éjszakáján kivitték a keresztúthoz, nagy bundában ráültek. „Fehér boszorkányt, kutyaszeműt” láttak róla. Tordason 1951-ben a 71 esztendő Bradák János mondta a lucaszékéről: „Lucaszéket mi is csináltunk, he-relevélben áztatott kukoricahéjból, négy lábú kis szék. Ezt elvittük az éjféli misére, az oltár elé letettük, s aki erre ráült, az látta a boszorkányokat. A széket Luca napján kezdjük csinálni, és karácsonyra fejezzük be. Tizenkét napig tart, minden nap dolgozunk rajta valamit, különösen este. Én nem ültem benne, csak segítettem a lucaszéket csinálni. Aki benne ült, elmondta, mit látott, aztán még a mise befejezése előtt el kellett menekülnie, és elszórt valamit maga mögött, nem emlékszem, hogy mákot-e vagy kölest. Ezt a boszorkányoknak fel kellett előbb szedni, s akkor elmenekülhetett az ember.”⁸ Bicskén a lucaszék Luca napjától karácsonyig készült úgy, hogy mindennap dolgoztak rajta. Különböző fajtákból faragták, ülőkéjét 13 szálból összefont rozsszalmából készítették. Gyúron a lucaszék ülőkéjét kukoricalevélből fonták. Készítését a lányos házaknál már advent elején elkezdték, hogy Luca napjára elkészüljenek vele. Luca estéjén a lány kivitte a kapuba, ráállt, s aki először arra jött, azt mondták, az lesz a férje. Ahol nem volt eladó lány, ott a lucaszék Luca nap és karácsony között készült. Aki az éjféli misén a templomajtóban ráült, az meglátta, hogy kik a falu boszorkányai, mert azok az oltárnak háttal álltak.

Pázmádon Csurgó Ferenc nagyapja csinált lucaszéket. Történetét 1964-ben Kresz Mária rögzítette magnetofonszalagra: „Hát az csinált lucaszéket. Pázmádon még senki nem csinált, csak az én nagyapám. Az csinált lucaszéket, de hogy hánba vót, azt nem tudom. Nagyon rígen vót. Az édesanyám még 7-8 éves vót. Aztán mikor elkészült, de azt december 13-án kezdte csinálni, aztán minden este csinálta. De tisztán fábul vót, még a szögek is fa. Aztán tizenhárom féle fa. Szegény anyám mesélte, hogy elment a szőlőbe, aztán hazahozott egy olyan kishordónak a fenekét. Allett a székek a teteje. Aztán mikor ideért az éjféli mise, akkor ement az éjféli misére. Egy zsebkendőbe vitt mákot, bele tette a bundának a zsebgibe, aztán ement az éjféli misére. Aztán mikor a templomba a pap főmutatta a szentséget, akkor fölát a lucaszékre. Mert azt mondták, hogy akkor, akik boszorkányok visszafelé néznek, ki a templomajtón. Nem arra néznek az oltár felé, hanem kifelé. Hát aztán így azon mód vissza is hozta a mákot. De hogy mit látott, senkinek soha meg nem mondta. Hogy aztán látott-e valamit, nem látott-e? De a szegény anyám aszonta, hogy annyi amennyi nép ott vót a templomba, az mind az ő udvarukba ment. Mind kíváncsi vót, hogy mit látott. De ez olyan bátor ember vót ám, hogy olyan bátor nem vót a faluba. Mer azt senki, se mert csinálni, csak egyedül ő.”⁹

Pákozdon úgy tudják, hogy aki meg akarta tanulni az ördöngösséget, boszorkányságot, annak 13 nap alatt, Lucától karácsonyig a bal hóna alatt kellett kikelteni a fekete tyúk tojását. Ebből ördög kelt ki, aki azután a kikeltőjének parancsolt. Az ördöngösség elnyeréséhez ez még nem elég. Ugyanakkor lucaszéket is kellett csinálni, s karácsony éjjelén, a keresztúton ráülnie. Akkor jöttek az ördöngösök, ördögök, tüzes vasvillával bökdözték. Ha ki tudta állni, akkor bevették maguk közé, ha nem, akkor tönkretették. Felesleges volt félnie, mert a lucaszéken ülőnek úgysem árthattak.

Pusztaszabolcsan a háromlábú lucaszék egyféle fából készült. Ha az éjféli misén ráültek, meglátták a boszorkányokat. Azután kisiettek a templomból, a boszorkányok pedig utánuk, hogy elvegyék tőlük a lucaszéket. A menekülő mákot szórtak, amit a boszorkányoknak fel kellett szedniük, így nem érték őket utol. Adonyban Sárközi Józsefnek beszélt a lucaszékéről: „Egy háromlábú széket kell összeállítani 13 nap. Luca napon kell kezdeni, karácsonyestig kell befejezni. Tizenhárom részből volt, mindennap egy darabot kell belőle elkészíteni úgy, hogy

⁷ Szoboszlai Istvánné: Szokások, babonák. Vál. A Szent István Király Múzeum Néprajzi Adattára (IKMNA) Lelt.sz.: 51.1.

⁸ Szoboszlai Istvánné: Vegyes néprajzi gyűjtés. Kajászószentpéter. IKMNA. Lelt.sz.: 51.1.

⁹ Kresz Mária: Vegyes néprajzi gyűjtés. Pázmánd. A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára (EA) Lelt.sz.: 7305.

karácsony estéjén kell összeállítani. Éjféli misén a fiatalember, aki készítette, a templomajtónál rááll egylábbal a háromlábú székre. Ha a pap az oltár felé fordul, meglátja az ott levő boszorkányokat. Az ott megjelent boszorkányok rámernek. Azért kell az ajtóba állni, hogy ha ott érnék a fiatalembert, rávennének magukat.”¹⁰

Szolgaegyházán (ma Szabadegyháza) az éjféli misére vagy a kereszttúra vitték a lucaszéket, hogy rajta ülve meglássák róla a boszorkányokat. A kereszttúton bottal kört rajzoltak maguk köré, „hogy mindent lássanak”. Hazafelé menet mákot szórtak, „hogy dolgot adjanak a rosszleleknek”. A perkátai kanász a lucaszéken ülve állatalakban látta a boszorkányokat: „Lucaszéket úgy csinálták, karácsony előtt belekapott Bezerédi bácsi, perkátai kanász volt. Ezt anyám meséte. Ez 13 darabból állt ez a szék, mindennap egyet csinált karácsonyig benne. Karácsony éjjel kész volt a szék, odaült a templomba a szenteltvíz alá. Azt mondta aztán, ü feléje annyi csúnya állat ment, oroszlán, bika. A korbácsával körülkerítette magát.”¹¹ Sárosdon is úgy tudják, hogy a boszorkányok állatalakban mentek az éjféli misére: „A lucaszékről úgy tudom, hogy 13 este csinálják 13 fajta fából. Agáca, tölgy, kőris, alma, dió, fenyő kell hozzá. Éppen úgy kell csinálni, hogy éjféli misére legyen kész. Ha arra ráül, rááll valaki, meglátja a boszorkányokat. Mint az ökrök mennek be, nagy szarvval vagy szamárfüllel. Mind másféle fajtában. A lucaszéken ülő, ha szentelt vízzel belocsolja karikára magát, akkor ő lát mindent, de nem tudnak hozzáférni. A többiek nem látnak semmit. A pontos formája olyan kis karosszék volt. A hantosi templomba bevitték egyik karácsonyban egy lucaszéket, a papnak jelentette valaki, azután a csendőrök elintézték a fiatalembert.”¹²

Sárbogárdon azt tartották, hogy az éjféli misén a lucaszékre álló legény a jövőbe lát, s meglátja, hogy a templomban ülő asszonyok közül kik a boszorkányok. A lucaszékkel kapcsolatban a legkerekébb boszorkánytörténetet Sárbogárdon az 1865-ben született Buruncz György mesélte: „Csinálsz egy lucaszéket. Szent Luca estéjén kezded el. Tizenhárom féle fából, tizenhárom este rakd össze. A legutolsó darabot karácsonyeste tedd a helyére. Jó erősnek csináld meg. Az éjféli mise előtt tizenhárom perccel előbb menj a templom elibe. A templomajtótól balra csinálj három öl átmérőjű kört. Tedd a lucaszéket a közepébe, és ülj rá. Majd aztán meglátod, miket látsz ott. Téged ott senki nem lát az ördögökön kívül, úgy hogy ne csodálkozz, ha az ismerősök szó nélkül elmennek melletted. De vigyél magaddal egy csupor mákot is, arra nagy szükséged lesz, mert az menti meg az életed. Éjfél körül, amikor a hívők gyülekeznek, közöttük lesznek a boszorkányok is. Könnyen felismerheted őket, mert lesz egy kis szarvuk, de ezt csak te látod a bűvös székről. Jól figyelj meg, kik azok, mert utánuk gazdagodsz meg. Majd ha meglátnak, mindent fenyegetnek, szidnak, leköpködnek, de ne félj tőlük, mert megvéd a bűvös kör. Pont három perccel az éjféli mise befejezése előtt vedd a széked és a mákkal telt csuprot, s lépj ki a bűvös körből. De ahogyan bírsz, fuss, és balkézszel visszajáról szórd utánad a mákot. Úgy oszd be, házáig elég legyen, de keveset se szórj, mert utolérnek. Ahogy a misének vége lesz, azok futnak utánad, amennyire csak bírnak, de a mákot, amit elszórsz, össze kell szedni. Ha mindent jól csinálsz, és nem érnék utol, elvesztik a hatalmukat fölötted, és szerencsés leszel. De vigyázz, mert ha utolérnek, széttépnek. Mivel éjféli misén megismered a boszorkányokat, csak azt kell figyelned, melyik mikor hal meg. Akkor a temetése után három nappal odamész napnyugtakor a sírhoz, és viszed magaddal a lucaszéket meg egy vonyogót. Bal felől a sírkeresztől csinálsz egy három öl átmérőjű kört, és beleülsz a közepébe, kezded ügyébe a vonyogóval. Ahogyan elfoglalod a helyed, egy kunyhó terem a fejed fölött. Ebből a kunyhóból aztán éjfélkor látsz furcsa dolgokat. Megjönnek a boszorkányok, és a friss sírt kihantolják. Kiveszik a koporsót, és belöle a holtat. Ott előttem megnyúzzák, a húsát visszadobják a koporsóba. A bőrt meg félredobják, míg elhantolják a koporsót. Te közben a vonyogóval berántod a bőrt a kunyhóba. De gyorsan cselekedj, és vigyázz, nehogy elkapják tőled valahogyan. Mert ha egy kicsit is meg tudják fogni, veled együtt kirántják, és halálnak halálával halsz! Amikor a bőrt megszerezted, elkezdnek könnyögni, hogy add vissza. Bátran kérj tőlük sok pénzt. Majd alkuszna, de ne félj, megadják a számításod. Akkor aztán visszadobod nekik, s ezután te is meggazdagodsz.”¹³

¹⁰ Madar Ilona: Luca napi szokások. Adony. EA. Lelt.sz.: 7313.

¹¹ Diószegi Vilmos: Néphit. Vajta. IKMNA. Lelt.sz.: 65.11.

¹² Sergej Erzsébet: Szokások. Sárosd. IKMNA. Lelt.sz.: 64.4.

¹³ Kiss Józsefné: Hiedelmek. Sárbogárd. IKMNA. Lelt.sz.: 84.18.

A váli lucaszék 1868-ból. Néprajzi Múzeum, Budapest. Lelt.sz.: 108.519.
Lukács László felvétele

Vajtán egy Barabás András nevű legényember készített lucaszéket. Egyesek szerint semmit nem látott róla, mások szerint a vele kapcsolatos cselekvéssort nem merte befejezni. Legtöbbször azt állítják, hogy a templomba belépő nagyszarvú boszorkányokat látta: „Luca napjától karácsonyig csinálták, mindennap egy darabot csinált rajta, és aki aztat csinálta, az karácsony éjjel vitte a templomba magával, aztán arra kellett ráülni, és az egy várt kerített előtte egy fehér krétával, és az meglátta, hogy hogyan mennek a boszorkányok be a templomba. És olyan is ment köztük, olyan állat, hogy előbb az egyik szarvát, aztán a másikat dugta be az ajtón. Ő nem félt, mer a váron belül őhozzá nem tudott hatolni az állat. Mikor kijöttek a templombul, akkor a templom előtt köllött megint ráülni, és úgy mentek hozzá a boszorkányok, de a váron belül nem tudtak menni. Ijettibe eldobta a lucaszéket, és elszalatt haza. És azt kiabálták neki: Szerencséd, hogy elszalattál, mer máskülönben megtámattunk, volna! Itt is vót olyan legényember, aki azt megcsinálta, Barabás Andris.”¹⁴

Csete Balázs 1928-ban keletkezett, a Sárszentmihály melletti Zichyfalvára vonatkozó feljegyzése szerint nemcsak a keresztútra tett lucaszéken ülő láthatta meg a boszorkányokat, hanem az is, aki az éjféli misén, a lucaszéken ülve egy tű fokán keresztülnézett.¹⁵

Megfigyelhető, hogy a katolikusok a lucaszék használatának helyeként a templomot, az éjféli misét, a reformátusok inkább a keresztutat jelölik meg.

Lukács László

¹⁴ Diószegi Vilmos: Néphit. Vajta. IKMNA. Lelt.sz.: 65.11.

¹⁵ Csete Balázs: Lucaszék. Zichyfalva. EA. Lelt.sz.: 5922.

A diósgyőri Papírgyári Múzeum

Diósgyőr, Miskolc egyik kerülete, amely a Bükk-hegység lábánál patakok, völgyek között terül el szép természeti környezetben. Egyik nevezetessége a papírgyár, amelyet 1782-ben alapítottak. Az 1898-ban meglévő huszonegy papírgyárból az I. világháború után csak a diósgyőri maradt meg a trianoni határokon belül. A gyár 1926-ban alakult át részvénytársasággá.

A Diósgyőri Papírgyár az egyetlen a papírgyáraink közül, amely még kézi merítésű papírokat is készít. Itt gyártják az országban használt bélyeg, pénzjegy és egyéb értékpapírok alappapírjait, valamint a speciális célú papírokat.

A papír növényi rostok felhasználásával készül, de a rongynak még a mai napig is jelentős szerepe van a finompapír készítésében. Mindezt és még ezernyi mást megtudhat az, aki ellátogat a Diósgyőri Papírgyár Rt. Papíripari Múzeumba és Szakgyűjteményébe. A múzeum földszintjén található a XVII. századi mintára berendezett merítőműhely, amely a régi korok hangulatát idézi. Sőt a vállalkozó kedvű látogató még „munkába” is állhat, ugyanis kipróbálhatja a papírmerítés tudományát.

A kétezer éves technológia folyamata a következő: A papírpépbe lécre szegezett szitát merítünk. Ha a rostok egyenletesen fedik a szita teljes felületét, a pépből kiemeljük és hagyjuk a vizet lecsurogni, majd a szita tartalmát egy nemeze borítjuk. A továbbiakban a papírban maradt vizet nagy nyomással ki kell sajtolni. Végül a nemezen lévő papírt szárítórúdra kell helyezni.

A múzeum emeletén tablók, makettek és egyéb kiállítási tárgyakon keresztül a látogatók megismerkedhetnek a papír megjelenése előtti korszakot felidéző technikákról, barlang-festményről, a kőtáblán át az ötlemezig és a megírt fakéregig. Térképen tanulmányozhatják, miként jutott el Kínából Európába a papírgyártás. Bemutatják azokat a vízjeles papírokat is, amelyeket az elmúlt évtizedekben gyártottak és amelyekkel már külföldön is ismertekké váltak. A tárlaton láthatjuk az 1920-tól gyártott bankjegyek alappapírjait is.

A Diósgyőri Papírgyár kézi, majd gépi gyártásának termékeit már az egykori párizsi világkiállításon is oklevéllel ismerték el. Mellette pedig a Magyar Ipartestület bizonyítványa 1847-ből Kossuth Lajos és Batthány Lajos aláírásával.

Kerékgyártó Mihály

A Diósgyőri Papírgyár legismertebb vízjele

PÁLYÁZAT

a Jászságért Díjra

„A Jászságért” Alapítvány kuratóriuma ezúton közzéteszi az általa alapított Jászságért Díj tizenegyedik alkalommal történő kiírását.

E díjat az a személy nyerheti el életműve elismeréseként, aki a Jászság kulturális és oktatási életében kiemelkedő alkotómunkát végzett.

A díj adómentes összege: 500 000 forint.

A díjazandó személyre részletes indoklással javaslatot kér és vár a kuratórium magánszemélyektől és jogi személyektől egyaránt.

A javaslatok benyújtásának határideje: 2005. február 28.

A javaslatokat az alábbi címre kérjük eljuttatni:

„A Jászságért” Alapítvány kuratóriuma 1537 Budapest 114 Rb. 367.

ZSENGE TERMÉS

A Palóc Társaság pályázata

Az Ipolyvarbó székhellyel működő Palóc Társaság a Magyar Kultúra Napján a 2004. esztendőre is meghirdette pályázatát, amelynek célja „a magyarságtudat elmélyítése, a szülőföld iránti hűség erősítése, az anyanyelvi képességek fejlesztése és fiataljaink tehetségének kibontakoztatása”.

A következőkben ezekből a középiskolás diákok által készített pályázatokból közlünk egy csokorra valót. (Szerk.)

Hogyan ápoljuk névadónk emlékét Ekelen, a Hetényi János Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskolában?

A 2003. év végén lázas készülődés folyt iskolánkban és községünk óvodájában. Szlovákia Komáromi járásában lévő Ekelen kettős névadó ünnepséget tartottunk. A névadó, a keresztelő egy-egy család életében is fontos. A mi nagy családunk – az iskolánk – az adventi készülődés időszakában élte meg ezt a jelentős eseményt. Az óvoda Komjáthy István, ekeli születésű pedagógus, lapszerkesztő, író nevét vette fel, iskolánk pedig szintén az ekeli születésű és később itt tevékenykedő lelkes, tudós Hetényi János nevét kapta.

„Hullatja levelét az idő vén fája. Zümmögve hull a levele.

Pirossal versengő, rozsdaszínű és halk szavú sárga meg zöld levéllel terítve a pázsit.

Lányaim, fiaim, nyújsátok kezetek, ülünk a vén fa alá. Régi-régi időkről, hajnalok hajnaláról, magyarok ősapáiról mesélek most nektek” – írta Komjáthy a Mondák könyve bevezetőjében.

Most iskolánk névadóját – Hetényi Jánost fogom bemutatni és arról kívánok beszámolni, hogy a tudós emlékét hogyan ápolja falu közössége.

Hetényi János 1876-ban született Ekelen, ahol édesapja református lelkész volt. Iskoláit Komáromban, Pozsonyban és Debrecenben végezte. 1814-ben meghívták a komáromi református kollégium tanárának, de a tanári katedrát nem fogadta el, helyette Göttingába ment, ahol teológiai tanulmányokat végzett. 1823-ban a bécsi protestáns akadémiára nevezték ki a dogmatika professzorává, de az intézet a jelentkezők csekély száma miatt nem nyílt meg. Ez a fordulat talán „kedvezett” számunkra, mert így Hetényi János hazajött Ekelre, ahol édesapja után átvette a helyi református eklézsia vezetését. Itt bontakozott ki gazdag tudományos munkássága.

Minden év őszén, a Hetényi napok rendezvényein emlékezünk a nagy tudósra, falunk egyik jelentős személyiségére. Így mire a megtisztelő név viselésére az engedélyt megkaptuk, megismertük életútjának fontosabb eseményeit.

Hetényi János igazi „lámpásként” tevékenykedett a faluban. Távol a fővárostól, a tudományos intézetektől és az írástudó kortársaktól, csak a saját tehetségére és könyvtárára támaszkodva végezte szerteágazó munkásságát. Figyelme eleinte a történettudomány felé fordult. 1832-ben tanulmányt írt *Magyarhoni régi várszerkezetek* címmel. A tudományos körök a művét elismeréssel fogadták, s e méltatáson felbuzdulva fejlődéstörténeti mű megírásához kezdett. Ezzel a művével – *Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosulására* – elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia történeti osztályának pályadíját. 1839-ben *A világistenelés oknyomozó történetírása* című művét alkotja meg, később pedig a *Hazánk régi várszerkezetét*, amit

az Akadémia megkoszorúzott. A pedagógia területére is kiterjedt figyelme, jelentős művek születtek e területen is.

1843-ban értekezést írt *A Pesten felállítandó protestáns főiskoláról*. Ebben sürgette a reálgimnáziumok felállítását. Életrajzírója Pauler Ákos ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy „Az élő ismeretre helyezi a fősúlyt, hogy a humaniorák mellett a reáliákat is tanítsuk. A nevelésben közreható összes tényezők pontos figyelembevétele jellemzi pedagógiai gondolkodását.”

Az ekeli parókián talált korabeli iskolalátogatási jegyzőkönyvek is rámutatnak Hetényi János haladó pedagógiai nézeteire. Kutatta a nevelés elméleti alapjait, és sürgette az elmélet összekapcsolását a gyakorlattal. „Az elméletek elmúlnak, ha nem ültetjük át az élet viruló kertjébe” – írja a tudós az 1844-ben megjelent akadémiai pályaművében. „Az embert, Hetényi szerint – olvashatjuk Pauler Ákos művében – két vágy sarkallja: a tökély és a gyönyörűség vágya, s a nevelésnek mindkettőt fel kell használni.” Hetényi Jánost sokoldalú tudományos munkásságáért a Magyar Tudományos Akadémia 1836-ban levelező tagjává, majd 1840-ben rendes tagjává választotta.

Hetényi János munkásságának középpontjában a nemzetnevelés gondolata állt. Bizonyítja ezt az is, hogy ösztönsen vonzódott Széchenyi Istvánhoz, az új Magyarország megteremtőjéhez. Személyes kapcsolat is kialakult közöttük, mivel gyakran találkoztak az Akadémián. Az iránta érzett hódolatlól született Hetényi 1850-ben írt műve: *Gróf Széchenyi István mint nemzeti nagynevű bölcselőnk jellemzése*. Ez a tanulmány, mélység és igazság tekintetében ma is Széchenyi-irodalmunk legszebb alkotásai közé tartozik.

Hetényi János 1853-ban halt meg. 1855. július 2-án a Magyar Tudományos Akadémián Toldy Ferenc tartott róla emlékbeszédet. Később Dalotti Ödön kezdeményezésére az MTA elhatározta, hogy méltó emléket állít a hétszeresen koszorúzott tudósnek, ami 1913. június 15-én valósult meg. Egykori iskolánk előtt állítottak tiszteletére emlékoszlopot. Az ünnepségen Pauler Ákos többek között a következőket mondta: „A Magyar Tudományos Akadémia nevében a hála és az emlékezet soha el nem hervadó koszorúját helyezem el az előttem álló kegyeletos emlékműre. Kíváncsi vagyok, hogy amíg magyar kultúra lesz e földön, annak úttörői közt Hetényi János nevét áldják és tisztelik.” Az emlékművet az Akadémiától Tuba Gáspár református lelkész és Nemes István községi jegyző vette át. Ezután a temetőben avatták fel a tudós síremlékét. Itt Beöthy Zsolt akadémiai másodelnök mondott ünnepi beszédet. Megemlékezésében méltatta és párhuzamba állította a tudós Hetényi János és gróf Széchenyi István tevékenységét: „A haladó kor, Széchenyi kora hívta munkára. Az ismereteket magyarul adni, ez volt egykor Apáczai törekvése. A tudományok minél szélesebb területét magyar nyelven, magyar szellemben magyar szükségre művelni, ez Széchenyi tanítványáé: Hetényi Jánosé is (...) A fejlődő tudomány meghaladta, vagy meg fogja haladni eredményeit, de ne jöjjön olyan idő, melyben pályájának ez a sűrjából kitörő tanulsága veszendőbe megy.”

Mikor elkezdődött a kutatás, hogy ki is lenne az a személy, aki nevét méltón viselhetné iskolánk talán, ezeknek a műveknek áttanulmányozása is segített a döntés meghozatalában.

Ezt a megkezdett utat igyekszünk folytatni és ebben a szellemben végezzük mindennapi tevékenységünket, a tanulást. A 2003. december 13-i névadó ünnepségen Tanító Viktória tiszteletes asszony méltat a Hetényi János életútját. Mi, az iskola tanulói, büszkén viseljük a Hetényi János nevet és igyekszünk megtenni mindent azért, hogy eredményesen, és mindig eredményesebben végezzük munkánkat.

Az iskolában emléktábla őrzi a névadónk emlékét. Az emléktábla Csütörtöki András szobrászművész alkotása. Folyamatban van az emlékszoba berendezése is, ahol a tudós életútját állandó kiállítás mutatja majd be. Az ünnepségre sikerült kikölcsönöznünk a Duna-menti Múzeum Könyvtárból a Komáromi Lapok eredeti számát, amiben a Hetényi emlékoszlop avatásáról írtak. Szeretnénk, ha ez az eddig összegyűjtött anyag folyamatosan gazdagodna és eddigi ismereteink névadónkról tovább bővülnének. Ennek érdekében keressük a kapcsolatot szegedi és sárospataki iskolákkal, mert az Internet segítségével megtudtuk, hogy e két város könyvtárában található dokumentumok a tudósról és néhány művének eredetijét őrzik Szegeden. Jó lenne, ha a VIII. Hetényi-napok rendezvényeire már ezekről a kutatásainkról is beszámolhatnánk.

Eddig is igyekeztünk méltóképpen ápolni falunk szülöttének emlékét, a jövőben ezt még nagyobb odafigyeléssel fogjuk tenni, mert a név még jobban kötelez, így még közelebb áll szelleme hozzánk.

*„Minden népnek van egy-egy ünnepnapja,
Mikor a szíve szerint ünnepel.
A magyarnak, hogy ünnepet ülhessen,
Előbb okulni és dolgozni kell.*

*A hétköznapiak komoly gondja közé majd
Eljön végtére a nagy ünnep el,
Ha minden ember, minden magyar ifjú
Megteszi egykor, amit tenni kell!”*

(Endrődi Sándor)

2003. december 13-a ünnepnappá lett az ekeli iskola és a község életében.

Felkészítő tanár: Mitykó Katalin

Vajkai Krisztina

A mi Ipolyvarbónk

Az én otthonom Ipolyvarbó. Itt valahogy mindenből jócskán jutott. A természet gyönyörűsége, és a történelmi régiségek is megtalálhatók.

Ez a falu Szlovákia déli részén fekszik, az Ipoly völgyének középső részében. A természeti adottságok a folyó, a dombok összeölelkeznek a szántóföldekkel, mezőkkel és a faluval. A nyári forróságban a folyó vízszintje eléggé alacsony, néhol bokáig érő vízben sétálhatunk. Itt nálunk csak akkor nevezhető az Ipoly *határfolyónak*, amikor kiönt.

A falu nem mindig a mai területen feküdt. Fredeti helye a Kisvarbód nevű dűlőben volt. A törökök kirabolták, majd felégették. A régi falunak nagy károkat okozott a kiáradt folyó is. Az ottani templomról az a szóbeszéd kering a faluban, hogy elsüllyedt. A harangok pedig minden hetedik évben megszólalnak, de csak az igaz életű és tiszta szívű emberek hallhatják. A határban dolgozók közül már jó páran állítják, hogy hallották a harangszót.

A falunak csak egy be- és kivezető útja van. Beérve a faluba bérházakat és családi házakat egyaránt láthatunk. Kicsit beljebb található a foci pálya. Tovább menve egy éles kanyarnál láthatunk egy nagy zöld kapt, azon túl van az iskola. Itt tanulok én is, körülbelül hetven gyerekkel együtt. Az iskola, mely előtt egy kisebb park áll, nemrég vette fel a nagy palóc író, Mikszáth Kálmán nevét, akiről minden évben megemlékezünk. A park fát nagy íróink emlékére ültették, akik valamilyen szerepet játszottak az iskolánk életében. Innen nem kell sokat menni, hogy megérkezzünk a falu buszmegállójához. Az út másik felén található egy-két bolt.

Aszemben levő nagy fehér épület, a községháza. Itt van a posta, az orvosi rendelő és a községi hivatal irodája is. A községháza nagyterme elég fontos szerepet kap a kulturális életben.

A főúton maradván rögtön a kisbolt mellett áll egy emlékmű, ennek felépítésével szeretett volna tisztelni a falu a II. világháborúban elhunytak emléke előtt. A következő megálló a Szentháromság templom. 1798-ban építette Szent-Ivány Ferenc késő barokk stílusban. Az ő birtoka volt Ipolyvarbó, valamint ma a határ másik oldalán lévő Órhalom és Hugyag község is. A templom építéséhez fűződik egy monda, miszerint Szent-Ivány egy bálon jól megtáncoltatta Mária Teréziát. Az úrnő viszonzásul teljesíteni akarta egy kívánságát. A Szent-Ivány birtokon még nem volt templom, és nem csak a községnek volt rá szüksége. Így a kívánság, a templom építésének támogatása lett. A Szent-Ivány család temetkezési helye a kriptá. A II. világháborúban a templom tornya megsérült, a javítási munkálatokra 1947-ben került sor. Ma-napság is szükség volt egy nagyobb felújításra. Buday Károly esperes úr idekerülése után azonnal belekezdett a munkálatokba. A templom ma már új színeiben pompázik.

Ahogy körbemegyünk a falun, sok régi stílusú, még a dédnagymamám gyerekkorából származó épületet láthatunk. Megérkezve a kereszteződésbe balra fordulunk és elérünk egy érdekes építményhez, amit már messziről észrevehetünk. A turulmadarat ábrázoló emlékmű tanárunk, Urbán Aladár ötlete volt.

A temetőbe érkezve, megnézzük azt az emlékművet, amely az 1848–49-es szabadságharc hősi halottaira emlékeztet. A melléte álló sírhely a mi honvédünk, Erdélyi János nyughelye. A temetőben találunk egy öreg kriptát. Itt nyugszanak a Wickenburg grófi család tagjai. Ők is a Szent-Ivány családdal együtt kerülhettek ide.

A faluról ennyit tudtam mondani, de arra, aki szeret túrázni a természetben, még sok érdekesség várhat. Ilyen az országhatárnál található védett területnek nyilvánított domb, ahol sokféle védett gyík található. Az erdőben járva, vagy egy-egy dombra felkapaszkodva biztos, hogy látunk vadállatokat is. A friss levegő jót tesz mindenkinek. A vadászat és a halászat is sok érdeklődőt vonz erre a vidékre.

A falusi élet a hétvégéken nagyon nyugodt. A hétköznapiakat viszont színessé teszik a pletykák és a libák. A libát azért említem, mert nálunk majdnem minden család tart libát. Így is elég érdekes ez a falu, de én mint sport kedvelő ember, még szívesebbé tenném. Persze jó sok pénz kellene hozzá. Először is egy kijelölt részen egy kicsit kiritkíthatnám a növényzetet az Ipoly parton a horgászok számára. A fürdőzőknek egy mozgó büfét létesítenék. Az áradást is figyelembe véve, mólókat építenék a kellemes séta érdekében. A falu mellett szép dombok találhatóak. Oda sífelvonókat tennék. Megvinnék egy pár öregebb épületet és tájházat létesítenék bennük. Végül pedig egy gyönyörű kastélyszerű szállodát építenék medencével a közepén. A falusi életet nem hagynám megváltoztatni, de bizonyos szinten a turizmus lenne a meghatározó. Lehet, hogy csak álmok maradnak a gondolataim. A világ viszont minden percben változik, úgyhogy semmi sem biztos.

Az sem lenne baj, ha ilyen maradna a mi Ipolyvarbónk. Remélem, még sokáig megőrzi nyugodt arculatát. Szeretek itt élni, mert minden ide köt.

Felkészítő tanár: Z. Urbán Aladár

Koší Szilvia

Hogyan ápoljuk iskolánk névadójának emlékét Ipolynyéken?

Az Ipolynyéki Magyar Tannyelvű Alapiskola 2000. december 9-én, kedves ünnepség keretében vette fel Balassi Bálint nevét. Az okiratot, amely a tiszteletbeli nevet hitelessé tette, Szigeti László oktatásügyi államtitkár adta át az iskola igazgatójának.

Balassi Bálint születése és halála tájainkhoz, a Felvidékhez kötődik. A zólyomi várban látta meg a napvilágot 1554. október 20-án. Tizenegy éves korában Nürnbergbe ment tanulni, majd a kor neves prédikátora, Bornemissza Péter nevelte. Mozgalmas élete volt, vádaskodás és viaszálykodás kísérte éveit. Életútja kapcsolódik az Ipoly mentéhez is. Kékkő vára, amely a járásunkban – a Nagykürtösi járásban – található, a Balassák tulajdona volt. Balassi Bálint több évig élt Kékkőben.

Vitézségével és bátorságával megbecsült helyet vívott ki magának a magyar történelemben. Szerette és tisztelte az anyanyelvét. Ő az első igazi nagy magyar költőnk, aki a magyar nyelvet a klasszikus irodalom magaslatára emelte. A magyar szerelmi költészet kimagasló személyisége. Kedvelte a természetet, a vitézi életet, a „fehérmépet”, egyszerűen az élet örömeit. Igazi reneszánsz ember volt. Kalandos élete során élt főúri udvarokban, harcolt katonaként a végvárakban a törökök ellen. Védte Eger várát, Érsekújvárat és Esztergomot. 1594-ben Mátyás főherceg seregében harcolt. Esztergom vára alatt, az év májusában, mindkét combját egy török ágyúgolyó találta el. Néhány nap múlva vérmérgezésben halt meg. Még negyven éves sem volt. Végakarata szerint Hybén temették el, édesapja és öccse mellé. Ma is ott nyugszik Liptóban, a Magas-Tátra alatt.

Iskolánk minden évben megemlékezik a költőről, születésének és halálának évfordulóján. Kulturális műsorokat adunk elő, ismertetjük a költő életét. Az iskola tehetséges szavalói mondják el névadónk egy-egy versét. Célunk, hogy mindenki minél jobban megismerje Balassi Bálint munkásságát. Vetélkedőket is szervezünk, ahol 3-4 főből álló csapatok mérik össze tudásukat: „Ki tud többet a költőről?” címmel. Büszkék vagyunk arra, hogy csapataink derekasan megfeleljenek az írásbeli és a szóbeli kérdésekre egyaránt, ami azt jelenti, hogy a legtöbb diák tökéletesen ismeri az iskola névadójának életét.

Évente egyszer, a költő születésének évfordulóján, ellátogatunk a kékkői várba, ahol rövid kultúrműsor keretében emlékezünk rá. Minden évben tanulmányi kirándulást szervezünk a zólyomi várba, ahol diákjaink gyakran rákérdeznek, pontosan hol is született a költő. Talán a

mai emeleti képtár egyik sarkában lehetett az a hálófülke, ahol édesanyja a világra hozta. Sajnos, az idegvezetők nem tudják, vagy nem akarják tudni a választ.

2004 októberében, születésének 450. évfordulóján szeretnénk ellátogatni Hybbére, az evangélikus templomba, amelynek kriptája a hamvait rejt. Halálának kerek évfordulóján szavalóversenyt rendezünk. Minden év májusában – immár harmadszor – ún. Balassi-díjat osztanak ki iskolánkban. A díjat Oláh Szilveszter, neves szobrászművész alapította. Ő készíti és adja át a bronzból készült emléklapetteket azoknak a tanároknak, szülőknek és diákoknak, akik erre a legméltóbbak. Erről egy bizottság titkos szavazással dönt. Egyébként Oláh Szilveszter az alkotója annak a domborműnek is, amely iskolánk előcsarnokában az állandó kiállításunk díszé.

Büszkék vagyunk arra, hogy abba az iskolába járhatunk, amely Balassi Bálint nevét viseli. Arra is büszkék vagyunk, hogy „végvári vitézként” mi is magyar iskolában, a magyar nyelvért harcolhatunk. Hiszen nem mindegy, hogy a mai és a majdani diákok mennyire azonosulnak a névadó személyével, nevével, munkásságával és mindazzal az örökséggel, amit az utódokra hagyott.

A felkészítő neve: *Košť Mária Magdolna*

Oroszlány Anita

Kassai utcákon

Rövid csemetés, ez biztos nagy! lesz. Mind a hárman egyszerre szaladunk ajtót nyitni.

– Ki jön fagyizni a városba? – kérdi nagy! köszönés helyett az ajtóban. Pár perc múlva már az autóban ülünk, és vidáman gurulunk a belváros felé. Nagy! háza előtt leparkolunk, aztán gyalog megyünk a városközpont felé.

A Főposta előtt haladunk el, amelynek egyik épületét 1941-ben bombatalálat érte. Nagy! szerint ma sem tudni biztosan, kik tették, ám lehet, hogy ez volt az oka – vagy ürügye – Magyarország csatlakozásának a II. világháborúhoz. Nekem kicsit érthetetlen ez a dolog, de arra irigykedve gondolok, hogy Kassa akkor magyar volt.

Tovább megyünk és egy hosszú fasorba érünk. A fasor az Óvárosházhoz vezet. Ott van a Polgármesteri Hivatal. A polgármestert én is ismerem, magyar ember.

A Mészáros utca következik. Kicsit balra van a Márai-ház. A falát gyakran díszítik piros-fehér-zöld szalagos koszorúk. – Márai Sándor nagy magyar író volt – magyarázza nagy! –, Amerikában halt meg. Nem ebben a házban született; csak fiatal korában élt itt. A szülőházát sajnos lebontották.

Egy keskeny utca, és máris kint vagyunk a Fő utcán, ahol a világ legjobb fagyija kapható. Be is sorakozunk azonnal, és mindenki maga kéri a fagyigombócokat, nagyon nagy a választék.

– Vanilkovú a jahodovú.

– Pistáciu a karamelovú.

– Melónovú a jablkovú – kérjük sorban a kiszemelt színes masszákat; kinek mire van étvágya. Szlovákul kérjük, mert a fagyis nem tud magyarul. Bizony kevesen beszélnek már Kassán magyarul. Azt mondja nagy!, hogy még tízezen sem vagyunk, pedig a városban több mint negyedmillióan laknak.

A fagyigombóccal leülünk a sátor alá az utcán. Nyáron rengeteg, szépen berendezett sátor van az üzletek előtt, ahol az emberek üldögélnek sör, kávé, sütemény vagy fagy! mellett. Szorgalmasan nyaljuk a fagyaltot, vigyázva, hogy le ne csöppenjen, bár az sem lenne tragédia, mert a Fő utcán folyik egy kis patakocsk, s abban megmoshatjuk ragadós kezünket. Amikor kicsik voltunk, addig ugráltunk rajta keresztül, amíg bele nem pottyantunk.

A fagy! elfogyott, indulunk a Dóm felé. A fagyizóval szemben egy szép házban leng a szlovák zászló. Ez az Alkotmánybíróság épülete. Azelőtt Dessewffy-palota volt. Előtte van a nemrég felújított Szentháromság szobor, folytatása egy csupavirág kis park. Közepén szökőkút, ezt azért szerettük, mert a peremén körbe lehet futni, és a vízben piros halak úszkálnak. Az utca bal oldalán van egy ház, ami nekem nagyon tetszik. Ez a Kassai Koldus háza. Gyönyörű

szép. Állítólag építtetője összekoldulta az árát. A ház tetején egy szobor van, a koldus, aki levett kalappal köszöni az alamizsnát.

Kicsit lejjebb egy másik épületen magyar zászló lobog. Ez a Magyar Főkonzulátus épülete. Jól megfér a két lobogó a Fő utcán.

A park után van a színház, a zenélő szökőkút és a Dóm. A színházban már sokszor voltam. Csodálatosan szép kívül, belül. Nagyon sok helyen látni a falakon az NSZ betűket, ami Nemzeti Színházat jelent, vagyis valamikor magyar színház volt. Éppen száz éve épült. Ma szlovákul játszanak benne. A mostani magyar színház, a Thália nem ilyen nagy és szép. A színház és a Dóm között van a zenélő szökőkút. Este gyönyörű fényekben játszik, és a zenével összhangban szökik a víz magasabbra vagy alacsonyabbra. Néha átszaladunk a vízsugarak között a másik oldalra, ez mindig nagyon jó móka, mert előfordult, hogy a nyakunkba zuhan a víz. Be szoktunk menni a Dómba is, ahol a kriptában II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai nyugszanak. A márvány koporsókon rengeteg a koszorú.

Nekem nagyon tetszik Mátyás király lépcsője, amit a szerelmesek lépcsőjének is neveznek, mert hol szétválnak, hol összefutnak a lépcsők, így a felmenők is hol találkoznak, hol szétválnak. Az oszlopok mellett magyar királyok szobrai vannak.

A szentélyt gyönyörű szárnyas oltár ékesíti, amelyen Szent Erzsébet életét bemutató képek vannak. Az oltárnak az az érdekessége, hogy a képeket el lehet forgatni, és mindig más kép látható az egyházi ünnepnek megfelelően. A Dómot a XV. században építették, de még ma sincs teljesen befejezve, hiszen az egyik tornya ma is csonka.

A Fő utcán több magyar nyelvű emléktábla is található. A Dómhoz közel Kazinczy Ferenc, kicsit feljebb Baróti Szabó Dávid, a másik oldalon Batsányi János táblája olvasható. Átme gyünk a Kovács utcára, ott Tinódi Lantos Sebestyén emléktáblája ékesít egy kis házat a Cse madok épülete mellett. Nem messze van a Miklós börtön, Kassa egyik legrégibb épülete, mellette a református templom, melynek udvarán a hóhér-bástya falához építették a Rodostói-házat, amely pontos mása a mai Tekirdagban (Rodostóban) lévő Rákóczi-háznak. Abban a házban élt a Nagyságos Fejedelem a Márvány-tenger partján száműzetésben.

Még megnézzük a szűk Fazekas utcát, ahol a mesterségek műhelyei találhatóak, s lassan indulunk vissza az autóhoz. Néha még kukoricát is veszünk, vagy, ha nagyon meleg van, még egyszer besorakozunk fagyira. Aztán elfáradva beülünk az autóba, és hazamegyünk a lakótelepre.

Nagyon szeretem szülővárosomat, mert nyáron rengeteg virág ékesíti, télen pedig sok ezer égő díszíti karácsony idején.

Szűcs Éva

Szülőhelyem, Kisgyarmat

Kisgyarmat község Duna menti síkság nyugati szélén, az Ipolymenti ferensíkon, a Szikince-patak bal partján terül el. Nevét a honfoglaló magyar törzsek egyikéről kapta. A falu területén, 1982-ben végzett ásatások bizonyítják, hogy a település már a neolitikumban lakott volt. Sírokat találtak a kelta korból, és a VII. századból is. Első írásos emlék a faluról 1135-ből származik, a bozói prépostság alapító levelében, ahol mint Preudium Garmoth szerepel. A következő évtizedekben a falu nevének írásmódja folyamatosan változott: 1248-ban Yarmath, 1284-ben Yormoth, 1297-ben Gormoth, (amikor III. András király az esztergomi káptalannak ítélte kárpótlásként), 1346-ban Gyarmath. Kysgyarmath névvel először 1376-ban találkozunk.

A falu úgynevezett *kurtaszoknyás* viseletét a szájhagyomány a török hódoltság idejére vezeti vissza. A török basának megtetszettek a Garam-menti lányok, s hogy többet lásson belőlük, elrendelte: kurtítsák meg szoknyájukat. A nők eleget is tettek a parancsának, de furfangos módon a derékrészt meghosszabbították aranyval, amennyit levágtak a szoknyából. E történet alapján a viselet a „kurta szoknya” nevet kapta. Viselete a XIX. és a XX. század fordulóján virágzott, de az asszonyok még a hatvanas években is viselték, sőt néhány idősebb asszony még napjainkban is hordja. A népviselet jellegzetes kiegészítője a piros ünnepi csizma, a *pityegő*, és a *nyecceskendő*. Kisgyarmat a palóc nyelvjárásba tartozik, szűkebb behatárolás szerint az Ipoly-vidéki palóc nyelvjárás része.

A falut erdők ölelik körül. Környékén inkább a nagyvad él: a szarvas, a vaddisznó, az őz. Amíg összefüggő volt az erdő farkasok is éltek benne. Ma már csak rókat, borzot, esetleg vadmacskát látni. Az erdő megélhetést nyújtott a kisgyarmati embereknek. A fakitermelést az úrbéri vezetőség irányította, a kitermelt fát a környező falvakban adták el. A vékony ágból (rözszyéből) kévákat kötöttek. A Szikince-patak partján nőtt a fagyalfa, melyből a kerítéseket fonták. A patak szabályozása előtt sok volt a vizenyős terület, amely állatokban igen gazdag volt. Nádori veréb, viziúyú, vadkacsa, gém, vízisikló, és több békafaj élt itt. Piócát is szedtek, és a környező falvakban árulták.

A kisgyarmati férfiak szabad idejükben szívesen halásztak. Közel a Garam, de a Szikince is gazdag volt halban. Leggyakoribb halfajták a csuka, harcsa, kárász, keszeg, csík, törpeharcsa, pácuc, ponty. Tószzerű vízmocsásokban, állóvizekben is halásztak. Halászathoz halászejgyet kellett váltani. Szakaszjegynek, vagy revirjegynek is nevezték.

A Szikince bal partján áll egy vízimalom, amely már a XIX. században is működött, és a környező falvak gabonáját őrlötte. Első tulajdonosai Mészáros Lajos és János voltak. 1889-ből származó helyszínráiz utal a tulajdonosokra. Lajosnak két lánya született: Irma és Vilma. János utódai: Sándor és Julianna. 1937-ben újra átépítették a malmot, amú már Sándor végeztette el. A háború alatt a falut kilakoltatták, de a molnár a malomban maradt, a katonák számára őrlötte a lisztet.

A faluba az áramot csak az 1950-es évek végén vezették be, de malom már az 1930-as években is termelt villanyáramot, a templomot is ezzel az árammal világították. A malmot 1946-ban államosították, elkönfiskálták a tulajdonostól. Állami alkalmazottat helyeztek ki Remenár František személyében, a volt tulajdonos pedig mint az ő alkalmazottja őrlötte a lisztet. 1969-től már csak takarmánynak valót őrlöttek benne. Az 1970-es évek elején szabályozták a Szikince patakot, elvezették a malomkerekektől a vizet, a malom azóta az enyészeté lett.

Kisgyarmaton nagy hagyománya van a méhészetnek. Volt idő, hogy kétezer család méh volt a faluban. A méhcsaládokat kúp alakú kasokban tartották, belsejükbe két helyen vesszőből font tartót raktak, erre rakták a méhek a lépet a mézzel. A mézet eladták, mézeskalácsosok jártak érte a faluba.

A falu katolikus templomát a község legmagasabb pontjára építették. Védőszentje Szent Márton, búcsúja november 11-én van. Az oltárképen Szent Márton lovas alakja látható, amint a koponyéből hasít a koldusnak. Az eredeti oltárképet a Pálffy-család adományozta a templomnak, ez ma már sajnos nem díszíti a templomot, mert egy kevésbé szépre cserélték. A XIII. században a templom helyén már egy rotundaszerű szentély állhatott, külön haranglábbal. Az apszison máig fellelhetők a román-kor nyomai. A templomot a századok során többször átépítették, bővítették. 1920-ban a falut tűzvész pusztította, ekkor a templom harangjai is elolvadtak. 1930-ban a templom még faszindelyes volt, a teteje egy újabb tűzvész áldozata lett. A front alatt egészen az oltárig lövészárkot ástak, a toronyból lötték a Garam túloldalán állomásozó ellenséget. A front igen hosszú ideig, három hónapig állt a faluban. A tornyot találat érte, erősen megrongálódott. A lövészárkokat a falu férfiai ásták, egy elbeszélés szerint a templom oldalában ásva egy koponyát találtak hosszú hajjal, bordó kucsmával. Az 1940-es években pinceásás közben cserépdarabokra, kőedények darabjaira is leltek. 1993-ban a templomhoz vizet vezettek, az akkori árokásásnál is találtak ember- és lócsontokat, patkókat.

A templommal átellenben látható a Hősök szobra, melyet 1944-ben az úrbéri társaság tagjai készítették. Tetejére turulmadarat állítottak, ami Esztergomban készült. Az emlékművet az I. és II. világháború áldozatainak emlékére állították, az elhurcolt és meghalt 18 zsidó lakos nevével, felszentelését azonban nem engedélyezték. A turulmadarat le kellett venni, 1993-ig Jónás István őrizte. 1993. szeptember 19-én ünnepélyes szentmisével szentelték fel az emlékművet, s a madár is visszakerülhetett eredeti helyére.

A templom mögött található a kistemető, amelybe a gyerekeket temették. Kb. húsz éve, hogy a szövötkeszi kocsi szénát vitt a temetőn keresztül, ledöntötte az ott álló kőkeresztet, azóta ott hever. Egy Tulok nevezetű pap készítette termésköböl, ő is itt nyugszik a kereszt tövében. A kereszt felirata olvashatatlan. Az 1960-as évektől a temetőt nem használják, már csak a nagy temetőbe temetnek.

Ennek hátulsó részében található a Cserepes-gödör. Néhány régi sír még itt is áll, a legrégebbi 1885-ből való. A dűlő a nevet onnan kapta, hogy ásásnál tégladarabok fordultak ki a földből. Írásos emlékek ugyan nincsenek, de a szájhagyomány szerint fehérbarátok kolostora

állt ezen a helyen. A fehérbarátok minden bizonnyal a pálosok voltak. A kolostort állítólag felégették, a barátokat pedig Bozókra költöztették.

A háború előtt jelentős volt Kisgyarmaton a zsidó kisebbség. Saját zsinagógájuk volt, amit a háború alatt az orosz katonák leromboltattak. Miután a faluból a zsidó lakosokat elhurcolták, az imaházat a nyilasok leventeotthonnak utalták ki, de a kántortanító nem engedte használni a gyerekeknek. A berendezést a nyilasok parancsára a suhanc legényeknek kellett feldarabolni. A falu határában lévő zsidótemetőben kilenc sírhely áll, a legrégebbi 1921-ből való. A hozzátartozók az auschwitzi haláltáborban elhunyt családtagjaik nevét is felvésették a sírkövekre.

A faluban időnként vándorcigányok telepedtek meg a szélvédett partoldalban, amit róluk *Cigánygödörnek* neveznek. Sátorban laktak, vályogot vetettek, ún. cigányfúrókat készítettek, kovácsok voltak. A „magyarok” alatt (1938–1945) téglát is égettek a helyen. A téglaegetéshez kemence is épült. A nyers téglát földdel betapasztották, a kúp alakú kemencét ölfával fűtötték. Mikor a fa már izzott, elfalazták a kemence elejét. A faszenet előlről adagolták, így hevítették a téglát.

1978-ig működött a község négy évfolyamos iskolája. Mikor az iskolákat központosították, az osztályokat Kéméndre helyezték. Az iskolában azóta óvoda működik. Az 1940-es években még mintegy száz gyerek látogatta az iskolát. Az épület délkeleti oldalán volt a kántortanító lakása. Az udvaron gazdasági épületek is álltak, mivel a kántornak 15 katasztrális hold föld is járt. Az iskola keleti oldalán volt a tanítóház.

Az elmúlt századok sok-sok, a feledés veszélyének kitett emlékét próbáltam dióhéjba foglalni. Írásomat Vörösmarthy soraival zárom: „Áldjon vagy verjen sors keze: Itt élnek, halnod kell.”

Felkészítő tanár: Gubik Mária

Suoren Ákos

A lévai vár a haza védelmében

Az első jelentősebb kőerődítmények, várak még IV. Béla Árpád-házi uralkodó idején épültek. A XIII. század 30-as, 40-es éveiben a Magyarországon végigsöprő tatár hadak óriási pusztítást végeztek. Csak ezután kezdtek meg az ország védelmét erőteljesebben megszervezni. A tatárjárás után a király megparancsolta, hogy minden nagyúr, akinek nagyobb birtok van a tulajdonában, az építsen rajta kövárat, és tartson fenn benne megfelelő számú katonaságot. Ez nagy változás volt a korábbi állapotokhoz képest, hiszen az ilyen jellegű erődítmények építését tiltották a nemesség számára. Talán féltek, hogy némelyek igencsak megerősödnének, veszélyeztethetnék a királyi hatalmat is. Ezután azonban egyre több, védelmi célokat szolgáló vár nőtt ki a földből. Ekkor építették a csetmeki várat, a kékkői várat, a késmárki várat és Bars megye központjaként szereplő, a garami út védelmét szolgáló lévai várat is. A kékkői várat Balassi Bálint ősei építették, de a lévai várhoz is volt köze ennek a családnak.

A lévai vár az ország középső részének török megszállását követően lett végvár. Komoly szerepe volt Körnőcbánya, Selmezbánya és Újbánya védelmi rendszerében. 1542-ben a vár Balassa Menyhért kezébe jutott. Sokat háborgatta a környék lakóit, ezért I. Ferdinánd kifűstölte őt az erődítményből. 1560-ban a király Dobó Istvánnak ajándékozta, amiért oly hősiessen védelmezte az egi várat a törökkel szemben. 1663-ban a törökök megindultak észak felé. Párkányban legyőzték a keresztény seregeket, és sorra vették be Érsekújvárt, Nyitrát és Lévát is, de csak egy évig örülhettek a várnak. Éppen erről az időszakról maradt fenn egy igen érdekes monda.

Amikor a török elfoglalta a lévai várat, Köprülü pasát helyezték Bars megye élére, hogy ott érvényesítse a török hatalmat. A pasának volt egy írnoke, akit magyar szülőktől hurcoltak el. Palit, ez volt ugyanis a keresztény neve, török szellemben nevelték. Köprülünek tetszett a vár és szívesen hallgatta annak történetét. A pasa már nagyon paraszkodott, hogy üres a kamra, de a legfőbb gond, hogy a hárem is üres volt. Megparancsolta írnokeának, hogy tegyen ez ellen valamit. A fiatal írnoke levelet intézett a lévai nagyurakhoz, amelyet a pasa is jóváhagyott, hogy mihamarabb küldjenek a várba ötven hófehér ludat, amelyet ötven gyönyörű lány hoz-

zon az ölén a várba. Megjegyzésként hozzátette, hogy ha nem teljesítik, akkor szörnyű büntetés vár rájuk. A városban össze is dugták a fejüket a megfélemlített urak, természetesen nem a ludakat sajnálták, hanem lányukat féltették. Ekkor jött a polgármester lánya, Veronika tizenegy fiatal hölgyvel és az ötlettel, hogy ők bizony bemennek a várba törrel felfegyverkezve a szoknyájuk alatt. Ez ellen természetesen mindenki tiltakozott: a lányokat még a pasa közelébe sem fogják engedni, nem hogy ők végezzenek vele. Bármeddig is tanakodtak, semmi elfogadható terv nem született. Ha nem teljesítik a feltételeket, akkor annak szörnyű következményei lehetnek, ha egyszerűen elküldik a lányokat a várba, akkor talán többé nem látják őket, és bármikor elérheti a lévai népet a pasa haragja. Végül is a lányok akarata győzött. Mentek is ötvenen-ötven fehér libával. A városiaknak meghagyták, hogy a jelre, ami a libák elröptetése lesz, törjenek be a várba. A katonaság jelentős része éppen dülta a környező falvakat, ezért a várban csak kevés őr volt. A pasa rettentően megörült a lányoknak, máris terelte őket az egyik terembe, amikor a polgármester lánya tört rántott és leszúrta Köprülüt. A többiek végeztek egy-két katonával, és már repültek is a libák. A vár alatt sorakozó férfiak erre betörték és elintézték a maradék, csekély számú katonát. A lévaiak így visszavették a várat. A fosztogatásból megérkező török katonákat pedig úgy megfutamtították, hogy azok egészen Esztergomig menekültek.

1664-ben a törököt a lévai nép segítségével valóban kisöpörték a várból, de azért a mondában leírtaknál sokkal nehezebben. Ezután az Eszterházy család vette birtokba a várat. Közben kuruc vezérek is betévedtek a falak közé, utoljára Vak Bottyán használta, aki mielőtt menekült volna, felgyújtatta a várat, hogy ne kerüljön labanc kézre. A mai napig is ebben az állapotban romosodik.

Senki se higgye, hogy a török kiűzése után ezek a várak szerep nélkül maradtak, főleg a Habsburgok elleni lázadások tűzfészeki lettek. Ma pedig mint műemléket vagy mint múzeumot csodálhatjuk őket.

Felkészítő tanár: Gubik Margit

Haris Péter

Léva vára (Csorba Csaba: Legendás váraink. Magyar Könyvklub) c. könyvéből

Partiumi Honismereti Konferencia

A Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Bizottság 2004. szeptember 10–12 között szervezte meg a X. Partiumi Honismereti Konferenciát, a Szatmár megyei Sárközújlakon. A rangos eseményt a Mezőgazdasági Szakközépiskola dísztermében tartották. Dukrét Géza, a PBMEB elnöke üdvözölte a megjelenteket, majd a Szózat elnéklése után Besenyődi Attila, adorfáni református lelkes tartott áhítatot. A konferenciát üdvözölte Sebesi János, Sárköz-újlak polgármestere, Popescu Monica, a liceum igazgatónője, Káldy Gyula, a Kulturális Örök-ségvédelmi Hivatal osztályvezetője, a megyei tanács elnöke nevében Bara István, Kerekes Jó-zsef, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület tanácsosa, Széphegyi László, a KÖH Sze-gedi Igazgatóságának igazgatója. A konferenciát megtisztelték jelenlétükkel Sebestyén József, a KÖH munkatársa, Höhn József, a KÖH Gyulai Igazgatóságának igazgatója, Ráday Mihály, a Vá-ros- és Faluvédők Szövetsége Hungaria Nostra elnöke, Halász Péter, a Honismereti Szövetség elnöke, Filep Mária, a Debreceni Városvédő Egyesület elnöke.

A helytörténeti munkában, történelmi örökségünk megóvásában, a honismereti nevelés-ben elért kimagasló eredményeiért az idei Fényes Elek-díjakat a következők kapták: Péter I. Zoltán, Nagyváradról, Bara István, Szatmárnémetiből, Csanádi János; Kisjenőből. Majd az Em-léklapok átadása következett, azoknak, akik hozzájárultak a konferencia megszervezéséhez.

Hagyományunknak megfelelően az első előadások a vendéglátó település megismerésével kezdődtek. Anzik Albert, helybeli tanár Sárközújlak történetéről, Sebesi János a község mai ar-culatáról beszélt. Ezután a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója tiszteletére a következ-ő előadások hangzottak el: dr. Szénássy Zoltán (Komárom–Szlovákia) Bocskai felvidéki hadjá-rairól, dr. Csorba Csaba (Budapest) Bocskai várairól, Bessenyei István (Segesvár) Bocskai István egyházközpontjáról érkezett. Csanádi János Kisjenőről ismertette a partiumiak szerepét az Er-délyi Magyar Írói Rend megalapításában; Antal Béla bemutatta Biharpuszpöki világháborús emlékművének kálváriáját, Emődi Tamás ismertette a legújabb kutatási eredményeket a sítéri falkutatókról és a szentjobb ásatásokról. Az idei Jókai év keretében elhangzott három elő-adás: Karacs Zsigmond (Budapest) bemutatta Szénási magisztert, Jókai váradi regényalakját, dr. Szénássy Zoltán Jókainak a Partiummal való kapcsolatait, Fazekas Lóránd (Szatmárnémeti) pedig a szatmáriak Jókai-tiszteletét. Az előadások sora Széphegyi László diavetítésével vég-ződött, Békés megye veszélyeztetett műemlékeiről. Ezután a közeli világháborús emlékmű-höz vonultunk, ahol Anzik Albert ismertette az emlékmű hánytatott történetét, elhelyeztük a kegyelet koszorúját, majd elnékeltek a Himnuszot.

Másnap a következő előadások hangzottak el: Péter I. Zoltán a váradi várban épült első ró-mai katolikus székesegyházról, Pálkovács István (Temesvár) egy német klasszikus, Lénau bán-sági magyar szobráról és emléktáblájáról, dr. Vesselényi Gyula Tibor (Nagyvárad) az ipartörté-neti műemlék- és emlékhelyvédelem néhány Bihar megyei vonatkozásáról érkezett. Ezután néhány személyiségről hangzottak el előadások: Deák József (Borossebes): Várad Török család története; Pávai Gyula (Arad): Dálnoki Nagy Lajos, Székely Antal (Ombod); dr. Vass Sándor ál-latorvos. Lakóné Hegyi Éva (Zilah) az úrihímezés történetét ismertette, A „varrás” művészete több évszázaddal ezelőtt címmel, bemutatva több régi eredeti hímezést; dr. Sebestyén Kálmán (Budapest) egy elfelejtett színházról, a Szatmári Népszínházról beszélt; dr. Bura László (Szat-márnémeti) pedig helytörténet-írásunk buktatóiról; Kresztán Ilona (Temesvár) adatokat közölt Temesvár és vonzáskörzetének gazdasági kapcsolatairól a XX. század első két évtizedében; Borbély Gábor (Nagyvárad) az Érmellék filoxéra utáni szőlészetről beszélt; Szuhányi Sándor (Érmihályfalva) pedig Jakab Rezsőről, Érmihályfalva főjegyzőjéről, aki a homoki szőlőt bete-lepítette; Kupán Árpád (Nagyvárad) egy szomorú eseményt ismertetett, a 1949. évi mező-

bikácsi lázadás következményeit; Nagy Aranka (Nagyvárad) bemutatta a nepáli magyarokat; Kovács Rozália (Érmihályfalva) a Turul nemzetség által Érmihályfalva környékén alapított, de már elpusztult településeket mérte fel.

A konferencia közgyűléssel végződött. Először Halász Péter, a Honismereti Szövetség elnöke üdvözölte a konferenciát. Dukrét Géza röviden beszámolt a két konferencia közötti jelentősebb eseményekről. Ezután megbeszéltük a könyv- és lapkiadás problémáit, azok terjesztését, eladását. Filep Mária Debrecenből ismertette az ottani honismereti, műemlékvédelmi tevékenységet, majd határozat született a két egyesület szorosabb kapcsolatainak kialakítására. Közösén meghatároztuk a jövő év kutatási témáit: jelentős évfordulók, pusztuló műemlékeink, élő hagyományos kismesterségek, s folytatjuk a XX. század öröksége, valamint a Rákóczi- és Bocskai-szabadságharc kutatását. Pálkovács István, Temes megyei területi elnök bejelentette, hogy a következő konferencia színhelye a Temes megyei Zsombolya lesz.

Este istentiszteleten vettünk részt a református templomban. Dukrét Géza elnök, a X. konferencia alkalmából Emléklapot adott át azoknak, akik kitűntek a tudományos munkában és tevékenyen részt vettek az Egyesület működésében. Kitüntetésben részesültek a következők: Antal Béla, aki minden konferencián Biharpüspökiről tartott előadást, melyek anyaga most jelent meg önálló kötetben; Bessenyei István, a sarmasági konferencia szervezője (bár elköltözött a Partiumból, de azóta is minden konferenciára előadással jön); Borbély Gábor, az Érmellék legjobb kutatója, számos cikk szerzője, most készül önálló kötete; Bordás István, személygépkocsijával segíti az elnökség munkáját; Farkas Piroska, pénzügyeink lebonyolítója, ott van minden rendezvényen; Fazekas Lóránd, Szatmár megyei területi elnök, számos pályázat nyertese; Hitter Ferenc, a felsőbányai konferencia szervezője, önálló kötetei jelentek meg; dr. Jóna Piroska, minden pályázaton részt vesz, a legtöbb első díjat vitte el; Karacs Zsigmond, bár budapesti, de már tagunknak tekintjük, mindenkit kisegít az általa gyűjtött adatokkal; Kiss Kálmán, most jelent meg önálló kötete Egriről; Kovács Rozália, szinte állandó előadónk, néprajzi pályázatok nyertese; Kupán Árpád, számos tanulmány szerzője, a pályázatokat elbíráló zsűri állandó tagja, a Jubileumi Rákóczi Évek lelkes szervezője, önálló kötete jelent meg; Lakóné Hegyi Éva, számos tanulmány szerzője, a konferenciák állandó előadója; Mihálka Magdolna, kiadványaink szakavatott korrekora; Nánási Julianna, kiadványaink állandó terjesztője; Pálkovács István, Temes megye területi elnöke, az ottani műemlékvédelem vezetője, a pontosság mintaképe, önálló kötete jelent meg; Pápai Gyula, irodalmi szervező, számos kötet szerzője, a konferencia állandó előadója; Szalai Ilona, az érmihályfalvi csoport szervezője, az Érintő című honismereti lap menedzsere; Székely Antal, egyesületünk legidősebb tagja, minden konferenciára előadással jön; Ujj János, Arad megyei területi elnök, példásan irányítja a megyei csoportot. Ezután az elnök köszöntötte az új tagokat és átadta a tagsági könyvecskéket.

A vasárnapi szakmai kirándulás felemásan sikeredett. Közvetlenül az indulás után az autóbusz elromlott, így néhány személygépkocsival a társaságnak csak a fele tudta bejárni a tervezett útvonalat. Avasújvároson meglátogattuk a református templomot és megkoszorúztuk a nemrég felavatott világháborús emlékművet, Vámfalun a vidék egyetlen működő fazekasmesterénél jártunk, Avasfelsőfalun a görög katolikus templomot, a vízimalmot, Bikszádon az ásványvízforrást és a XVIII. századi kolostort tekintettük meg. A kirándulás fénypontja a Köszegremetén álló, Erdély egyetlen Széchenyi-emlékművének meglátogatása volt. Az obeliszk megkoszorúzása után megtekintettük a közeli kányaházi víztárolót, majd visszatértünk Sárközújlakra.

A konferencia elérte kitűzött célját. Elhangzott 26 előadás, amelyet több mint hatvanan hallgattak meg. Eljöttek a település magyar anyanyelvű tanárai is. Rengeteg új információval, szellemileg és lelkileg feltöltődve tértünk haza.

A rendezvény támogatói a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, az Illyés Közalapítvány, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség, Sárközújlak Polgármesteri Hivatala, Adorjáni Református Egyházközség, a Hi Soft Computer kft.

Dukrét Géza

Délvidéki '56-os Műhely

Amikor három évvel ezelőtt a szabadkai Nyitott Távlatok civil szervezet keretében életre hívtuk a Délvidéki '56-os Műhelyt, magunk sem gondoltuk, mennyi embert érint/érdekel történelmünk eme szelete. Sokan az anyaországban is és itt, a Délvidéken is úgy gondolták/gondolják, hogy '56 izzó ősze kizárólag a tizenöt milliós magyar nemzet azon tízmillióis részét érinti/érintette, amely akkor abban az országban élt, amit mi Magyarországnak hívunk. Nem így van. A határon túli magyar területeken is voltak (a budapesti történelem hallatára) mozgolódások, szimpátiatüntetések (elég, ha csak Erdélyt vagy Kárpátalját említtük). Csakhogy ezeket az eseteket a közép-kelet-európai kommunista rezsimek mind keményen megtorolták, majd elhallgatták. Ennek hatása, hogy a még élő tanúk egy része a mai napig sem mer ötvenhatról beszélni.

Műhelyünk tapasztalta, hogy a vidékünkön élők, a magyar forradalom délvidéki aspektusait ismerők, a forradalmi események (fegyveres vagy fegyvertelen) részvevői, de a mintegy húszezer '56-os menekültet befogadók közül is egyre többen vállalják azt, hogy értékes információkat megosztva velünk, hozzájáruljanak történelmünk eddig kevésbé ismert, és szinte egyáltalán nem kutatott területének átfogóbb megismeréséhez.

A Délvidéki '56-os Műhelynek három fő kutatási területe van: 1. Délvidékiek az '56-os magyar forradalom és szabadságharcban, 2. Az akkori jugoszláviába érkező mintegy húszezer menekült sorsának kutatása, 3. A titói Jugoszlávia szerepe a forradalmi eseményekben.

Tevékenységeink közé tartozik a téma szakembereinek bel- és külföldi intézmények, szervezetek és egyének – felkutatása, megkeresése és természetesen a munkánkba való bevonása. A közvetlen munkatársakon kívül 28 történésszel, helytörténésszel, publicistával, szociológussal, demográfussal működünk együtt, de az '56-os harcosok és a menekülttáborok egykori vezetőivel is konzultálunk.

Szervezetünk 2002 tavaszán kezdte meg a forradalmi események résztvevőinek és a menekültekkel kapcsolatban információkkal rendelkezőknek a felkutatását, és velük az *oral history* módszerrel történő interjúk elkészítését. Amíg a belgrádi levéltári kutatások nem kezdődnek meg, addig ez a módszer bizonyul a legalkalmasabbnak arra, hogy például a befogadóközpontok és menekülttáborok elhelyezkedését feltérképezzük. Valamint az sem mellékes, hogy ezek a visszaemlékezések az utókor kutatói számára felbecsülhetetlen források lehetnek.

Műhelyünk eddig több mint ezer percnyi interjút készített. Kutatási eredményeinket az általunk szervezett tanácskozásokon hozzuk nyilvánosságra. Minden évben két tudományos összejövetelt tartunk: júniusban Nagy Imre mártír miniszterelnök emlékére, valamint novemberben a forradalom leverésének évfordulóján, amikor elsősorban az akkori jugoszláviába érkező menekültekkel kapcsolatos legújabb kutatási eredményeinket tesszük közzé.

Első szakmai tanácskozásunkat 2001. november 3-án tartottuk a Szabadkai Városi Könyvtár dísztermében. Az '56-os magyar forradalom és szabadságharc délvidéki vonatkozásai címmel. A témát a vajdasági előadókön kívül, neves magyarországi és romániai szakemberek dolgozták fel: A. Sajti Enikő (Szeged), Farkas Csaba (Szeged), Rozs András (Pécs), Matuska Márton (Újvidék), Vicsek Károly (Újvidék), dr. Bodó Barna (Temesvár), Dudás Károly (Szabadka), dr. Tóth Lajos (Szabadka), mgr. Mirmics Károly (Szabadka), Hegedűs Attila (Szabadka), Siflis Zoltán (Szabadka), Deák Ferenc (Szabadka), dr. Vajda Gábor (Szabadka), Mojzes Antal (Bajmok). A tanácskozáson elhangzott érekezők írott változatát tavalyelőtt tavasszal jelentettük meg '56 és Délvidék címmel.

A következő tanácskozásra 2002. június 29-én szervezetünk székhelyén került sor. Mivel a néhai miniszterelnök sorsát az akkori jugoszláv politikai elit nagyban befolyásolta, és a témát itt még tudományos szinten senki sem dolgozta fel, ezért úgy döntöttünk, hogy az összejövetelnek a Nagy Imre a jugoszláviai politikai köztudatban címet adjuk. A főelőadó Litván György történész, a budapesti '56-os Intézet alapítója, és egykori igazgatója volt.

November 9-i rendezvényünk ugyancsak Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc délvidéki vonatkozásai címet viselte. Bevezető, előadást Rainer M. János budapesti történész, az '56-os Intézet jelenlegi igazgatója tartott Jugoszlávia szerepéről az '56-os forradalom és szabadságharcban. Felolvasták dr. Gubás Jenő írását, majd a Topolyán élő Szabolcsi Ferenc szá-

molt be megrázó „élményeiről”, a Rákosi rezsim pokláról. Végezetül pedig a Délvidéki '56-os Műhely kutatásainak eredményeit mutattuk be.

2003 júniusában tartottuk meg a második Nagy Imre tanácskozást, ahol előadással jelen volt többek között Sipos József a Nagy Imre Ház kutatási igazgatója és Szokolczai Attila az 1956-os Intézet munkatársa.

Az ötödik tanácskozást a Szabadka melletti Bajmokon tartottuk, amely keretében avattuk fel Szerbiában az első 56-os emléktáblát, valamint meg rendeztük a menekülttáborokat bemutató kiállítást. A tanácskozásokon elhangzott előadásokat a Nyitott Távolatok civil szervezet által kiadott Távolatok című folyóiratban publikáljuk.

Megalakulásunktól kezdve igyekszünk minden olyan intézménnyel, szervezettel, baráti társasággal felvenni a kapcsolatot, amely 1956-tal foglalkozik. Mivel a tudományosságot helyezzük előtérbe, ezért ideológiai szempontok alapján nem teszünk különbséget a velünk együttműködők között. Szeretnénk bel- és külföldi – Európától-Ausztráliáig kiterjedő – kapcsolattal rendelkezőkkel találkozni. Talán a leggyümölcsözőbb és szakmai szempontból is a legfontosabb kapcsolatot a budapesti székhelyű 1956-os Intézetrel sikerült kiépítenünk. Az Intézet munkatársai tanácskozásaink állandó résztvevői. Sikeresnek mondható a szegedi és a budapesti Nagy Imre Társasággal létrejött együttműködés is. A szerbiai kutatások szempontjából a legfontosabb kapcsolatot az újvidéki székhelyű Matica Srpska (Szerb Matica) Kutató Intézetrel ápoljuk.

2003. október 18-án került sor a középiskolások számára meghirdetett 56-os vetélkedőre. Vajdaság területéről hat középiskolából (zentai, szabadkai, újvidéki és topolyai gimnáziumok, valamint a kanizsai műszaki szakközépiskola és a szabadkai közgazdasági technikum) tizenhárom csapat vett részt. A zsűri tagjai között volt Szokolczai Attila, a budapesti 56-os Intézet munkatársa, dr. Sipos József, a Nagy Imre Ház kutatási igazgatója, Nagy Balázs a Petőfi Kör egykori tagja, Szabolcsi Ferenc 56-os harcos Topolyáról, valamint Hegedűs Attila a Délvidéki 56-os Műhely koordinátora. 2004-ben ugyanilyen vetélkedőt a délvidéki elemi iskolások számára tartottuk.

Legfontosabb célunk, hogy 2006-ig, a forradalom és szabadságharc ötvenedik évfordulójára, minél teljesebb képet adjunk az akkori események jugoszláviai vonatkozásairól, amit egy nagyszabású nemzetközi tanácskozás keretében mutatnánk be.

Kutatásaink során sikerült szinte teljes egészében felkutatnunk és megállapítanunk a korabeli Jugoszlávia területén elhelyezkedő befogadó- és menekült táborok színhelyeit, valamint az ott tartózkodók létszámát (1958. januári hivatalos adat szerint: 19 851 fő). Sikerült kikutatnunk a táborok belső életére vonatkozó adatokat, magyarul, hogyan pénzelték a fennmaradásukat, milyenek voltak az életfeltételek, a menekültek mozgási lehetőségei, továbbá mely országokba kerültek tovább Jugoszláviából.

Külön hangsúlyt fektetünk a jugoszláv történetírásra. Megállapítható, hogy a téma iránt igen csekély érdeklődést tanúsítanak az itteni történészek. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc történetét marginálisnak tekintik és a korabeli szovjet-jugoszláv viszony alakulásának „mellékvágányaként” kezelik. Itt említhető meg az az érdekesség, miszerint még 1999-ben is egy, Belgrádban megtartott konferencián, az egyik szerb kutató a magyar forradalmat ellenforradalomként kezelte.

Hegedűs Attila

Rákóczi-ünnep Nyírmadán

Valóságos népi ünnepély volt szeptember 1-én Nyírmadán, a keleti határmenti nagyközségben, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Új óvodát (a Napsugár nevet kapta), szobrot avattak, névadó és tanévnyitó volt. Az iskola előtti téren Kálmán Béla polgármester üdvözölte az ünnepelőket, majd szónoklatok hangzottak el. Ez után szép és tartalmas zenés-táncos-verses műsorral kedveskedtek az iskola tanulói az egybegyűlteknél, majd felavatták Patay István bronzba öntött mellisobrát, Bíró Lajos mátészalkai szobrászművész alkotását. Talapzatán ez olvasható: Patay István 1848-as honvédezredes 1807-1878.

Az avatás után Patay István emlékkiállítás nyílt az iskola aulájában. Ferenczy István és Kálmánné Balogh Ildikó tanítók, helytörténészek gyűjteményében tárgyi emlékek, eredeti dokumentumok, kópiák találhatók. Az egyedi emlékek között látható Kossuth Lajos, Patay István özvegyéhez címzett levelének másolata, a helyi református templomban őrzött őrásztali terítők, amit özvegy Patay Istvánné Kállay Teréz hímzett és ajándékozott az egyháznak, továbbá honvéd-zászló másolat, fotók, Patay-irodalom stb.

Patay István 1807. május 19-én született Nyírmadán. A református egyház anyakönyvi bejegyzése szerint apja báji Patay István, anyja Ilosvay Polixénia. A tehetséges ifjú a sárospataki Református Kollégiumban (emléktábla őrzi emlékét) végezte tanulmányait, innen Bécsbe, hadmérnöki akadémiára, a Teréziánumba került. Az ígéretes katonai karriert megszakítva hadnagyi rangban kilépett a 6. Wütemberg huszárezredből, hazatért, s Abaúj, majd Szabolcs vármegyében küzdött a „szabadabb” eszmékért. 1847-ben lett Szabolcs vármegye táblabírája.

A haza hívó szavára 1848 nyarán fegyveres szolgálatra jelentkezett. Szabolcsi önkéntes nemzetőr, a későbbi 48. honvéd zászlóalj alapítója, parancsnoka, őrnagyi rangban Perczel Mór tábornok alvezére. Az ozorai győzelem után, személyes, példamutató bátorsága kitüntetéseként, ő vitte a győzelmi trófeákat Pestre.

A dicsőséges tavaszi hadjárat idején már dandárparancsnok, az ő lovának lába érintette először a visszafoglalt Pest és a budai vár földjét. Pest korlátlan politikai és katonai hatalommal felruházott térparancsnoka lett. E tisztségében Irányi Dániel, mint kormánybiztos és Schweidel József tábornok, mint helyőrségparancsnok váltották fel. Ezt követően Komárom térségében, majd az úgynevezett déli hadseregnél szolgált. Ez utóbbinak osztályparancsnokaként a tragikus temesvári csata óráiban Bem altábornagy – az elesett Gaál László tábornok utódaként – hadseregparancsnoknak nevezte ki, de az összeomlást nem tudta kivédeni.

A fegyverletétel után ismerősei, barátai bújtatták, mentették. Az üldöztetés alól 1851-ben kihirdetett részleges amnesztia folytán szabadult meg. Évekig szülőföldjén, Nyírmadán húzta meg magát, majd apja, a közismert és köztiszteletnek örvendő politikus halála és az újabb politikai enyhülés után Debrecenbe költözött, hogy az országos politikába jobban belekapcsolódhasson. 1850–1858 között a Nyírmadai Református egyház főgondnoka volt.

Debrecenben háromszor választották képviselővé. 1872-ben pedig a hajdúszoboszlói kerület szavazóinak bizalmát nyerte el. Egyike volt a hét „cinkotai magyarnak”, annak a hét képviselőnek, akik 1867-ben tüntetően nem vettek részt Ferenc József koronázásán, helyette egyikük cinkotai lakásán jöttek össze „fekete vacsorára”.

Patay István 1878-ban bekövetkezett halála megrendítette az országot, temetése „óriási függetlenségi tüntetéssé” alakult, utolsó útjára 20-25 ezer gyászoló kísért. Az egyházi szertartásra a debreceni Nagytemplomban került sor, amit az átfogó tekintélyű Révész Imre végzett, sírjánál Orbán Balázs, a jeles író, néprajzi gyűjtő és politikus, a képviselőház jegyzője búcsúztatta a nemzet nevében.

Patay István halála Kossuth Lajost is mélyen megrendítette. Részvételeket írt az özvegynek 1878. május 7-én Olaszországból, melyben többek között a következőket üzent: „hazánk Nagyságod elhunyt férjében egyik leghívebb fiát, jogainak, szabadságának egyik legelszántabb bajnokát veszítette el; ki hadban, békében sziklaként állotta helyét ingathatatlanul egész életén át, rendületlenül az idők s emberek változékonyságának hullámzó habjai között. Nagyságod özvegyi bánatát egy Nemzet részvéte veszi körül.”

Patay István földi maradványi közös sírban nyugszanak a debreceni sírkertben, „eredeti” sírhantját és síremlékét nem őrizte meg az utókor.

Szöllősy Tibor

Ravasz János emlékezete

(1922–2004)

Tudtunk súlyos betegségéről, gyengülő állapotáról, mégis bíztunk talpraállásában, akaraterejének diadalában, hiszen még sok mindent el akart mondani, összegyűjtött ismeretanyagából oly sok mindent közkinccsé kívánt tenni. Több megírásra előkészített anyag sorakozott munkaasztalán, kutatási elképzelések, eddig még megválaszolatlan helytörténeti kérdések ösztökélték további munkára, feszítette a vágy egészsé, befejezetté tenni gazdag életművét. Szolgáló alázattal vágyott rá, hogy mindent átadjon az utókornak, átadja azt a hatalmas szellemi kincset, amit élete során szorgalmával, tehetségével összegyűjtött. Ez volt törekény, betegségétől megkínzott testének éltető ereje és ennek az erőnek a megújulását vártuk, egyben visszatérését az alkotó életbe. Ezúttal nem így történt, 2004. június 24-én érkezett a szomorú hír, 82 éves korában eltávozott közülünk, elment a minden élők útján. A család gyászában osztozott Szederkény község lakossága, a szederkényi evangélikus gyülekezet, melynek világi vezetője volt, az általa alapított Szederkényi Honismereti Egyesület helyi és németországi tagjai, valamint a Baranya Honismereti Egyesület. Június 30-án, az evangélikus egyház szerfartása szerint, nagy részvétellel temették el a szederkényi temetőben.

Szederkény volt szülőhelye, ahol 1922. január 7-én látta meg a napvilágot. Elemi iskoláit helyben, a középiskolát Bonyhádon és Mohácson végezte. A Műegyetem Állatorvosi Karán folytatta felsőbb szintű tanulmányait, mellette a Bölcsész Kar előadásaira is járt rendkívüli hallgatóként. A háború eseményei megszakították tanulmányait és az események sodrása Bécsbe vetette 1944-ben, majd amerikai hadifogság következett osztrák és francia földön. 1946-ban, hazatérése után, szüleivel együtt a kitelepítés réme fenyegette, amit végül is sikerült elkerülniük. A helyi földművelőszövetkezet alapító tagjaként, 1950-ben annak ügyvezető elnöke lett Szederkényben. Ugyanakkor a helyi sport- és kulturális életben is rész vett irányítóként. 1956-ban bekapcsolódott a forradalmi eseményekbe, a helyi munkástanács tagjává választották. Börtön, internálás, fizikai erőszak, állandó megfigyelés és zaklatás lett válllásának a következménye. A bántalmazásokat nagyon megsínylette az egészségi állapota, tartósan megromlott a látása.

1960-ban a szederkényi könyvtár és művelődési otthon vezetőjeként megindította a honismereti szakkört. Ezzel párhuzamosan végezte szülőhelye múltjának felkutatását és előkészítette Hétszázéves Szederkény című írását, amely könyv alakban is megjelent és országos pályázaton első díjat nyert. A művet a Művelődési Minisztérium adta ki. 1972-ben, a község fennállásának 700. évfordulóján időszakos helytörténeti kiállítás keretében mutatta be a Szederkény múltjához tartozó tárgyi emlékeket és dokumentumokat. A kiállításnak rendkívül nagy volt a közönségsikere, a diaszpórában élő, volt szederkényiek közül igen sokan nézték meg a kiállítást.

Ötéves szívós munkával készítette el A Pécsi Tudományegyetem története című kéziratát. Ezt az 1300 oldalas művet a Pécsi Egyetemi Könyvtár őrzi, sokan használják forrásanyagul. Sajnos könyv alakban nem jelenhetett meg. 1980-tól, hat éven át a helyi általános iskola felső tagozatán heti egy órában helytörténetet tanított.

1990-ben a Szederkényből kitelepítettek és leszármazottaik, valamint az otthon maradt szederkényiek összefogásával honismereti egyesületet hozott létre. Az egyesület tagjai évente találkoznak a németországi Elsendorfban, a következő évben pedig Szederkényben. Az Egyesület azt is elhatározta, hogy évente megjelenteti a kétnyelvű Szederkény – Surgetin című honismereti évkönyvét. Az évkönyv 1995-től minden évben meg is jelent Ravasz János szerkesztésében. A kötetek Szederkényről szóló történeti, földrajzi, néprajzi tanulmányokat, irodalmi műveket, művészeti alkotásokat közölnek a községről olyan szerzőktől, akik szederkényiek, vagy Szederkényből elszármazottak. Az egyesületnek ma több mint másfélszáz tagja van.

1993-ra elkészült a falumúzeum Ravasz János szervezésében, a megyei múzeumigazgatás szellemi és a Németországban élő egyesületi tagok anyagi támogatásával. A múzeum elsősorban helytörténeti jellegű, a község múltját az őskortól napjainkig mutatja be. A történeti anya-

gok és dokumentumok mellett, az utolsó két század tárgyai között jelentős néprajzi anyag is található.

Folyamatosan, évtizedek óta napjainkig, a téli hónapokban ismert szakemberek szerepeltesével történelmi, időszéri tudományos, helytörténeti előadásokat tartottak Ravasz János szervezésében a népes érdeklődő kör számára.

Néhány évvel ezelőtt készült el és jelent meg könyv alakban A Magyarbólyi Evangélikus Egyházközség története, mely monográfiászerűen dolgozza fel a gyülekezet múltját életét, megelevenítve azt a történeti háttérrel, mely egyik meghatározója volt a drámai múlttal rendelkező egyházközségnek.

Jelentős volt munkássága a Baranya Honismereti Egyesületben, ahol az egyesület megalakulása óta sokat tevékenykedett. Amíg egészségi állapota engedte, rendszeres résztvevője volt a honismereti akadémiáknak.

A hajlott kort megélt Ravasz János szinte az utolsó szívdobbanásáig szervezte és fenntartotta községében azt a honismeret után érdeklődő közösséget, akik miatt soha nem gondolt települése elhagyására, akikért önzetlenül oly sokat fáradozott. Élettelsítményével vitathatatlanul rászolgált arra, hogy a Honismereti Szövetség az általa adományozható legmagasabb elismerésével, a Bél Mátyás Díjjal jutalmazza munkáját 2003-ban. Erre az elismerésre annál is inkább rászolgált, mert a Kádár-korszak mindvégig számon tartotta 1956-os múltját, ezért semmiféle elismerésben nem részesülhetett, a rendszerváltást követően pedig következetesen elismerték jelentős tevékenysége felett és egészen természetesnek tartották, hogy a honismereti munka megszállottjaként alkotott és végezte önként vállalt feladatát.

Dr. Simor Ferenc

HÍREK

Megjelenik a Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv!

A Budapesti Honismereti Társaság kiadásában, a fővárosi önkormányzat Közművelődési és Tudományos Alapjának támogatásával 2005. februárjában megjelenik a *Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv*. Ez a kötet Budapest és elődtelepülései történeti múltjának egy-egy jelentős fordulópontját tárja elénk és egyben bemutatja a fővárosi helytörténeti, honismereti tevékenységeket végző civil szervezeteket, közgyűjteményeket.

Emlékkönyvünkben a főváros és elődtelepülései fontos történelmi eseményeiről, kiemelkedő személyeiről, szervezeteiről és építményeiről olvashatunk, amely a Budapesti História kiadó sorozatának 2003. évi előadásait tartalmazza.

A szakmai előadások után az érintett területben jelentős helytörténeti tevékenységet végző civil szervezetek mutatkoznak be, vázolják fel tevékenységük főbb irányait, jelentősebb eredményeit, mindezek elérésének módját.

Részletes fővárosi helytörténeti adatbázis zárja a kötetet. Ez a rész a fővárosi és kerületi fenntartású közgyűjtemények és a helytörténet iránt elkötelezett kerületi civil szervezetek főbb adatait tartalmazza.

Mindazok, akik 2004. december 15-ig megrendelik a könyvet, támogatóként szerepelni fognak a kötetben. Megrendelését a Budapesti Honismereti Társaság székhelyére várjuk: 1043 Budapest, Berda József u. 48.

A kötetet megjelenés után itt lehet majd átvenni, de kérésre postai utánvétellel is elküldhetjük – ekkor a postaköltséget a megrendelő fizeti.

PÁLYÁZAT

A XLVIII. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázat eredményjegyzéke

A XLVIII. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázatra – az előzőhöz hasonló számú – összesen 147 pályamunka érkezett, közülük 44-et diákok készítettek.

A 2003–2004-es Néprajzi Gyűjtőpályázatot hat nagy témakörben hirdettük meg. Egy-egy témához változó mennyiségű pályamunka érkezett. A legnépszerűbb és legszínvonalasabb a *Falusi és városi kisközösségek mindennapjai* című téma volt 36 felnőtt és sok ifjúsági pályázattal, míg a *Hadifogság, munkatábor, internálás*, illetve a *Népi vallásosság és szakrális emlékek az ezredvégi Magyarországon* című veszített népszerűségéből. Egy új témát hirdettünk meg *Babáink* címmel, amire viszonylag kevés, de annál érdekesebb pályázatok érkeztek. Az ifjúsági pályázók közül is sokan választották a Felhívásban megjelent témaköröket, különös tekintettel a *Népi vallásosság és szakrális emlékek az ezredvégi Magyarországon* és a *Falusi és városi kisközösségek mindennapjai* című témákra. A nagyszámú ifjúsági pályázat szorosan összefügghet a tanáraik iskolákban, diákkörökben, szakkörökben végzett felkészítő munkájával is, akiknek EZÉRT külön köszönettel tartozunk.

A dolgozatokat az ELTE BTK Folklor Tanszék, az MTA Néprajzi Kutató Intézete, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Néprajzi Múzeum munkatársai bírálták el. Az Országos Bíráló Bizottság téma-körönként értékelte és díjazta a pályázatokat. A bizottság tagjai voltak: dr. Gráfik Imre (elnök, Néprajzi Múzeum), dr. Forrai Ibolya (Néprajzi Múzeum), Granasztói Péter (Néprajzi Múzeum), Gecse Anabella (Damjanich János Múzeum, Szolnok) Sári Zsolt (Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre), dr. Magyarai Márta (Déri Múzeum, Debrecen), Mészáros Veronika (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém), Szojka Emese (Néprajzi Múzeum), dr. Perger Gyula (Xantus János Múzeum, Győr), Tasnádi Zsuzsanna (Néprajzi Múzeum), dr. Tátrai Zsuzsanna (MTA Néprajzi Kutató Intézet), dr. Verebélyi Kincső (ELTE BTK Folklor Tanszék). A díjak mellett a Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Néprajzi Múzeum Baráti Köre is ajánlott különdíjakat.

Mint minden alkalommal, idén is nehéz feladat hárult a zsűrire, hiszen nagyon színvonalas, adatokban gazdag és érdekes pályázatokat kellett rangsorolnia, díjaznia. Azonban a díjazottak számának növelése csak megkérdőjelezte volna a Gyűjtőpályázat komolyságát.

De a beérkezett pályázatok legnagyobb értéke az, hogy – a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárban kutathatóságukat is biztosító elhelyezésével – a jövő nemzedékeinek is dokumentálták, megőrizték, rögzítették a népi kultúra, a mindennapjaink világának adatait, tényeit, jellegzetességeit.

Köszönjük ezért pályázóink értékes munkáját, amellyel eredményessé tették az idei néprajzi pályázatot.

Köszönetünket fejezzük ki az alábbi támogatást nyújtó intézményeknek: Népi Hagyományokért Alapítvány, Magyar Néprajzi Társaság, Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Néprajzi Múzeum Baráti Köre, Honismereti Szövetség.

Budapest, 2004. május 22.

Néprajzi Múzeum

Felnőtt kategória

I. díj

Győri Jánosné, Jászkisér: Hetven év – ezer emlék. Egy református parasztsalád története és viszonyosságai.

Kiss Hajdú Teréz, Szentes: „(szentesi) Emélekversek a XX. század közepén”. Téntacenzúrák tudósítások és üzenetek.

Rácz Sándor, Makó: Tűzhaláltól megmentett „számtenger”. Piacról élünk, 6000 napi vásárlás (fogyasztás) egy „hagyma fővárosában” élő család életében.

Szabó Bernadett, Mezőcsanak: Mezőcsanaki néphagyományok Hujber Ernőné emlékeztetőben.

Szabóné Fehér Hajnalka, Alsópáhok: Az Alsópáhoki Családi Klub története 1998–2003.

Tóth Dezső, Veszprém: Egy évszázad egyesületi mozgalmi Dákán

Szabadtéri Néprajzi Múzeum különdíja

Víg Mária, Kunhegyes: Mesélő halmok, avagy „...a mi katedrálisaink”. Kunhegyes és környékének kunhalmairól

II. díj

Benkő Tímea, Tardoskedd: A tardoskeddi Fehér Akác asszonykórus tíz éve.

Dankó Ferenc, Debrecen: Egy mérki fiú a vérzivatarban.

Fodorné Hámori Ágnes és Sinka Csaba, Tiszafüred: Béke legyen síroktól felett. Temetői kultúra Tiszafüreden és környékén.

Hábelné Kiss Gabriella, Budapest: Magyar csipkevilág.

Stoller István, Kunsziget: A kunszigeti Nyugdíjas Klub története 1992–2003-ig.

III. díj

Ábrahám Vera, Szeged: Lengyeltóti zsidósága az izraelita vallás tükrében. A település temetője, mint szakrális emlékhely.

Demeter Irén, Marosvásárhely: Babacsalád története.

Hermanné Novák Mária, Kecskemét: Hadifogság, munkatábor, internálás.

Iván László, Kecel: „Kecel katolikus lakosságának személynevei a XX. században”.

M. Sipos Endre, Maglód: Fészekmelegben. A debreceni Református Kollégium és Tanárképző Intézet történetének egy szelete I–II. 1940–1950.

Tamás Károlyné – Kiss Tóth Vilma, Szentgál: Kis-papa

IV. díj

Berezvai Imréné, Jós Józsefné, Kiss Hajdú Teréz, Szentes: „Nincs, ki húzza, nincs, ki járja, más a nóta, a világ is más azóta, más azóta”.

Borbély Mariann, Szolnok: Felejthetetlen nyarak emléke avagy visszatekintés egy uradalom életébe.

Dr. Bálint István, Marosvásárhely: Váltások elemek jobbágytelke perinatális szokásaiban.

Horsa Istvánné, Komárom: Portéka. Egy vidéki népzenei szerepe két megye közművelődésében 1986–2004.

Kalina Ferencné, Tállya: A tállyai „Kővirág” népdalkör Egyesület életéből.

Kiss Mária Katalin, Tura: Népi vallásosság Turán. Mécs Imréné, Mohács: Egy család, két világháború (apám és nagyapám emlékére).

Némethné Péntek Zsófia, Ajak: A kender megmunkálása, termesztése. Egy faluszéli méhészet.

Varga Lászlóné, Budapest: A balatonfüredi zsidó lemető.

Dicsőő oklevél

„Horváth Péter” Honismereti Szakkör, Jászkóhalmi: 40 éves a jászkóhalmi „Horváth Péter” Honismereti Szakkör (egy kis történelem, egy kis néprajz).

Balogh Lajos, Karcag: Önéletrajz és visszaemlékezés életem göröngyös útjára.

Bencze Sándor, Ada: Önéletrajzom.

Boros Ernő, Nagykároly: Csanálosiak fogságban, haláltáborban és málenkij roboton.

Boros Józsefné, Levél: Életünk a XIX. és a XX. században (családtörténet).

Budai Ernő, Százd: Az ágostai hitvallású evangélikus egyház századi gyűlékezeteinek rövid története (helyi hagyományok és szokások).

Burkovich Péterné, Kerepes: Babáink.

Csete Balázs Honismereti Szakkör, Jászkisér: Mai tárgyaink története – eszközléttárak készítésével.

Dénes Lászlóné, Varga Istvánné, Kúlsóvár: Paraszti munkák és munkaszokások.

Faltysné Ujvári Anna, Pécs: A mecseki négy barát (avagy etnobotanika, mint közösségsszervező motíváció).

Faragó Jánosné, Faragóné Román Ilona, Jászárokszállás: Egy pedagógus életútja a XX. században.

Fejesné Pápay Aranka, Jászberény: „Összefércelt sorsok” (felzárkózók kis közössége 1963–1968).

Győri János, Jászkisér: A zsidóság története Jászkiséren.

Hársfalvi József, Keszthely: Hadifogságom története dióhéjban.

Hegyi Réka, Gödöllő: Hadifogság keleten és nyugaton.

Hetvesné Barátosy Judit, Esztergom: Népi vallásosság és szakrális emlékek az ezredvégi Esztergomban.

Horváth Csilla, Sopron: A győri vérről könnyező kegykép búcsúja.

Horváth István Imréné, Szigetszentmiklós: A 17-es órházról.

Iván László, Kecel: „Kitalált hagyományok Kecelen”.

Jakabné Mészáros Gizella, Szolnok: Szolnoki csipke eredete és technikája.

Jeli József, Pécs: Magyarürög és környéke Pécssett. Utak, utak, dűlők elnevezések leírása.

Kalina Ferencné, Tállya: Szent Vencel búcsú.

Karika Erzsébet, Balatonfüred: Életem az internálótáborban.

Kisfalusi János, Viszló: A debrétei, rakacai és viszlói templomok építésének története.

Kiss Mária Katalin, Tura: Babáink, Mancsi néni és Panni néni babái.

Korc Antalné, Halászi: Moson utolsó malmának megmentése.

Koszorús Ödön, Ikervár: Szakrális szimbólumok a nyugat-dunántúli kovácsok díszítményei között.

Kovács Enikő, Murakeresztúr: Közösségépítés a Mura mentén. Avagy mit is csinál a mi horvát kisebbségi önkormányzatunk.

Kovács Géza, Nagyatád: Egy ma jellemző vallási kultusz eseményeinek részletes bemutatása.

Lehoczky Miklós, Győr: „A búcsú nem örök!” „Boszorkányok pedig nincsenek?”

Litauskyné Wuscher Anna, Szarvas: A túléléshez szerencse, élni akarás, találékonyság és önfegyelem szükségessége.

Lovas Gyula, Sopron: Légmentő vigyázz!

Lukács Jánosné, Tata: „Tatai Nyugdíjas Klubról”. „Tatai Nyugdíjasok Főiskolájáról”.

Maruzsné Kovács Éva, Salgótarján: Babáink.

Mihalovicsné Lengyel Alojzia, Veszprém: Emlékek, képek, impressziók Kürthy Ferenc családjából.

Molnár Ferenc, Jászkisér: Hadifogságom története.

Molnár Mihály, Bánréve: Egy citera születése. Tuska Sándor citerakészítő szerszám és eszköztára.

Pacsuné Fodor Sára, Várpalota: Egy régi várpalotai család.

Pribenszky Ferenc, Nagydorog: Elveszett éveim.

Rácz Sándor, Makó: Két bokonyi pusztá az adatközlők emlékezetében (településkép és változása a XIX–XX. században).

Rocháné, Büdy Annamária, Xalapa (Mexikó): Babáink.

Talpai Tiborné, Baracs: „Barátságos évtizedek”.

Tonomár Pálné, Halászi: Életutam

Ignácz Tamás: Építészeti felmérések, szakrális emlékek Fertőszéplakon.

Kőniger Szilárd: Népi építkezés Kapuvár-Gartán.

II. díj

Lévai Mariann, Szolnok: A türkevei zsidó temető.

Kókai Ágnes, Szeged: A szőregi rózsza titkai.

III. díj

Kovács Balázs, Hajdúnánás: Régi fotográfiák, családi fényképek, dokumentumok.

Kéri Ágnes, Vásárhelyi Pál, Szolnok: Édesanyám családjának múltbéli emlékei nagymamám, Molnár Imréné, Hermann Klára elbeszélései alapján.

Zsigmond Júlia, Sepsiszentgyörgy: Nagyszüleim tisztaszobája. *Lachmae rerum*

IV. díj

Nagy Szilárd, Székelyudvarhely: Unitárius keresztelő.

Órsi Roland, Vámoszabadi: Halászat a Fertő-tavon és a Dunán.

Dicsőítő oklevél

Dömötöri Sándor, Sopron: Boszorkányok, maleficium – narratívok Sopron vármegyében a XVI–XVIII. században

Hollósi Alexandra, Jászapáti: Mai tárgyaink története.

Honismereti Szakkör, Bicske: A bicskei Nyugdíjas Pedagógus kör születésének és működésének története.

Horog Máté, Debrecen: „Gyöngyöt perget az idő”. Debrecen városképeinek változásai a 19–20. században.

Kiss Borbála, Halászi: Szülőfalum szokásai, hagyományai a XX. század első felében.

Lázár Lili, Szeged: A macik és a babák. Játékaim a macik, játékaim a babák, díszbabák a szobámban.

Mihályi Erika, Kimle: A horvátkimlei horvátok nemzeti viselete
Borbála alakoskodás Horvátkimlén.

Nagy Judit, Dunaszeg: A kilenced-járás szokása egy szigetközi községben, Dunaszegen.

Nagy Piroska, Nagy Eszter, Hódmezővásárhely: A konfirmáció

Németh Szilvia, Győr: Családtörténet I.

Pócza János, Beled: Zsidók élete Beleden

Simon Timea, Rákócziútfő: „Nagymamám háza”.

Soós Kinga Melinda, Budapest: Családi vallásosság. Dédnagyapám emlékezete.

Tordai Dénes Attila, Gyöngyös: Gyöngyös város változásai a XIX–XX. században.

Ifjúsági Kategória

Szabadtéri Néprajzi Múzeum
kiemelt különdíja

Hild József Építőipari Szakközépiskola,
Népi építészeti Diákkör, Győr

Deé János, Jakó András: Kataház és púpú kemence.

Varga Viktória, Győr: Az emberi életutat végigkísérő szokások Farkas Lajosné családjában (A bölcsőtől az iskoláskor végéig).

Zrak Orsolya, Levél: A volt levéli hadifoglyok visszaemlékezései.

Zsámboki Erika, Mihályi: Népszokások Kisfaludon.

Néprajzi Múzeum Baráti Körének Különdíja

Segítő Mária Katolikus Gimnázium, Csíkszereda

Antal Zsuzsa: A „Gátkötők” Csíkszentgyörgy község ifjúsági egyesület története.

Balló Mónika: Nyugdíjasok klubja Csíkszentimrén.

Barta Emőke és Balló Mónika: Házasságkötési szokások Csíkszentimrén.

Bíró Enikő: Húsvéti határkerülés Csíkszenttamáson.

Császár Alpár: Aprószentekelés. Néprajzi dolgozat a Kászonok aprószentekelési szokásairól.

Csergő László: Temetkezési szokások Maros-Magyarón.

Csibi József: Falucsüfolók.

Dál Ágnes: Tárgygyűjtesek gyűjtése.

Ferencz Zsófia: Babáink.

Lakatos Ildikó: Legény és leányélet a század közepén Gyimesbükön.

Lőrincz Zsuzsa: Húsvéti idő Kápolnásfaluban.

Márton Enikő: Szentcsaládolás (szállást keres a szent család).

Nyulas Terézia: Az én adventi szokásaim.

Péter Katalin: Szent József tisztelete Kápolnásfaluban.

Pinti Zsuzsánna: Leányból lesz az asszony (a kászoni lakodalom).

Szabó Mónika: Archaikus népi imádságok és könyörgések Csíkmadéfalváról.

Tánczos Beáta: Családfám.

Tankó Mónika: A kender megmunkálása, termesztése, és használata az 1950-es évek elején Csíkdánfalván.

Vaszi Izabella, Vaszi Enikő: Székely kapuk Csíkpálfalván.

HÍREK

Rákóczi emlékülés Ónodon

Október 2-án került sor Ónodon a Lorántffy Zsuzsanna Honismereti Egyesület II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának 300. évfordulója alkalmából rendezett, második emlékülésére. A Miskolcra és a szomszédos településről érkezett vendégek valamint a helybeli lakosok először a Tájház udvarán tartott helytörténeti ismertetőt hallgatták meg: tájékoztatást kaptak a település honfoglalás-kori történetéből, valamint a közeli Muhi pusztá eseményeiről. Az Emlékülésre a megújított Művelődési Ház nagytermében került sor. A Himnusz elhangzása után *Bacsó János*, Ónod polgármestere mondott megnyitó szavakat, majd *dr. Udvary Sándor* egyesületi vezető köszöntötte a megjelenteket. Ezt követően *dr. Ágoston István György* az egyesület elnöke II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának európai összefüggéseiről beszélt. Az Emlékülést színesítette a helybeli Lorántffy Általános iskola két tanulójának szavalata. *Somogyi Mária* 8. osztályos tanuló Radó Antal, Rákóczi sirja című versét, *Jáger Nikolett*a 6. osztályos tanuló Erdélyből jöttem című népköltésből származó verset szavalta.

Az ünnepi megemlékezés a Szózat éneklésével zárult.

Dr. Ágoston István György

KÖNYVESPOLC

Magyar régészet az ezredfordulón

A szerkesztők előszava szerint két és fél év munkájának eredménye ez az összefoglalás (a kéziratot 2002 decemberében zárták le). A kötet koordinátora a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának Műemléki Főosztálya. Megtudhatjuk az előszóból, hogy „a magyarországi régészet történetében unikumnak számít a mű”, szerzői „tudásuk legjavát adva vették ki részüket a munkából. (...) A könyv ismeretterjesztő, és nem tudományos céllal íródott. Az ismeretterjesztés szándéka miatt nincs a kötetnek jegyzetanyaga, és ez szabott gátat a terjedelmének is: valamennyi kollégánk nagy küzdelmet vívott a terjedelmi korlátokkal”. A munka „elsősorban a művelt nagyközönségnek íródott”. Továbbá kijelentik, hogy „meg szeretnénk szólni azt a vezetőréteget is, amely döntései révén alapvetően befolyásolja az ágazat, szorosabban véve a régészeti örökségvédelem jövőjét, sorsát, így közvetlenül felelős is azért”. Sőt távlati célok is megfogalmazódtak: „Tekintsük e kötetet egy a jövőben rendszeresen megjelenő, régészettudomány legfrissebb tudományos eredményeinek összegzését nyújtó sorozat bevezetésének”.

Való igaz, hogy a jelen munkához hasonló összeállítás a magyar régészet történetében eddig nem jelent meg. Mégis lehettek volna annyiban szerényebbek a szerkesztők, hogy legalább az említés szintjén kitérjenek az előzményekre: több mint egy évszázada jelent meg *Pulszky Ferenc* Magyarországi archaeologiaja (I-II. Bp., 1897), több mint hétszáz oldal terjedelemben. *Thomas Edit* szerkesztette a Régészeti Leletk Magyarországon című képeskönyvet (Bp., 1967. – német nyelvű változata 1956-ban jelent meg).

A csaknem félezer oldalas kötetet a szerkesztők tizenhárom fejezetre tagolták. Ebből tíz fejezetben az egymást követő történelmi korok (az őskortól a kora újkorig) régészetéről olvashatunk. A fejezetszerkesztők száma 11, a szerzőké – a bibliográfia szerkesztőjét is beleszámítva – 80.

Kézbe véve a vaskos, papírija miatt igencsak súlyos kötetet, természetesen először a borítóra csik a tekintetünk. Láthatunk rajta egy (a túlzott nagytás miatt kissé szétesett) légi felvételt, amelyet a képjegyzék föllapozása nélkül nemhogy a „művelt nagyközönség”, hanem a szakember sem feltétlenül tud első pillantásra értelmezni. Az ellentétes sarkokba odabiggyesztett idól és maszkos gyöngy sem feltétlenül teszi bölcsőbbé a szemlélőt. Talán nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy nem a címlapja miatt fognak „ráharapni” az olvasók tömegei a kötetre.

Az első benyomások fölvillanyozzák a könyvbe belelapozó olvasót. Főleg, ha összehasonlítja az 1960–1970-es évek régészeti tárgyú magyar tudom-

mányos és ismeretterjesztő tárgyú kiadványaival. Hiszen mintegy félezer kép ékesíti az oldalakat, sőt ezeknek nagyobbik hányada színes: színesek az egyes korszakok lelőhely-térképei, és jó néhány színes ásatási alaprajzot is közölnek – évtizedeken át ilyen lehetőség elérhetetlen álomnak tűnt a régészek számára.

A közölt térképek jellemzője: csak a mai Magyarország területét ábrázolják, ami azt a látszatot keltheti az olvasóban, hogy a különböző korok embere (a legrégebbi időktől a XVII. század végéig) a trianoni határok ismeretében népesítette be a Kárpát-medencét. Kivétel a népvándorláskort (282. oldal), a római kori barbaricumot (264. oldal), a középkori Magyarországot (346. oldal), a zsidók megtelepedését (395. oldal) és a török hódoltságot (405. oldal) bemutató térkép. A római kori Pannónia térképén (205. oldal) csak ott szerepel a mai magyar településnév, ahol a régi római helynevet nem sikerült eddig megállapítani, pedig a nagyközönség nem feltétlenül tudja, hogy például Carnuntum, Gerulata, Salla, Mogentiana, Iovia, Brigetio, Alta Ripa stb. melyik mai település határában található meg.

Noha viszonylag hosszú idő jutott a kötet összeállítására, a képválogatás mégis feltűnően egyenletlen, mind a fotók, mind a nyomtatás minőségét, mind a képkivágást, mind a képszerkesztést tekintve. A 307. oldalon például semleges háttér előtt árvalkodnak a kicsiny avar edények, noha jobb képkivágással és a képaláírás jobb elhelyezésével a tárgyak képe akár kétszeres is lehetett volna. A bronzkori fémművesség fejezetben a 35., 36. és a 43. kép hátterét miért nem takarták ki ugyanúgy, mint a fejezet többi képét? Hasonló következtelenségeket tucatjával sorolhatnánk.

A képek és a vonatkozó szövegek egymás mellé kerülése gyakran megoldhatatlan feladat elé állította a képszerkesztőt, aki – úgy tűnik – attól is függővé tette egyes képek elhelyezkedését és méretét (pl. 20. oldal aquincumi ásatási képe), hogy hol van éppen kitöltendő „üres” hely. Ezért lehetnek az átlagosnál nagyobbak a 322–324., vagy a 420–421. oldal portréi. Portrék tekintetében meglehetősen furcsa, hogy mai határainkon túlról egyedül a szlovák Anton Toëik szerepel (minden magyar régésztnél nagyobb méretű) portré-képpel, viszont egyetlen erdélyi, délvidéki, stb. magyar (vagy más nemzetiségű) régész sem. Tegyük mindehhez hozzá, hogy jobban tűrközte volna a régészeti tevékenységet, ha beállított portréfotók helyett az ásatási terepen vagy a múzeumi munkaszobában, raktárakban vagy kiállításokon készült képeket közölték volna a szakma nagyjairól. A magyar régészet legendás, korszakos jelentőségű alakja, Posta Béla békésen pipázgatva üldögél Zichy Jenő mellett (19. oldal). Egy ilyen kép fejezné ki legjellemzőbben munkásságát?

A közölt légfelvételek többségének nyomtatása feltűnően gyenge, s az esetek többségében nem segítik (jellet vagy szöveges magyarázattal) az olvasót, hogy értelmezni tudja a képeken látható (elmosódott) színes foltokat. Gyakorta közölnek olyan esetekben is a színes képek mellett fekete-fehér felvételeket, amikor adott leletekről kifejezőbb színes felvételt is lehetett (kellett) volna készíteni. Arra is van példa, hogy az adott kép semmitmondó, mint a vértesszőlősi bemutatóhely (78. oldal), amit bárki egy modern villának is vélhet; vagy a tatai középső paleolit lelőhely (82. oldal); a tatai szabadtéri múzeum (119. oldal), vagy a szarmata halomsírok (272. oldal). A máriabesnyői kriptafeltárás képén csak maszkos embereket látunk, akik valamit néznek (ők bizonyára látják is), az olvasó azonban csak találgathat, mi is lehet az az érdekes, amelyhez odahajolnak a tiszteletre méltó férfiak. A vitatható ábrákkal kapcsolatos észrevételeinket oldalakon keresztül lehetne sorolni.

Ha az olvasó, a „művelt nagyközönség” végiglappozza a kötetet, a képek jelentős részét meglehetősen nehezen tudja értelmezni. Noha lett volna rá szinte minden esetben a kötet terjedelmét meg nem növelő lehetőség, rövid képmeghatározásnál többet sehol nem olvashatunk. Pedig egy-két mondatnál meg kellett volna magyarázni, pontosan mit is láthatunk egyes képeken (mi miatt fontos), mire kell adott esetben felfigyelni. Mindehhez tegyük hozzá, hogy a képek egy része eleve nem ismeretterjesztő célokra készült.

Ha a „művelt nagyközönség” nemcsak végiglappozza a kötetet, hanem fejezetről fejezetre elkezd végigolvasni, akkor nem csupán azt érzékelheti, hogy a kötet stílusa nem egységes (a sokszerzős művek általában szükségszerűen ilyenek), hanem azzal is kénytelen szembesülni, hogy egyes fejezetek szövegezése bajosan érthető, nehézkes a stílusa, a szöveg unalmas, nem szakember számára úgyszólván érthető, s leginkább élvezhetetlen. A szerkesztőknek végig kellett volna gondolnunk, hogy a felkért szerzők mindegyike képes-e lebilincselően érdekesen fogalmazni, vagy sem. Ha valaki nem akar (nem tud) ismeretterjesztő jellegű művet írni, az lehet kiváló szakember, ámde kifejezetten ismeretterjesztő mű megírásával megbízni nem szerencsés választás.

A következőkben (ismét terjedelmi okokból) csupán szemelgethetünk az egyes fejezetek vitatható megfogalmazásai tekintetében. *Vékony Gábor* írta meg a „régészeti terepkutatás” történetét. Pósta Béla korszakos jelentőségű munkásságát egy mellékmondatnál intézi el Kolozsvár kapcsán: „1899-től Pósta Béla tanársága alatt régészeti oktatás is folyt az egyetemen”. Számunkra rejtély, honnan tudja olyan pontosan, hogy „az Árpád-korban feltárt sírok száma jelenleg az egykor eltemetettek 0,26 %-a”, s honnan tudja, hogy „régészeti módszerekkel az egykori kultúra mintegy 15 %-a ismerhető csak meg”. Mindegy, honnan származik ez a két adat, az effajta „pontos” becslések tudományossága megkérdőjelezhető. Úgy tűnik, elutasítja az 1954-es Régészeti kézikönyv megfogalmazását: „A régészet történettudomány”. Részünkről

a legmodernebb régészeti és történeti módszerek egyik hívének és gyakorlati alkalmazójának, Mócsy András professornak az 1960-as években tartott egyetemi előadásában kifejtett nézetével értünk egyet: a régészet nem tudomány, hanem módszer. Pusztán azért, mert bizonyos történeti rekonstrukciók vitathatóak, attól még a régészet nem zárható ki a történettudományból.

Zsidi Paula szerint „az európai régészetben ismert városi régészetről” csak az 1970-es évek közepétől beszélhetünk hazánkban”. A fejezet írója valóban az adott időtől vesz részt az obudai ásatásokon. Csakhogy nem vele, s nem ettől az időponttól kezdődik a városokon belüli régészeti kutatás. A XIX. századi előzmények (Obudán Torma Károly majd Kuzsinszky Bálint kutatásai), vagy 1945 előtt Garády Sándor, 1945 utáni negyedszázadban Zolnay László, Lócsy Erzsébet, H. Gyürky Katalin és mások kutatásai a középkori Buda területén, a veszprémi, győri, miskolci, székesfehérvári (!) ásatások legalábbis említést érdemelnének. A fővároson kívüli kutatás „összefoglalása” három városnév megemlítésére szorítkozik.

Ez a sajátos látásmód sajnálatos módon korántsem egyedi. Úgy tűnik, a kötet főszerkesztője első sorban a XX. század ötödik (mindenekelőtt utolsó egy-másfél évtizedének) régészeti eredményeit kívánta a kötetben bemutatni. Erre azokat kérte föl, akik az 1980/1990-es években jelentősebb ásatásokat végeztek. Ők aztán a maguk szempontja szerint, saját új eredményeiket az előtérbe állítva, összefoglaltak egy-egy kérdéskört (korszakot). Ugyanakkor bizonyos fókusz törekedtek arra is, hogy összefoglaló képet adjanak a magyar régészet egészéről, a kezdetektől napjainkig. Ezt a két szempontot összeegyeztetni, a helyes súlyozást megtalálni azonban nemigen sikerült. A magyar régészet évszázados eredményeinek jelentős része vagy kimaradt, vagy éppen csak futó említésre érdemestített. Korszakos jelentőségű kutatók munkássága sem az egyes fejezetekben, sem a bibliográfiában nem kapta meg azt a helyet, amelyet megérdemelt volna. Mi sem jellemzőbb, mint az, hogy a hunok hagyatékát történeti-régészeti szempontból legátfogóbban elemző monográfia íróját, Bóna István professzort mindössze egy felsorolásbeli említésre méltatja a nép- illetve kutatástörténeti rész írója, akinek mindössze néhány oldalt tesz ki hun vonatkozású eddigi szakirodalmi munkássága (vö. Bóna István összeáll. *Hunok-Gepidák-Langobardok*. Szeged, 1993).

A kötet egyik legsikerültebb része a II. fejezet (Az ember és környezete). A környezettergészlet, a keltézési módszerek, a dendrokronológia és az erdőtültetés, Magyarország környezettergészete, a vadászott- valamint a háziállatok, a természetű növények régészete, az emberi népesség (történeti embertan) kérdéskörét világítja meg lényegre törően, jól megválogatott képekkel.

Mint a középi- és a törökkorral intenzívebben foglalkozóknak, különösen feltűnt e korszakok bemutatásának elnagyoltsága és feltűnő egyoldalúsága. Wolf Mária, a borsodi földvár ásatója szinte csak a saját feltárásával kapcsolatos képeket kö-

zolt. Egyetlen más földvár ásatójának nem említi meg a nevét. A szabolcsi földvár képmegjelölése mellett elért volna az ásató (Németh Péter) neve, mégis „gondosan” mellőzték, csakúgy, mint Nováki Gyulát, Bóna Istvánét és másokét. Utóbbi „földvár” összefoglalását csak a bibliográfia tartalmazza és azon már nem is csodálkozunk, hogy nem is a második, jelentősen bővített és átdolgozott kiadás (1998) adatait. A nemrég elhunyt professzor már az ellen sem tiltakozhat, hogy e művét a „honfoglaláskor” bibliográfiai fejezetbe osztották be, noha éppen azt bizonyítja be, hogy földváraink nem honfoglalás koriak, hanem a keresztény államalapításhoz köthetők. Egyébként is sajátos, hogyan került a honfoglalás kori fejezetbe olyan című rész, hogy „Földvárak a XI–XIII. századi Magyarországon”. A középkori részben hiába keresi az olvasó a várak közül a motte típusú erődményeket. Azon már meg sem lepődünk, hogy ezek kapcsán Sándorfi György említésével sem találkozunk. Győrffy Györgynek a vármegyék eredetével kapcsolatos túlhaladott elméletéről olvashatunk, arról viszont nem, hogy a megyeközpont-földvárak régészeti szempontú vizsgálatára az 1945 utáni kutatás figyelmét Banner János professzor hívta föl.

A magyar középkori régészet kutatástörténeti összefoglalója lehangolóan elnagyolt és hiányos, elsősorban a kutatási témakörök és személyiségek kiválasztása tekintetében. A középkori királyi központok (Székesfehérvár, Esztergom, Óbuda, Buda, Visegrád) kutatásának bemutatása a fejezeten belül viszonylag tág teret kapott. Nem értjük, hogy a székesfehérvári romkert szörmyszülőtt védőtetéjének képe miért került a kötetbe, minden kommentár nélkül. Reménykedünk benne, hogy belátható időn belül csak rossz emlék marad, s elbontják.

Középkori városaink régészetét összefoglaló rész szerzői is sajátos szempontok szerint válogattak az ásatási helyszínek között (beleértve a képanyagot is). Városi régészetünket évtizedeken keresztül meghatározó kutatók nevének említésétől is ódzkodtak (eredményeikről nem is beszélve). A középkori egyházi emlékek régészeti kutatása még a városokhoz képest is megdöbbentően elnagyolt, felületes, hiányos. A képanyag válogatására mi sem jellemzőbb, mint az, hogy egyetlen székes-egyház kutatásával kapcsolatos képet sem találunk.

Egy fejezetbe kerültek a „várak, erődök, palánkok”, azaz a középkori és törökkori hadiépítészeti emlékei. A szerzők szerint az egykori Magyarországon a következő „vártípusok” léteztek: kisérvárak, királyi várak (a késő középkorban) és palánkvárak (a török korban). Ez az osztályozás oly mértékben abszurd és tudománytalan, hogy „elemző” bírálata teljességgel fölösleges. A képválogatás méltó a szöveg „gondosságához”: A tatai vár udvara (378. oldal) címmel jelölt kép valójában a déli palotaszármáy udvari homlokzatát ábrázolja, amelynek jellegzetessége, hogy alig van középkori részlete, emeleti nyílászárói neogótikusak. Karakas pasa tornya (Budán) teljes egészében rekonstrukció (380. oldal), amire illelt volna utalni! A Szolnok vá-

ráról 1617-ben készült ábrázolás fantáziakép. A százas nagyságrendű hiteles hadmérnöki várfelmérések mellőzése teljességgel érthetetlen.

A középkori falukutatást tárgyaló rész alaposágára mi sem jellemzőbb, mint az, hogy terjedelmének a felét egy lakóház rekonstrukciójának szöveges és képi bemutatása foglalja el. A népek és kultúrák részben csak a zsidóság megtelepedését ábrázolták külön térképen, a többi népcsoportot nem, amire aligha adható elfogadható magyarázat.

A középkori anyagi kultúra bemutatását meglehetősen népes (öltagú) szerzőgárda vállalta. Ehhez képest nemcsak kurtúra, hanem föltűnően egyoldalúra is sikeredett az összegzés. A leglátványosabb kerámialeletek (a kályhacsempék) 9 hasábot kaptak, a többi kerámia (kútletelek) 4 hasábot (ennek fele kép). Az, hogy vannak vasból, csontból, fából, bőrből készült tárgyak és eszközök, amelyeket a régészek szintén föltártak, úgyszólván meg sem említik. A középkorról így a kötet egészében kiféjezetten torz, hitelesnek semmiképpen sem nevezhető képet rajzol.

A törökkor régészetét bemutató rész az előbbiekhöz képest lényegesen sikerültebb. Csupán az furcsállható, hogy a törökkori magyar anyagi kultúra képi bemutatása elmaradt, holott a 412. oldalon bőségesen lett volna hely egy-két kép közlésére.

A „Régészeti intézmények” fejezetben a régészeti gyűjteményeket és múzeumokat „bemutató” Zsidi Paula a Magyar Nemzeti Múzeumon és a Budapesti Történeli Múzeumon kívül nemigen „pazarol” szavakat a többi intézményre. A mai Magyarországon kívüli múzeumok közül csak a marosvásárhelyi Teleki-gyűjteményt említi (amely elsősorban könyvtár), továbbá a nagyszabedű Bruckental Múzeumot. Kassa, Kolozsvár, Pozsony és sok más gyűjteménynek még a felsorolásától is eltekint. A mai Magyarország vonatkozásában is csupán a mellékelt térképre vagyunk utalva. Ez a „helytakarékosság” a vidéki régészeti gyűjtemények és régészek munkájának lebecsülése, semmibe vétele, ami egyenesen fölháborító. Az egyetemi régész-képzés történeti áttekintése során Kolozsvárt „elegánsan” betagolták Szeged ismertetésébe (így rövidebben el lehetett intézni). Nagyon hiányzik egy statisztika, hogy az egyes tanszékeken összesen (s éves bontásban) hány régészt képeztek eddig. A Magyar Tudományos Akadémia tevékenységének régészeti vonatkozásai (Bálint Csánád) kapcsán esik szó a régészeti terepbefjárásról, anélkül, hogy az ebben kezdettől kulcsszerepet játszó Torma István neve megemlékezésre kerülne. A topográfiai munka támogatásának ingadozása, a topográfia-készítés ellehetetlenítése a magyar tudományszervezés egyik szégyenletes kudarca.

A régészeti emlékek helyreállításának, a régészeti parkoknak, a kísérleti régészet eredményeinek bemutatása hiányos, pedig a „művelt nagyközönség” számára éppen ezek lennének a leglátványosabbak. A műemlékvédelem áttekintése (Fejérdy Tamás) oly rövidre sikeredett, hogy célsze-

rúbb lett volna elhagyni, mert így meglehetősen semmitmondó, s a mellékelt képanyag kiválasztása is igencsak esetleges, átgondolatlan. Szerkesztési hibának minősíthető, hogy az I. fejezetben Nagy Mihály (30–35. oldal), a XIII. fejezetben pedig Ernyey Katalin (417–419. oldal) részben megismétli a Fejérvy által írottakat.

A kötetben szereplő felhelyek névmutatója nem az oldalszámokat, hanem a fejezeteket tünteti föl. Ezzel lehetőséget kap az olvasó arra, hogy ne bizonyos megadott oldalon találja a nevet, hanem végig kell olvasnia az egész fejezetet, ha biztosra akar menni (ugyanaz a helynév ugyanis egy fejezetben belül többször is szerepelhet!). Manapság, amikor a számítógép segít a szerkesztésben, az ilyesfajta „kőkorszaki” szintű mutató neveségeken primitív.

Trogmayer Ottó előszava szerint a Banner-Jakabffy, majd Jakabffy-bibliográfia „tudományunk egyik legsikeresebb produktuma”, amely a kezdetektől 1987-ig csaknem 45 ezer adatot tartalmaz. Ez az értékelés azonban legfeljebb rész-igazságnak tekinthető. A bibliográfia-sorozat legutóbbi kötete 1999-ben jelent meg, évtizedes huzavona után. Azaz legutóbbi immáron több mint másfél évtized szakirodalmának számbavétele belátható időn belül meglehetősen reménytelennek tűnik. A 86. évet túlhaladó Jakabffy Imrénnek – úgy tűnik – nincs utódja. Ne feledjük ezt sem, hogy Banner Jánosnak 1944-ben megjelent *Bibliographia Archaeologica Hungarica 1793–1943* című monumentális összeállításához képest az új típusú, 1954 óta megjelenő bibliográfia-sorozat tartalmilag erősen leszűkített (Banner János csak a kényszernek engedett), ugyanis a régészeti időrendben a kezdetektől a XI. századig terjedő időszakot vette csak figyelembe. Vagyis a középs- és törökkori régészet következetesen kimarad a bibliográfiából. Az, hogy a középs- és törökkori régészeten ma sincs bibliográfiai összefoglaló, szakmai abszurdum. Mivel a rokon-területeknek (történelem, művészet-történet, néprajz) sincs megfelelő (teljességre törekvő) bibliográfiájuk, e két korszak különösen mostoha elbánásban részesült, ami a magyar tudományszervezés színvonaláról árulkodik. Éppen ezért a régészet vonatkozásában a bibliográfiát a sikertörténetek közé sorolni egyszerűen túlzás.

A kötetet a „Válogatott irodalom” fejezet zárja. Ezzel kapcsolatban olvashatjuk a bevezetőben: „Aktualizálnunk kellett (...) a legfőbb tudományos értékek bíró bibliográfiáját is”. Ha valaki (hozzáértő) végigolvassa a bibliográfiát, joggal teheti föl a kérdést, hol a legfőbb tudományos érték? Összeállítója vélhetően jórészt „hozott anyagból” dolgozott, azaz az egyes (rész)fejezetek szerzői által megadott irodalmat „dolgozta össze”, követve annak hiányosságait, pontatlanságait, az ismétlődéseket. Hogyan, miért kerültek a székszárdi múzeum hódoltságkori rézedényei az I. fejezetbe a XII. helyett? Ilon Gábor: Bevezetés a Kárpát-medence régészetébe (Szombathely, 1996) kötete miért szerepel egymást követően kétszer (igaz némi címmódosítással, mert előbb a Kárpát-medence régészetébe, majd egy idő múltán már a Kárpát-

medence történetébe (!) vezeti be az olvasókat? Ha a kötet elsősorban a „művelt olvasóközönség” részére íródott, akkor mit keres a bibliográfiában sok olyan idegen nyelvű könyv és tanulmány, amelynek gyakorta van magyar megfelelője, s miért hiányoznak (kevés kivételtől eltekintve) az ismeretterjesztő jellegű cikkek, kiadványok (pl. a kiállítás-ismeretők). A bibliográfia nem eléggé tagolt, az egyes kisebb témakörök irodalmának megtalálása egyes fejezeteken belül meglehetősen nehézkes, mivel mechanikusan, a szerzők nevének abc rendjében közlik a címeket.

Sajnálatos, hogy a kötetbe befektetett nem kevés munka és pénz eredménye felemás lett. Hasznossága így sem vitatható, mégis csupán félszívvel merem ajánlani azoknak a főiskolás hallgatóknak a kezébe, akiket immáron egy évtizede igyekszem bevezetni a régészet eredményeinek megismerésébe.

(Főszerkesztő Vasy Zsolt, felelős szerkesztő Nagy Mihály. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma – Teleki László Alapítvány. Budapest, 2003.)

Csorba Csaba

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA:

Tájak, népek, népcsoportok Válogatott tanulmányok

A honismeret és a helytörténet művelői számára is figyelmet érdemlő munkát közölt az Akadémia Kiadó az elmúlt esztendőben. Paládi-Kovács Attila akadémikus legújabb könyvének anyagát az utóbbi három évtizedben megjelent azon írásaiból válogatta össze, melyeket egyetemi hallgatói, tanítványai leginkább keresnek, és azok az egyetemi könyvtárakban sem mindig találhatók meg. A felsőfokú néprajzkutatás fontos területét jelenti az etnikai csoportok, néprajzi tájak ismerete, melyet Györffy István néprajztudós, a budapesti egyetem 1934-ben létesített néprajzi tanszékének első vezetője kezdettől szorgalmazott. Nem véletlen, hogy Paládi-Kovács Attila, ugyanennek a tanszéknek professzoraként jelen munkájához az egykori jeles előd „Magyar föld – magyar nép” című gyűjteményes kötetét választotta követendő példaként. A kötet utószavában a szerző megemlékezik három neves tanáráról is, akik a táj- és népkutatás iránti érdeklődését felkeltették és erősítették: Gunda Béláról, Kádár Lászlóról és Szabó Istvánról. A könyvnek különös időszerűsége kölcsönöz, hogy a Györffy István által alapított egyetemi néprajzi intézet 70. évfordulójára jelent meg, példaként szolgálva a néprajztudományhoz illő hagyományörzésre.

Az impozáns kötet 21 tanulmányt tartalmaz, három tematikus egységbe rendezve. Elsőként a Kárpát-medence regionális tagolódásáról, a kulturális régiók értelmezéséről, a Felföld népi műveltségéről kapunk átfogó képet, továbbá részletvisszafogásokat a kulturális határokról, kontaktzónákról, a kistájak és népcsoportok foglalkozási, gazdasági

szakosodásáról. A második egység részleteiben vizsgálja több jellegzetes népcsoportot, mint pl. a palócokat, barkókat, az ukrán szörványokat, a palóc kirajzásokat, a romániai Bánság magyar falvainak néphagyományát. A kötet harmadik része mindeddig kevésbé feltárt kistájakkal, népszigetekkel foglalkozik. A vázlatos tartalmi áttekintésből is kitűnik a tanulmánykötet sokrétűsége, szemléletbeli gazdagsága, a honismeret számára hasznosítható számos témaköre. A recenzius nem is vállalkozhat teljes kép felrajzolására, csupán néhány gondolatot vehet fel, és a tanulmányoknak csak egy részét áll módjában megidézni.

A kötet kezdő írásában a kulturális régiók néprajzi vizsgálatával kapcsolatban a szerző elhatároja egymástól a kulturális területek és a nép területi csoportjainak fogalmát, rámutatva, hogy „mindkét szférának saját mozgástörvényei vannak és a társadalmi mozgást a kultúra mozgása nem követi direkt módon”, ezért a két kutatási célt és kutatási módszert kívánatos különválasztani egymástól. A következő tanulmány a kulturális régió témakörében kifejtett sokoldalú vizsgálat tárgyává teszi a Felföldet, mint földrajzi régiót, annak jellegét és tagoltóságát, a megtelepülés és a területi szerveződés sajátosságait, az etnikumok, a nyelvhatárok és az etnikai folyamatok történeti alakulását, valamint a terület néprajzi jellegét. A Felföld történelmi szerepét, melyet a magyar államias és művelődési folytonosságában betöltött, Erdélyhez hasonlónak tartja.

Tanulságos fejtegetést olvashatunk az észak-magyarországi kulturális határokról és kontaktusokról, melynek kapcsán nyilvánvalóvá válik, hogy a felekezeti határok milyen fontos szerepet játszottak a néprajzi belső tagolódásban. Ugyancsak tanulságos összefüggéseket mutat ki a szerző a természeti tájak és a nyelvhatárok között, rámutatva, hogy a Felföldön minden medence egy-egy ökológia fulke, más megnevezéssel életkamra, melyek kedveztek a népszigetek, enklávák kialakulásának. Ezekhez igazodott az állami és az egyházi közigazgatás, így legtöbb vármegye egy-egy medencét töltött ki (pl. Nógrád, Gömör, Szepes, Túróc, Liptó, Árva). A természeti tájak és a közigazgatási egységek egybeesése elősegítette a táji- és népcsoporttudat összefonódását a Felföld nepeinél. A táj természeti adottságainak és az ott élő népcsoportok, etnikumok gazdasági szakosodásának, foglalkozási formáinak kapcsolatát Dél-Gömör területén vizsgáló tanulmány több meghatározó jelentőségű tájfogalmat rögzít és foglalkozási formát határoz el, mint pl. a bányavidéket, a karsztvidéket, a folyóvölgyi lapályt, az „agyag-övezet” fazekasfalvait, a délnyugati erdővidéket, mint a barkóság lakóterületét. Amint a szerző megállapítja, a katolikus barkók népelnevezését a református gömör-borsodi dombszékűség ragasztotta rá az erdős, elzárt dombszékű lakóira, akiknél a legerősebben élt a „mű-tudat” Gömör minden népcsoportja közül.

Különálló témakört alkotnak a népcsoportokról, etnikai tájakról szóló írások, melyek sorát a barkó etnikai csoport etnográfiai elemzése indítja.

Nem véletlenül, mert ennek az etnikumnak néprajzi feltárása és monográfikus vizsgálata Paládi-Kovács Attila nevéhez fűződik. A népcsoport kultúrájának, életmódjának és társadalmi szerveződésének sok szempontú, részletes vizsgálatából kitűnik, hogy Borsodban és Gömörben a római katolikus vallás a barkó csoport elsődleges kritériumának tekinthető. A következő tanulmányban széles tudománytörténeti értékelésre alapozva határozza körül a szerző a Palóc-földet, utalva a palóc-barkó néptömbnek a történelem folyamán változó, és jóval szélesebb genetikai kiterjedésére. E témakörhöz kapcsolódik a palóc kirajzások alföldi számbavétele. A részletes kimutatás és leírás 116 települést regisztrál.

A honismereti és a helytörténeti kutatások eredményeit egyaránt gyarapítja azon dél-alföldi, bánsági magyar falvak anyagi kultúrájának vizsgálata, melyek a XVIII. századi betelepítésük óta sajátos etnikai szívet alkotnak. A konkrét elemzésből kitűnik, hogy az azonos táji, gazdasági, társadalmi feltételek és az intenzív interetnikus kapcsolatok révén kialakult egy etnikumokat összefogó „bánati” tudat. Ugyancsak a szerző nevéhez fűződik az a jelentős etnikumvizsgálat és témakutatás, mely elsőként tárta fel a XVIII-XIX. századi ukrán szörványokat Északkelet-Magyarország területén. A sokrétű, alapos néptörténeti és etnogeográfiai elemzés 63 településről mutatta ki az ukránok jelenlétét 1773 és 1910 közötti időből. A szerző az ukrán néptörödékekkel kapcsolatos sürgős feladatként határozta meg a névtani vizsgálatokat, a teljes helynévanyag összegyűjtését, a földrajzi nevek feltárását, továbbá kívánatosnak tartja az ukrán tájszógyűjtemény összeállítását. Végső tanulságként megállapítja, hogy mindezen munkákhoz égetően szükségesek lennének az alapos helytörténeti, birtoktörténeti, gazdaságtörténeti monográfiák, melyek a lakosság etnikai kérdéseire is tekintettel volnának.

A tanulmánykötet további írásai mind tartalmi, mind módszertani szempontból közvetlenül is hasznosíthatóak a helytörténeti, honismereti kutatások számára. Különösen figyelmet érdemel a régi Torna vármegye néprajzi jellegének értelmezése, mely a történeti, etnikai, felekezeti körülményeken kívül fontosnak tartja, és alaposan részletezi a természeti adottságokat, a hidrogeográfia és a növényföldrajz meghatározó szerepét a zonális kistajak életformáinak kialakulásában. Ebbe a sorba illeszkednek a Medvesalja földjéről és népeiről, valamint a krassó-szörényi Karas menti magyar nyelvszigetről, Udvarszállásról szóló írások, melyekben a természetföldrajzi, népességtörténeti és néprajzi sajátosságokat egymással szoros összefüggésben veszi számba a szerző. A záró tanulmány a jelenkori etnikai folyamatok mérlegét vonja meg, utalva a történelmi előzmények meghatározó szerepére, és végső tanulságként rámutat, hogy Magyarország 1920 után az etnikai homogenitás irányába haladt; az 1970-es évek végétől viszont az ország nemzetiségi politikája a népcsoportok, diaszpórák megőrzésére irányul.

Paládi-Kovács Attila monografikus jellegű néptani tanulmánykötete nemcsak a néprajz szakos egyetemi hallgatók és az etnográfusok számára nyújt hasznos tájékozódást, ismeretszerzést, hanem bátran ajánlhatjuk a honismeret, a helytörténet kutatói, munkásai, valamint a nemzeti kultúra iránt érdeklődő művelt közönség számára is önképzésre szolgáló hasznos olvasmányként.

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.)

Selmeczi Kovács Attila

Autonóm közösségek a magyar történelemben Tudományos konferencia Kiskunfélegyházán 2003-ban

1985-ben először gyűltek össze Kiskunfélegyházán a Jász-kunság kutatói, hogy beszámoljanak legújabb kutatásaik eredményeiről. Ezt követően 1988-ban Szolnokon, majd 2000-ben ismét Kiskunfélegyházán került megrendezésre a „Jász-kunság kutatása” című konferencia. 2003 májusában immár harmadik alkalommal adott otthont a város annak a rangos rendezvénynek, amely – bár a korábbiak folytatásának tekinthető – azoknál nagyobb feladatra vállalkozott. Szervezője Bánkiné Molnár Erzsébet igen jó érzékkel tágtotta ki a konferencia témáját az *autonómia kérdéskörét* az egykori Jász-kunság, sőt az ország határait is túlnyúló, a történelmi Magyarország területére. A kiváló felkészültségű, országos és nemzetközi hírű szakemberek részvételével rendezett tanácskozáson öt szekciónak összesen 22 előadás hangzott el, ami önmagában is jelezte a téma iránti érdeklődést, annak időszertelegét számtalan, a társadalom szinte minden szintjére kiterjedő összefüggéseit.

Az előadások írott változata igényes kivitelű kötetben Bánkiné Molnár Erzsébet gondos szerkesztésében szokatlanul rövid idő alatt, még a konferencia évében megjelent. Az első tanulmány Demény Lajos budapesti egyetemi tanár munkája, melyből a korábbiaknál árnyaltabb képet kaphatunk arról, mit jelentett a székely szabadság és autonómia az Erdélyi Fejedelemség korában olyan területen, ahol mint írja a „személyi, területi és közösségi autonómiák egész hálózata szőtte át az országban lakó népek életét.” Kristó Gyula akadémikus az oklevelekben szereplő helynevek, személy- és népnév segítségével arra a többször is vitatott két fontos kérdésre keresi a választ, mikor és honnan települtek be a jászok Magyarországra. Tanulmánya bizonyára további kutatásokra ad ösztönzést, s megbízható válaszokat a történeti és régészeti kutatások együttes eredményei adhatnak majd. Vékony Gábor az ELTE docense a népnév – ez esetben a filiszteus név – és az autonómia közötti összefüggést vizsgálja, valamint azt, hogyan kapcsolható a filiszteus megnevezés a jászok nevéhez. Blazovich László egyetemi tanár a kunok betelepülését, jogi helyzetének főbb vonásait elemezve azokat a változásokat mutatja be, amely a kun székek kialakulásának folyamatában a kun autonómiát jellemezték. Egyben felhívja a figyelmet a kunok

és székelyek kiváltságai közötti számos hasonló ságra.

Pálóczi Horváth András a kunok régészeti hagyatékát, elsősorban a sírleleteket elemezve szemlélteti egy idegen népcsoport útját a beköltözéstől a magyar viszonyokba történő beilleszkedésig. Számos értékes adattal gazdagítja a viseletek történetét, rámutatva az első és második nemzedék leletei közötti különbségekre. Orosz István egyetemi tanár tanulmányából egy másik kiváltságos népcsoport, a hajdúk autonómiájának vizsgálatával arra a kérdésre kaphatunk választ, mit jelentett Bocskai 1606-os privilégiuma, s hogyan változott az autonómia lehetősége a század végéig. A katonáskodás nem kedvezett az autonómia kialakulásának, de a későbbiekben földművelővé, állattartóvá váló közösségekben az önkormányzatosság számos eleme létezett, többek között megjelent a statútum alkotás. A témakörhöz jól kapcsolódik Mónus Imre levéltáros tanulmánya, melyben a hajdúvárosok státútumainak vizsgálatával konkrét példákkal szemléletesen mutatja be, hogyan szervezték meg magukat a XVII. században a kiváltságos települések saját védelmük érdekében. Marjanucz László egyetemi docens a Temesi Bánság XVIII. századi történetének vizsgálatával egy egészen különleges földrajzi és jogi helyzetű régió esetében mutatja be az autonómia és a regionalitás összefüggéseit.

Mit jelentett valójában az oly gyakran emlegetett *jászkun autonómia*, milyen jogi, gazdálkodási, igazgatási, olykor pedig érzelmi alapjai voltak ennek, s hogyan változtak az idők folyamán? Ezekre a kérdésekre kaphatunk választ a téma kiváló ismerője Bánkiné Molnár Erzsébet összegző igényű tanulmányából. Bagi Gábor történész egy, az autonómiát igen erősen őrző tájegységet a Jász-kun esetében azt vizsgálja, milyen történelmi okokra vezethető vissza az az olykor már anakronisztikusnak tűnő törekvés, amely a polgári korban a redempciós összeg visszakövetelésére, s még a XX. században is az önálló Jász megye létrehozására irányult. Kocsis Gyula néprajzkutató a XVI–XVII. században vizsgálja a jász-sági autonómia emlékeit. A hiányos források ellenére fontos áttekintést ad arról, hogyan válik a települési autonómia a XVII. századra a Jász-ság egészére kiterjedő területi autonómiává. Fazekas Mihály néprajzkutató a Jász-kunság népeletében megfigyelhető, írásban nem rögzített autonómia jelenségeket mutatja be. Őrsi Julianna szemléletes példákkal elemzi a Jász-kunságban a szokásjog, illetve a későbbi törvények által szabályozott népi bíráskodást, egyben felhívja a figyelmet a Jászkun Kerület rendkívül gazdag forrásanyagára. Novák László Ferenc néprajzkutató a három város, Nagykőrös, Cegléd és Kecskemét különböző szintű autonómiájának elemzésével a korábbi, olykor leegyszerűsítő nézetekkel szemben új szempontokra hívja fel a figyelmet, miközben érdekes összehasonlítást olvashatunk a jászkun települések, illetve a három város autonómiájáról. Szabó Ferenc történész tanulmányából azokat a törekvéseket ismerhetjük meg, melyekkel a Bach-korszak közigazgatása a birodalomra veszélyes-

nek látszó települési autonómiák teljes megszűntetésére törekedett, s amivel szemben az ellenállás bizonyos formái elsősorban a közbirtokosságokban és az egyházi szervezetekben jelenhettek meg. Radics Kálmán levéltárigazgató a törvényhatósági bizottságok 1945 utáni tevékenységéről szóló tanulmányában konkrét példákat találhatunk arra vonatkozóan, hogyan változott, illetve csökkent az önkormányzatiság a korábbi időszakokhoz képest, s ezzel együtt a fennmaradt iratok forrásértéke is.

Több tanulmány foglalkozik a különböző egyházakon belüli autonómia megnyilvánulási formáival. Kósa László akadémikus a protestáns egyházi önkormányzat fontos testületének a presbitériumnak a történetét és működését mutatja be, Barha Elek egyetemi tanár pedig a görög szertartású katolikus egyházközösségekben vizsgálja a hitélet és autonómia sajátosságait. Bárh János néprajzkutató tanulmányában a megye-ként emlegetett székely egyházközösség történetét, szervezeti felépítését bemutató a megye szó egyháztörténeti jelentésének további vizsgálatára hívja fel a figyelmet. Csoma Zsigmond néprajzkutató tanulmányából pedig igen érdekes képet kaphatunk a zsidó hitközösségekben megnyilvánuló gazdasági autonómiáról, amiben elsősorban a zsidó vallásból adódó étkezési törvények játszottak szerepet.

Égető Melinda néprajzkutató az alföldi szőlőhegyek szervezésében megnyilvánuló autonómiát mutatja be, Ujváry Zoltán professzor pedig egy különleges, szintén a szőlőkultúrához kapcsolódó jogszokás, az Ukkon pohár felmutatásával kapcsolatos ismereteket és kérdéseket fogalmazza meg.

Talán a témák felsorolása is érzékelteti, milyen széles áttekintést kaphatunk az autonómia különböző területeiről, ami egyben alátámasztja azt a megállapítást is, amelyet Makk Ferenc a kötet előszavában fogalmaz meg: „Az igazi demokráciáért mindig meg kellett, illetve meg kell küzdeni.” Ugyanakkor ehhez a küzdelemhez számos példát meríthetünk saját múltunkból, történelmünkben.

A konferencia és a tanulmánykötet szép példája egy vidéki múzeum tudományszervező tevékenységének.

Papp Izabella

Lokális világok

Együttélés a Kárpát-medencében

Szerk.: Bakó Boglárka

A magyarság és a szomszéd népek sok évszázados együtt létezése, a többségi és kisebbségi helyzet impériumváltozásoktól függő változásai számtalan szépirodalmi, tudományos, ismeretterjesztő kötetnek, tanácskozásnak, programnak volt tárgya az elmúlt évszázadokban. Közös jellemzőjük, hogy a térség egyik kényes kérdésével érintik. Megközelítésüket egyfelől, akár a veszélyeztetettségből, akár az uralmi helyzetből adódó elfoglaltság alapjaira, másfelől viszont az objektivitás igénye jellemezheti. Ez utóbbi mondható el a címben

jelzett tanulmánykötetről, amely a *Lokális identitás és interetnikus kapcsolatok elemzése Kárpát-medencei magyar településeken* című stratégiai program eredménye. Négy műhely – az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, a Csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport, a kárpátaljai Limes és a felvidéki Fórum kutatócsoport –, három éves közös kutatás keretében kísérlete meg feltárni a történelmi országterület tizenöt településének etnikumközi kapcsolatrendszerét, emellett – meghatározott jellegzetességekre figyelve, esettanulmányokban –, a helyi és regionális önanonosság összetevőit.

Az interetnikus viszonyok első szempontrendszere az együttélés időtartama volt, tehát kiterjedt úgy a többgenerációs, mint az újabb keletű együttélésre. A mélyinterjúk és a strukturált interjúk alkalmas módszerek bizonyultak az egymás mellé került népek közötti formális kapcsolatrendszer, a komasági, baráti, a politikai, kulturális és gazdasági kapcsolatok változásainak feltérképezésére. A másik alkalmazott szempontrendszer az együttélés viszonyait választották. Ennek keretében figyelmük kiterjedt a koegzisztencia hierarchikus vagy egyensúlyi rendszerére, a lezajlott változások okaira és következményeire, a települések belső vezetése vagy a kulturális vezető szerep esetleges módosulásaira, az etnikai feszültségek forrásaira, indítékaira.

Az etnikumok „másikról” való gondolkodási rendszerének feltárása, az észlelt kulturális címkek és előítéletek jelentősen utaltak a vizsgált közösségek identitására. Tapasztalati tény, hogy egy népcsoport etnikai identitása konfliktushelyzetekben erősödik föl, amikor akár kialakult normákat, akár fizikai vagy kulturális létüket érzik veszélyeztetve. A kutatás *lokális kötődéseket* megragadó szándéka a közösségi önanonosság épülésének, működésének időbeli alakulását, a helyi jellegzetességek mikrorégió belüli összevetését is célozta. Fontos – a honismeret művelőit különösen érintő –, vizsgálati pontként szerepelt a szimbolikus terek: emlékhelyek, emléktáblák, szobrok, „szent helyek”, történelmi hagyományokat alátámasztó romok stb. –, megléte illetve szerepe a tudatos öndefiníciós törekvésekben. A tanulmányokból levonható egyik fontos végkövetkeztetés, hogy a közösségek lokális és regionális identitástudatának változása szoros összefüggést mutat a politikai, a gazdasági és kulturális rendszerekben lezajlott változásokkal, az anyanemzet és a média hatásával, a mindennapi nyelvhasználat módosulásával.

A kutatási programba 15 olyan települést vontak be, amelyeket a társult szakemberek már korábban, más szempontok szerint vizsgáltak, következőképp – helyismeretükből adódóan –, az előzetes terepfelmérések mellőzhetővé váltak. A mai politikai határokon átnyúló kutatási együttműködés egyfelől összehasonlításokra adott lehetőséget, amelyeket – az eltérő anyaggyűjtési és feldolgozási módszerek ellenére – az azonos kutatási csomópontok (témakörök, eszközök) tettek lehetővé. Másfelől a *tudományköziség* a sokoldalú megközelí-

tést szolgált, hiszen a kutatók között szociológusokat, néprajzosokat, nyelvészeket, kulturális antropológusokat egyaránt találunk.

A Kárpát-medence mely magyarlakta régióira terjedt ki a kutatás? A vizsgált települések csaknem felét Erdélyből választották, nevezetesen Korond, Fehéregyháza, Kisbács, Zabola, Székelyszáldobos, Székelyzsombor és Apáca szolgált a kérdés helyszínéül. Kárpátaljáról és Felvidékről 3-3 falut – Bányt, Csapot és Tiszaujlakot, valamint Diószegyet, Tornalját meg Taksonyt – vontak be a felmérésbe. A bácskai Feketics mellett a várvidéki Felsőpulya jelentette a terepmunka további régióit.

Erdélyben a magyar–román–roma együttlélés jellegzetességeire összpontosítottak. Közös jellemzője a vizsgált udvarhelyi, háromszéki, kolozsi, Maros és Brassó megyei településeknek egyfelől a helyi közösségek magyar bürokratikus, gazdasági vezetése, domináns anyanyelvhasználat és az etnikus hierarchia csúcson állás, másfelől a három nép térbeli és kapcsolatbeli elkülönülése. A magyar–román viszonyt a konfliktuskerülő magatartással, a vegyes házasságok kis számával és presztízscsökkenő szerepével írták le a kutatók. A cigánnyakkal viszont gyakoribbnak ítélték a konfliktusokat, amelyek okát a gazdasági-kulturális különbségekben, következményét a vegyes házasságok elenyésző voltában vélték felfedezni. A kutatók – Bakó Boglárka, Bíró A. Zoltán, Bodó Julianna, Fosztó László, Gagy József, Oláh Sándor, Pozsony Ferenc és Túros Endre – végkövetkeztetése, hogy a kiválasztott településeken a magyarság erős lokális és regionális azonosságtudattal rendelkezik.

Kárpátalján a magyar–orosz–ukrán–roma viszonyok feltárására vállalkoztak. A népesség keveredése itt már előrehaladottabb stádiumba került, amelyet az etnikai határok elmosódottabb voltaival, a magyarság hatalmi súlyának csökkenésével, a határváltozások nemzetiségi arányokat befolyásoló hatásával jellemeztek a szakemberek. Az etnikai elkülönülés a nyelvhasználat, a belső kapcsolatrendszer és az egymásról alkotott sztereotípiák terén volt minden irányban kimutatható. A szakmai szempontból sajnos alulképzett, a többségi nyelvet sok esetben elégtelen szinten beszélő magyarok ugyanakkor erős lokális, kevésbé erős regionális és gyenge anyaországi kötődésekkel rendelkeztek – ebben foglalható össze Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Karmacs Zoltán vizsgálatainak eredménye.

A felvidéki interetnikus kapcsolatokat az impériumváltásokkal összefüggő történeti és az 1989 utáni politikai változások összefüggésébe helyezték. Az iskoláztatás, a nyelv- és névhasználat, a vegyes házasságok, a bürokratikus helyzet terén kétségkívül lemérhetők a módosulások, ami a lokális identitásokat, a szimbolikus térfogalást, az etnikai elkülönülést is nagymértékben befolyásolta. Árendás Zsuzsanna, Danter Izabella és Puskó Gábor kutatásaiból az is kiderül, hogy északi nemzetiségünk és a szlovákság együttlélését a mikroregionálisan is gerjesztett konfliktusok, a többségi-kisebbségi kommunikációzavarok, következtetésképp az etnikai határok megmerevedése jellemzi.

Bácsfeketehegyen Hajnal Virág a nyelvi-antropológiai megközelítést választotta az őshonos magyar s a később betelepült szerb meg montenegrói lakosság etnikumközi viszonyainak a leírásához. A történelem itt interjúrészletekből, etnikai sztereotípiák és előítéletek felidézésén keresztül elevenedik meg. A feketicsiek kunhegyesi eredete s a testvértelepüléssel fenntartott kapcsolat elemzése a helyi identitás fontos összetevőire világít rá. A fiatal kutató új adaptációs stratégiák kiépítésére is felfigyelt az ott élők önazonosságában, a nyelvi kapcsolatokban és az interetnikus érintkezésekben.

A burgenlandi mikrorégióban Szoták Szilvia az erőteljes beolvadás különböző fokozataival találkozott. A vegyes házasságok, a nyelvi asszimiláció eseteinek bemutatása mellett a közösség nyelv-továbbörökítési erőfeszítéseire, az anyanyelvi gazdasági és kulturális kapcsolatokra, a nyelvi jogok makroszintű áttekintésére is kiterjedt a kutató figyelmé. A magyar közösség szimbolikus tereinek egyre csökkenő viszonyai között az idősebb nemzedékek és az értelmiség az, amely fontosnak érzi a lokális és nemzeti identitás átörökítését. Miután törekvéseik jobbra kulturális színezetűek, a többség-kisebbség viszony harmonikusnak, feszültségmentesnek mondható.

A tanulmánykötet használhatóságát nagymértékben elősegítik Sebők László etnodemográfiai térképmellékletei. Az önismereti irodalomként felfogható könyv összegző tanulmányában Bakó Boglárka rámutat, hogy „globális világunk lokális világokból áll. A lépték lekicsinyítése lehetővé tette, hogy valós élethelyzeteken, kézzelfogható szereplőkön és valódi konfliktusokon keresztül mutathassunk be olyan nagy léptékű társadalmi folyamatokat, melyek egy távoli perspektívából globálisnak tűnhetnek, ám csak lokálisukban ragadhatók meg valójában. Azaz a velük együtt élő többi etnikumról való gondolkodási rendszerről van szó.”

(MTA Társadalomkutató Központ, Bp., 2003)

Székely András Bertalan

SOKCSEVITS DÉNES:

Magyar múlt horvát szemmel

Vitatható történelmi események feltárása, bemutatása mindig bátor vállalkozás. Erre a siker reményében csak olyan írástudó vállalkozhat, aki nagyon jól ismeri a probléma sokféle vonatkozását és képes azt „sine ira et studio” a közvélemény elé tárni. Dr. Sokcsevits Dénes a pécsi és zágrábi egyetem tanára, történész-kutató ezen ritka személyiségek közé tartozik. „Egész eddigi munkásságom annak szenteltem, hogy magyarok és horvátok jobban megértsék és kölcsönösen jobban megismerjék egymást” – írja személyes elkölözöttségéről. A könyv a horvátok magyarságképzét vizsgálja a XI. és a XX. század közötti nyolc viharos évszázadban, amely alatt „viszály és együttműködés, ellenségeskedés és szoros barátság, sőt valóságos testvéri összefonódás változta egymást.”

A horvát-magyar államközösség ideje alatt jórészt baráti volt a kapcsolat, amit szükségszerűen erősített a török elleni közös védekezés, az azonos vallás, a nyugati kultúrkörhöz való kötődés, a latin nyelv hivatalos használata. Ezekre az évszázadokra még nem jellemzők a nemzeti, nyelvi ellentétek. Közismert, hogy a Frangepánok, Zrínyiek egyaránt beszéltek, írtak horvátul és magyarul is. Ezt a kedvező kapcsolatot a XVIII. század végén éledező nacionalizmusok fordították negatív irányba. Az 1790-tól az 1918. évi szétválásig terjedő időszakot részletesen tárgyalja a szerző. Ezekben az évtizedekben a horvát közvélemény is megosztottá vált és éles viták folytak a magyarokkal való változatlan együttműködés hívei (az ún. „magyarórok”) és a délszláv egység valamint a horvát függetlenség „illirjei” között. A könyv azért nevezhető hiánypótlónak, mert a művelt magyar közvélemény előtt is teljesen ismeretlen forrásokból ismerteti meg az olvasót a másik oldal véleményével.

A magyar nemzeti ébredés, a reformkor, a szabadságharc megítélésének árnyaltabbá tételében is sokat segíthet, ha megismerjük a másik fél álláspontját, véleményét is. Érdemes elgondolkodnunk azon, hogy pl. 1848-ban a horvát részről „szűkebbül”-nek érzett magyar nemzeti politikát hogyan vezethetett Jelačić „preventív-honvédő háborújához”, és azon is, hogy miért tisztelik a bánt ma is egyik legnagyobb történelmi személyiségként zágrábi szomszédaink, mi pedig – Petőfi verse nyomán – azt tanítjuk, hogy „fut Bécs felé...”

Igen árnyalt és elfogultságmentes az abszolutizmus korának, a horvát-magyar kiegyezésnek, és a különböző bánok működésének tárgyalása. Megismerkedhetünk a politikai hangulatváltozásoknak a horvát irodalomra, művészetre, oktatásra gyakorolt hatásával. A napi politika szélsőségei még a távoli múlt egykor pozitív kapcsolatait is hátrányosan tüntetik fel. A „hódító, vad, keleti nomád magyarok” elleni védekezés áthatja a XIX. század évtizedeit és végzetesen megmérgezi a két nép viszonyát.

Igen érdekes a könyv „Magyarellenesség antiszemita kontórszen” című fejezete, vagy a milleniumi ünnepségsorozathoz való egykori horvát viszony, és azok a kevésbé ismert közeledési kísérletek, amelyek Deák Ferenc vagy Tisza István nevéhez fűződnek. Hasonlóképpen az újdonság várával hatnak azok a képi illusztrációk, amelyek az események szereplőit illetve a horvát történelem jeles mozzanatait mutatják be.

A téma további megismerését segítik és sugallják a felsorolt forrásmunkák: naplók, sajtóanyagok, emlékiratok, tudományos-ismeretterjesztő, szépirodalmi művek és történeti feldolgozások. Az olvasó sajnálja, hogy a könyv végén az 1918 utáni időszakra csak vázlatos utalások történnek, hiszen a nagy délszláv szerelmes egyesüléstől a gyilkos szétválásig történt események ilyen tárgyszerű bemutatására is joggal lennénk kíváncsiak.

Jóleső érzéssel állapíthatjuk meg, hogy a horvát függetlenség 1991-es kivívása óta egyértelműen

kedvezővé vált a horvát-magyar viszony. Ezt jelzik az idézett zágrábi közvélemény-kutatások is, amelyek szerint a horvátok az osztrákok mellett a magyarokat tartják legjobb barátaiknak. Ennek egyik gesztusa pl. az is, hogy Jelačić lovas szobrát megfordítva helyezték vissza a zágrábi főterre: kardjával már nem Budapest felé mutat! Másrészt az is közismert, hogy a horvát tengerpart egyik legkedveltebb magyar üdülési célterület.

A korábbi hivatalos közjogi-állami kötöttségektől megszabadulva remélhetőleg ez a jószomszédi, baráti viszony marad meg azon két nép között, amely évszázadokon át nagy véráldozatok árán közösen védte Európát.

(Kapu Könyvek – 2004.)

Dr. Tóth József

BÁCSORSZÁG

Vajdasági honismereti szemle

Jó kézbe venni a *Bácsország* című folyóiratot, vagy ahogy a szerkesztőség az alcímben meghatározta: szemlét. Találóból is ez a meghatározás, mintha a megszokott folyóirat kifejezést használnák, mert végig tekintve a lap tartalmán, minden egyes szám arra törekszik, hogy szemlét tartson a Vajdaság elmúlt időszakában született honismereti tevékenysége felett, és megossza az új termést az olvasókkal.

Több éve ismerem a lapot, rendszeres olvasója, sőt a számomra fontos adatok rögzítője is vagyok. Már a bevezető mondatokban szeretném közhírré tenni: nemcsak regionális, hanem országos érdeklődésre is érdemes lapot vehet a kezébe és olvashat az, aki hozzá jut a Bácsországhoz. 2001-ben *Dankó Imre* professzor úr néhány mondatban a lap hasábjain már méltatta a folyóiratot, de úgy érzem, hogy ennyi idő elteltével érdemes ismét felhívni olvasóink figyelmét a rendkívül sokoldalú és tartalmas lapra. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram és az Illyes Közalapítvány támogatásával évharmadonként megjelenő szép kiállítású szemle mind a külcsín, mind a belbecs vonatkozásában magas szintű következetességet és egységet mutat.

Azt kell megállapítanunk – továbbra is a külső megjelenésénél maradva –, hogy egy rendkívül egységes, tipográfiáját, képanyagát és tartalmát tekintve következetes szerkesztői munka érvényesül a szemle szerkesztésében. A jeles személyekből álló népes szerkesztőbizottság előbb *Ricz Péter*, majd *Vékony László* főszerkesztő irányítása mellett számról-száma ismétlődően, hatalmas munkát végez, jelentős erőfeszítéseket tesz az íráskor színvonalának biztosításáért, a képanyag összegyűjtésért. Úgy gondolom, hogy a Bácsország külső megjelenése már fél siker ahhoz, hogy az olvasók örömmel vegyék kézbe a lapot. Ritkán szokta a recenzáló figyelemmel kísérni a tördelő (jelen esetben *Göncöl Róbert*) munkáját, de a jelenlegi számítógépes tördelési gyakorlatot ismerve – ami gyak-

ran újból és újból képes elkövetni az olvasószerszertől által is csaknem észrevehetetlen hibákat – azt kell megállapítanunk, hogy áttekinthető, tiszta és világos, jól olvasható, tördelési hibát csak elvétve tartalmazó oldalak jelennek meg számról számról.

Mielőtt a tartalomról írnék néhány szót, úgy gondolom, hogy érdemes röviden bemutatni a lap csaknem évszázados – de a politika akaratából és a pénztelenség miatt sajnos hosszú időre megszakított – történetét. Először 1904-ben, *Csillag Károly* szerkesztésében látott napvilágot a folyóirat, mint politikai és szépirodalmi képes újság, de két évnyi működés után megszűnt. Szerzői között *Kosztolányi Dezso*, *Brenner József* (a későbbi *Csáth Géza*), *Abonyi Emil*, *Jovan Jovanovics Zmaj* stb. nevével találkozhattak az olvasók.

Több mint 90 év telt el az újraindításig. 1995-ben a szerkesztő, *Magyar László* egykori levéltáros még abban reménykedett, hogy sikerül a folyóiratot biztos anyagi lábakra helyezni, hiszen a Szabad 7 Nap szabadkai hetilap mellékleteként jelent meg, és a jeles szerzőgárda szerte a Vajdaságban rendelkezésre állt. A szakmailag színvonalas lap azonban 1998-ban ismét zátonyra futott, megszűnt, szerencsére csak néhány hónapra.

1998-ban elkezdődött a lap harmadik időszaka, átszervezett szerkesztő gárdával, a lap önálló megjelenésre törekvő szándékával. *Ricz Péter*, majd *Vékony László* főszerkesztő alapvető törekvése – és ezt a szemle minden száma bizonyítja – siker koronázta. Büszkén vállalhatják, hogy sikerült sokoldalú, mély merítésű, a szakszerűségről jótányit sem engedő, de olvasmányos, a szó szoros értelmében is színes lapot teremteniük.

A csillagok állása is kedvezett a megújulásnak, a biztonságosabb megjelenésnek. A lapot újonnan alapító Népkör Magyar Művelődési Központ, a feladós kiadó szerepét vállaló Grafoprodukt Kft. olyan nagyszerű szolgálatot tettek a vajdasági magyarságnak, amely az iskolai tanulóktól kezdve a középkorostól tagjai mellett a nyugdíjasok igényét is messzemenően igyekszik kielégíteni, iskolai végzettségtől függetlenül. Ami különösen figyelemre méltó: a lap helyet ad hasábjain nemcsak a muzeológusoknak, levéltárosoknak, pedagógusoknak, helytörténeti kutatóknak, a természettudományok képviselőinek, újságíróknak, hanem „ismeretlen” tudósítóknak is, akik egy helytörténeti eseményről, helyi kutatásokról küldenek beszámolót a lap számára. Csak egy dolog számít: a minőség, az eredeti ismeretek feltárása, olvasmányos megírása.

Végeztem egy kis statisztikai számvetést is a 2001–2004. évi lapszámokat áttekintve. A négy év alatt több mint másfél száz szerző írt a szemlébe, és közülük több mint ötvenen kettő, vagy ennél több cikkel tisztelték meg a lapot. Közülük is szeretném kiemelni *Dudás Antal*, *Horváth József*, *Kalapis Zoltán*, *Kocsis Antal*, *Virág Gábor*, *Weissenbeck József* nevét. Többen vannak, akik Magyarországról írták cikkeiket: szegedi, bajai, kecskeméti stb. szerzőket találunk a tartalomjegyzékben.

Lenyűgöző a lap tartalmi sokszínűsége. Város-történet, az épületek, utcák története, híres személyek, országos és helyi jelentőségű jeles történelmi események, néprajzi írások, oktatás- és iskolatörténeti dolgozatok teszik változatossá és élvezetessé a Bácsországot.

A harmadik jellegzetesség, ami a magyar nyelvű honismereti lapok közül kiemeli a Bácsországot, az az illusztrációk sokasága. Fantasztikusan gazdag gyűjteményekből válogathatnak a szerkesztők, a szerzők egy-egy lapszám összeállításakor. Közismert képeslapgyűjtők, közintézmények, korabeli sajtóanyagok, magánzemélyek fényképei, neves művészek illusztrációi alkotják számról-számról a tartalomhoz illő képanyagot. Inglyésre méltó a lap tartalmi, illusztrációs gazdagsága.

A szemle sikeréhez valószínűleg nagyban hozzájárul az is, hogy a szerkesztőség jól látható törekvéseként igyekeznék minél több olyan írást is közölni, amely egy-egy város, vagy falu lakói figyelmét hívják fel a helyi értékekre. Magánzemélyek, iskolák pedagógusai, könyvtárak használhatják eredményesen a lapban közölt gazdag ismeretanyagot. Nem véletlen, hogy a Bácsország 2002-ben elnyerte a magyar Honismereti Szövetség díját. Megérdemelt és a szerkesztőségnek, szerzőknek erőre adó döntés volt.

Egy kissé keserűen kell e dolgozat végén megállapítanom, hogy a lap Magyarországon csak a Kis Magiszter könyvesboltban (Bp. Magyar u. 40.) kapható és tudomásom szerint az előfizetése is megoldatlan. Nagyon megérett e lap arra, hogy a magyarországi Honismeret is segítse a hazai terjesztést.

Toth Béla

TOLNAY GÁBOR:

Föld – ember – törvény

Adatok, tények, következtetések Dévaványa mezőgazdaságának és mezőgazdasági népességének történetéből a XX. sz. első felében

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága csaknem félezer oldalas terjedelmű monográfiát jelentett meg, melyben Tolnay Gábor Dévaványa mezőgazdaságának és a település mezőgazdaságból élő népességének történetét mutatja be. Az időhatár 1895 és 1950, azaz több mint fél évszázadot ölel fel. A korszak központi kérdése a Nagyatádi-féle földreform, amelynek történetével már több mint négy évtizede foglalkozik a szerző. De tekintettel van az előzményekre is, a megelőző csaknem fél évszázadra, azaz a jobbagyelszabadas utáni évtizedekre.

Dévaványa, mivel szerencsésen megmaradtak az 1920-as évek földreformjával kapcsolatos iratai, különösen alkalmas volt arra, hogy mintaként szolgáljon egy alapos vizsgálathoz, afféle történelmi mélyfúráshoz. A levéltári adatokat jól kiegészítették a helyi sajtóból (Dévaványai Hírlap) hozzá-

férhető információk is. Dévaványa múltjának vizsgálata az elmúlt évtizedekben háttérbe szorult, aminek oka részben egy közigazgatási átszervezésben is kereshető: 1950-ben Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéből áthelyezték Békés megyébe. A nagyközség egyébként 2000-ben kapta vissza ismét városi rangját.

A hatalmas mennyiségű tényanyagot a szerző igyekezett a lehető legteljesebben kiaknázni és közzétenni, így jött létre egy elemzésekkel kísért forrásgyűjtemény. A munka elvégzését támogatta az OTKA, a XX. Század Intézet, de nem lebecsülhető a Dévaványai Kulturális és Hagyományörző Egyesület segítségével sem. Ennek elnöke, Hajdú József volt, aki egyben a kötet tipográfusa és a tet-szetős borítójának megtervezője. Jól tudta hasznosítani a szerző Szabó Ferencnek Békés megyei levéltárnak, majd múzeumigazgatójának (a kötet lektora) útmutatásait, tanácsait is. (Aki a szerző munkásságára kíváncsi, az részletes életrajzt és bibliográfiát talál a kötet hátsó borítóján.)

A kötet I. részének szerzője Marsi István. Neki köszönhető Dévaványa térsége természetföldrajzi bemutatása. Sokat változott az Alföld természeti képe az elmúlt évszázadban, de másfajta változások is voltak. A közigazgatási elcsatolások miatt a település külterülete az 1920-as évekig jóval nagyobb volt a maiánál. A XVII. század végéig a megfelelő földrajzi adottságú ármentes térszíneken szántóföldi növénytermesztés folyt, az időszakosan vízzel borított területekre a külterjes állattartás volt a jellemző. A XIX. századi nagy vízrendezési munkák alapvetően megváltoztatták az Alföld természeti képét. A XIX. század közepétől jelentősen növekedett a mezőgazdaságilag hasznosítható terület, a rétek rovására gyarapodott a szántóföldi művelésre használt terület aránya. A mezőgazdaság kollektivizálása hozta a következő nagy változást az 1960-as évektől: uralkodóvá váltak a 20-50-100 hektáros táblaméretűk. Az 1970/80-as években kialakult az iparszerű mezőgazdaság. 1990-től következett az újabb nagy változás: csökkent a szántott terület, differenciálódott a birtokszerkezet. Az 1970/80-as évektől fordult a figyelem egyre erősebben a tájvédelem felé. Ennek köszönheti létét a Dévaványai Tájvédelmi Körzet, majd a Körös-Maros Nemzeti Park megalakítása.

Olvashatunk a táj földtani fölépítéséről, vizeiről, éghajlatáról, a természetes növényzettől és állatvilágról, a természetvédelmi értékekről, a talajtakaróról (rendkívül gazdag irodalom hitelesíti a leírásokat). Ezt követően, a természeti környezet megismertetésére épül rá a kötet II. része: A település mezőgazdasága, a III. rész: A tulajdonviszonyok megváltoztatása állami beavatkozással, majd a IV. rész: A termelési feltételek reformját szolgáló törekvések. Az említett mindhárom rész Tolnay Gábor munkája.

A II. részben a szerző részletesen bemutatja az 1859-es úrbéri egyezséget. A XIX. század végén a település lakosságának csaknem egyharmada külterületen élt (735 tanya). A XIX. század végére a rét, a legelő és a szőlő rovására jelentősen nőtt a szántóföldi terület. Bár a legelőterület csökkent, a

szántók után – kiterjedését tekintve – még mindig a második helyen állt. A földtulajdonviszonyokra jellemző a birtokok aprózódása. Elemzi a szerző az első világháború utáni munkaerő-helyzetet, majd ezt követően a mezőgazdasági termelés szervezését és ágazatait (szántók, gyümölcs-termelés, állattenyésztés).

A III. részben leszögezi a szerző, hogy a XX. század első felének „egyik legnagyobb tömeget megmozgató eseménye volt a Nagyatádi Szabó Istvánról elnevezett földreform”. Dévaványán a földterületnek mintegy 26 %-a „mozdult meg” valamilyen formában, s ez az arány sokkal nagyobb annál, mint amit az országos adatokat egységesítő kutatás felmutatott eddig. A szerző elemzi a világháború utáni politikai helyzetet, elsősorban a parasztság szempontjából, majd hosszasan ismerteti az 1920-as földreformtörvényt, aztán a többi földbirtoklással kapcsolatos törvényt, amelyek az 1920-as években születtek. Ezt követi a földreform gyakorlati megvalósításának mozzanatáról mozzanatra való követése Dévaványa viszonylatában. Házhelyre 63 igénylés érkezett. A szerző közli a közgyűlési szavazás eredményeit (csupán háromnak nem ismerték el az igényjogosultságát). Egyenként sorra veszi az 1920-as években létezett olyan dévaványai földbirtokokat (összesen 42), amelyeket érintett a törvény. Először a házhelyrendezés eredményeit ismerteti, majd a kishaszonbérletek kialakítását, aztán az örök tulajdonjoggal juttatott földeket, továbbá a közcélú juttatásokat, a legelőjuttatásokat, végül a zsidóbirtokokat (1939-1944) ügyét.

A IV. részben a termelés reformját szolgáló törekvésekkel foglalkozik a szerző. Áttekinti a dévaványai községi mezőgazdasági bizottság működését. Erre vonatkozóan az 1934-1944 közötti időszakról maradtak fenn dokumentumok, amelyek részletes ismertetésre kerültek. Feltárja a szikjavítás, a vízszabályozás (Hortobágy-Berettyó-csatorna, Sárréti-csatorna, a Körösök hajózhatóvá tétele, öntözőtelepek, ivóvízellátás), a fásítás eredményeit. Utóbbi vonatkozásban Dévaványa környéke (Gyoma, Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunmadaras, Túrkeve) helyzetének változásait is áttekintette. A Dévaványai Hírlap 1935. november 24-iki számából megduhatjuk, hogy Halmágyi Ferenc főjegyzőnek köszönhetően tíz év alatt igen jelentős eredmények születtek Dévaványa határának fásítása tekintetében: „Tíz év óta fásít Halmágyi Ferenc főjegyző, és ez alatt a tíz esztendő alatt dús lombkoronába foglalta a községet (...) díófaligetek ígértek, hogy egy-két évtized múlva Dévaványán sem dióban, sem bűtorfában nem szorulnak behozatalra (...) a fásítás iránt sikerült megnyerni a lakosság bizalmát. Ma már ott tartunk, hogy az ellenszenvet és a közönyt nagy érdeklődés váltotta fel. A gazdák már a saját jószántukból kérnek facsemetét, hogy tanyájuk környékét és az utak mentét befásítsák. Az idén újabb 90.000 darab facsemetét ültettek ki és ezzel együtt félmillió lesz a kiültetett facsemeték száma...” Az 1920-as évek elején a környék egyik legkopárabb településének számító Dévaványa képe másfél év-

tized alatt gyökeresen megváltozott, a mintegy egymillió kiültetett facsemetének köszönhetően.

A két világháború között működtek szövetkezetek is Dévaványán: ilyen volt a Magyar Mezőgazdasági Liga Dévaványai Csoportja, a Dévaványai Gépszövetkezet, a Tejszövetkezet, a Méhész Kör, a Gyümölcsértékesítő és Központi Szeszfőző Szövetkezet, a Dévaványai hegyközség, az Állatértékesítő Szövetkezet. Sajnálatos, hogy ezek működéséről kevés dokumentum maradt, a szerző jórészt a hírlapi tudósításokra volt utalva.

A kötethez mintegy félszáz oldal terjedelmű statisztikai táblázat tartozik, amelynek összeállítására igen nagy munkát jelentett, s amely nélkülözhetetlen az alapos elemzéshez. Mellékletben kerül közlésre (hasonmásként) az 1859-es úrbéri egyezség. A rendkívül gazdag irodalomjegyzék mintegy háromszáz címet tartalmaz. A földrajzi névmutató, az intézménynév-mutató és a személynév-mutató lehetővé teszi, hogy a kötet minden adatát könnyen megtalálhassa az olvasó.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy nem csupán Dévaványa gazdagodott e kötet megírásával, hanem valamennyi alföldi település kutatói hasznos mintát kaptak az adott korszak vizsgálatahoz. Jó lenne, ha a közeljövőben minél több hasonló kötet készülhetne el.

(A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 59. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok, 2004.)

Csorba Csaba

MONSPART ÉVA (szerk.):

A Balaton könyve

Olvasókönyv mindazoknak, akik tavunkat még jobban szeretnék megismerni

Számtalan tudományos, irodalmi, népszerűsítő és kimondottan idegenforgalmi célokat szolgáló kiadvány jelent meg a Balatonról. Az utóbbi időben leggyakoribbak az útikönyvszerű, idegenforgalmi célú, igen vegyes értékű propaganda kiadványok lettek. Elannyira, hogy nagyon nagy bizonytalanság támadt a tőval foglalkozó kiadványokat illetően és ennek ellensúlyozására soha nem látott magasságba szökött az igény színvonalas, tudományos értékkel bíró, egyben összegező jellegű, a Balatont mint különleges természeti kincset ismertető munkák elkészítésére és elkészítésére, illetve kiadására. Ennek az elemi erővel feltörő társadalmi igénynek a kielégítéseként tarthatjuk számon számos Balaton-vidéki település korszerű, szigorúan tudományos követelményeknek megfelelő, általában eredeti, új levéltári kutatásokon, forrásfeltárásokon alapuló város-község komplex helytörténeti monográfiáját. A komplex jelzőt azért célszerű használni, mert ezekben a monográfiákban nemcsak a szigorúan vett helytörténetről van szó, hanem a kérdéses helység művelődéstörténetének különböző, ott időszerű részeiről: irodalomtörténet-, nyelvészet-, művészettörténet-, iskola- és fürdő-történet-, életrajz-

ok-életművek méltatása-, tárgyi- és szellemi néprajz stb. témákról is. Mindezekről a kérdésekről a szerkesztő érdeklődési körétől függően több-kevesebb intenzitással beszámoltak ezek a város- és falumonográfiák is: Siófok, Fonyód, Balatonalmádi, Balatonboglár, Balatonföldvár, Szántód, Balatonfüred, stb. Mindazonáltal, jelentsük ki mindjárt, hogy jogosan vetődik fel egy kiváló kiállítású, jó papíron készült, színes képekkel gazdag, mindenféleképpen összefoglaló jellegű, sőt antológia szerű, reprezentatív kiadvány iránti igény is. Hiszen az érdeklődőktől, még a mélyebben érdeklődőktől se várható el, hogy tíz-tizenöt kötettel a hónap alatt sétáljanak a Balaton parton és próbálják felismerni, azonosítani, értelmezni a látottakat. Meg is született mindjárt a kívánt műfaj: *olvasókönyv*. Hamarosan el is készült az első, a kritika, sőt a közönség is jól fogadta és el is fogyott. A nagy siker, népszerűség felszínre hozott néhány megjegyzést, további óhajt is az olvasókönyvvvel kapcsolatosan. Hamarosan össze is ült újból a szerkesztő bizottság, megtárgyalta a megtárgyalandókat és elhatározta, hogy másodszor is kiadja *A Balaton könyve*-t. Műhözzá bővítve, figyelembe véve a sok jó, sokszor jogos észrevételt, ami az első kiadással kapcsolatosan elhangzott. (Az olvasót ne botránkoztatssa meg, hogy szinte időtlen időben gondolkodok és írok, de a szerkesztő, a kiadó a kiadványokon, ezen a második kiadáson is, elfelejtette feltüntetni a kiadás évét.)

Folyóiratunk azért ismerteti *A Balaton könyve* második kiadását, mert ez a kiadás az elsőhöz képest lényegesen rendszerezettebb és bővítettebb. Műhözzá általában a néprajz mindkét ága irányába. Jó olvasni a röviden, összefogottan, de szépen kitérve minden régi és új Balaton-kutatóra; nagyszerű képekkel, figyelmet keltő, olvasásra-dúdolásra csábító szövegekkel-dallamokkal jól szerkesztett kis „Balatoni néprajzi enciklopédiát.”

A kiadvány bővítése általános, de mi sajátos szempontjainknak megfelelően emlékezzünk meg négy vadoratúji fejezetéről. Ebben a második kiadásban helyet kapott *Gopcsa Katalin*: Baragolás kortárs művészek képzeletbeli Balatoni Galériájában című, etnoart vonatkozásokról is szóló írása is. Kimondottan néprajzi tárgyú *Matyikó Sebestyén* józsefi Népművészet című, gazdagon illusztrált fejezete. Akárcsak *Olsvai Imre* hasonlóan lakonikus megfogalmazású: *Népdalok* című tanulmánya is. A negyedik új fejezet se kevésbé jelentős. *Pesovár Ernő* írta a Balaton környékének táncagyománya címen. Ezeknél a néprajzi tárgyú tanulmányoknál külön meg kell említenünk, hogy az illusztrációkat maguk a szerzők készítették, válogatták és készítették elő nyomtatásra. Nagymértékben emelték ezzel írásaik tudományos értékét.

Most, amikor a Balatonról oly sok kellemetlen hírt is hallunk, igen jó egyszerre élvezetesen és szakszerűen tájékozódni tudományos kutatásokra, irodalmi és képzőművészeti alkotásokra egyaránt illető-ösztönző nemzeti kincsünkről, a Balatonról. (Balatonfüred, é.n.)

Dankó Imre

Cumania 19.

Szerk.: Bárh János

Tizenkilencedik alkalommal jelent meg a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének évkönyve, a Cumania. A 365 oldalas kiadvány ezúttal 11 tanulmányt tartalmaz. A tanulmányok túlnyomó többsége, szám szerint kilenc néprajzi, kettő régészeti tárgyú munka.

A két régészeti tanulmány ásatások színhelyei-re kalauzol. Az első írásban egy Árpád-kori település feltárásáról olvashatunk, ahol a kutatók 11 házát, kemencéket és több kutat is találtak. A tanulmány ezeknek a kutaknak a kiemelését mutatja be. A másik egy temető kiasásáról és feltárásáról szól. Ez a rác temető Bácsalmáson található, ahol délszláv nemzetiségű emberek éltek a török hódoltság korában, tehát a XVI-XVII. században. Érdekessége ennek a temetőnek, hogy sok koporsó nélküli sírt tartalmaz, amit az itt élők vallásával, az iszlám hittel magyaráznak a kutatók. A tanulmányok végén rajz- és fényképgyűjtemények láthatók.

Kiváló írás Bárh Dániel tanulmánya, amely egy sajátos szokást, a pudárkodást, vagy más néven szőlőörzés szokását mutatja be levéltári források alapján. A történet a XVIII. században Küllődön (ma Szerbia-Montenegró) játszódik. A szőlő a fiatal lányok és legények jó találkozási és ismerkedési alkalma volt, amit természetesen ki is használtak. Mindez azonban a helyi plébánosnak nemigen tetszett, ami nem csoda, hiszen a fiatalok nem templomba jártak, hanem a szőlőben „paráználkodtak”, és mulattak az időt. A helyi plébános megpróbálta megváltoztatni ezt a szokást, amivel magára haragította a falu lakosságát. Erről a népszokásról, és egyházi részről való megváltoztatási szándékáról olvashatunk.

Kürti László jóvoltából megismerkedhetünk egy szabadszállási gazda naplójával, amit a XIX. század közepétől egészen a XX. század elejéig írt Csaplár István. Ebben a naplóban röviden, tömören vannak megfogalmazva az események, évenkénti sorban haladva. Persze minden esemény egy gazdaember szemszögéből van szemlélve, ezért komoly politikai, eszmei kérdésekről nem olvashatunk. Jellemző, hogy a kiegyezést meg sem említi. Szigorúan a helyi eseményeket, a gazdaság állapotát, a termés mennyiségét, az időjárást stb. jegyezte le. Mindezek azonban rendkívül fontosak, hiszen betekinthetünk abba, hogyan élt egy gazdaember vidéki tanyaán, mit termelt, mik foglalkoztatták, egyáltalán hogyan élte életét.

Solymos Ede a közép-dunai halászszővetkezet megalakulását mutatja be a második világháború utáni évekből, Bereznai Zsuzsanna pedig egy kiskunfélegyházi pékmester sütdődjéről ír, amit a Muthnay Kiss család üzemeltetett. Megtudhatjuk milyen munkaeszközökkel dolgoztak egy sütdőben, milyen munkafolyamatok voltak, mennyit termeltek, és hogyan kellett sütni az igazán finom kenyert, kalácsot, kiflit. A tanulmány végén recepteket és fényképeket is talál az érdeklődő olvasó.

Szintén Bereznai Zsuzsanna tollából olvashatunk egy cikket Népi elbeszélőkultúra Érsekcsanád címmel. Meséket, történeti elbeszéléseket, hiedelemtörténeteket gyűjtött össze a kutató ezen a kis Bács-Kiskun megyei településen.

A harmatszédés hiedelmét mutatja be Fehér Zoltán írása. A harmatszédés főként a Dunántúlon és az Alföldön ismert, már száz évvel ezelőtt bemutatatta Munkácsi Bernát. A harmatszédés tulajdonképpen nem más, mint a tehének tejhasznának fokozásáért történő tevékenység. Ha ugyanis a reggeli harmatot – amit a gazdaasszony a földjéről összeszedett – megittatta a teheneivel, akkor az – a hiedelem szerint – jobban tejtelt. Persze ellentétes irányban is történtek erőfeszítések az asszonyok részéről, ha ugyanis a harmatot más földjéről szedték össze, akkor ezzel ellophatták az illető gazda teheneinek tejét. A hiedelem bemutatása után a szerző az összegyűjtött szövegeket elemzi.

Tóth Edina tanulmánya a szentkirályi református egyház konfirmációs szokását mutatja be. A kis faluközösségekben ezeknek a rítusoknak rendkívül komoly szerepük van, hiszen ezzel válnak a fiatalok az egyházközösség teljes jogú tagjaivá. A tanulmány végén táblázatok és statisztikák mutatják be a konfirmáltak számát, nemi összetételét, a konfirmálás időpontját. Fényképek is illusztrálják a szentkirályi református gyülekezetet.

A miskai „játékos emberről”, Czár János életéről, munkásságáról szól Bihar Mária tanulmánya. Czár János játékkészítő mester, aki a mai modern világban is fontosnak tartja a természetes anyagokból készült népi játékokat. Ebből az írásból megismerhetjük a parasztság találékonyságát, hiszen a természet minden elemét fel tudták használni játékaik elkészítéséhez: a szalmát, a libatollat, a kukoricát. Mindeközben a mesélő szavaiból meglevenedik a magyar vidék, a mezei munkák világa, a gyermekek és felnőttek időöltése és szórakozásai. Az írás végén itt is kiváló fényképeket láthat az olvasó.

A rendszerváltozás után rohamosan alakultak és alakultak ma is a civil társadalmat megjelenítő egyesületek, klubok. Egy ilyen egyesületet, a kiskörösi Gondúzó Borlovagrendet mutatja be Filus Erika. A borlovagrendeknek Nyugat-Európában komoly hagyományuk és történetük van, ezzel szemben Magyarországon csak 1976-tól léteznek. A rendnek természetesen van nagymestere, van főpohárnoka és egyéb tisztségviselője, akik meghatározott munkát végeznek. Tagjait avatási szertartással veszi fel soraiba. A borlovagrendnek van saját „egyenruhája”, egy aranyszegélyű zöld-bordó színű talár, amit a közös alkalmakkor viselnek. A rend célja a minőségi bortermelés fejlesztése, egyáltalán a borkultúra ápolása, gasztronómiai jelentőségének bemutatása hazánkban.

A kiadvány legvégén nekrológot olvashatunk a nemrég elhunyt, kiváló kecskeméti régészről, Horváth Attiláról.

(Kecskemét 2003.)

Sóber Péter

Magyar Népzenei Antológia VII.
Moldva és Bukovina népzeneje.
Szerk.: Domokos Mária és Németh István.

Ma már aligha akad olyan, aki ne hallott volna a moldvai csángókról és a bukovinai székelyekről. E népcsoportokhoz egyben a hányattatott sors, az anyanyelvért való szüntelen küzdelem kapcsolódik. Hiszen a bukovinai székelyek és a csángók olyan területen éltek illetve az utóbbiak élnek ma is Moldvában, amely más-más történelmi körülményeknél fogva, de mindig kívül esett még a történelmi Magyarország határain is. Ezúttal arról számolhatunk be jóleső érzéssel, hogy e két népcsoport számos régi elemet őrző zenei hagyományból a népzenejüket bemutató, egy albumba fűzött, kísérőfüzettel ellátott négy CD jelent meg a Zenetudományi Intézet Népzenei Osztálya munkatársainak szerkesztésében a Hungaroton Classicnál, a Hungaroton és az MTA Zenetudományi Intézete kiadásában. Mint a lemez kísérőfüzetének *A Moldva, Bukovina album* című részéből megtudjuk, a moldvai dallamokat Domokos Mária, a bukovinaiakat Németh István válogatta, „a végső szerkesztés kettejük munkája”.

A gondosan válogatott hanganyag publikálását több okból is örömmel üdvözölhetjük. Mai technikai igényeket kielégítő kiadványon vált hozzáférhetővé a csángók és bukovinai székelyek népzenejét bemutató hanganyag. Új hangszínek, új nevek, vagyis a nagyközönség előtt eddig ismeretlen előadók tűnnek föl a hanglemezen, ilyen kiadvány-típuson eddig nem szereplő falvakból; részben eddig nem publikált, sőt, részben a szakmán kívül állók előtt ismeretlen dallamokkal. A falvak közül Pusztina, Bogdánfalva, Kléze, Lészeped, Lábnik, Diószén, Lujzikalagor, illetve Hadikfalva, Andrásfalva, Istensegits, Fogadjisten stb. mellé új falunévek kerültek (pl. Somoska, Külsőrekecsin, Trunk), az Al-dunai székelyek telepeit (pl. Székelykeve, Hertelendyfalva, Sándoregyháza) illetve a hazai dunántúli betelepülések helyszíneit (pl. Grábóc, Majos, Tabód) is beleértve. Az előadók közül a feltehetően moldvai énekesek, Simon Ferenc Józsefné, Demse Dávidné, Lőrincné Hodorog Luca, Miklósné Szálya Rózsa, Demeterné János Anna, Gusa Pál, a nagy tudású bukovinai Gáspár Simon Antal, a régebbiektől közül Kodály számtalan kiváló előadója, mint a hadikfalvi Turbuk Gergely, az istensegitsi Barabás Mihály, a józseffalvi Pap Boris mellé is került sok más, élménytadó előadó. Ilyen pl. mindjárt az I. CD (Moldva) négy első előadója: Benke Jánosné Benedek Rózi, Jakab Istvánné Fazekas Anna, Dobos Jánosné Györi Péter Teréz, Györi Leopoldné Petruscu Bernavéta, vagy az I. CD 7., 10., 13. darabjának előadója: Cigenás Jánosné Bulaj Magdó, a bukovinaiak közül pedig a nagy tudású, de hanglemezen eddig nem szerepelt andrásfalvi (Kakasd) Molnár Antal (III. CD 3. stb.), a szintén andrásfalvi Kovács Mihályné Ranc Anna (Tabód, III. CD 5.) vagy a hangszeres zenei szempontból kiemelkedő istensegitsi Gáspár János (Majos, pl. III. CD 32.). Összesen 87 előadó szerepel a lemezeken, a falvak szá-

ma pedig hatvanon felül van, hozzászámolva a Dunántúli és az Al-Duna melletti falvakat. A szerkesztők arra törekedtek, hogy a lemezre kerülő zenék mindegyike zenei stílus, mind a műfaj és funkció tekintetében a lehető legsokoldalúbbak legyenek. Ez a sokoldalúság megmutatkozik a vokális és instrumentális zenék, a vokálison belül a világi és egyházi-, a népszokásdallamok illetve az alkalomhoz nem kötött dalok arányai tekintetében csakis úgy, mint például a felnőtt és gyermekek szerepeltetésében. A lemez iskolai illetve egyéb, általánosabb nevelői célzatú használatára gondolva, valószínűleg az egyik legnagyobb sikert a felvétel idején 12 éves létszpedi Márton Erzsike énekei fogják jelenteni (pl. a *Ludasim, pajtásim* I. CD 9.). Az ő személye az egyik jó példa arra, hogy a csángók magyar létért való küzdelemében az erős nyelvi gátlásból eredő régi hagyomány erőteljes pusztulása mellett is van remény: lesz folytatás, megmarad magyarnak a csángó nép és dalkincse. Végül, de nem utolsó sorban, fontos ez a lemez azért is, mert vele egy sorozat (t. i. a Magyar Népzenei Antológia) utolsó darabja került kiadásra. Ily módon a sorozat immár zárt egység.

A szerkesztők magának a sorozatnak a bemutatásával kezdik a népzenei lemez kísérőfüzetét, érintve a sorozat elődjét (és egyben sok tekintetben mintáját is jelentő) Rajeczky Benjamin-féle Magyar Népzene háromszor 4 lemezes sorozatot. Nem ok nélkül készült ez az áttekintés, hiszen az antológia sorozat éppen 20 éve indult el, s a kényes technikai formátum-változások következtében küllemben is sokat módosult közben. Így a teljes sorozat megjelenési ideje nemcsak kutatás- és tudománytörténeti szakaszokat ível át, de egyben technikatörténeti mutató is: az 1970-es években még modernnek számító, 33-as fordulatú, mikrobarázdas lemezek gyártásának megszűntét követően az V-VI. lemezalbum hangkasszettakon jelent meg, majd a jelen utolsó darabok már CD-n. Ma már kevesen ismerik a sorozat létrejöttének hiteles történetét, így nem csoda, ha a szerkesztők egyébként világos öszegzése egy kis kiegészítésre szorul. Miután ismertetik a sorozat felépítésének alapelvét – „a magyar népzenei dialektusokon halad végig, bemutatva az adott terület jellemző műfajait, dallmításait, szokásait (...) Az eredeti elgondolás szerint az albumok mindegyike öt-öt lemezes, mintegy négyórányi anyagra terjed ki” –, sora veszik az egyes sorozatokat: „Az első album (megjelent 1985-ben) a néptáncok kísérőzenéit mutatja be.” A recenzens abban a szerencsés helyzetben van, hogy mint a sorozat egyik közreműködője, résztvevő a tanácskozásokon, másrészt annak idején ő ismertette az albumot az *Ethnographia* folyóirat hasábjain (1987. 2-4. sz. 400-401. old.). Már akkor illet megmagyarázni, hogy „mit keres egy dialektusterületek szerinti felosztású sorozat élén egyetlen műfajnak, a táncnak zenéjét bemutató lemez?” A válasz: az az album eredetileg nem képezte részét az antológia sorozatnak, hanem külön jelent volna meg. Igaz, a valódi okot, hogy ut. a Hungaroton sokallta a 30 plusz további 5 lemez kiadását, így a pénzügyi hiányra hivatkozva az

egyébként már majdnem kész tánczene-lemezt tettek be a sorozat élére, akkor csak így lehetett megfogalmazni: „Valószínűleg gyakorlati okok játszottak közre abban, hogy végül a 30 lemez közé kerültek, ami természetesen nem baj, csak kár, hogy ez a magyarázat a bevezetőben nem szerepel.” Minderre később (lassan 10 éve) még egyszer visszatérhettem „A magyar népzenei dialektusok. A magyar Népzenei Antológia hanglemezsorozat tükrében című tanácskozás megjelent előadásaihoz írt bevezetőben: „A magyar népzenei dialektusok bemutatásának apropóját az adta, hogy a Magyar Népzenei Antológia sorozatcím alatt megjelent hanglemek lassan befejezésükhöz közelednek. Ezek 1986 óta a Bartók által 1924-ben felállított népzenei dialektusterületek szerinti csoportosításban mutatják be a magyar nyelvterület népzenejét. (Kivétel a sorozat első, 1985-ben megjelent egysége, mely a magyar népi táncok zenéjét közli a táncdialektusok alapján.”) (A Magyar Kodály Társaság Hírei. 1995. 11. old.)

Csak azért időztem el ennél a kérdésnél, mert úgy gondolom, hogy a most lezárult és sorozatnak külsőleg a népzene-kutatás önhibáján kívül nem látszó hangzó autentikus népzenei dokumentáció határkő lesz a tudományos háttérű magyar népzenei hanglemezkiadás történetében. A tudományos apparátus, világos tájékoztatást nyújtó, gazdag dallamvilágot jól bemutató (dallamváltásokat is egymás mellé rendezett) lemezekkel pedig méltó befejezéshez ért a sorozat. A visszajelzések szerint a sokak által használt antológia sorozat korábbi (már rég nem kapható) darabjai iránt is nagy az igény. Biztosak vagyunk abban, hogy a fiatalok által manapság különösen kedvelt moldvai dallamok tárháza a népzene-kedvelők nagy táborában is szép sikert arat.

Ha valaki nemcsak a zenét hallgatja meg, hanem a szövegre is kíváncsi, kitűnő, tömör összefoglalást olvashat a csángók és bukovinai székelemek népe történetéről, nevük nyelvi eredetéről, kutatásuk – azon belül külön súllyal a nyelv- és népköltészetnél később indult népzene-kutatásuk – történetéről. Érvényes a koncentrált jellemzés a népcsoportok zenei világával kapcsolatban is. A két népcsoport zenéje kutatásával kapcsolatban a csángók története az ismertebb, s nem ok nélkül jut sokaknak eszébe Domokos Pál Péter és Rajeczky Benjamin, vagy Kallós Zoltán neve. Domokos Pál Péter nemcsak néprajzi és népzenei megfigyeléseit rögzítette körükben, hanem haláláig önként vállalt szószólóként harcolt a nemzeti identitásában, anyanyelvében, római katolikus vallásában gátolt népcsoport igaz ügyéért. A színhagyományban a legősibb magyar nyelvi emlékeket fenntartó csángók gazdag zenei kincsének sok más jeles kutatója volt, illetve van ma is. A kutatások történetéről, a XIX. század közepén működött Petrás Ince János szerzetestől Bartók Béla népdal-lejegyzéseire, Veress Sándor, Jagamas János és Kallós Zoltán munkásságán át, Rajeczky Szegő Júlia *Ismeretlen moldvai nótáinak* (1988) kötete bevezetőjében adott életében utójára áttekintést. Időben is messzebbre nyúlva tágítja a kört kutatástörténeti összefoglalójában napjainkig Domokos Mária,

aki az említett kötet megjelenése óta is több fontos kutatástörténeti témával járult hozzá a csángók történetének, nyelvük, zenéjük kutatásának, gyűjtökhöz pedig a szépségeikben, régiségekben különösen gazdag csángó és az ugyancsak sok-sok régi elemet őrző bukovinai székei népzene minél mélyebb megismeréséhez. (Moldvával ellentétben kevésbé ismert, hogy Bukovinában Kodály Zoltán még az eredeti lakóhelyen kezdte meg a munkát 1914-ben. Gyűjtéséből népdalok sokasága vált közismertté.) A gazdag dallamanyag és főleg annak régies előadásmódja, amelyet a nagy elődök – köztük a bukovinai népzene gyűjtésében sokat jeleskedett Kiss Lajos – megismerhettek, már a múlté. A hangszalagok őrzik a sok régies és sajátos vonást felmutató zenei világot, melynek összegyűjtésében a Moldva és Bukovina népzenejét bemutató hanglemek két szerkesztője, Domokos Mária és Németh István is jeleskedett. A jelen lemezek pedig az előadásmódok, hangadásmódok iránt érdeklődőknek is sok tanulsággal szolgálnak a legrégiesebb színeket képviselő előadókól a mai, laza torokállású és kiejtésben a régi szavak használatára ellenére is a köznapi beszédhez alkalmazkodó hangvételekig (az utóbbira példa a Mikor lián vótam I. CD 23.).

A Magyar Népzenei Antológia – bár szerkesztői igyekeztek –, márcsak azért sem lehet egységes, mert nemcsak a hanghordozó (fekete lakklemez, hangkazetta, CD) volt más-más az egyes sorozatoknál, hanem a hozzárendelt kísérőfüzetek alakja, terjedelme is. A szerkesztők ügyességén múlott, hogy az adott keretek között mit, hogyan tudtak úgy kihasználni, hogy a lehető legtöbbet mondják el, anélkül, hogy a sok-sok adat zavaró azokat, akik nem kívánnak részletesen belemélyedni a falunévek, gyűjtési évszámok, archiválási jelzettek tengerébe, s főleg, hogy az adatok elérjenek a lemez formátumú nyomtatványon.

A tudományos háttérrel összeállított, szakszerű, de közérthető kiadvány ilyen tekintetben is igényes munka. Szép kiállítás a legfontosabb hazai lemezkiadónkat dicséri. Az antológia utolsó darabjának szerkesztői ugyanis azt az ügyes megoldást találták, hogy a sorszám és a dalszöveg mellé (mintegy a „főszövegbe”) csak a legszükségesebb gyűjtési adatot tették, a falunévet és az előadó nevét. Minden egyéb adatot a jegyzetekben közölnék: az előadások sorrendjében találhatók meg az archiválási adatok (a gyűjtők nevével), illetve abc-ben a helynévmutató és a előadók neve, a CD-ken szereplő sorszámokkal. Az előadókat és lakóhelyeiket fénykép-illusztrációk hozzák közel a hallgatóhoz. Kétnyelvűsége révén remélhetőleg eljut majd a szélesebb nagyvilágba is (az angol verzió a sorozat első négy egységéhez hasonlóan a szövegek fordítását is tartalmazza). Ily módon pedig az olvasható angol szöveg és a meghallgatható magyar énekek segítségével a nemzetközi közéletben is meggyőző erővel bizonyíthatja a moldvai csángók valódi eredetét, s általában is felhívhatja a figyelmet a kisebbségek értékei, kulturális hagyományai védelmének fontosságára.

(Bp. 2004. HCD 1818264-67)

Tari Lujza

Elveszett szavak

A moldvai magyarság írott nyelvemlékei

Csoma Gergely fotó- és szobrászművész *Elveszett szavak* című fotóalbuma a moldvai magyarság XX. századi, írott nyelvemlékeit mutatja be. Bizony nem túlzás, ha nyelvemlékekről beszélünk, hiszen az anyanyelvű oktatás lehetőségétől megfosztott moldvai csángók napjainkban, a harmadik évezredben is a szóbeliség állapotában élnek, hagyományos kultúrájuk elsősorban szájról szájra öröklődik. Ezért magyar anyanyelvük írásos nyoma szinte ugyanolyan ritkák és értékesek, mint az egyetemes magyar nyelv középkori emlékei.

Már a könyv borítóján lévő kép is ritka pillanatot rögzít: könyvet olvasó csángó ember látható rajta. A kép minden tekintetben hiteles. Az idős, őszhajú csángó hagyományos viseletben, *honcsánt*, vagyis házilag készített vászonból varrt, kieresztett ingben, hasonló *icárban*, tehát nadrágban, derekán tenyérszerű széles szőttes övvel, erős szellemi koncentrációt jelző arckifejezéssel olvassa a minden bizonnyal vallásos tartalmú könyvet. Olvasmánya iránti tiszteletet a kalap hiánya, a saját házában való otthonosságot meztelen lába mutatja. A háttérben a régies *falaváló* szőttes, az asztal tiszta házivászon terítője és az ablakon besugárzó fény szolgáltatja. A pillanat rendkívüliségének érzékeléséhez pedig tudnunk kell, hogy egy mai moldvai csángómagyar életéhez, tevékenységéhez mennyire nem tartozik hozzá a betű, a könyv, az olvasás. A XIX. század elején Moldvába látogató Gegő Elek, vagy az 1868-ban ott megforduló Imets Fülöp Jákó, Kovács Ferenc, Veszely Károly és társaik még bőven találtak magyarnyelvű, főként vallásos témájú könyveket a csángó falvakban, de még az 1920-as, 1930-as években ott járt Domokos Pál Péter is tulajdával látott, forgatott ilyen jellegű nyomdátérmekeket, valamint csángó emberek által kézzel írt krónikákat, imádságos könyveket, virrasztások alkalmával használatos, elmosódott szövegű, szakadozott lapokból álló füzeteket. Az idegen nyelvű és idegen szívű papok helyett az anyanyelvű vallásgyakorlatot szolgáló, ott *deák*nak nevezett kántoroknál pedig tucatsszám láthatta Kájoni János *Canthionale*-jének a csiksomlyói „kalastromjuk nyomdácskáján”, 1676-ban született énekeskönyvének a XVII–XIX. századból való kiadásait. Domokos Pál Péter 1929-ben, Onyesten járva följegyezte, hogy „Nyomatotat magyar könyvet elég gyakran látni, imádságos könyv csaknem minden házában van. Egy Varga nevű embernél – ki magyarságát tanító fiával együtt megtagadja – találtam a legtöbb könyvet, közöttük Pápai Páriz „*Pax corporis*”-ának 1695-ből való kiadását”. Még a XX. század első felének, közepének moldvai utazói is számos magyar felíratú útmenti és temetői keresztet láthattak, fényképezhettek, akár olyan falvakban is, ahol manapság az élő magyar beszéd is egyre ritkább, mint például Szabófalva, vagy a több mint száz esztendeje innen kirajzott Ploszkucén.

Az idő vasfoga és a román sovinizmus vasókle azonban az utóbbi néhány emberöltő alatt hatalmas pusztítást végzett az egykori Etlköz írásos magyar nyelvemlékeiben, s ma már csak igen alapos utánajárással, rendkívüli helyismerettel és kitűnő személyi kapcsolatokkal lehet rátalálni, rögzíteni a moldvai magyarság anyanyelvének felfedezett írott emlékeit. Nem véletlen tehát, hogy ez a könyv a mindezen tulajdonságokkal rendelkező Csoma Gergely tolla és lencséje által született meg.

Milyen jellegű nyelvemlékek találhatók a XX. század végén, és századunk elején. Csángóföldön? Milyen helyeken, milyen műfajban lelhetők ezek a szövegek, szövegfoszlányok?

Csoma Gergely könyvét végiglapozva nem kétséges, hogy a könyvben szereplő szövegek között a csángók által készített nyelvemlékek a legértékesebbek, más szempontból ugyancsak jelentősek a máshonnan odakerült, de a csángók által megőrzött magyarnyelvű írások. Hiszen tudjuk, hogy a politikai és egyházi diktatúrák idején mekkora bátorság, már-már hősiesség kell a Krisztusként halálra keresett magyarnyelvű emlékek őrzéséhez, mentéséhez, bujtatásához. A csángók lelken uralkodó, magyar anyanyelvük ellenségeivé szegődött papok fondorlatos módokon még ma is igyekeznek elveszejteni minden magyar nyelvemléket, legyen az útmenti keresztre vésve, avagy ceruzával papírra írva.

Csoma Gergely Az elveszett szavak című könyve tehát éppen azt a célt szolgálja, hogy a magyar nyelv moldvai szórványban megmaradt emlékei ne vesszenek el. Láthatunk néhány képet Moldva magyar felíratú harangjairól, köztük a legújabbról, az árvízkarosult Külőrekecsin számára Arva Vince pálosrendi szerzetes költségén 1991-ben öntetettől, szövegében a „...MAKULA NÉLKÜL VALÓ SZÜZ ANYÁNAK SZENT SZÜVE KÖNYÖRÖGJÉRETTÜNK...” felírással. Láthatjuk Petrás Incze Jánosnak, Klézse nagyhírű, orvul meggyilkolt papja édesapjának a nagypataki temetőkápolnában lévő, 1843-ban készült keresztfáját: „Itt az urnak Sz Nevében / Petrás Ferencz meg pihen / Mig trombita szavára a nagy napon felserken...”. Az útmenti keresztken Boldogságos Szűz Máriák, Megfeszített Krisztusok, Szent Ilések, Pádúai Szent Antalok őrzik – amíg őrzik – Csángóföld magyar nyelvemlékeit. A világháborús emlékműveken, például a trunkin, román fonetikával írt magyar nevek – *Pista Joji* [Pista Józsi], *Isanica Iános* [Istvánka János], *Cosa Antal* [Kósa Antal], *Sabau Joji* [Szabó Józsi] és mások – bizonyítják, hogy ezek a csángók azért az országért áldozták életüket, amely azóta is vesztükre tör.

Számomra azok a nyelvemlékek a legértékesebbek és a legmeghatóbbak, amelyeket az anyanyelvükön csak beszélni, de írni nem tudó csángók vetettek papírra az iskolában – úgy ahogy – megtanult román írásmód szerint. Ezek egy része a hallás után tanult egyházi énekek szövegeit igyekszik rögzíteni. Ilyen a somoskai Bálint Máris énekes füzetek:

Adam kasaru almaio

(Ádám keserű almája)

Hozot a kinos halaro

Hozott a kinos halálra

Jartek oz in kerest famhoz

Jertek az én keresztfámhoz

Idvasigess ultaromro

Üdvösséges oltárromra)

Ide kíváncznak a harminc esztendeje elhunyt szabófalvi népköltő hasonló fonetikával írt versei is, mint például a könyvben szereplő, a Tavaszról szóló kézirata:

Dét ujbul szul bonyhánd a szültü

Mikor újból szül Bonyhán¹ a szültü²

én ugy erzem a lekembe,

úgy érzem a lelkemben,

fel támad álmaiból a kültü

feltámad álmaiból a költő

Versek forognak eszembe,

Versek forognak eszemben.

Vannak ezek között az írásos emlékek között virrasztóénekek, népszokásleírások, naplóvallo-mások, és különös értékűként Bálint János somos-kai ember különféle betegségek elleni ráolvasáso-kat tartalmazó kéziratos füzetek, amiben olvasha-tunk például a *Fog siralámtul* és a *Pocoltvartól*, va-gyis a fogfájás és a pokolvar ellen való, rontást el-hárító szövegeket.

Végezetül megidézik Csoma Gergely képei azokat az eseményeket és jelenségeket, amelyek az elmúlt másfél évtizedben a moldvai csángó-magyarok anyanyelvének megmaradását szolgál-ták és szolgálják. Így az anyanyelv fakultatív okta-tásának néhány mozzanatát, a néhol még magyar nyelvű imádságokkal és énekekkel végzett halott-virrasztásokat, az Erdélyben és Magyarországon tanult csángó fiatalok néhány hazatért, s népét ott-hon szolgáló személyiségének munkáját, a csángó-
góknek adományozott magyar feliratu búcsú-százlókat, a Domokos Pál Péter Alapítvány, a Szeret-Klászé Alapítvány, valamint a Bákói Csángó-Magyar Szervezet vezetőit, s az Európa Tanács moldvai csángókról készült jelentése készí-tőjének, Tytti Isohookana Asunuma finn politikus
etelközi látogatását.

A szerző művészi fényképei egyszerre hordoz-nak esztétikai és dokumentációs értéket. Vala-mennyi kép lsten és ember előtti bizonyágtétel arról, hogy mennyire hazugok a csángók magyar-ságrát tagadó vélekedések. Mind a 111 kép egy-egy koronatanú a csángók magyarsága mellett. S hol vannak még a többiek? Hiszen mindannyian, akik bejártuk a Csángóföldet, tucatjával tudnánk sza-porítani Csoma Gergely moldvai magyar nyelv-emlékekről összeállított gyönyörű adattárát. Ha talán nem is ilyen művészi kivitelben, nem ilyen lényegretörő megvilágításban, nem ilyen meggyő-ző fény és árnyék kombinációkkal.

Tudnánk – mondtam –, de hát miért nem sza-porítjuk? Ha a moldvai magyarok sorsának doku-

mentálása nem ilyen magunkra hagyottan, intéz-ményi háttér nélkül folyik, már régen létrehozhat-uk volna a moldvai csángómagyarok nyelvemlé-keinek, írásos emlékeinek módszeres adattárát. Hi-szen még napjainkban is napvilágra kerül egy-egy értékes nyelvemlék, amint azt a Honismeret múlt száma 95. oldalán megjelent írás is mutatja. Gon-dolkozunk rajta, miként válhatna Csoma Gergely szépséges fotóalbuma olyan kristályosodási pont-tá, amely magához vonzza, magába olvaszlja mindazt az írásos, fényképezett, filmezett s még ki tudja mi módon rögzített és őrzött dokumentációs anyagot, ami a csángók írott nyelvemlékeinek szakszerű és teljességre törekvő nyilvántartását szolgálhatná.

(Etnofon Kiadó, Bp. 2004.)

Halász Péter

Tabi Kilátó

Helytörténeti olvasókönyv

Szerk.: Bertalan Béla

„A tudományos munka, bármennyire egyéni is a kutatás, a felmérés, az alkotás egyes műveletei-ben, a valóságfeltárás és a megismerés egész folya-matában mégis kollektív jellegű, társadalmi koope-ráció eredménye. Társadalmi elvárások ösztönzik a témaválasztást, közösségi értékrend befolyásolja a kutatói magatartást, szűkebb szakmai vagy szé-lesebb társadalmi vélemények módosítják, csiszol-ják, korrigálják az eredményeket. Különösen így van ez manapság, amikor egyre inkább intézmé-nyesen szervezett műhelyekben folyik a kutatás, olyan alkotó műhelyekben, amelyekben a szakmai kollektíva szemlélete, értékrendje, módszerei alapvetően meghatározzák, a researchmunkák vi-tái folyamatosan formálják, korrigálják a végered-ményt.” – írta *Hanák Péter*, amikor a történettudo-mányban megjelenő értékrendről elmélkedett.

Ezek a gondolatok törtek felszínre bennem, amikor a Tabi Kilátó 10. kötetét olvastam és igyekeztem magamnak is megfogalmazni vala-milyen általános érvényű igazságot. Szeretném vol-na a kötet szerkesztőjének – a kitűnő és nagy tudású Bertalan Bélának – fejével gondolkodva rálelni arra a vezérfonalra, amely mentén e kötet anyaga összeállt. A kötet olvasása közben e a felismerés fogalmazódott meg bennem, hogy az egységes és minden részletproblémára kiterjedő szakszerűs-séggel a háttérben egy nagyszerűen irányított al-kotói műhely körvonalai bontakoznak ki, ahol a „fe-hér foltok” eltüntetése érdekében témákat, téma-köröket jelölnek meg a kutatók számára, ahol még a készülő dolgozatok fejezeit is megvitatják mindannyiuk okulására, ahol a szakmai követel-mény és szint elérése mindenki számára kötelező.

Az alkotói műhelyek a szakmai kritika elsőren-dű és elsőleges formái, ellenőrző-bíráló funkciój-uk ma már az alkotó tevékenység szerves részévé vált. Ez a jelenség azonban nagyon ritka a helytör-ténetírásban. Megléte szinte mindenütt, ahol meg-található, egy-egy nagy tudású, kitűnő szakmai felkészültségű karizmatikus egyéniség vezetését

¹ Bonyha – helynév

² súvöltő, furulya

tételezi fel. Nagy szerencséje Tabnak, hogy mind a város, mind környéke helytörténeti kutatásait sorozatban ehhez az „eszmei képhez” nagyban hasonló egyéniségek irányították és irányítják. Többek között ezért van igaza Halász Péternek, amikor a kötet előszavában a „város és vidék” kölcsönhatását hangsúlyozza.

Alapvető ismereteket nyújtó nagyon fontos tanulmányt tartom dr. Magyar Kálmán dolgozatát a Somogy megyei várkutatás szempontjából. Mélyreható elemzése során bebizonyította, hogy a Tab környéki erődítmény-rendszernek a XI–XVIII. század folyamán kiemelt hadászati jelentősége volt. Erénye dolgozatának, hogy a benne fellelhető bizonyító anyag nemcsak szűkebb környezete, de az országos történelemkutatás számára is igen fontos bizonyító anyaggal szolgál. A tanulmány ábrái plasztikusak, könnyen áttekinthetőek, nagyban elősegítik a megértést. Dr. Magyar Kálmán rövidebb lélegzetű dolgozata nem kevésbé jelentős témával foglalkozik, amikor számbaveszi Tab régészeti emlékeit, amelyet számos térképpel illusztrál. Biztos vagyok abban, hogy e dolgozatát is sokan és sokszor fogják kézbe venni, hiszen a régészeti emlékek felsorolása és bemutatása mellett az ásatások időpontját is megjelölve ma már sokszor tetemes kutatást igénylő adatokat közöl a vizsgált területről.

A következő részben három dolgozat kapott helyet. Közös tulajdonságuk, hogy a Kossuth Rádióban elhangzott beszélgetés leírt és bizonyos fókuszra szűkített változatokként látnak nyomtatásban napvilágot. Elsőként *Takács András* szerkesztő-riporter kérdéseire felelnek a város vezető értelmiséjei: *Bertalan Béla*, *Czaba Józsefné*, *Nagy Lajos*, *Schmidt Jendő* és dr. *Takács Lajos*. A beszélgetés során bizony lehangoló volt az a megállapításuk, hogy mind a város, mind annak környéke lassan elöregszik. A második beszélgetés *Kardón* zajtolt, ahol *B. Fülöp Katalin* kérdéseire *Wiesner Sándor* polgármester mellett többen is bemutatták falujuk népművészetét. A harmadik helység is egy kis falu: *Miklósi*, ahol *Horváth Katalin* szerkesztő-riporter kérdéseire feleltek a falubeliek. Elsősorban a somogyi helytörténeti kutatás egyik kiemelkedő képviselője, dr. *Sipos Imre* atya válaszolt, akinek Zicsről szóló monográfiája jelentős alkotásnak számít a helytörténeti irodalomban. Másik házigazkodóként *Galbavy Jendő József* prior atya nyilatkozott a rádiónak.

A következő tanulmány szerzője az azóta elhunyt dr. *Guzsik Tamás* építészettörténész, egyetemi docens, akinek egy 1980-ban megjelent dolgozatát közli a szerkesztő. A Törökkipányról és a Koppány-völgyről szóló tanulmány alpmunkának számít Tab környékének helytörténeti irodalmában. Ma már sehol sem található ezt a nélkülözhetetlen dolgozat. Ezért látta szükségesnek a szerkesztő a dolgozat újbóli közlését.

Nagy Ernő tanulmánya Lulla község történetét mutatja be. Ez a dolgozat a kötet egyik legátfogóbb, legalaposabban átgondolt és megírt tanulmánya. Ajánlom szíves figyelembe mindazoknak a helytörténeti kutatóknak, akik még nem írtak falutörténetet, mert Nagy Ernő tanulmányából azo-

kat a módszertani fogásokat is megtanulhatják, el-
lehetik, amelyek nélkül jó falutörténetet nem lehet írni. Lulláról ez az első ilyen összefoglaló jellegű feldolgozás, ami még növeli a dolgozat értékét. 12 fénykép teszi gazdagabbá a dolgozatot.

Nagy Ernő tanulmányát a Tab környéki települések címerei és azok heraldikai leírása követi. Megismerkedhetünk *Andocs*, *Bábonymegyér*, *Bedegkér*, *Bonnya*, *Fiad*, *Kánya*, *Kapoly*, *Kára*, *Karád*, *Kisbárapáti*, *Lulla*, *Miklósi*, *Nágocs*, *Sérsekszőlős*, *Somogyacska*, *Somogydöröcske*, *Somogyegres*, *Somogymeggyes*, *Szorosad*, *Tab*, *Tengőd*, *Törökkipány*, *Torvaj*, *Zala és Zics* – 25 helység (!) – címerével és azok pontos leírásával. Az ismertetés értékét csak növeli az a tény, hogy a címerek bemutatása színes, egész oldalas ábrán történik.

A maga nemében páratlan munkával folytatódik a kötet. *Paska György* művelődéstörténeti szakíró neve nem ismeretlen az olvasók előtt. „En vagyok az igazi szőlő...” című, a szőlő, a bor és a vallás kapcsolatát kutató elmélkedése egyedülálló. Az aforizmák, a lírai vallomások, anekdoták sora egyben egy mélyen vallásos lélek bemutatása. A kötetben lévő utalás arról is felvilágosítja az olvasót, hogy mindez csak szemelvény, amely a szerző készülő kötetéből ad ízelítőt. A magam részéről türelmetlenül várom megjelenését.

A kötetről alkotott összképet színesíti a szerkesztő, amikor közreadja *Szifj Zoltánné Duszáné* rokonára: *Rudnay Gyula* Kossuth-díjas festőművészre történő visszaemlékezését. A lírai hangú, kristálytisza vallomás szinte kézzelfogható közelségbe hozza *Rudnay Gyulát*, a festőt, a báboynai barátját és a természet szerelmét.

A Tabi Kilátó következő képriportját kissé diszsonánsnak érzem. Meggyőződéses republikánus lévén mindenféle monarchista jelenséget elenségesen szemlélek. Ebből következik, hogy dr. *Habsburg Ottó* 2003. november 13-i tabi és lullai látogatásának képeit nem szerkesztettem volna be ebbe a nagyszerű kötetbe. Szerintem csökkenteni annak értékét.

Ezt követően ismét nagyon alaposan kimunkált és rengeteg adatot tartalmazó tanulmány következik a fentebb már megismert dr. *Magyar Kálmán* tollából, aki *Kapoly* történetét mutatja be az őskortól a kuruc korig. Számomra különösen kedves ez az írás, hiszen azt, amit a tanulmánykötet első felének olvasása közben „megéreztem”: nevezetesen egy alkotó műhely létét a háttérben, most tetten érhetően megnevezte a szerző. Ez a műhely pedig a tabi városi könyvtárban, és irányítójában, a könyvtár vezetőjében, *Bertalan Béla* személyében található meg. *Bertalan Béla* kiváló szerkesztő, aki töretlenül, színvonalasan viszi tovább e sorozat megálmodója *Boleócz József* elképzeléseit. Munkáján átsüt a szülőföld szeretete, amit minden szónál ékezebben bizonyítanak dolgozatai és szerkesztései. Dr. *Magyar Kálmán*nak is fontos „hátor szágot” jelent a tabi városi könyvtár, ahol segítséget kapott régészeti és műemléki anyagának összegyűjtéséhez. Mindenképpen meg kell említeni dr. *Magyarné Hrotkó Zsuzsanna* régész-grafikus

kiváló minőségű rajzait, amelyek nagymértékben emelték a dolgozat értékét és laikusok számára is érthetőbbé tették a leírásokat.

Berta Gyula „Betyárok, pandúrok a tabi járásban” címmel írt dolgozatában egy nagyon olvasmányos fejezet megismerésére nyílik lehetőségünk. A források segítségével egészen a XVIII. század közepéig visszamenve követhetjük nyomon az eseményeket. A szerző úgy gondolja, hogy Tab környéke volt a betyárvilág utolsó menedéke, mivel szinte a XX. századig érintetlenül maradtak a Tab környéki erdőségek. *Bősze Gábor* folytatta a Berta Gyula által megkezdett betyártörténeteket. Elsősorban a Koppány-völgy idős lakosságától gyűjtött anyagát mutatta be. Érdekessége a kötetnek, hogy a 100 éve elhunyt Jókai Móra a zalai Zichy-kúriában tett látogatásáról emlékezik meg. A kötetet *Berta Gyulának* még egy tanulmánya zárja, amely a tabi járás bűnözéséről villant fel nagyon szemléletes képeket az 1742 és 1942 közötti időből.

Összegzőként elmondható, hogy e kötet nemcsak Tabnak és környékének szempontjából, de Somogy megye története, és némely vonatkozásait az egyetemes magyar történetírás szempontjából is hozott újat, jelentős megállapításokkal gazdagítva a megye történetét és figyelemreméltó adalékokkal járulva a nemzet történetéhez is. A tabi könyvtárban lévő műhely támogatásra érdemes, hiszen óriási szellemi tőkét halmozott ott fel Bertalan Béla igazgató. Az ő figyelmébe ajánlom „alkotóműhely” vezetése közben felmerülő esetleges nehézségeire vizsgálatul *Szabó Ervin* gondolatát, amit a Társadalomtudományi Társaság főladataival kapcsolatban vetett papírra: „...ne fedjük el, hogy az igazság megvalósulásának útja lassú, s mire megvalósult, a régi eredményeken túllépő tudomány új igazságokat fedett föl (...) Vigyázzunk, hogy a megvalósuló igazság kényszerű deficitjét mindig ellensúlyozhassuk új igazságpluszokkal.”

Úgy vélem, gazdagabbá váltam azzal, hogy e kötet tartalmával megismerkedtem.

(Tab város Polgármesteri Hivatala, 2004-2005.)

Tolnay Gábor

ZUBÁNICS LÁSZLÓ:

Régmúlt virágok illata

Öröndösek, hogy egyre gyarapodnak ismereteink Kárpátaljáról. Egyre-másra jelennek meg kiadványok, így a kép egyre bővül. Zubánics László előbb szülőfalujáról írta meg a Gúti körkép című könyvét, majd tollából a Beregszászi kalauz második, bővített kiadása is megjelent. Már ezekkel a művekkel is bizonyította, hogy nagyon is otthon van a kutatásokban. És azt is nagyon jól tudja, hogy mit lehet és mit kell az olvasók elé tárni. Természetesen elsősorban Kárpátalja magyarságának akarja bemutatni a sokáig nem ismert (mert nem hagyták megismerni) történelmi eseményeket, de

mi, anyaországiak is igen sokat tanulhatunk belőle. Akárhogy is nézzük, hiányt pótló munka.

A könyv öt részre oszlik. Az első a Magyar történelmi olvasókönyv címet viseli. Itt történelmünk néhány kiemelkedő alakját emeli ki – s ahol van rá módja, a helyi vonatkozásokról is szól. Azt mondhatnánk, hogy minden válogatás, így ez is önkényes. Most azonban kissé másként van a dolog: arról igyekszik tájékoztatást adni, amelyről eddig kevés ismerettel rendelkeztek Kárpátalján, vagy csak a történelmi mondák szintjéig jutottak el. Tárnyilagosan mutatja be pl. Árpádot, Istvánt, Kónyves Kálmánt, de még Mária Teréziát is. Azt hihetnénk, hogy Hunyadi Mátyásról vagy II. Rákóczi Ferencről már mindent tudunk. S olvasás közben döbbenünk rá arra, hogy még mindig kaphatunk újabb információkat. Az Erdély „aranykora” történelmi életrajzokban című fejezetben a Báthoryakról, a Bocskaiakról (kiemelve Istvánt), a dinasztiaalapító Rákóczi Zsigmondról olvashatunk eddig még fel nem tárt részleteket is. Ugyanez mondható el a Vidékünk a családtörténet tükrében című fejezetről is. „Csak” két családot mutat be, a homonnai és gerényi Drugetheket és a ruszaki Dobókat. Ez utóbbiakat kissé részletesebben elemzi, hiszen a várvédő Dobó István is e család tagja volt. Az egri hőst nem idealizálja (mint Gárdonyi teszi), hanem a források alapján állítja elének Dobó alakját.

Az utolsó két fejezet már – természeténél fogva is – heterogén. Nők a történelemben címmel bemutatja az első fejezetben jellemzett Nagy Lajos király anyját, Erzsébetet. S ha már Erzsébetnél tartunk, szól II. Erzsébet angol királynő magyar gyökereiről is. Eddig csak felületesen ismert dinasztikus kapcsolatok voltak leányágon az Árpád- és a Rurik-ház között. I. Rákóczi György feleségéről, Lorántffy Zsuzsannáról sokáig alig-alig írtak valamit, most végre ismét előtűnik áll az alakja. Igen érdekes részleteket olvashatunk a „kútönös asszonyokról”, azaz a boszorkányokról. A szerző nem elégedett meg a nyomtatásban is megjelent adatokkal, hanem saját levéltári kutatásaival is megismerteti az olvasót. Az Egyéb történelmi tanulmányok című rész már rövidebb írásokat tartalmaz: iskolatörténeti jegyzeteket, (Makkos)jánosi község történelmének vázlatát, szól a Szent Koronáról, Beregszász város címéről. S hogy a humor se maradjon ki: „Papiba taligán jár a liba”, beregi szólásokat tár elének, bemutatva a hozzájuk fűződő (néha utólag kitalált) történeteket.

A könyvben képanyag éppen annyi van, amennyi feltétlenül szükséges a szövegek illusztrálásához. Ugyancsak ezt mondhatjuk el a nemzedekrendi táblákról is. Nagy gondot összeállított, a tényekhez szigorúan ragaszkodó munka olvasmányos stílusban megírva, azaz bárki haszonnal forgathatja, aki múltunk iránt érdeklődik. Különbséget tesz a monda (a megszépített valóság) és a történelmi tények között, az idealizálástól nagyon távol van. És ez így van rendjén. Meg is erősíti bennünk az eddigi alkotott képet, és új ismereteket ad.

(Ungvár – Budapest, Intermix Kiadó, 2002)

Mizser Lajos

MAKOLDI SÁNDORNÉ

Archaikus népi textiliák Gömörből¹ (Múzeumi könyvtár 10.)

Kora tavasszal örömmel hallottam a hírt E. Kovács Judit etnográfustól, hogy Dobosi László: Szedettes szöttek a magyarországi Gömörben (1987. Gömör Néprajza IX.), *Neszádelné Kállai Mária: A gömői csipke.* (2001. Múzeumi Könyvtár) után új, (immár harmadik önálló) kötet jelenik meg a gömői textilekről Makoldi Sándorné tollából. Eppen a Népi díszítőművészet kötetünk befejező fázisait végeztük, s méltatlankodtam, hogy az általunk feldolgozott területről Dél-Gömör és Torna kevés „halotti lepedő” került elő. Mintegy húsz éve jómagam is figyelem, kutatom gyűjtőútjaim során e gyönyörűséges textileket. Meghatódok s megborzoszom mikor egy-egy újonnan felfedezett darabot a kezembe vehetek. Finom szövetic, varrástechnikájuk, mintázatuk, vertcsipke szél- vagy betétrésük elkápráztat. A legmagasabb rendű minőséget képviselik ezek a sokszor többszáz éves textilek.

Malonyay Dezső 1922-ben megjelent A magyar nép művészete palócokról szóló, ötödik kötetében írja: „Nagy múltja van pedig ez ilyen női kézimunkának (ún. csipke, rece) ezen a vidéken, parasztházaknál, úri családoknál, a templomokban sokat találunk még, de már nem sokáig, mert úgy hazai, mint külföldi régiségkereskedők átkutadják e vidéknek is minden házat. Nem néz senki a kezük alá, semmiféle filalom nem állja útjukat.”

„Hanem azért itt is megbecsülik ezeket a régi jó munkákat; a recés, a csipkés szélű nagyterítőket tisztán, összehajtogatva tartogatják a ládafenéken s csak kiváló alkalmakon veszik elő. Csetenck-völgyén a szülő asszony ágya köré akasztják, másutt meg üregasszonyok kíváncsognak véle a sírba és szentfedőnek tartogatják. Az emberélet legnagyobb perceire adják: a születéshez meg a halálhoz. De keresik, szedik is (...) a kupeczek serényen.”

Ezért nagy öröm, hogy e könyvben a szerző által közölt, tipikus terepen húsz éven át gyűjtött anyagot még a hagyományt őrző, falusi földműves családokban találta; azoknál akik – vagy ősük – maguk készítették, használták és őrizték. Rengeg elpusztult, de még mindig van fellelhető. Egyik leggazdagabb példatára ősi jelkészlétünknek. „Egy-egy nagyműltű háztartás díszlepedői ezek, az utolsó darabok, amik megérték a XXI. századot s a beolvadásunkat az Európai Unióba” – írja a bevezetőben Makoldi Sándorné.

Egy-egy ilyen régi, hímzett lepedőn ugyanis a népművészet legragyogóbb értékei jelennek meg: technikailag és tartalmilag! A magyar múzeumok – így a Gömői Múzeum itt Putnokon, de az észak-magyarországi részekben mindenütt (Miskolc, Eger, Balassagyarmat), Veszprém – itt van a legtöbb: 105 darab – de említhetem Sárospatakot

és a Borsodi Tájháza is Edelényben, szerencsére elég sokat megőriztek a Felvidék Gömör-Kishont Vármegye archaikus népi textiliáiból. Számos publikáció jelent meg neves néprajzosok *Palotay Gertrud, V. Ember Mária, Fél Edit*, tollából. A közel-múltban *Katona Edit, Cs. Schwalm Edit, S. Lackovits Emőke* mutatott be múzeumi gyűjteményt. Makoldiné Papp Gizella minden eddigittől eltérően a gömői díszlepedők díszítésének: kakasos-kelyhes-csillagos-életfás-kigyós jelanyagával kíván főként foglalkozni, nem a gyakran emlegetett technikai kérdésekkel.

Makoldi Sándorné Papp Gizella festőművész, muzeológus, néprajzi szakíró neve nem ismeretlen e megyében, szakmai körökben. Édesapja Papp Miklós, Tokaj város élő lexikona, tokaji múzeum-alapító, a város és a Hegyalja történelmi néprajzi emlékeinek lelkes gyűjtője, kutatója, feldolgozója, a magyar honismereti mozgalom egyik szervezője. Férje Makoldi Sándor festőművész, aki a debreceni Református Tanítóképző rajztanszékének vezetője, docense, de családja őt is Tokajhoz köti, ott van műterme is. Gizella lányuk textilművész, Sándor fiuk szobrász, Miklós fiuk üvegművész. A család tagjai gyakran állítanak ki együtt. Egy család, hasonló motívumok, más anyagok, ugyanaz a világszemlélet. Útjuk a népművészet. Ezt mutatják a motívumok is, amelyeket a művész és családja használ. Vissza a tisztához, az ősforráshoz, a lényeghez, az érteshez, a megértéshez. Az alapokhoz, a közösségi alapú egyetemes motívumrendszerhez. Ha a magyar műveltség magyar módon tovább akar menni, akkor meg kell találni saját útját. Persze a magyar népművészet motívumrendszere, jelentése, jelei egyetemes alapúak, maradóak. Emlékezetes közös kiállításuk voltak. 1992-ben a közeli Kazincbarcikán, 1996-ban a Szerencsi Várban, Budatétényben; 1999-ben a debreceni MAC-csoporttal a Miskolci Egyetem Galériájában.

Makoldi Sándor az ácsolt ládák motívumkincsének szerelmese, Makoldi Sándorné 1992-ben Magyar hímestojások címmel, 1994-ben Hímestojások Gömörben címmel jelent meg munkája (a Gömör néprajza sorozat 43. köteteként). A leggazdagabb mintakincsű gömői, felvidéki hímeseink mintakincsének: rozettás, rozmaringos, csillagos, kigyós, tyúklabrintás, holdsugaras, forgórózsás rajzolatú hímeseink kutatója, elemzője. Nem véletlen tehát, hogy újabb kötete ugyancsak Gömörhöz kötődik. A kakasos-kelyhes-csillagos-életfás-kigyós mintázatú kézimunkák sajátja az a mindenki által elismerten régi és csak ez a néhány (rég stílusú) mintatípusból álló variáció, ami a legrégebbiről adatható az egész Kárpát medence területéről. A mintacsalád csipkéstől, recéstől anyagtól, színtől, hímzés technikától függetlenül – illetve együttesen –, jellemzően magyar és még egységes nemzeti textilművészetet képvisel.

„Eljött az idő, hogy még tudatosíthassuk magunkban (és népünkben) a most még meglévő, de lassan elmúló értékeink lényegét, becsét...”

¹ Elhangzott június 7-én a Putnokon tartott könyvbemutatón.

Úgy tűnik eredményre vezetett az utóbbi száz évben a Huszka József és Lükő Gábor óta tartó folymat, mely legújabbán Pap Gábor munkásságában a múltunkat népművészetünkön keresztül megérteni akaró, a magyarságnak programadó üzenetek felfejtésén dolgozik (...) hitviláguk kozmikus egységben áll a tárgyi népművészet alkotásaival. E lepedők különös és változatlan jelvilága rávilágít arra a szándékra is, hogy a népünk talán évezredek óta változatlan formában gyakorolja szakrális tevékenységét a születés és a halál eseményei körül..." – írja a könyv összegzésében a szerző.

A könyv jól tagoltan – történeti visszatekintéssel – a leplek pontos funkcióinak megjelölésével, analógiákkal, motívumelemzésekkel, határon innen és túli (főleg Balog-völgyi) mintadarabok bemutatásával, clemzésével, fekete-fehér (lehelme jobb is!) és színes képanyaggal, gazdag lábjegyzetekkel és irodalmi forrásokkal alátámasztva izgalmas, nagy távlatokba látó utazás a múltban – rejtvényfejtés a jelenben.

A Gömöri Múzeum és Baráti Köre „Múzeumi könyvtár” 10. sorszámon megjelenő kötete bátor fővállalása a kiadónak, hiánypótló munkája a szerzőnek, nem mindennapi időutazása az olvasónak. Gratulálók a megjelenéshez.

(Putnok, 2003.)

Laki-Lukács László

HÁLA JÓZSEF:

Hogyan gyűjtöttek elődeink?

Néhány fejezet a magyar néprajztudomány történetéből

A Kriza János Néprajzi Társaság Könyvtára sorozatban a közelmúltban látott napvilágot Hála József tudománytörténeti írásainak füzére: korábban megjelent tizenegy dolgozata, mely tematikailag kerek egységet alkot. Az erdélyi kiadó érdeklődését méltán keltették fel ezek az írások, hiszen a magyar néprajztudomány megszerveződése Erdélyből indult el, s a korai jeles etnográfus tudósaink vagy onnan származtak, vagy tevékenységük szorosan kapcsolódott ehhez a területhez. A vizsgált időszak is meglehetősen behatárolt: a XIX. század közepétől a XX. század elejéig tevékenykedő tudósok jelennek meg előttünk, olykor anekdotikus felhangokkal, de mindenképpen rendkívül alapos tudománytörténeti adatfeltárás nyomán. Minden írást terjedelmes jegyzetapparátus és bibliográfia kísér, a szerzőtől megszokott gondos filológiai munka eredményeként.

A filológiai búvárkodás egyik jellemező eredménye a „Mikor született Orbán Balázs?” című írás, melyben a szerző a születési anyakönyv felderítésével bizonyítja az 1829-es évet, felsorakoztatva a mindezek ellenére mindmáig megoszló publikációkat. A néprajz tudománytörténete

szempontjából különös figyelmet érdemel Kalotaszeg reformkori népleírásait utazásai alapján rögzítő Téglási Ercsei József munkásságának felvázolása. Gazdagon illusztrált fejezetet szentel a szerző Kalotaszeg nagyszasszonya, Gyarmathy Zsigáné Hory Etelka emlékének, a kalotaszegi népművészet felvirágoztatásában és a szerveződé magyar néprajztudományban betöltött szerepének értékelésével. Flismerése jeleként javasolja válogatott írásainak kiadását.

A kötetben jelentős helyet kapott a magyar néprajztudomány két nagy alapító, szervező tudós egyénisége: Herrmann Antal és Jankó János. Az előbbi nevéhez mindenek előtt a Magyarországi Néprajzi Társaság, utóbbiéhoz az intézményszerű Néprajzi Múzeum és Közép-Európa első szabadtéri múzeuma, a millenniumi néprajzi falu létrehozása fűződik. Tevékenységük rendkívül szerteágazó és hatékony volt. A kalotaszegi tematikához szervesen kapcsolódik Jankó János kalotaszegi kutatásainak „műhelytitkaiba” való betekintés, több, eddig ismeretlen tudománytörténeti mozzanatot feltárva a jegenyefürdő, „ethnographus telep”-től tájmonográfiája fogadtatásának és utóéletének felidézéséig. Ugyancsak kevésbé közismert a két nagy etnográfus turisztikai ténykedése, pedig jelentős szervezőmunkát végeztek a Magyar Turista, valamint az Erdélyi Kárpát Egyesületben. Számos írást közöltek a Turisták Lapjában, Herrmann három évtizedben keresztül különböző posztokat töltött be a turistaszervezetben.

Herrmann Antal különös személyiségével és sokrétű tevékenységével három írás is foglalkozik. A tömör életrajzi áttekintést, mely a magyar néprajz „vándorapostola” jelzővel illeti, szintén kevésbé ismert kutatási témája, a népi építészetről szóló írása követi az ezredéves országos kiállítás néprajzi faluja munkálatainak kapcsán. Ugyancsak érdekes és tanulságos képet rajzol a szerző Herrmann Antal váci éveiről és kapcsolatairól, szerepéről a múzeum-egyesületben, a nyomdaalapításban, a siketnémák támogatásában, a város zenéi életében, a helyi újságírásban stb.

Az erdélyi származású jeles geológus, Pávai-Vajna Ferenc korai néprajzi gyűjtését fennmaradt naplóból vett szemelvényekkel ismerteti Hála József. Közli kitűnő néprajzi fotóinak egy részét, melyeket többnyire román lakóházakról és portákról készített, valamint a népi építkezéssel foglalkozó naplófeljegyzéseinek egyes részleteit. A külön természetű és néprajzkutató, Nopcsa Ferenc életével is megismerkedhetünk, amit albániai utazásáról készített naplófeljegyzésének részletei egészítenek ki.

Utolsóként következik a címadó írás „Anekdoták és történetek a magyar néprajztudomány klasszikusairól” alcímű. A szerző egyik kedves témája annak felderítése, hogy száz esztendővel ezelőtt miként végezték terepmunkájukat a nagy kutatók, milyen fortélyal lettek úrrá az egyszerű emberek idegenkedésén, miként szóltatták meg az ördögös masinának számító fonográf előtt az

énekeseket. Valódi filológiai bűvárkodás eredményeként sikerült Hála Józsefnek egy csokorba gyűjtenie azokat a szemelvényeket, melyeket maguk az egykori tudós kutatók jegyeztek fel sikeres és kevésbé sikeres gyűjtéseik körülményeiről, viszonyosságairól. Különösen szemléletesek Gönczi Ferenc, Vikár Béla, Kálmány Lajos, Gyarmathy Zsigáné, Jankó János írásaiból szemezgetett történetek az adatközlők megszólaltatásáról, a gyűjtések segítőiről és akadályozóiról.

Összegzésként a kötet bevezetőjét író Paládi-Kovács Attila sorai kíváncsognak ide: „Hála József példamutató alapossggal tárta fel az erdélyi magyar néprajz és honismeret történetének ismeret-

len részleteit, járt utána könyvtárak, archívumok mélyén rejtőzködő forrásoknak, s jutott el jól dokumentált, bizonyított eredményekig. Filológusi buzgalmának igazi jutalma az lenne, ha ezután a lexikonok, kézikönyvek mindegyike helyesen adná meg Orbán Balázs születési évét, ha a Kalotaszeg-kutatás hasznosítaná Téglási Ercsei József adatait is, ha az erdélyi és a magyarországi tudománytörténetekben az őket megillető helyre kerülne e kötet szereplői. Őszintén kívánom, hogy minél több olvasóhoz jusson el ez a könyv, s minél többen olvassák olyan érdeklődéssel, szeretettel, mint e sorok írója.”

(Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003.)

Selmeczi Kovács Attila

Honismereti Bibliográfia

Antai Mária: A gyimesvölgyi csángó magyarok hiedelmek. General Press Kiadó. Bp. [2004]. 318 old.

Arrabona, 41/1-2. Győr-Ménfőcsanak Megyei Múzeumok közleményei. Fel. szerk.: Tóth László. Xántus János Múzeum – Győr-Ménfőcsanak Megyei Múzeumok Ig. Győr 2003. 391 old. – **Kovács Péter:** Egy arrabonai asszony Rómában; **Tomka Péter:** Az avar kori temetkezési szokások kutatásának újabb eredményei: Kettős- és többes temetkezések; **Czigány Jenő:** Adatok a jelképes koponyalékeléshez; **Kelemen István:** Adatok a fertőhomoki horvátság történetéhez; **Székely Zoltán:** A győri vár reneszánsz kapui; **Császár Teréz:** Német nyelvű Streibig-kalendáriumok a Pálcz család levéltárában; **Császár Attila:** A kapuvári festett bútor; **Tuba László:** A Moson megyei sajtó története (1848–1945); **Balázs Tibor:** Géva-Wolf Lajos Sopron vármegyei alispán (1870–1963) életútja és munkássága; **Almási Tibor:** Egy elfelejtett győri festőművész Benes Pál (1867–1932); **Tóth Imre:** A „szebb jövő szivárványhídján”: Széplelkek és realitások a nyugat-magyarországi kérdéskörrel 1932–1936; **Aldozó István:** Rendkívüli hideg és enyhe telek Győr városában 1929–1965 között; **Ensző Imre:** Dr. Sötér Ágoston (1837–1905); **Pamlényi Klára:** Negyven év a Rábaközi Múzeum történetéből; **Asztor Ágnes:** A múzeumi kommunikáció lehetőségei és megvalósításának példái egy „kismúzeumban”; **Tóth László:** Czigány Béla életútja (1901–1991); **Domonkos Ottó:** A Berlini Magyar Egyesület 1847– (Interjú Czigány Bélával 1978-ban); **Perger Gyula:** Czigány Béla gyűjtési beszámolója a győri városi szegkovácsokról; **Jelentés Czigány Béla általános iskolai igazgató 1950. június 28-i győri néprajzi gyűjtéséről: szegkovács, iszkápás mesterség; Perjes Dorottya:** Czigány Béla publikációinak bibliográfiája; **Szónyi Eszter:** Jelentés a megyei múzeumi szervezet 2003. évi munkájáról.

Bandinus. Bibliotheca Moldaviensis. Kétnyelvű kiadás. Bevezető: Bartha György. Kiadja a Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2004. 303 old. – **A Bandinus-kódex és moldvai csángómagyarok ügye a XVII. szd. derekán; Bandinus-kódex; Pótlás:** a moldvai katolikus családok névanyaga.

Barsi Ernő: Népi hagyományaink iskolai és amatőr színpadon. Hazánk. Győr 2003². 473 old.

Barsi Ernő – Vértess Kornél – Tóth Ferenc: Képes krónikás, Győr. Stábil Reklám és Grafikai Stúdió. Győr 2003. 135 old. – **Amiről az öreg várfa beszélnék (Emlékezések, dalok a hadak útjába eső Győrrel): Amiről egy lebontott épület beszél (A reformkori színház szerepe a város életében); Győri emlékezések, dalok az 1848/49-es szabadságharcról és Kossuth Lajosról; Régi házak egykori költő lakói; Hírességek győri látogatásai; Győr és a Rábaközi induló; Régi daloló Győrnek (Győrről énekelt, vagy Győről szóló népdalok).**

Bácsország. Vajdasági honismereti szemle. Szabadka 2004. IV-VI. (29. szám) 90 old. – A tartalomról: Székelyné Kőrösi Éva: Honismereti kirándulás a Délvidéken; **Balassa Rudolf – dr. Vékony László:** A Balassa-család története; **Balassa Rudolf:** Kutatásaim a Balassa-ösök után, és a pecsétnyomó titka; **Gyetvai Péter:** A péterrévei Balassák származása; **dr. Virág Gábor:** Chontafeyer – Csantavir; **Varjas Béla:** Balassa irodalom; **Borsa István:** A Balassa család levéltára 1193–1526; **Berényi Zsuzsanna Ágnes:** A szabadkőműves Kosztolányi Dezső; **dr. Vékony László:** Elpusztult emlékek a Hadak Országútján [Délvidék lerombolt, elpusztított, eltűnt emlékei]; **Liri Ferenc:** Herczeg Ferenc, a publicista és politikus; **dr. Virág Gábor:** A megkerült Muskáti és annak két bemutatója; **Weissenbeck József:** Szent és mostoha délibábunk: Bácsföldvár művelődési életének krónikájából; **Gulyás László:** Leállnak a téglagyárak; **A malmok gazdag története; Drenkovics Tibor:** Az Ómoravica Római Katolikus Egyházközség rövid története; **Pogány Margit – Borács Attila:** Kiss József, apatini és verbázi mérnök; **Borács Attila:** A magyar vízszabályozás története; **Török nevek a bácskai bunyevácok között; Lányi Károly:** Rigyica; **Lányi Károly:** Lekse – Sztanisics.

Bálint László: „Betyár” fedőnevű célszemély. Bálint Sándor születésének 100. évfordulójára. Mikes Kiadó. Bp. 2004. 131 old. – **Bálint Sándor és környezete politikai megfigyelésére vonatkozó anyagok.**

Benné Schneider Mária: Kájef Endrének Koroknai Zsófia balatonrendrédi csipke művésze. Nők a Balatonért Egyesület Kiskönyvtára 9. Balatonfüred 2004. 35 old.

Bocskai és a hajdúk. Válogatott bibliográfia. Összeáll.: Bényei Miklós. Szerk.: Nyakas Miklós. Kiadja a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtára. Debrecen 2004. 88 old.

Czetz János: Emlékezéseim. Szöveget gondozta, bevezetőt és jegyzeteket írta dr. Kedves Gyula. Szerk.: Fancsali Gyula. Magyar-Örmény Könyvtár 1. Örmény Kisebbségi Önkormányzat. Budaörs 2001. 145 old.

Csabainé Szántó Judit: A Mesztengnyői Honismereti és Természetvédő Egyesület a magyarságtudomány szolgálatában. A somogyi Honismeret Kiskönyvtára 3. Szerk.: dr. Sipos Csaba. Kiadja a Városi és Megyei Könyvtár. Kaposvár 2004. 110 old.

Családok, familiák, nemzetségek. A vérségi kapcsolatok szerepe a változó társadalomban. Nagykanizsai kistérségi tanulmányok 2. Szerk.: Orsi Julianna. Túrkeve, 2003. 318 old.

Császár Attila: Hővej. Fejezetek a falu történetéből és néprajzából. Hővej Község Önkormányzata. Hővej 2004. 231 old.

Csiki Tamás: Társadalomábrázolások és értelmezések a magyar történeti irodalomban. Néprajz egyetemi hallgatóknak 29. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. Debrecen 2003. 234 old.

Deák Ferenc emlékkönyv. Szerk.: Nagymé György. Mosonmagyaróvári Városvédő Egyesület. Mosonmagyaróvár 2003. 44 old.

Dominkovits Péter: Győr város tanácsulási és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái III. 1612–1616. *Városi levéltári füzetek*, 6. Győr Megyei Jogú Város Levéltára. Győr 2003. 201 old.

Domonkos Ottó: A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV–XIX. században. *Iparlörténeti könyvtár*, 1. Magyar Kézművesipartörténeti Egyesület – MTA VEAB Kézművesipartörténeti Munkabizottsága – Nemzeti Szakképzési Intézet. Bp. 2002. 320 old.

Egy emberöltő Kőszeg Szabad Királyi Város Levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk.: Mayer László és Tilcsik György. Szombathely 2003. 600 old. – **Markó Péter:** Haza a magasban; **Kuntner Ferenc:** A mi Pistánk; **Sóptei Imre:** Kőszeg Levéltárosa; **Herényi István:** Nyugat-Magyarország a honfoglalás korában; **Solymosi László:** Szabadság és szolgaság Szent István korában; **Brunner, Walter:** Magyarok a Mura felső-stájerországi völgyében 1480 és 1490 között; **Kubányi András:** Rendelkeztek-e országrendiséggel a magyar királyi szabad városok a középkorban?; **Budak, Neven:** Városi kultúra Északnyugat-Horvátországban a 16. szd.-ban; **Prickler Harald:** Egy urbéri konfliktus a kőszegi uradalomban a 16. szd.-ban; **Pálffy Géza:** Egy meghatározó kapcsolat Európa és Magyarország között a 16. szd. második felében; **Lazarus Freiherr von Schwendi (1522–1583); Varga J. János:** Reformáció és rekatolizáció a dunántúli végeken; **Reingrabner, Gustav:** A hitfelekezetek kialakulása és a konfesszionális a nyugat-magyarországi térség egyházaiban az újkorban; **B. Benkhard Lilla:** Kőszeg város déli védművei; **Szedoch, Johann:** Hogyan került a kőszegi uradalom Esterházy Pál herceg tulajdonába?; **Dominkovits Péter:** Egy 17. szd.-i Vas vármegyei alispán; **Káldy Péter; Pferschy, Gerhard:** A Mogerdsórt – szentgotthárdi csata kihatásai Fürstentfeld térségére; **A rehgrubi mészárszál; Tóth Attila:** Ellenreformáció, abszolutizmus és a városok – kőszegi tisztújítások 1672 és 1681 között; **H. Németh Imre:** A szabad királyi városok igazgatásának igazgatóságának abszolutista vonásaihoz; **a felső-magyarországi városok 1681. évi tisztújításai; Mentényi Klára:** Egy kőszegi lakóház életének történetéből; **Schlag, Gerald:** A monyorókeréki „Az arany kerékhez” szabadkőműves páholy 1776 és 1786; **Gürtler, Wolfgang:** Adatok a mai burgenlandi és a kőszegi kézművesek kapcsolataihoz; **Tirnitz József:** A soproni „Wirtschaftsbürger” – „gazdapolgár”; **Kropp, Rudolf:** Kézművesség a földesúri birtok a szalonaki uradalomban; **Frank, Norbert:** A kőszegi uradalom birtokviszonyai 1802-ben; **Bácskai Vera:** Piackörzetek és piacközpontok Észak-Dunántúlon a 19. szd. első felében; **Tilcsik György:** A zsidóság szerepe Szombathely kereskedelmében a 19. szd. első felében; **Molnár András:** Zala vármegye rendi ellenállása az 1820-as években; **Tobler, Felix:** A nyugat-magyarországi térség Esterházy hercegi uradalmának összesítő lélekösszeírása 1840-ből; **Halász Imre:** A középszintű igazgatás hivatali állománya Zala megyében a Bach-korszakban; **Németh Illdikó:** A reálirányú oktatás kibontako-

zása Sopronban a 19. szd.-ban; **Bán Péter:** Esterházy hercegi központból Batthyány grófi központ: a köpcsenyi uradalom 1867 előtt és után; **Krajasich, Peter:** Közös örökségünk – az önkéntes tűzoltóság; **Melega Miklós:** „Szombathelyi Andrássy útja”; **A Széll Kálmán utca története a dualizmus korában; Söpte Imre:** Koncentrációk a nyugat-dunántúli „sörfronton”; **adalékok Magyarország sörgyártásának történetéhez 1982 és 1934 között; Kiss Mária:** A Szociális Testvérek Társasága Vas megyében; **Klasinc, Peter Pavel:** Nemzetközi együttműködés a szlovén és a magyar levéltárosok között; **a Szlovén-Magyar Levéltári Kutatótábor; Kiss Gábor:** Térképábrázolások Vas Megye Történeti Atlaszához; **Widder, Roland:** Ha a nemzetállamot már magunk mögött tudnánk és a határ csak emlékezet lenne... **A folyamatos érvelés kísérlete; Köbölküti Katalin:** Bariska István-bibliográfia.

Erdei Sándor: Nyugtalanlás és kétely. Válogatott levelek 1932–1938. *Az Erdélyi Magyar Társaság Füzetek* 13. Szerk.: Tóth Ferenc. Makó 2001. 52 old.

Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából I. Fel. szerk.: Somai Béla. Romániai Magyar Közgazdász Társaság. Kolozsvár 2001. 311 old. – **Egyed Akos:** Előszó; **Csetri Elek:** Az erdélyi gazdasági gondolkodás előzményeiről a XVIII. szd. végéig; **Egyed Akos:** Magyar gazdasági gondolkodás Erdélyben a XIX. szd.-ban; **Csetri Elek:** Wesselényi Miklós, a gazdasági reformer; **Imreh István:** Bölöni Farkas Sándor; **Somai József:** Brassai Sámuel – a közigazdász; **Egyed Akos:** Mikó Imre gróf Erdély mezőgazdaságáért; **Gaal György:** Berde Aron, Erdély első közigazdászprofesszora; **Egyed Akos:** Kőváry László közigazdász nézetei; **Debreczeni Droppán Béla:** Debreczeni Márton és az erdélyi bányászat; **Farkas Mária:** Rajka Péter, az erdélyi gépgyártás úttörője; **Csucsuj István:** A közigazdász tudomány fejlődése Erdélyben a XX. szd.-ban; **Kerekes Jenő – Somai József:** A gazdasági oktatás története Erdélyben; **Birtalan Akos:** Barabás Endre, a Székelyföld gazdasági érdekeinek képviselője; **Kovács Géza:** Gávai Gaál Jenő tudományos és pedagógiai munkássága; **Székely András Bertalan:** Venczel József és az erdélyi magyar gazdaságtudomány; **Farkas Zoltán:** Szász Pál, az EGE vezéralakja; **Vincze Gábor:** Az erdélyi magyar szövetkezetek fél évszázada; **Guzs Ferenc:** Balázs Ferenc, a szövetkezeti mozgalom apostola; **Guzs Ferenc:** Nagy Zoltán és az erdélyi magyar szövetkezeti mozgalom.

Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából II. Fel. szerk.: Somai Béla. Romániai Magyar Közgazdász Társaság. Kolozsvár 2004. 335 old. – **Somai József:** Előszó; **Süle Sándor:** A polihisztor kisszántói Pethe Ferenc és Erdély; **Debreczeni-Droppán Béla:** Szentkirályi Zsigmond akadémikus, a magyar nyelvű bányászati szakírás úttörője; **Zepezsaner Jenő:** Orbán Balázs nemzetgazdasági eszméi; **Balázs Sándor:** Jakabffy Elemér és a kisebbségi gazdasági gondolkodás; **Somai József:** Gazdasági gondolkodás Kós Károly életművében; **Csucsuj István:** Gyárfás Elemér korának gazdaságáról; **Harmath Zsigmond – Hild Márta:** Kislegi Nagy Dénes: egy évszázadot átívelő életút; **Egyed Akos:** A Székelyföld közigazdászai és társadalmi helyzete az 1902-es Székely Kongresszus tükré-

ben; **Somai József**: A Székely Kongresszus és üzenete a mának a szövetkezetek ügyében; **Garda Dezső**: Az arányosítás és a tagosítás témakörének vitája a csíktusnádi Székely Kongresszuson; **Kerekes Jenő**: Kovrig Béla; **Tóth Szilárd**: Oberding József György; **Csetri Elek** – **Farkas Zoltán**: Nagy Miklós; **Vokkori Mária**: Imreh Istvánról.

Ethnica. Szerk.: **Ujváry Zoltán**. Kiadja a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. Debrecen, 2004. 3. 77–128. old. – A tartalomról: **Cecsei Annabella**: Népi vallásosság egy változó faluközösségben; **Nagy Veronika**: A lakodalom terminológiai kérdéseiről; **Bottán Katalin**: A kollektív emlékeztetőről; **Bánkiné Molnár Veronika**: Folklor adalékok a Jászoknál XVIII. századi levéltári forrásaiban; **Lukács László**: Csákbentén verses falucsúfólojának háttere; **Zsoldos Barnabás**: Paraszti élet az Ecsedi-lápon; **Nyirkos István**: Néprajzi folklor adalékok Pusztafaluból; **Andrásházy Bertalan**: Vargyas Lajos 90 éves; **Szabó László**: Varga Gyula 80 éves; **Grin Igor**: Krupa András 70 éves; **H. Csukás György**: Bíró Friderika 60 éves; **Bartha Elek-Ujváry Zoltán**: Az európai kulturális örökség hidjai.

Édes Anyanyelvünk. Az Anyanyelvápolók Szövetségének folyóirata. 2004. 4. 20. old. – A tartalomról: **dr. Bogárdi Mihály**: Kovács úr – Kovácsné; **Grétsy László**: Néhány bizakodó szó a reklámtörvényről; **Szende Virág** – **Szende Tamás**: Hogyan nyúljon a nyelvész a nyelvhez?; **Minya Károly**: A nyelvművelés etikája; **Balázs Géza**: Tisza-túra, Túr-túra; **Kovács József**: De jó volna a betűjuttatás; **Zimányi Árpád**: A hogy köztársaság elhagyása.

Égető Melinda: Vagyon szép szőlőhegyünk... Történeti-néprajzi elemzések közép- és nyugat-dunántúli magyar nyelvű hegytörvények körében 1629–1846. *Documentatio Ethnographica*, 21. L'Harmattan – MTA Néprajzi Kutatóintézet. Bp. 2004. 139 old.

A falu közepe. Űjkigyósi helytörténeti és honismereti olvasókönyv Zsótér József emlékére. Szerk.: **Harangozó Imre**. Az Űjkigyósi Közalapítvány kiadványa. Űjkigyó 2004. 164 old. – A hely szelleme tovább él... – Főhajtás Zsótér József emléke előtt; **Kigyós 1. szeptember 1814.** – Űjkigyós 190 éves; **dr. Henkey Gyula**: Feljegyzés az Űjkigyósi etnikai embertani felmérés előzetes eredményeiről; **Györgyóssy Rudolf** Űjkigyósról szóló beszámolója a Képes Újságban; **Harangozó Imre**: Egy fekete bikával hét nap veredtem...; **Lócskay József**: A két testvér (meselejegyzés); **Linder László**: Az apáti kincses pince; Két Űjkigyósi katonadal Kálmány Lajos népköltési hagyatékából; **Nagy Gusztáv** balladagyűjtése Űjkigyósról; **Krupa András** balladagyűjtése Űjkigyósról; **Kálmány Lajos** balladagyűjtése Űjkigyósról; **Erdélyi Zsuzsanna**: Eressz Szent Fiam [archaikus népi imádságok Űjkigyósról]; **Zsótér József**: A falu közepe; **Cs. Szabó István**: Szó- és fogalomtár Zsótér József: A falu közepe című munkájához; **Cs. Szabó István**: Utószó.

Farkas Márta: 30 éves az Écsi Népdalkör és Citeraegyüttes, 1973–2003. Écs 2003. 14 old.

Forgó István dr.: Volt egyszer egy Múzeumi Baráti Kör. Az Erdei Ferenc Társaság Füzetek 15. Szerk.: **Tóth Ferenc**. Makó 2002. 52 old.

Göncz József – **Bognár Béla**: Sopron vármegye székhely képeslapokon 1896–1945. EDUTECH Kiadó. Sopron 2003. 102 old.

Göncz József – **Bognár Béla**: Vendéglátás és szórakozás Sopron vármegyében képeslapokon 1896–1945. EDUTECH Kiadó. Sopron 2003. 159 old.

Győr vármegye települései 18–19. századi kéziratok térképeken. Szerk.: **Néma Sándor**. Győr-Ménfőcsanak Városi Könyvtár. Győr 2003. 287 old. – **Göncz Imre**: A térkép, mint tudományos forrás; **Unli Mária**: A térkép, mint forrás a földrajzi névkutatásban;

Filep Antal: Térképek vallomása Győr megye néprajzáról, táj történetéről és környezeti kultúrájáról; **Néma Sándor**: Vázlat Győr vármegye településhálózatának átalakulásáról 1526–1720 között; **Nemeséri Lilla**: Hajómalomok a Tó-Sziget-Csilizközi járásban a XVIII–XIX. században; **Tanai Péter**: Nyalka térképeinek leírása; Győr város és megye térképei és leírásai; **Tanai Péter**: Térkép és számítógép című cikkének Nyalka térképei.

Győri életrajzi lexikon. Szerk.: **Grábics Frigyes**, **Horváth Sándor**, **Domonkos, Kucska Ferenc**, **Galgóczi Erzsébet** Városi Könyvtár. Győr 2003. 404 old.

Gyulai Rudolf: Az Alsó-csalóközi és Csilizközi Egyesült Ármestesítő és Alsó-csalóközi Belvízvezető Társulat története. *Csalóközi kiskönyvtár*. Kalligram. Pozsony 2003. 585 old.

Halmágyi Pál: Csanád és Torontál vármegyék tisztségviselői 1779–1944. Szerk.: **Halmágyi Pál**. A Makói Múzeum Füzetek 100. Makó 2001. 44 old.

Harangozó Imre: A maroszentgyörgyi római katolikus egyházközség kiadványa. 2004. 4. 8 old. – A tartalomról: **dr. Bartha Tibor**: Az orgona és a többszólamúság néhány kérdése; **Göncz Mária**: Csillagszemű tábor; **Szekeres Erzsébet**: Szent Kamill-búcsú.

Harmincöt éves a Győri Művésztelep: története áttekintés, művek, életrajzi adatok, beszámoló a jubileumi tanácskozásról. Szerk.: **N. Mészáros Júlia**. *Győri művészettörténet, IV. Városi Művészeti Múzeum*. Győr 2003. 338 old.

Havas Ferenc: Győri húsos emlékek. Paladia Nyomda és Kiadó Kft. Győr 2004. 231 old.

Hegedűs Gyula: A Győri Közlekedési és Távközlési Műszaki Főiskola megalakulása és első évei. **Széchenyi István Egyetem Universitas-Győr Alapítvány**. Győr 2003. 157 old.

Hevesi Attila – **Kocsis Károly**: A magyar-szlavák határvidék földrajza. *Lilium Aurum*. Dunaszerdahely 2003. 207 old.

Honvári János: A magyar gépalomások és a magyar mezőgazdaság gépesítésének története 1947–1964. Távtan. Bp. 2003. 586 old.

H. Szabó Lakos: Deák Ferenc emlékezete 1803–2003. *Jókai füzetek* 38. Jókai Mór Városi Könyvtár. Pápa 2004. 219 old.

Hudi József – **Mezei Zsolt**: A pápai tűzoltóság története. „Pápa és Környéke Tűzvédelméért 105” Közalapítvány. Pápa 2004. 176.

Izsáki kalendárium 2005. Összeállította: **Mesnéder Klára**. Kaláris Bt. Kecskemét 2005. 223 old.

Jánosi József: Háromszéki táncok. Kiadja a Kovászna Megyei Művelődési Központ és a Romániai Magyar Táncszövetség Sepsiszentgyörgyi Fiókja. Sepsiszentgyörgy 2004. 165 old.

Jogtörténeti szemle. Szerk.: dr. Tóth Béla. Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke. Budapest, Győr, Miskolc. 2004. 3. sz. 72 old. – A tartalomról: *Polgár András*: A pécsi és a Baranya megyei börtönügyi szervek és a fogházszemélyzet a 19. és 20. szd. fordulóján; *Szabó Szilárd*: A közös külügyek alkotmányos kérdései; *Durczai Zsuzsanna*: A szatmári adózó nép állapotáról; Büntetőjog-történeti kiállítás a kassai Miklós Börtönben

Jussunk – 1956. Visszaemlékezések, interjúk, archiv. dokumentumok. Összeállította: Molnár Zsuzsanna. Tarsoly Kiadó. Bp. 2004. 208 old.

Kalapis Rókus: Horvátországi magyar művelődési egyesületek. Kiadja a Magyar Egyesületek Szövetsége. Zágráb 2003. 200 old. (Kétnyelvű)

Karácsony István: A Szigetköz története. Helytörténeti olvasókönyv. Önkormányzat. Darnószeli 2003. 207 old.

A kassai zsidóság története. Feldolgozta: Csala Kornélia. Lilium Aurum Könyvkiadó. Dunaszerdahely 2004. 92 old. (magyar, szlovák, angol nyelvű)

Katona Csaba (közread.): „... kacérkodni fogok vele.” Slachta Etelka soprán: urilány naplója 1838–1840. Első kötet. Győr. Mediawave Alapítvány. 2004. 140 old.

Katona Imre: Csapod. Falu a történelem sodrában. Bt. Family. Csapod-Bp. 2003. 463 old.

Kárpát-medencei keresztikötődések – egy konferenciasorozat tükrében. Szerkesztette és az előszót írta: Székely András Bertalan. Kráter Műhely Egyesület. Pomáz 2004. 474 old. – A tartalomról: A TANÁCSKOZÁSOK DOKUMENTUMAI: Turcsány Péter: Kárpát-medencei keresztikötődések; Barcsa Dániel: Reflexiók a Kárpát-medencei Keresztikötődések V. Konferenciájáról; Németh Zsolt: Három községtől; Bágyoni Szabó István: Megtartó „keresztikötődéseink”. KÁRPÁT-MEDENCEI SORSKÉRDÉSEINK: Tóth Zoltán József: A Szent Korona-tan és a természetjog; Pomogáts Béla: Politikai nemzet és kulturális nemzet; Ujlaky István: Államnemzet? Kultúrnemzet? Székely András Bertalan: Identitás és nemzet; Viga Gyula: A népek közötti kapcsolatok gazdasági alapjai a Kárpát-medencében; Major Zoltán: Trianon és re-víziója; Ujlaky István: Horthy és Kádár; Pomogáts Béla: Magyarok szórványban; C. Tóth János: A nemzet tudat alakulását befolyásoló tényezők változásai az ezredfordulón; Báthory János: A reciprocitási elv követhetősége és követhetetlensége a kisebbség-diplomáciában; Nagy László: Európában – magyar szívvel...; Mezey László Miklós: Tükrök hite; Lukács János: Magántörténelem. ERDÉLY, CSÁNGÓFÖLD: Barcsa Dániel: A székely autonómia kérdése a történelem sodrában; Pomogáts Béla: Katolikus autonómia Erdélyben; Barcsa Dániel: A székelység gondjai a kiegyezés után; Turcsány Péter – Kusztos Tibor: Az erdélyi magyar út; Havadtóti László: Drasztikum és kilátástalanság: A szórvány-

magyarok helyzete és kilátásai; Vetési László: Székelyföld és szórvány – tények és illúziók; Benkő Mihály: Szórványvidék – szórványmagyar; Barcsa Dániel: A székely szombatosságok; Bajna György: Két parancs a sok közül; S. György András: A költő [Moyses Márton] halála; Duma-István András: Moldvai magyarok öntudatáról; Duma-István András: Moldvai magyarság történelmének rövid áttekintése és mostani helyzete; Csicsó Antal: Miért kell csángó ábécéskönyv?; Duma-István András: „Csángó reneszánsz, ahogy a csángók látják”; Szász István Tas: Arról, hogy a népszolgálat sebek nyalogatása-e? DÉLVIDÉK, HORVÁTORSZÁG: Kótyuk Erzsébet: A Délvidék, mint történeti-politikai tájfogalom; Bognár Antal: Egy földi pont; Bollik József: Impériumváltás a Délvidéken 1918–1920; Hegedűs Antal: A bácskai vérengzések 1944 őszén; Vajda Gábor: Szórványmagyarságunk szórványáért; Kabók István: A magyarság helyzete Nyugat-Bácskában; Gabona Ferenc: Szórvány magyarság Közép- és Dél-Bánságban; Gubás Ágota – Gubás Jeno: Szülőföld szolgálja a szórványt: Az ARACS Társadalmi Szervezet célja és tevékenysége; Vajda Gábor: Végre egy független közéleti lap: A délvidéki Aracs című folyóirat törekvéseiről; Jónás Gabriella: Kisebbségi lét, kettős nyelvi környezet: Színész-képzés az Újvidéki Művészeti Akadémián; Dudás Károly: Az én ótáji sípomp; Makkai Béla: Fiume szerepe a magyar-horvát kapcsolatok alakulásában; Makkai Béla: A magyarság szlavóniai térfoglalásának horvát reakciói a századelőn. KÁRPÁTALJA, FELVIDÉK: Bollik József: Kárpátalja, mint tájnév, majd politikai-gazdasági fogalom; Elmer István: Hitélet és nemzetiségek a Kárpátalján; Bollik József: Görög katolikus ruszinok és magyarok Kárpátalján – merre tovább?; Kótyuk Erzsébet: Magyar-ruszin együttélés és hatása a népi gyógyító tudományokra; Liszka József: Változó népelet; Balázs F. Attila: Intézményeink nyomorúsága; Mezey László Miklós: Portréesszéek teljessége: A felvidéki magyar irodalom kézikönyve. NYUGAT ÉS KELET KÖZÖTT – MAGYARSÁG ÉS EURÓPA: Ujlaky István: Politikai egység és függetlenség Kelet-Közép-Európa népeinél az elmúlt évezredben; Székely András Bertalan: Interkulturális, interetnikus előadások a Szent László Akadémián; Ujlaky István: Európai kisebbségi örökség: A nagyobb európai nemzeti és etnikai kisebbségek leltára; Lukács János: Megszólaltatott kisebbségek: A nemzetiségi könyvkiadás sorsfordító évtizede, 1985–1995; Komáromi Sándor: Német változatok a keresztikötődésekre; Harangzó Imre leteleztes Turcsány Péterhez Vízkereszt ünnepén.

Kemény József: Vázlatok a győri zsidóság történetéből. Az 1930-as kiadás reprintje. Győri Zsidó Hitközség, Győr 2004. 234 old.

Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből. Szerk.: Tanczos Vilmos. Kriza Könyvek 22. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár 2004. 207 old. – Hegyeli Attila: A küszbő nagy hágó: A térbeli határ egyik archetipusa a folklórban; Peti Lehel: Egy mítosz archetipológiája, avagy a moldvai csángók időszemléletéről; Illyés Sándor: A megsejtenő leány büntetőritusainak szimbolikája a moldvai csángóknál; Korda István: A Végzet Asszonyának archetipusa egy

moldvai hiedelemszövegben; *Kolumbán Levente*: Az iedségs gyógyításának szimbólumai egy gyergyókülfalvi öntőasszony rítusaiba; *Poenar Rus Éva*: A magyarborzasi „összemérés”; *Szabó Annamária*: A bátonyi ökrhordozás; *Szabó Róbert-Csaba*: A májusfaállítás szimbolikája Szilágypadoson; *Buzogány Anna-Zsuzsanna*: Egy vadász-avatás szimbolikus elemzése; *Pele-Komáromy Sára*: A nagykárolyi mézeskalácsosság szimbólumai; *Bogdán Melinda*: A moldvai csángó táncszók jelképei; *Béleki Emőke*: Szatmárnémeti rémhíreinek archetipikus képzetkörei; *Incze Éva*: Egy politikai áltetés Kolozsváron; *Szalmu Anna-Mária*: A Szent egy megnyilvánulása Gyergyószentmiklóson.

Koncsol László: A Csallóköz városai és falvai II. Gancsháza – Kulcsod. Csallóközi kiskönyvtár. Kalligram. Pozsony 2003. 375 old.

Kossuth Lajos és Dobsa Lajos emlékezet. A IX. Honvéd Emléknep előadásai. Szerk.: *Halmágyi Pál*. A Makói Múzeum Füzetek 102. Makó 2003. 52 old.

Kovalcsik András: Arcok Balassagyarmat múltjából 2. Balassagyarmat 2004. 205 old.

Kóka helytörténete. Szerk.: *Krámer István*. Magyar Millennium. 2000. 230 old.

A Kriza János Társaság Évkönyve 12. Anyakönyves vizsgálatok erdélyi településeken. Szerk.: *Pozsony Ferenc és Szabó Á. Tóthótm*. Kolozsvár 2004. 248 old. – *Pozsony Ferenc*: Előszó; *Agoston-Palkó Emese*: Házassági anyakönyvek és házassági kapcsolatok Sztánán, Szobokon és Kispetriben; *Bánházi Emőke*: Margitta lakossága a történeti demográfia tükrében; *Szabó Márta*: A magyarlapádi házassági anyakönyvek; *Jakab Ágnes*: Nemzedékek és nemzetiségek Kórispatakon.

A kócai plébánia története. Szerk.: *Gyenes István*. Kiadja a község önkormányzata. Kóka. 2001. 195 old + XII old. kép.

Kubinszky Mihály: Sopron építészete a XX. században. Belvedere Meridionale – Zékány-Máté. Szeged-Tatabánya 2003. 152 old.

Lendvai Rezső: A Szombathelyi Önkéntes Tűzoltó és Mentő Egylet története. Vas Megyei Mentőügyi Alapítvány. Szombathely 2004. 286 old.

Lengyel katonai menekülttábor Magyarcsanakadon 1939–1940. A tábor megnyitásának 60. évfordulóján rendezett megemlékezés dokumentumai. Szerk.: *Halmágyi Pál*. A Makói Múzeum Füzetek 99. Makó 2003. 50 old. – *Buzás Péter*: Köszöntő; *Lubczyk, Grzegorz*: Emlékező szavak; *Czerneczki, Andrzej*: Üdvözlő a makóiaknak; *Molnár Imre*: Az ezeréves magyar-lengyel kapcsolatokról; *Halmágyi Pál*: Lengyel katonák Magyarcsanakadon 1939 őszén; *Antoniewicz, Zdzisław*: Magyarországi emlékek 1939 őszétől; *Képek az 1999. szeptember 4-én Makón és Magyarcsanakadon tartott megemlékezésről*.

Lenyomatok 3. Ifjalt kutatók a népi kultúráról. *Kriza Könyvek 23*. Szerk.: *Szabó Á. Tóthótm*. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár 2004. 290 old. – A tartalomról: *Bokor Zsuzsa*: Úgy elmegyek, meglássátok... Romániai, főként csángómagyar migrációs stratégiái egy olaszországi városban; *Vincze Kata Zsófia*: Sábessék és szombatok: A szombat ünnepe a budapesti zsidók körében;

Harbula Hajnalka: Női köztér Kolozsváron az 1970–1980-as években; *Jakab Albert Zsolt*: Falfirkálás interetnikus környezetben (Kolozsvár); *Könczei Csongor*: Amikor a nép táncol, akkor néptáncol? Gondolatok a hagyományos tánc kultúra jelenkori változásairól; *Peti Lehel*: Tejpénz a bankkártyán. Reprivatizáció, dekollektivizálás és mezőgazdasági specializáció egy Kis-Küküllő menti agrártelepülésen; *Turai Tünde*: A nagycsalád intézményének bomlása és hagyományának továbbörökítési lehetőségei a Szilágyságban; *Demeter Éva*: A hűsvéti tojás: adomány és ajándéktárgy; *Ilyés Sándor*: Változás a hiedelmek tükrében [a moldvai Sztáson]; *Sziksai Mária*: Szent Antal-legendák a magyar kódexirodalomban.

Lónyai Sándor: A Numerus Clausustól Auschwitzig. A Holocaust 3621 győri mártírjának, és az egykori Győr megye falvai 732 deportáltjának teljes anyakönyvi adatsora. Laborpress Kft. Bp. 2004. 247 old.

Lovas Gyula: Légtalálom vigyázz! Sopron... Hillebrand Ny. Kft. Sopron 2003. 260 old.

Lukács István: A megváltó Mátyás király színváltozásai a szlovén néphagyományban és szépirodalomban. *Kisebbségkutatás könyvek*. Bp. 2001. 156 old.

Makó a dualizmus és a forradalmak korában. A VIII. Honvéd Emléknep és a Levéltári Napok előadásai. Szerk.: *Halmágyi Pál*. A Makói Múzeum Füzetek 101. Makó 2002. 68 old. – *Szabó Pál Csaba*: Vármegyei rendszer és választókerületi beosztás összefüggései a dualizmus-kori Magyarországon; *Marjanucz László*: Küzdelem a rendezett tanácsi státus ellen; *Pölöskei Ferenc*: Makó város országgyűlési képviselője a kiegyezés korában; *Justi Gyula*; *Tóth Ferenc*: Urbanizáció Makón a 19. szd. végén; *Halmágyi Pál*: Makó 1918 őszétől 1920 tavaszáig; *Gilicze János*: Návay-per a mai jogász szemével.

Mészáros Vilmos: Emlékeim az I. világháborúból: Przemysl ostroma, toloncúton Szibériába. Műhely Kht. – Palatia Ny. Győr 2003. 434 old.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2004. 9. 24 old. – A tartalomról: *Róka Szilvia*: Rövid jelentés az anyanyelvi oktatásról a moldvai csángómagyaroknál; *Bilibók Jenő*: IV. Pusztinai Napok; *Tánczos Vilmos*: Csángó reneszánsz?; *Petrás Incze János* tudósításai IV.; *Gazda László*: Szalánc völgye; *Demse Márton*: Őszi sétat; *Bejan-Tópsi Valentin*: Egy legendás csángó-magyar; *Bezsán Ferenc*; *Iancu Laura*: Lángoló betűk.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2004. 10. 24 old. – A tartalomról: *Bilibók Jenő*: Újabb tanévkezdés Pusztinán; „Magyarfalutól Szabófalvág”; *Borbáth Erzsébet*: Beszámoló a Domokos Pál Péter Alapítvány hozzájárulásáról a moldvai csángó oktatási program megvalósításához; *Pásztori Tibor Endre*: Kulturális néprítási helyébe: Bersán Lajos Magyar Örökség Díjáról; *Tánczos Vilmos*: Csángó reneszánsz?; *Halász Péter*: Magyarfalú helynevei; *Petrás Incze János* tudósításai V.; *Bejan-Tópsi Valentin*: Egy legendás csángó-magyar; *Bezsán Ferenc*; *Heggyi Attila*: Moldvai magyar gyerekek nyári táborokban.

Molnár András: Deák Ferenc a Győri Királyi Akadémián (1817–1821). *Győri tanulmányok füzetek. Tudományos közlemények, II. Győr Megyei Jogú Város Levéltára.* Győr. 2003. 46 old.

Műemlékvédelem. Kulturális Örökségvédelmi folyóirat. 2004. 4. 197–268 old. – A tartalomról: J. Szikra Éva: Az „Elveszett Éden” ünnepe: A Kulturális Örökség Napja elé; Őrsi Károly: A korai magyar barokk kertépítészete; Arnóth Ádám: Tokaj-hegyaljai látképek; Alföldy Gábor: A lélegző örökség mindennapjai. Három év eredményei és tanulságai a Műemlékek Állami Gondnoksága kezelésében lévő parkokban végzett munkák kapcsán; Fekete Albert – Szabadics Anita: Elindult a történeti kertek felmérése Erdélyben; Fatsar Kristóf: Előzetes geofizikai kutatások a bicsei Batthyány-kastély kertjében; Hajós Géza: Kert-műemlékvédelmi elvek és tapasztalatok az UNESCO Világörökség részeként nyilvántartott schönbrunni parkban; Alföldy Gábor: Zádor Anna szellemében az ausztriai történeti kertekért: Interjú Hajós Géza művészettörténésszel, az osztráktörténeti kertek főkonzervátorával; Fejérváry Tamás: Szeretettel köszöntjük Román Andrást 75. születésnapja alkalmából; Balázsik Tamás: A Teleki László Alapítvány „Megújuló örökség” című előadássorozatáról.

A nagykunsági kunhegyesi reformátusok életéből. Szerk.: Vig Márta. Kunhegyesiek Baráti Kör. Kunhegyes 2004. 398 old.

Nádasy Alfonz: Hadifogolynapló. Szerk.: Lukács Zoltán. Győr 2004. 212 old.

Neveléstörténet. A Kodolányi János Főiskola folyóirata. Főszerk.: Tölgyesi József. Székesfehérvár 2004. 2. 198 old. – A tartalomról: Szabó Péter: Villanófényben a „Bologna előtti” hazai felsőoktatás; Füle Sándor: Száz éves napközi otthonaink pedagógiai öröksége – és Európa; Garaj Erika: A magyar közgazdászok története a kezdetektől az önálló intézményválasztásig; Tatai Zoltán: Magyarország első közgazdász professzorasszonya: Takaróné Gáll Beatrix; Surányi István: Alapítói oktatás Székesfehérváron a dualizmus korában; Szontagh Pál: Tudós tanár – tanár tudós: dr. Kotsis Iván építészprofesszor; Fehér Erzsébet: A sárospataki óvodák múltjából; Tóth Dezső: Epizódok Dáka iskola-történetéből; Martinkó József: A napjainkra is érvényes pedagógiai reformgondolkodás tükröződése Kemény Gábor 1945 utáni írásaiban; Mihalovicsné Lengyel Alojzia: A nyelvpolitika és a nemzetiségi németnyelv-oktatás kapcsolata a magyarországi iskolakultúrában; Kövy Zsolt: A pápai Református Kollégium a dualizmus korában; Tungli Gyula: Az egykori pápai Állami Tanítóképző Intézet tudós tanárai; Bakó Anna: Schola-Orbis: A Kárpát-medencei magyar iskolatörténeti kutatás konferenciája; Garaj Erika: Pedagógiai örökségünk és Európa; Tölgyesi József: Konferencia a dualizmus kori pedagógiáról; Kelemen Elemér – Trócsányi László: Pedagógiai örökségünk II.

Önszerveződő helyi társadalom, történelmi változatok, új formák. A helyismereti könyvtárosok X. országos tanácskozása. Szerk.: Kiss Bori és Sándor Tibor. Kiadja a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. 2003. 133 old. – A tartalomról: Csepeli György: Globális és lokális; Ráth Mária: A könyv-

tár és a civil szervezetek együttműködési lehetőségei; Ambrus Zoltán: A könyvtár és társadalmi kapcsolata; Gyáni Gábor: Individuálisizálódás és civil társadalom – történeti megfontolások; Tóth Árpád: Pesti egyletek a reformkorban; Draveczky Balázs: Asztaltársaságok a 19. sz.-ban; Mándli Gyula: Vác egyesületi életének múltjából; Nemes Erzsébet: Olvasókörök; Novacek Vojnics Kornél: Szerbek Pest-Budán; Deme Péter: Társadalmi részvétel a kulturális örökség megőrzésében; Prim György: Virtuális kapcsolatból valódi helyi közösség: A budafok-nagytényi internetes fórum két évének tapasztalatai; Asbóth Miklós: Két kalocsai civil szervezet a változó világban; ifj. Sarkady Sándor: A Soproni Helytörténészek Baráti Köre; Varga István: A Fonyód Városi Városi és Szépirodalmi Egyesület és az Eötvös Károly Városi Könyvtár helyismereti tevékenysége.

Petrás. *Bibliotheca Moldaviensis*. Kétnyelvű kiadás. Fordította: Mihály András és Bartha György. Kiadja a Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2004. 175 old. – Domokos Pál Péter: Petrás Ince János élete és műve; Petrás Ince János tudósításai.

Pölöskei Ferenc – Romány Pál: Falukutatás – agrármodell. Az Erdei Ferenc Társaság Füzetei 14. Szerk.: Tóth Ferenc. Makó 2002. 24 old. – Pölöskei Ferenc: Erdei Ferenc a „falukutató” mozgalomban; Romány Pál: Erdei Ferenc és a magyar agrármodell.

Radics Éva: Takács Jenő élete és munkássága. Virtuál Kreatív Stúdió Kft. Szentgotthárd 2003. 203 old.

Rádnóti Miklós Általános Iskola centenáriumi évkönyv, 1903–2003. Kiadja az Iskola. Győr, 2004. 68 old.

Rálatás. Zsáka Helytörténeti – honismereti, kulturális tájékoztató. Szerk.: Dankó Imre. Zsáka 2004. 3. 40 old. – Dankó Imre: Álmosd-Diószeg vagy Nagykerek?; Szendrei Eszter: Marginális rézegek a rendszerváltó társadalomban – egy alföldi kisváros [Türkeve] példáján; Szilágyi Miklós: Nagyanyám, Zsáka Emericán; Bangó Alíz: Az agyag gyógyító ereje II.; Lovas Enikő Ágnes: Vázlat a debreceni cégek sorsáról a tőkés polgárság korában; Bánkiné Molnár Erzsébet: Móra Ferenc emlékévk Kiskunfélegyházán.

Regényi Antal: Sopron vármegye képzőművészete a XVIII–XX. században. Szerzői kiadás. Keszthely 2003. 108 old.

Répcsik. Kalauz turistáknak és természetbarátoknak. Szerk.: Boda László. B.K.L. Kiadó. Szombathely 2004. 192 old.

Somoskai asszonyok. Kolozsvári diákok szociológus teregyakorlata Csángóföldön 2003. nyarán. Összeállította: Neményi Ágnes. Kolozsvár 2004. 75 old.

Szalai Antal: A pápai zsidóság asszimilációs törekvései és polgárosodása 1600–1944. Jókai Mór Városi Könyvtár. Pépa, 2003. 118 old.

Szende Katalin: Otthon a városban: társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pörszönyben és Eperjesen. *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*, 32. MTA Történettudományi Intézet. Bp. 2004. 326 old.

Székelyföld. Főszerk.: *Ferenczy István.* Csík-szereda 2004. 9. 178 old. – A tartalomról: *Mirk László: Dugófalvától a Magyar Örökség Díjig, Mirk László beszélgetése Haáz Sándorral, a szentegyházi Gyermekfilharmonia karvezetőjével; Cseke Péter: Aki felénk jön az Időből: A száz éve született László Dezső emlékére; Illésfalvi Péter: Atróciások az 1940-es erdélyi bevonulás során; Oláh Sándor: Íráshasználat a XVIII. szd-ban Homoródmáson; Szabó Á. Tőhötöm: Kizárás vagy befogadás? Cigányok és magyarok az informális gazdaságban; Gazda József: Megint háború I. (A Székelyföld történetéből); Buda Ferenc: A fényképiro születésnapjára: a hatvanesztendős Bahget Iskander köszöntése*

Szönyi Eszter: Vezető a győri múzeum római kori lapidáriumban. Xántus János Múzeum. Győr 2003. 127 old.

Taar Ferenc: Otthon, Bagaméren. A Bagaméri Krónika könyvei. Puskai Kiadó Kft. Bp. 2004. 192 old.

A Tarján Győry Sándor Általános Iskola jubileumi évkönyve. Kiadja az Iskola. Tarján 2003. 191 old. (magyar és német nyelven)

Thullner István: A római katolikus egyház Magyaróváron: A magyaróvári Szent Gotthárd Plébániatemplom és a kápolna. Mosonmagyaróvári Szent Gotthárd Egyházközség. Mosonmagyaróvár 2003. 167 old.

Tóth Dezső: „Ember az embertelenségben”. Emléklapok időse dr. Antall Józsefről. Kiadja Oroszi Község Önkormányzata. Oroszi 2004. 32 old.

Tóth Vilmos (szerk.): Síremlékek Győr-Moson-Sopron megyében. Nemzeti Kegyeleti Bizottság. Bp. 2004. 241 old.

Történelmi szemléltetőanyag az első világháború korából. Gyulai Ágost művének felhasználásával szerkesztette *Lányi Katalin.* Fekete Sas Kiadó – Magyar Pedagógiai Társaság. Bp. 2003. 102 old.

Tuba László: Az Első Mosonmagyaróvári Torna Egylet története 1904-2004.: Első Mosonmagyaróvári Torna Egylet. Mosonmagyaróvár 2004. 200 old.

Ujváry Zoltán: Néprajz Móra Ferenc műveiben. *Bibliotheca Cumanica* 5. Kiskunfélegyháza 2004. 216 old.

Ujváry Zoltán: Kis folklórtörténet VIII. *Néprajz egyetemi hallgatóknak* 31. Szerk.: *Bartha Elek.* Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Tanszék. Debrecen 2004. 215 old. – *Kriza János; Erdélyi János; Ipolyi Arnold; Kandra Kabos; Ipolyi Arnold:* Vizsgálatok a régi magyar népkönyvek felett.

Varga Lajos: Akkor és most: múlt századi történetek, ezredfordulós feljegyzések. Városi Könyvtár. Győr 2003. 286 old.

Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. A Vas megyei honismereti mozgalom folyó-

irata. Szerk.: *Mayer László.* Szombathely. 2003. 3-4. sz. 192 old. – *Ilon Gábor:* A Vas megyei régészettudomány múltja, jelene és lehetséges jövője – Számvetés az évfordulók jegyében; *Kiss Gábor – Zágorki Czigány Balázs:* A megyetörténetírás lehetőségei és a középkorkutatás helyzete Vas megyében; *Hudi József:* A falumonográfia múltja és jelene Magyarországon; *Benczik Gyula:* Községi monográfiák Vas megyében 1990–2002; *Kiss Mária:* A „Száz magyar falu könyvesháza” sorozat Vas megyei kötetéről; *Dominkovits Péter:* A „Száz magyar falu könyvesháza” sorozat nyugat-dunántúli kötetéről; *Bácskai Vera:* Vas megye várostörténeti munkáinak módszertani kérdései; *Bariska István:* Volt egyszer egy lexikon – Epilógus a Vas megyei helytörténeti lexikonhoz; *Tóth Kálmán:* Krónika.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés Tudományos és Kulturális folyóirata. Szombathely 2004. 5. 523–652. old. – A tartalomról: *Nagy Alajos:* Az 1956-os magyar forradalom – a szabadság példaképe – Albert Camus két megnyilatkozása forradalmunkról; *Tamás Endre:* Az Annunziata Szerzetes Nővérek elhurcolása a szombathelyi szerzetes kórházból; *Gráfik Imre:* A nyerges mesterség és a nyereggyártás emlékei Vas megyében; *Bajzik Zsolt:* Vas vármegyei ásványvízforrások és gyógyfürdők Trianon előtt II.; *Tóth Ferenc:* Villard de Honnecourt és a jáki templom; *Kovács László:* Gábor Dénes nyughelyének megtalálása; *Bognár Bulcsu:* A gazdasági elit hatalmának stabilitása a dualizmus kori Szombathelyen; *Szabó József:* Záró egy magyar nyelvészeti konferenciához.

Várostörténet, helytörténet. Elmélet és módszertan. Szerk.: *Vonyó József.* Tanulmányok Pécs történetéből 14. Pécs Történeti Alapítvány. Pécs 2003. 190 old. – *Bácskai Vera:* A várostörténet újabb dilemmái; *Gyáni Gábor:* Városbiográfia és mikrotörténet; *Ó. Kovács József:* Német városi társadalmak az újkorban; *Deák Ernő:* Várostörténeti kutatások Ausztriában; *Erdélyi Vilmos:* A szlovákiai várostörténeti kutatások állapota és problémái; *Lengyelová, Tünde:* A koraiújkor mezővárosok kutatásának problémái Szlovákiában; *Pál Judit:* Várostörténeti kutatások Erdélyben a második világháború után; *Fleisz János:* Várostörténeti kutatások mai problémái Romániában; *Vonyó József:* Szempontok a város- illetve községtörténeti monográfiák elkészítését szolgáló alapkaták megszervezéséhez; *Feiszt György:* Szakmai, lokálpatrióta és politikai érdekek ütközése a várostörténeti monográfiák készítése során; *Halász Imre:* Zalakaros város monográfiája; *Petrovics István:* Módszertani problémák a középkori Temesvár történetének kutatása kapcsán; *Germuska Pál:* A magyarországi szocialista városok 1945–1990 közötti történetével kapcsolatos kutatási problémák; *Várady Zoltán:* A nemzeti közgyűlési jegyzőkönyvek felhasználásának lehetőségei a helytörténeti kutatásban; *Káli Csaba:* Zalalövő XX. szd-i történetének másodlagos levéltári forrásai; *Aradi Gábor:* A községi monográfia néhány speciális forrása a két világháború között.

A 2004. évfolyam tartalomjegyzéke

Németh Petra: Magyarország bölcsője. Beszélgetés Agócs Istvánnal, a Komárom-Esztergom Megyei Közgyűlés elnökével 3/3

ÉVFORULÓK

Bai József: Wosinsky emlékhelyek Lengyelen 2/29

Bartha Julia: Hatvan esztendeje született Mándoky Kangur István 2/42

Bogdán Lajos: Hetvenöt esztendeje halt meg Váry Gellért 2/38

Csorba Csaba: „Bocskai István urunk is a hitben és a megromlott Magyarországnak hajnalsillaga föltámadta” 5/3

Csorba Csaba: Tíz esztendeje halt meg Benda Kálmán 5/33

Fejér László: Száz esztendeje született Bendefy László 6/5

Fleisz János dr.: „A leghazafiasabb érzelmű tábornok” – Nagysándor József 5/14

Fülöp Lajos: Berze Nagy János emlékezete 4/21

Góg Imre: A győztes „kenyérmezei csata” 4/3

Gyúszai László: Oroszlány ötven éve város 3/39

Halász Péter: Egy „izzó lelkű magyar ember” 2/34

Horváth István: Balassa Bálint megsebesülésének helyszíne: Esztergom-Víziváros 3/6

Járolt József: Karácsonyi János munkássága 6/7

Kováts Dániel – Siska József: Balassa Bálint Zemplénben 6/3

Kováts Dániel: Czine Mihály útja a Parnasszusig 2/39

Kováts Dániel: Mórncz Zsigmond Magyarországa 4/11

Körmendi Géza: Ötven éve kapott városi rangot Tata 3/6

Körmöczy Katalin: Széchenyi Ferenc gróf 4/9

Lukács László: A Hány János csákvári bemutatója és előzményei 2/45

Magyari András: II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelmé választása 3/12

Matyikó Sebestyén József: „Fényből, szeretetből és hűségéből szőtt ember” Száz esztendeje született Keresztury Dezső 4/25

Mándics Mihály dr.: Negyven éves a csávolyi falumúzeum 6/

Messik Miklós dr.: Gidófalvától Buenos Airesig. Száz éve halt meg Czetz János 6/10

Ortutay András: A Balassák és Balassi Bálint 3/9

Romhányi András: Nyáradszereda, vagyis Marosszereda 5/12

Sárkány Viola: A kismarjai Bocskai-kriptá 5/7

Sebestyén Kálmán: Szabó Dezső és Kolozsvár 3/33

Selmeczi Kovács Attila: A magyar nép tudósa 4/17

Selmeczi Kovács Attila: Sebestyén Gyula emlékezete 3/26

Siska József – Kovács Dániel: Balassa Bálint Zemplénben 6/3

Szénássy Zoltán dr.: Az aradi vértanúk emlékműve Révkomáromban 5/26

Szénássy Zoltán dr.: Jókairól száz év múltán 3/18

Tolnay Gábor: Nagyatádi Szabó István 5/29

Torma István dr.: Wosinsky Mór, Tolna megye régésze 4/5

Tóth Béla [Szeged]: A Szegedi Nagyrvíz 3/30

HONISMERET ÉS EURÓPA

Babel, Rainer: Németország és Franciaország között – Elzász kulturális önállóságának kérdése 2/10

Beke György: Helytörténet a globalizáció korában 2/24

Halász Péter: Honismeret és Európa 2/3

Halász Péter: Kisebbségként, többségként I. Nemzetiségi és nemzeti stratégiák az Európai Unióban 5/34

Halász Péter: Kisebbségként, többségként II. Nemzetiségi és nemzeti stratégiák az Európai Unióban 6/17

Halminé Bartó Anna: A „Bollenhut”-ok hazájában. Hagyományok, szabadidős szokások, egyleti élet Schwarzwaldban 2/13

Sylvester Lajos: Tudós térképgyűjtők 6/20

Szüle Katalin: Hagyománytisztelet Hollandiában 2/22

Tolnay Gábor: Külföldön tanuló magyarországi diákok 2/4

Voigt Vilmos: „A magyar nyelv kiterjesztése” 4/29

AZ ÉN FALUM – AZ ÉN VÁROSOM

Ajka. Tilhof Endrével beszélget Takács András 6/57

Bábolna. Kovácsné dr. Horváth Klára polgármesterrel beszélget Zala Simon Tibor 3/51

Csákvár. Kenyéri Kornéliával, a Néprajzi Múzeum könyvtárának vezetőjével beszélget Béla Pál 4/51

Csávoly. Dr. Mándics Mihály helytörténésszel beszélget Takács András 5/54

Csongrád. Szűcs Judit múzeumigazgatóval beszélget Takács András 2/52

Dunaalmás. Dr. Ferenczy Miklóssal beszélget
Takács András 3/55

Esztergom. Dr. Koditek Pállal beszélget *Béla Pál*
3/44

Gölle. Bodó Imréné, a dombóvári Fekete Ist-
ván Emlékház vezetőjével beszélget *Béla Pál* 2/56

Jászberény. Hortiné dr. Bathó Edit múzeum-
igazgatóval beszélget *Béla Pál* 6/52

Makó. Dr. Tóth Ferenc múzeumigazgatóval be-
sélget *Takács András* 4/47

Szentgál. Sőfalviné Tamás Márta alpolgármes-
terrel beszélget *Zala Simon Tibor* 5/48

ISKOLA ÉS HONISMERET

Bada Johanna – Bada István: Hagyományápolás
és irodalom 5/41

Csiszár Miklós: Veszprém város iskolai évköny-
vei 6/31

Dukrét Gáza: Kalendáriumok és iskolai évköny-
vek művelődés- és helytörténeti szerepe Nagyvá-
radon 4/41

Forróné Virág Zsuzsa: A hon- és népismeret tan-
tárgy tanításának tapasztalatai az esztergomi Jó-
zsef Attila Általános Iskolában 4/39

Gunda Béla: Bevezetés a népi gazdálkodás em-
lékeinek gyűjtésébe 4/33

Kollár Albin: A dunakeszi Körösi Csoma Sándor
Általános Iskola és évkönyve 5/45

Kovács Dániel: Élet a házban. Baksa Brigitta
hon- és népismereti tankönyve 5. osztályosok szá-
mára 2/50

Kovács Dániel: Élet a faluban. Baksa Brigitta
hon- és népismereti tankönyve 6. osztályosok szá-
mára 4/38

Kósa László: Néprajz a középiskolában 2/48

Kun Ilona: Nyárády András nyomában Felső-
nyárádon

Luby Margit: Hogyan gyűjtjük a népi emlé-
keket 5/39

Szabó T. Attila: Az 1936. évi erdélyi magyar fa-
lukutató tábor 6/30

Tölgyesi József dr.: Az iskolai évkönyvek szerepe
a hagyományápolásban 6/31

HAGYOMÁNY

Csáky Károly dr.: Az Ipoly-menti palóc folklór
kutatásáról 6/44

Csenki Ágnes: Tanyai élet Szegváron a két világ-
háború között 2/91

Csics Gyula: Bányász emlékek és hagyományok
Tatabányán 3/109

Csik Rezső id.: Bemutatom Héreget 3/118

Csorba Csaba: Nagy Imre vallomása szülőföldjé-
ről 2/73

Erdélyi Mónika – Gyanó Szilvia: „Mert Tásán
ennek hagyománya van” 2/76

Frigyess Ágnes: Kisebbség és kultúra. Beszélge-
tés Székely András Bertalan művelődésszocioló-
gussal, a Magyar Kultúra Lovagjával 2/68

Gyanó Szilvia – Erdélyi Mónika: „Mert Tásán
ennek hagyománya van” 2/76

Győri Jánosné: A jászkeséri Csete Balázs játszó-
ház 25 éve 4/64

Gyúzi László id.: Balassi Bálint emlékünne-
p Esztergomban, 1954-ben 3/119

Harangozó Imre: Nagy Balánka János szobra
Nagygyimesen 5/90

István Lajos – Szőcs Lajos Kádárosok Korondon
a XX. században 5/71

Jánó Anna: A lüdercszerető 2/87

K. Németh András Évszázados fotográfiák Kop-
pányzántó vidékéről 6/51

Kemecsi Lajos dr.: Helytörténeti gyűjtemények
Komárom-Esztergom megyében 3/103

Kerékgyártó Imréné dr.: Szerbek-e az érdi rákok?
6/50

Kerékgyártó Mihály: A miskolci Postakürt Galé-
ria 5/69

Kóka Rozália: Jánó Anna emlékezete 2/86

Leel-Össy Lóránt dr.: Az esztergomi Balassa Bá-
lint Társaság rövid története 3/106

Nagy Judit: Kilencedjárás Dunaszigeten 6/34

Paládi-Kovács Attila: A nemzeti kulturális örök-
ség fogalma, tárgya. Örökség, hagyomány, néprajz
2/61

Romhányi András: Szent család-járás a felvidéki
Makrancon 6/42

Romhányi András: A székelykapu 2/82

Szegedi Jánosné: Étkezési szokások a Komá-
rom-Esztergom megyei Tarjánban 3/114

Szőcs János: Az alsziki Monyasd faluvégzései
4/60

Szőcs Lajos – István Lajos Kádárosok Korondon
a XX. században 5/71

Tankó Gyula: Sószentelés, autószentelés és
egyéb ünnepek Gyimesben 5/76

Tótsi Bálint: Egy legendás csángómagyar – Be-
zsán Ferenc 5/92

Veres László: A villon szőlőszet és borászat em-
lékei Észak-Magyarországon 4/57

SORSKÉRDÉSEK

Bagu Balázs: Robog a marhavagon – az ismeret-
len felé 5/59

Stubendek László: Egy kettészakított város élő
kapcsolatai 5/66

TERMÉS

Bárdos István dr.: Politikai közélet, országgyűlé-
si választások Komárom-Esztergom vármegyében
az 1930-as évek végén 3/81

Beke Margit: Esztergom, a Magyar Sion. A kirá-
lyi és egyházi székhely 3/60

Csorba Csaba: Végvári harcok Esztergom térségében a XVI. században 3/67

Danielisz Endre: Kölesér várától a szalontai Tol-di-kúriáig 4/67

Deák Ernő: Deák Ferenc hagyatéka 4/70

Dukrét Géza: A nagyváradi római katolikus püspöki palota 6/79

Forgó István dr.: A csanyteleki római katolikus egyházközség és templomai 2/94

Horváth Géza: Adalékok Komárom nyomdászatának történetéhez (1850–1890) 3/75

Jakits Orsolya Johanna: A somlóvásárhelyi apácák és a premontrei kódexirodalom 6/66

Kerékgyártó Mihály: A diósgyőri Papírgyári Múzeum 6/86

Kerékgyártó Mihály: Básti József levele Horthy István haláláról 4/86

Koltai László: Kik a szecskák? 5/103

Kovács András: Beszarábia magyar emlékeiről 6/62

Köbölkúti Katalin dr.: Körkép a vasi kalendáriumokról 4/81

Körtvélyesi Erika: A Keresztény Szeretet Leányai Magyarországi Tartományának történetéből 5/99

Lukács László: Lucaszék Válról 6/81

Lukács László: Szedreskerti történet 5/96

Monostori Imre: Németh László Sátorköpusztán 3/94

Nagy Tamás: Kapuk. A Magyar Örökség Díjjal kitüntetett Wekerle-telep 6/72

Néző István: Az utolsó Várdayak 3/71

Pacsuné Fodor Sára: A Fehér Kereszt Egyesület 4/89

Sebestyén Kálmán: Torda magyar színjátszása a két világháború között 4/84

T. Sáray Szabó Éva: A csépi Palffy könyvtár 3/86

Vecsernyés János: Újszentiváni gyermekek játéka a XX. század derekán 2/99

ZSENGE TERMÉS

Haris Péter: A lévai vár a haza védelmében 6/94

Koós Szilvia: A mi Ipolyvarbónk 6/89

Oroszlány Anita: Hogyan ápoljuk iskolánk névadójának emlékét Ipolynyéken? 6/90

Svoren Ákos: Szülőhelyem, Kisgyarmat 6/92

Szűcs Éva: Kassai utcákon 6/91

Vajkai Krisztina: Hogyan ápoljuk névadónk emlékét az ekeli Hetényi János Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskolában? 6/87

EMLEKEZZÜNK

Váradi Natália: Az 1956-os forradalom elfojtását Kárpátaljáról irányították 6/24

TÁRLAT

Siska József: Egy szirmabesenyői [helyesen radi] plébános fotográfiái 2/93

EMLEKHELYEK

Romhányi András: Zólyom, a szívárvány gyermeke 3/9

KRÓNIKA

Agoston István György dr.: Rákóczi Emlékezés Ónodon 4/105

Bárdi László: 1848-as megemlékezése a csárdapusztai kápolnánál 4/105

Bartha Éva: A Honismereti Szövetség 2003. évi tevékenységéről (közhasznú beszámoló) 2/103

Bodnár Gáspár: A Felső-Tisza-vidéki Vízügyi Történeti Gyűjtemény avatása 4/107

Bogdán Lajos – Georgades Ildikó: Dudás Lajos 2/109

Borbély Zsuzsa: Rákóczi-emlékhelyeken Kárpátalján 5/109

Csorba Csaba: Varga Gyula nyolcvan éves 4/98

Dukrét Géza: Juhász Viktor halálára 5/110

Dukrét Géza: Partiumi Honismereti Konferencia 6/96

Fehér Zoltán: Kuczy Károly (1922–2003) 3/124

Fülöpszállási Székely Gábor: Szász Károly szobor Kunszentmiklóson 2/107

Georgades Ildikó – Bogdán Lajos: Dudás Lajos 2/109

Gyúzi László ifj.: Honismeret Komárom-Esztergom megyében 3/120

Hangodi László: „Becsület és kötelesség”. Regionális emlékkonferencia Deák Ferenc születésének 200. évfordulóján 2/106

Harangozó Imre: Zsótér József újkígyósi helytörténeti kutató 2/110

Hegedűs Attila: Délvidéki '56-os Műhely 6/98

A Honismereti Akadémia kitüntetettjei 4/94

Horsa Istvánné – Sebestyén Gyula Emlékéremmel kitüntetett önkéntes néprajzi gyűjtő 2/108

Kanyar József: Megnyitó a XXXII. Honismereti Akadémián 4/92

Klebeisberg Éva: A Klebeisberg-díj 4/101

Kovácsik András: Búcsúunk Zorád Ernő grafikusművésztől (1991–2004) 4/108

Laki Ferenc: Önkormányzatok a Vértessért 3/122

Lőrincz Sándor: Beszélgetés Gálné Jáger Mártával, a Somogyi Megyei Honismereti Egyesület elnökével, Mesztegnyő díszpolgárával 4/103

Pifkóné Zachar Anna: Katona Lajos néprajzi versenye Esztergomban 4/106

Puntigán József: Rimaszombatban felavatták Petőfi Sándor szobrát 5/105

Simor Ferenc dr.: Ravasz János emlékezete 6/101

Szathmáry István: Napok a természetben. Honismereti tábor a Millér partján 5/108

Szöllőssy Tibor: Rákóczi ünnep Nyírmadán 6/99

Tóth Ferenc: Negyvenéves honvéd megmenekült síremléke Bagamérban 4/106

T. Molnár Gizella: Laudáció a Klebelsberg-díjjal kitüntetett Székelyné Kőrösi Ilona tiszteletére 4/101

PÁLYÁZAT

III. Somogyi Falukrónika-író Pályázat 3/126

Izsák és Kömlyéke Erdélyi Magyarok Közhasznú Egyesületének pályázata 2/28

A Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség 2003-2004. évre kiírt helytörténeti pályázatának díjazottjai 4/32

A XLVIII. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázat eredményjegyzéke 6/103

KÖNYVESPOLC

Ajkai életrajzi lexikon (Csizsár Miklós) 2/117

Autonóm közösségek a magyar történelemben (Papp Izabella) 6/113

Bácsország (Tóth Béla) 6/116

Balla Bálint – Szöllősy Pál (szerk.): Európa keresztútjain. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyletem 33 éve (Mezősi Kamilla) 4/122

Barna Gábor: Öltözködési műhelytitkok 3/130

Beke György: Földre írt történelem 4/117

Beke György: Makacs realizmus (Somos Béla) 4/119

Bencze Géza: Kiss Erika: A Hűtőgépgyár és Jászberény fél évszázada 2/118

Béres János két új könyvéről (Dankó Imre) 4/124

Borbély Jolán: Raj Rozália – Nagy István: Doroszlói népi textiliák 4/126

Borbély Jolán: Tötszegi Tekla: A mérái kötény 3/131

Cumania (Sóber Péter) 6/120

Czébely Lajos: Visk története (Szöllősy Tibor) 4/115

Csáky Károly: Híres selmecbányai tanárok (Dr. Koczó József) 2/116

Csizsár Miklós Ajkai életrajzi lexikon 2/117

Csizsár Miklós dr.: Tóth Dezső: Egy évszázad egyesületi mozgalmi Dákán 4/125

Csoma Gergely: Elveszett szavak. A moldvai magyarság nyelvemlékei (Halász Péter) 6/123

A csongrádi múzeum füzetsorozatáról (Kováts Dániel) 3/129

Csorba Csaba: Kristó Gyula: Fejezetek az Alföld középkori történetéből 4/112

Csorba Csaba: Kürti László: Történelem és emlékezet. Lajosmizsei fényképek 1896–1946 2/112

Csorba Csaba: Magyar régészet az ezredfordulón 6/108

Csorba Csaba: Tolnay Gábor: Föld – ember – történelem 6/118

Dankó Imre: Béres János két új könyvéről 4/124

Dankó Imre: Debrecen helytörténeti irodalma 5/111

Dankó Imre: Dusnoki-Draskovich József: Nyitott múlt 2/115

Dankó Imre: Laki-Lukács László (szerk.): Millenniumi Bódva-völgyi képeskönyv 2/121

Dankó Imre: Monspart Éva: A Balaton könyve 6/119

Debrecen helytörténeti irodalma (Dankó Imre) 5/111

Demeter Zayzon Mária két új kisebbségstudományi kötete (Székely András Bertalan) 3/128

Dusnoki-Draskovich József: Nyitott múlt (Dankó Imre) 2/115

Földre írt történelem (Beke György) 4/117

Gábrriel Tibor: A régi Magyarország képeslapokon 4/1104

Gazdag István: Hódmezővásárhely történeti kronológiája 4/123

Gróf Károlyi György naplójegyzései 1833–1836 (Dr. Tóth Béla) 3/127

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum története, 1918–2003. (Krisztián Béla) 4/122

Halász Péter: Csoma Gergely: Elveszett szavak. A moldvai magyarság nyelvemlékei 6/123

Harangozó Imre: Kallós Zoltán: Világszárnya 5/114

Hála József: Hogyan gyűjtöttek eleink? (Sejmezsi Kovács Attila) 6/129

Herepei János: A kalotaszegi templomok, cintermeket és a temetők régi sírkövei (Sebestyén Kálmán) 5/113

Hódmezővásárhely történeti kronológiája (Gazdag István) 4/123

Kallós Zoltán: Világszárnya (Harangozó Imre) 5/114

Kiss Erika: A Hűtőgépgyár és Jászberény fél évszázada (Bencze Géza) 2/118

Kiss Erika: Vass Tibor: Az ózdi nyersanyaggyártás története 4/127

Koczó József dr.: Csáky Károly: Híres selmecbányai tanárok 2/116

Kováts Dániel: A csongrádi múzeum füzetsorozatáról 3/129

Kristó Gyula: Fejezetek az Alföld középkori történetéből (Csorba Csaba) 4/112

Krisztián Béla: A Hadtörténeti Intézet és Múzeum története, 1918–2003. 4/122

Kriza Ildikó: Lanczendorfer Zsuzsanna – Gülch Csaba: A vérző liliom 2/121

Kürti László: Történelem és emlékezet. Lajosmizsei fényképek 1896–1946 (Csorba Csaba) 2/112

Lábadai Károly: Szétszórásban – A drávaszögi magyarság sorsüldözöttsége

Laki-Lukács László (szerk.): Millenniumi Bódva-völgyi képeskönyv (Dankó Imre) 2/121

Laki-Lukács László: Makoldi Sándorné: Archaius népi textiliák Gömörből 6/127

Lanczendorfer Zsuzsanna – Gülch Csaba: A vérző liliom (Kriza Ildikó) 2/121

Legeza László: Burgenland – a Várvidék és az Órség (Udvarhelyi Nándor) 4/118

Lokális világok (Székely András Bertalan) 6/114

Magyar Népzenei Antológia VII. Moldva és Bukovina népzeneje (Tari Lujza) 6/121

Magyar régészet az ezredfordulón (Csorba Csaba) 6/108

Mák Ferenc: Lábadi Károly: Szétszórásban – A drávaszögi magyarság a háborúban, 1991–1998. (Mák Ferenc) 4/113

Mák Ferenc: Lábadi Károly: Szétszórásban – A drávaszögi magyarság sorsuldóztottsága a háborúban, 1991–1998. 4/113

Makoldi Sándorné: Archaikus népi textiliák Gömörből (Laki-Lukács László) 6/127

Marosvári Attila – Zombori István: A legmakább makai (Viga Gyula) 2/113

Márton Zoltán: A búcsú – Pünkösöd Csík-somlyón (Udvarhelyi Nándor) 2/119

Mezősi Kamilla: Balla Bálint – Szöllősy Pál (szerk.): Európa keresztútjain. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 33 éve 4/122

Mizser Lajos: Zubánics László: Régmúlt világok illata 6/127

Monspart Éva: A Balaton könyve (Dankó Imre) 6/119

Öltözködési műhelytitkok (Barna Gábor) 3/130

Paládi-Kovács Attila: Tájak, népek, népcsoportok (Selmezy Kovács Attila) 6/111

Papp Izabella: Autonóm közösségek a magyar történelemben 6/113

Raj Rozália – Nagy István: Doroszlói népi textiliák (Borbély Jolán) 4/126

A régi Magyarország képeslapokon (Gábor Ti-
bor) 4/1104

Sebestyén Kálmán: Herepei János: A kalotaszegi templomok, cintermeket és a temetők régi sírkövei 5/113

Selmezy Kovács Attila: Hála József: Hogyan gyűjtöttek eleink? 6/129

Selmezy Kovács Attila: Paládi-Kovács Attila: Tájak, népek, népcsoportok 6/111

Sóber Péter: Cumarua 6/120

Sokcsévits Dénes: Magyar múlt horvát szem-
mel (Dr. Tóth József) 6/116

Somos Béla: Beke György: Makacs realizmus 4/119

Székely András Bertalan dr.: Demeter Zayzon Mária két új kisebbségstudományi kötete 3/128

Székely András Bertalan: Lokális világok 6/114

Szöllősy Tibor: Czébel Lajos: Visk története 4/115

Tabi kilátó (Tolnay Gábor) 6/125

Tari Lujza: Magyar Népzenei Antológia VII. Moldva és Bukovina népzeneje 6/121

Tolnay Gábor: Föld – ember – törvény (Csorba Csaba) 6/118

Tolnay Gábor: Tabi kilátó 6/125

Tóth Béla Bácsország 6/116

Tóth Béla dr. Gróf Károlyi György naplófeljegyzései 1833–1836 3/127

Tóth Dezső: Egy évszázad egyesületi mozgalmai Dákán (Dr. Csizsár Miklós) 4/125

Tóth József dr.: Sokcsévits Dénes: Magyar múlt horvát szemmel 6/116

Tótszegi Tekla: A mérai kötetny (Borbély Jolán) 3/131

Udvarhelyi Nándor: Legeza László: Burgenland – a Várvidék és az Őrség 4/118

Udvarhelyi Nándor: Márton Zoltán: A búcsú – Pünkösöd Csík-somlyón 2/119

A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza (Voigt Vilmos) 5/112

Vass Tibor: Az őzdi nyersanyaggyártás története (Kiss Erika) 4/127

Viga Gyula: Marosvári Attila – Zombori István: A legmakább makai 2/113

Voigt Vilmos: A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza 5/112

Zubánics László: Régmúlt világok illata (Mizser Lajos) 6/127

HÍREK

Ágoston István György dr.: Újabb Rákóczi Emlékezés Ónodon 6/107

Csángó Pályázat 6/71

Felhívás Balassi-emlékfa ültetésre 2/28

Gazdag István: Tízéves a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete 1/95

Hitért és Hazáért (Tóth József) 6/33

Honismereti Szövetség 2004. február 23-i tisztújító közgyűlésén megválasztott Országos Elnöksége 2/111

Kancsó János dr.: Felhívás a tótkomlói temetőkapu helyreállítására 2/92

Kerekgyártó Mihály: Laki Ida képtár 5/104

Magyar Emlékekért a Világban Közhasznú Egyesület programja 1/123

Magyar Emlékekért a Világban Közhasznú Egyesület programja 5/47

Megjelenik a Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv! 6/102

A Palóc Társaság Pályázata 6/16

Pályázat a Jászságerő Dőre 6/86

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 1/112

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 2/123

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 3/132

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 4/129

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 5/116

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 6/130

HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR (Németh Tibor) 5/122

Évszázados fotográfiák Koppányszántó vidékéről

Kammerer Ernő

Juhfüröszítés

Búcsúsok

Esküvői jelenet

Aratás

Disznóölés

300 Ft

Képek Ipolyvarbóról

